CRONICA MOLDOVEI de la Cracovia

Ediție de
Constantin Rezachevici

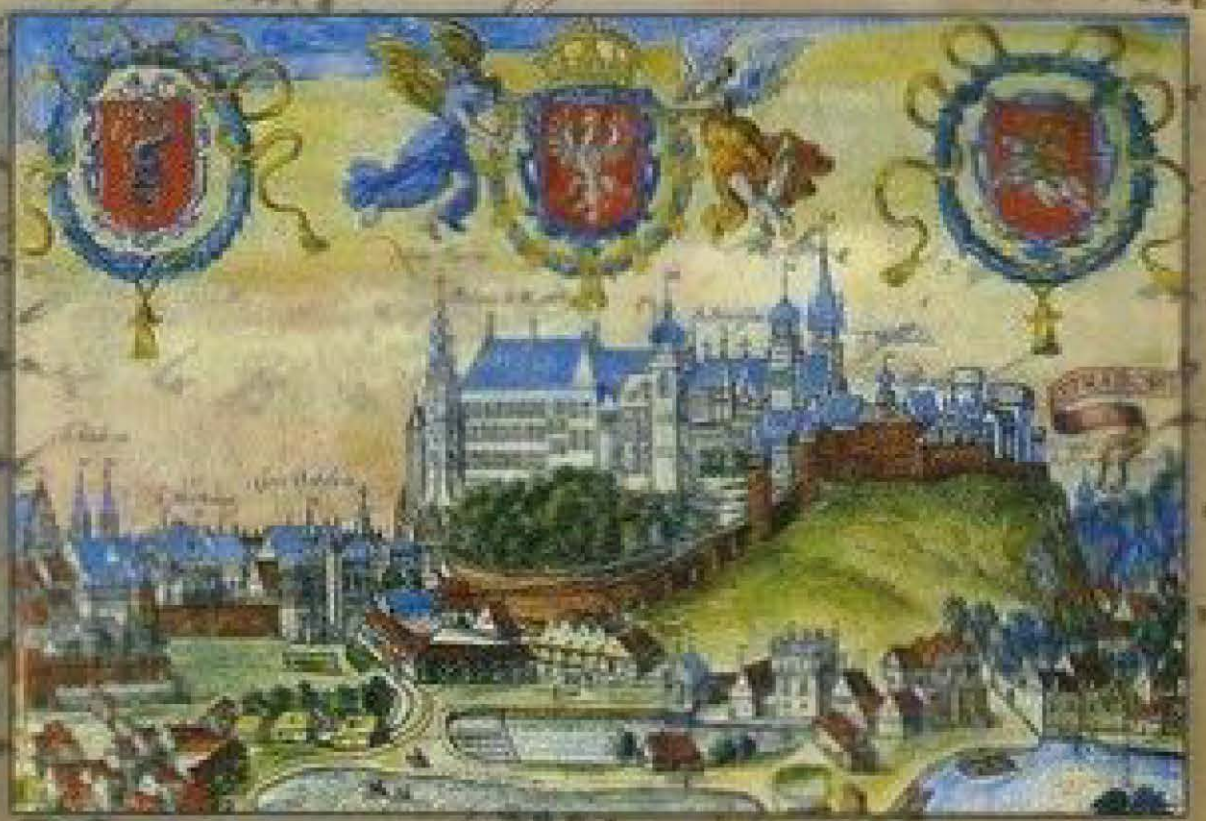

Cronica Moldovei de la Cracovia
– Secolul XIII – începutul secolului XVII –

Digitized by Isaurius

CRONICA MOLDOVEI DE LA CRACOVIA

– Secolul XIII – începutul secolului XVII –

Textul inedit al unui autor polon anonim

Studiu introductiv,
ediţie, note şi bibliografie
de
CONSTANTIN REZACHEVICI

EDITURA **MERONIA**
Bucureşti, 2006

Grafică: Dumitru F. DUMITRU

Coperta: Radu OLTEAN

Machetare computerizată: Cristian DRAGOMIR

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Cronica Moldovei de la Cracovia. Sec. XIII - începutul sec. XVII
/ ed.: Rezachevici Constantin. - Bucureşti : Meronia, 2006
Bibliogr.

ISBN (10) 973-7839-14-5 ; (13) 978-973-7839-14-5

I. Rezachevici, Constantin (ed.)

94(498.3)

EDITAT CU SPRIJINUL
AUTORITĂŢII NAŢIONALE
PENTRU CERCETARE ŞTIINŢIFICĂ
300 ex.; Lei 22

Coperta I: Stema Moldovei de la mănăstirea Suceviţa şi Reprezentare a Cracoviei cu palatul regal, din sec. XVII.
Coperta IV: Fresca familiei lui Ieremia Movilă de la mănăstirea Suceviţa.

ISBN 973-7839-14-5
ISBN 978-973-7839-14-5

MOTTO:

„Popoarele din aceste provincii [...] oscilară astfel mereu faţă de cine trebuiau să se închine, ţinând când cu regii Ungariei, când cu regii Poloniei, după împrejurări, fiind obligate să ia acestă atitudine din pricina turcilor, care deveneau foarte puternici în Europa, pentru a nu fi zdrobiţi de ei. Ele se îndreptară astfel întotdeauna spre acela care era cel mai puternic şi mai în stare să-i apere."

(*Cronica Moldovei de la Cracovia*)

„Când mai multe puteri îşi exercită însă influenţa asupra unui teritoriu, se ajunge totdeauna la rezultatul că, în loc ca acela asupra căruia tăbărăsc toţi să fie zdrobit, el scapă tocmai prin echilibrul de forţe care se creează din aceste silinţi necontenite. Ştim şi noi ceva despre aceasta, noi cari trăim de pe urma echilibrului ce s-a stabilit din dorinţa de a ne cuceri a vecinilor noştri în toate timpurile, rivalitatea lor continuă însemnând permanenţa vieţii noastre naţionale."

(N. Iorga – 1914)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 9
ABREVIERI 11
INTRODUCERE. O VIZIUNE INTEGRAL POLONĂ ASUPRA ISTORIEI MOLDOVEI DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI XIII LA ÎNCEPUTUL VEACULUI XVII 15
I. **Locul noului izvor în cadrul literaturii cronicăreşti privind relaţiile polono-române** 19
II. **Descrierea manuscrisului. Titlul izvorului** 29
III. **Originalitatea cronicii, autorul, metoda sa şi conţinutul izvorului** 34
IV. **Ideea centrală: analiza raportului dintre suzeranităţile ungară, polonă şi turcă asupra Moldovei în Evul Mediu. Informaţii noi** 46
V. **Datarea şi condiţiile redactării şi traducerii cronicii Moldovei** 64
VI. **Izvoarele cronicii** 70
VII. **Limba traducerii** 81
NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI 87
TEXTUL CRONICII 91
TRADUCERE 127

Moldova, parte a Daciei şi apoi a Cumaniei (p. 129); **Conflicte tătaro-cumano-ungare în secolul XIII** (p. 129); **Bogdan din Maramureş se stabileşte în Moldova** (p. 130); **Scopul cronicii: discutarea raportului dintre suzeranitatea ungară şi cea polonă asupra Moldovei în secolele XIV–XVI** (p. 130). **Conflictul între Ştefan şi Petru I, nepoţii lui Bogdan I şi prima intervenţie a lui Cazimir cel Mare în Moldova** (p. 131);

Petru II şi urmaşii săi până la Alexandru cel Bun şi stabilirea legăturilor cu Polonia (p. 132); **Relaţiile lui Alexandru cel Bun cu regatul polon şi cnezatul lituan** (p. 133); **Luptele pentru tron dintre fii lui Alexandru cel Bun** (p. 135); **Bătălia de la Crasna, 6 septembrie 1450** (p. 139); **Petru Aron răscumpără pacea de la turci cu 2000 de galbeni** (p. 141); **Domnia lui Ştefan cel Mare, 1457–1504** (p. 141); **Lupta de la Baia, 15/16 decembrie 1467** (p. 142); **Conflictele cu Imperiul Otoman, 1475–1476** (p. 143); **Jurământul de la Colomeea, 12 septembrie 1485** (p. 145); **Campania regelui Ioan Albert în Moldova şi înfrângerea sa în Codrul Cosminului, 26 octombrie 1497** (p. 146); **Moldova în cadrul alianţei ungaro-polone din 1499. Moartea „faimosului" Ştefan cel Mare** (p. 147); **Bogdan III – proiecte de alianţă matrimonială şi lupte cu polonii** (p. 148); **Prima domnie a lui Petru Rareş. Bătălia de la Obertyn. Instaurarea lui Ştefan Lăcustă** (p. 149); **Alexandru Cornea şi a doua domnie a lui Petru Rareş** (p. 150); **Fii lui Petru Rareş** (p. 151); **Iacob Heraclid Despot** (p. 152); **Războiul antiotoman al lui Ion vodă cel Viteaz** (p. 153); **Intenţiile lui Sigismund Báthory privind stăpânirea Ţărilor Române** (p. 153); **Înlocuirea lui Aron vodă cu Ştefan Răzvan, 1595** (p. 154); **Înscăunarea lui Ieremia Movilă** (p. 154); **Mihai Viteazul în Moldova. Campania lui J. Zamoyski în Moldova şi Ţara Românească** (p. 155); **Intervenţia Porţii împotriva lui Constantin Movilă. Ştefan Tomşa** (p. 156); **Gaspar Gratiani şi înfrângerea hatmanului S. Żółkiewski în Moldova, 1620** (p. 156); **Caracterul regimului otoman: „protecţia Porţii" asupra Ţărilor Române** (p. 157); **Raportul dintre suzeranitatea ungară şi cea polonă asupra Moldovei în Evul Mediu. Nevoia de ajutor a Ţărilor Române înaintea ameninţării turceşti** (p. 157)

NOTE EXPLICATIVE 160

BIBLIOGRAFIE ESENŢIALĂ 221

FOTOCOPIA CRONICII 239

CUVÂNT ÎNAINTE

Sunt puţine, poate prea puţine, faţă de complexitatea istoriei medievale româneşti, izvoarele narative referitoare la aceasta, cunoscute până în prezent. De aceea orice descoperire în acest domeniu e binevenită. Cu atât mai mult, cu cât cronica Moldovei pe care o înfăţişez în paginile care urmează, e un izvor singular, de o factură neobişnuită, fiind **singura cronică a Moldovei redactată peste hotare, de un autor străin – polon –, care nu foloseşte nici un izvor narativ intern, bazându-se exclusiv pe surse aflate în Polonia.** *Ea realizează astfel o viziune externă extrem de interesantă asupra istoriei Moldovei, din ajunul întemeierii statului feudal şi până în primul sfert al secolului al XVII-lea.*

Nu e o cronică în stilul „analelor" moldoveneşti din secolele XV–XVI, sau al letopiseţelor lui Grigore Ureche şi chiar Miron Costin din veacul XVII, căci, deşi văzându-i titlul pe care i l-am dat, în lipsa celui nemenţionat în manuscris, gândul ne poartă spre acestea, în realitate, ea se încadrează în grupul cronicilor polone din veacul XVII pe care le putem numi „tematice", urmărind în ţesătura evenimentelor o anume idee. În cazul de faţă aceasta e **deosebit de interesantă pentru români, căci se referă la discutarea statutului suzeranităţii ungare şi a celei polone asupra Moldovei, a raportului dintre ele şi faţă de ulterior instaurata „protecţie a Porţii", relevând cu neaşteptată înţelegere pentru un autor**

polon, politica de echilibru dusă de domnii Moldovei între cele trei puteri, în interesul ţării.

O cuprinzătoare introducere fixează locul noului izvor în cadrul cronicilor polone cu referiri la Ţările Române, descrie manuscrisul, relevă originalitatea cronicii, se referă la metoda de lucru a autorului anonim şi la conţinutul izvorului, stăruie asupra ideii centrale – analiza raportului între suzeranităţile ungară, polonă şi turcă asupra Moldovei în Evul Mediu – şi asupra informaţiilor noi. Nu sunt trecute cu vederea nici condiţiile istorice în care au fost redactate cronica, datarea ei, izvoarele folosite şi limba acesteia.

Textul cronicii şi traducerea, urmată de note şi comentarii, care plasează evenimentele în lumina ultimelor rezultate ale cercetării ştiinţifice, sunt însoţite de o bibliografie selectivă, un indice general şi reproducerea fotografică a manuscrisului de la Cracovia.

Cu toate că am descoperit acest izvor încă de la primele cercetări efectuate la Cracovia în 1973, şi în decursul anilor l-am menţionat de mai multe ori, iar în 1982 am publiat chiar partea referitoare la Ştefan cel Mare, prins mereu cu alte lucrări, am tot amânat publicarea lui în întregime, astfel că abia acum, trecând în revistă izvoarele inedite pe care le-am adus din Polonia de-a lungul anilor, am găsit, în sfârşit, răgazul necesar de a-l încredinţa tiparului în întregime, cu sprijinul binevoitor al editurii Meronia, cea cu nume de muză a istoriei.

Prin publicarea **Cronicii Moldovei de la Cracovia – Secolul XIII–începutul secolului XVII** *– nădăjduiesc să pun la îndemâna celor interesaţi o nouă piesă din mozaicul izvoarelor medievale referitoare la Ţările Române păstrat în afara acestora.*

Constantin Rezachevici

1 noiembrie 2006
Bucureşti

ABREVIERI

„AAR", M.S.I. – „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiei Istorice, Bucureşti.

„AIIACN" – „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca".

„AIIAI" – „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi.

„AIII" – „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»", Iaşi.

„AIINC" – „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", Cluj.

„AŞUI" – „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi".

„AUB" – „Analele Universităţii din Bucureşti".

„BCIR" – „Buletinul Comisiei Istorice a României", Bucureşti.

I. Bogdan, *Documentele* – Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913.

„BSHAR" – „Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine", Bucureşti.

Călători, I–VIII – *Călători străini despre Ţările Române*, I–VIII, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1968–1983.

P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, *Medievistica* – Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, *Înfăptuiri şi priorităţi în medievistica românească*, în „Revista de Istorie", XXXIII (1980), nr. 7–8.

„CC" – „Codrul Cosminului", Cernăuţi.

„CI" – „Cercetări istorice", Iaşi.

„CI", S.N. – „Cercetări istorice", Serie Nouă, Muzeul de Istorie al Municipiului Iaşi.

„CL" – „Convorbiri literare", Iaşi, Bucureşti.

I. Corfus. *Documente [...] Secolul al XVI-lea* – Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.

I. Corfus, *Documente [...] Secolul al XVI-lea şi al XVII-lea* – Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 2001.

M. Costăchescu, *Documentele* – Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932.

Cronicile slavo-române – *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

DIR – *Documente privitoare la istoria României.*

DRH – *Documenta Romaniae Historica*, Bucureşti.

C.C. Giurescu, *Târguri* – Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967.

Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei* – Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei: Probleme controversate*, Iaşi 1997.

Hurmuzaki – *Documente privitoare la istoria românilor*, Bucureşti.

I. Ionaşcu ş.a., *Tratatele* – Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României 1354–1920*, Bucureşti, 1975.

„MI" – „Magazin istoric", Bucureşti.

I. Minea, *Informaţiile* – I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926.

P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă* – P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. IV, 1925.

„RA" – „Revista arhivelor", Bucureşti.

C. Racoviţă, *Începuturile* – C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „Revista istorică română", X (1940).

„RdI" – „Revista de istorie", Bucureşti.

C. Rezachevici, *Ştiri* – Constantin Rezachevici, *Ştiri despre Ştefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII–începutul*

sec. XVII), descoperită în Polonia, în „Revista de istorie", XXXV (1982), nr. 5–6.

C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, – Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova a. 1324–1881*, I, *Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 2001.

„RHSEE" – „Revue historique du Sud-Est européen", Bucureşti.

„RI" – „Revista istorică", Bucureşti.

„RIM" – „Revista de istorie a Moldovei", Chişinău.

„RIR" – „Revista istorică română", Bucureşti,

„RRH" – „Revue Roumaine d'Histoire", Bucureşti.

„RS" – „Romanoslavica", Bucureşti.

„Studii" – „Studii. Revistă de istorie", Bucureşti.

„SAI" – „Studii şi articole de istorie", Bucureşti.

V. Spinei, *Moldova* – Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982.

„SCIM" – „Studii şi cercetări de istorie medie", Bucureşti.

„SCIV" – „Studii şi cercetări de istorie veche", Bucureşti.

„SCIVA" – „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", Bucureşti.

„SCŞI" – „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi.

„SMIM" – „Studii şi materiale de istorie medie", Bucureşti.

G. Şincai, *Cronica*, I–II – Gheorghe Şincai, *Chronica românilor şi a mai multor neamuri*, I–II, ed. a II-a, Bucureşti, 1886.

Tesauru, III – *Tesauru de monumente istorice pentru România...*, III, ed. A. Papiu Ilarianu, Bucureşti, 1864.

Grigore Ureche, *Letopiseţul* – Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

A. Veress, *Documente* – Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti.

INTRODUCERE

O VIZIUNE INTEGRAL POLONĂ ASUPRA ISTORIEI MOLDOVEI DE LA SFÂRŞITUL SECOLULUI XIII LA ÎNCEPUTUL VEACULUI XVII

În urmă cu câteva decenii, în toamna 1973, am aflat în Biblioteca Czartoryski a Muzeului Naţional din Cracovia un manuscris interesant, având o semnificaţie aparte între alte materiale privind istoria medie a românilor decoperite atunci[1]. Manuscrisul fără titlu şi menţiunea autorului, legat într-un voluminos miscelaneu[2], cuprinde o adevărată cronică a Moldovei: după o prezentare a conflictelor tătaro-cumano-maghiare, desfăşurate la răsărit de Carpaţi în secolul XIII, stăruind asupra mai tuturor domnilor de la Bogdan I la Gaspar Gratiani, în contextul a ceea ce am numi astăzi al relaţiilor internaţionale ale Moldovei în secolele XIV–XVII.

Aflarea în Polonia a unui izvor narativ inedit, inclusiv în această ţară, privind istoria Moldovei[3] nu mă surprinde, căci interesul pentru cunoaşterea istoriei acesteia s-a manifestat de-a lungul vremii relativ intens în lucrările cronicarilor poloni. Ca atare, dincolo de existenţa izvoarelor documentare aflate în depozitele polone – a căror descoperire şi valorificare continuă –, de menţionarea întâmplărilor din Moldova în

---

1. C. Rezachevici, *Cercetări în arhive şi biblioteci polone*, în „RdI", XXVII (1974), nr. 6, p. 952–956.

2. Muzeum Narodowe w Krakowie, *Biblioteka Czartoryski*, IV, 1973, p. 391–427. Transcrierea textului cronicii a fost revăzută şi colaţionată cu prilejul unor noi călătorii de studii la Cracovia în 1979 şi 1986.

3. Între timp am publicat partea privitoare la epoca lui Ştefan cel Mare [C. Rezachevici, *Ştiri despre Ştefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII–începutul sec. XVII) descoperit în Polonia*, în „RdI", XXXV (1982), nr. 5–6, p. 661–670].

compilaţii de izvoare narative polone, mai mult[4] sau mai puţin cunoscute[5], adesea chiar inedite[6], sau de consemnarea ocazională a unor momente semnificative, cum ar fi cele privitoare la acţiunile lui Ioan vodă (cel Cumplit)[7] sau Mihai Viteazul[8], în lucrări cu caracter informativ, de sine stătătoare, marii cronicari poloni din secolele XV–XVII au acordat, la rândul lor, atenţie istoriei Moldovei, stăruind, fireşte, asupra implicaţiilor legăturilor dintre cele două ţări. J. Długosz, M. Miechowski, B. Wapowski, M. Kromer, M. Stryjkowski, Marcin şi Joachim Bielski, P. Piasecki au introdus în lucrările lor, adesea trecând de la unul la celălalt, o seamă de astfel de date, dintre care unele au fost preluate apoi chiar de către

---

4. Pentru capitolul din cronica lui Al. Guagnin, *Sarmatiae Europeae descriptio*, Cracovia, 1578, şi alte ediţii (traducere polonă de M. Paszkowski în 1611) dedicat istoriei Moldovei până în anul 1608, care „nu este decât o antologie a ştirilor cuprinse în cronicarii poloni cunoscuţi", cf. I. Minea, *O cronică leşească a Moldovei*, în „Ioan Neculce", III (1923), p. 188–192); P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. IV, 1925, p. 176–177.

5. Cf. I. Corfus, *Ştiri despre istoria Moldovei într-o nouă cronică polonă (1575–1582)*, în „SCIM", II (1951), nr. 1, p. 111–123 (Fragment de cronică anonimă despre vremea lui Ştefan Báthory, atribuită lui Leonard Gorecki, păstrat într-o copie executată în secolele XVII–XVIII, cuprinzând informaţii despre istoria Moldovei din perioada lui Ion zis Potcoavă, până la executarea lui Iancu Sasul în 1582, publicată de M. Barycz la Cracovia în 1939).

6. Cf. C. Rezachevici, *Cercetări în arhive şi biblioteci polone*, p. 954.

7. Cf. relatărilor lui L. Gorecki, *Descriptio belli Iuoniae, palatini Valachiae...*; J. Lasicki, *Historia de ingressu polonorum in Valachiam...*; B. Paprocki, *Warhafftige beschreibung des Krieges, welchen des walachische Woiewod Iuon mit den Türcken Gefürst* (*Tesauru de monumente istorice pentru România*, III, ed. A. Papiu Ilarianu, Bucureşti, 1864, p. 204–286). Elena Linţa, *Materiale inedite privitoare la epoca primului interregn polonez şi la politica domnului moldovean Ion Vodă (1572–1574)*, în „RS", XI (1965), p. 297–303.

8. P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p., 236–237; C. Rezachevici, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski (Broşura căpitanului Stanisław Bartholan din 1601)*, în „RdI", XXXII (1979), nr. 7, p. 1329–1348.

cronicarii moldoveni Grigore Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin[9].

În 1684, referindu-se la evenimentele din istoria Moldovei de la Alexandru cel Bun înainte, Miron Costin trimite *„la Kromer, Bielski, litvanul Strykowski şi la Piasecki, scriitor proaspăt, nou, Moldovenii sânt foarte îndatoraţi sufletelor acestora, căci în scrierile lor cele mari sânt pomeniţi adesea şi dânşii"*[10].

I. LOCUL NOULUI IZVOR ÎN CADRUL LITERATURII CRONICĂREŞTI PRIVIND RELAŢIILE POLONO-ROMÂNE

În mod cert, secolul XVI, *„veacul de aur"* al Umanismului şi Renaşterii polone[11], a ilustrat în domeniul istoriografiei tradiţia marilor cronici generale ale Poloniei iniţiată în

---

9. I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926, p. 66–67; P.P. Panaintescu, *Influenţa polonă*, p. 168 şi urm.; idem, *Izvoarele slave externe ale Istoriei Românilor*. Curs la Facultatea de litere şi filozofie 1933–1934, Bucureşti, 1934, p. 32–41, 54–58, 60–115; G. I. Nastase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „CI", I (1925), p. 114–158; I. Minea, *O cronică leşească a Moldovei*, p. 190–192; I.C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 182–185; idem, *Opera umanistului polon Martin Kromer şi importanţa ei pentru istoria şi cultura poporului român*, în „RS", XVIII (1972), p. 191–192; Idem *La signification contemporaine des relations culturelles roumano-polonaises au XVIIe siècle*, în „RRH", XIII (1974), nr. 1, p. 65–66. Cf. şi Const. A. Stoide, *Note despre Grigore Ureche*, în „AIIAI", XIX (1982), p. 326–332; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1980, p. 257–259.

10. Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 236.

11. Cf. Andrzej Wyczański, *Polska-Rzeczą Pospolita Szlachecka 1454–1764* (Republica nobiliară polonă 1454–764), Varşovia, 1965, p. 153–195; idem, *Cercetări asupra epocii Renaşterii în Polonia Populară*, în „Studii", XXIX (1976), nr. 10, p. 1547–1558; *Odrodzenie w Polsce* (Renaşterea în Polonia), I, *Historia*, sub redacţia lui Stanisław Arnold, Varşovia, 1955; IV, *Historia literatury*, sub redacţia lui Jerzy Ziomka, Varşovia, 1955.

secolul trecut de eruditul J. Długosz (1415–1480)[12]. Întâlnim la acesta mai toate caracteristicile marilor cronici din „veacul de aur", care, de altfel, l-au luat drept model, folosindu-i în manuscris monumentala sa cronică a Poloniei[13]: utilizarea manuscriselor de cronici maghiare (cu informaţii despre români), citarea documentelor din arhiva regală (inclusiv ale celor care privesc Moldova), subiectivismul în prezentarea faptelor defavorabile polonilor etc.[14] Cei care au reluat perioada tratată de Długosz şi au continuat-o, M. Miechowski, B. Wapowski, M. Kromer, M. Stryjkowski, Marcin şi Joachim Bielski, acesta din urmă considerat drept „ultimul cronicar"[15], în sens medieval, al polonilor, nu s-au abătut de la stilul monumental al cronicilor care porneau de la originile biblice, ajungând până în vremea lor.

Cu Stanisław Orzechowski (1513–1566) contemporan, doar cu un an mai mic decât Kromer, un suflu nou pătrunde în literatura istorică polonă, urmat de o intensă dezvoltare a „literaturii publicistice anonime" cu caracter politic[16]. La mijlocul veacului XVI el părăseşte tradiţia marilor compilaţii de cronici, dând la iveală scrieri de mici dimensiuni, cu profil tematic politic şi istoric[17]. În aceeaşi orientare se înscriu şi autorii broşurilor despre Ion vodă şi Mihai Viteazul (L. Gorecki, J. Lasicki, B. Paprocki, S. Bartholan)[18]. Pasul următor a fost

---

12. Cf. *Vita Ioannis Dlugosch senioris canonici Cracoviensis*, ed. M. Brozek, Varşovia, 1961; Agnieszka Perzanowska, *Wiadomości zródłowe o życiu i działalności Jana Długosza* (Ştiri din izvoare de prim ordin despre viaţa şi activitatea lui Jan Długosz), în *Długossiana. Studia historyczna w pięcsetlecie śmierci Jana Długosza* (Dlugossiana. Studii istorice la cinci sute de ani de la moartea lui Jan Długosz), Varşovia, 1980, p. 293–365; *Słownik historii Polski* (Dicţionarul istoriei Poloniei), ed. a VI-a, Varşovia, 1973, p. 287; Fryderyk Papée, în *Polski słownik biograficzny*, V, Cracovia, 1939–1946, p. 176–180; I. Minea, *Informaţiile*, p. 6–9.

13. Partea până în anul 1119 a cronicii lui J. Długosz a fost tipărită abia în 1615, iar în întregime a văzut lumina tiparului la Leipzig doar în 1711–1712 (I. Minea, *Informaţiile*, p. 9–10).

14. P.P. Panaitescu, *Izvoarele slave*, p. 35, 39; I. Minea, *op. cit.*, p. 6–8.

15. P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 154.

16. Cf. Elena Linţa, *op. cit.*, p. 288 şi urm.

17. P.P. Panaitescu, *Izvoarele slave*, p. 74–78.

18. Cf. mai sus, notele 7–8.

trecerea la istorii politice de tip monografic[19], cum ar fi cea a lui R. Heidenstein dedicată domniilor lui Ştefan Báthory şi Sigismund III Wassa (Vasa), care a circulat o bună parte a secolului XVII în manuscris[20].

Spre sfârşitul secolului XVI, în cadrul aceleiaşi noi orientări istoriografice, în Polonia se manifestă interesul pentru o cronică închegată a Moldovei, menţiunile numeroase, dar disparate de evenimente din trecutul acesteia, presărate în marile compilaţii, de felul celei a lui M. Kromer sau a celor doi Bielski, relativ dificil de urmărit[21], nemaisatisfăcând în parte interesul şi necesităţile politice de informare ale vremii. Nu întâmplător, cancelarul şi marele hatman polon J. Zamoyski, din cercul căruia făcea parte şi R. Heidenstein, se adresa în octombrie 1597 marelui logofăt moldovean Lupu (Luca) Stroici, cel care cu doi în în urmă fusese candidat la scaunul lui Ieremia Movilă, solicitându-i pe lângă noutăţi politice: *„De asemenea te rog stăruitor să-mi trimiţi cronica Moldovei* (o kronike wołoską), *pe care ai binevoit să mi-o promiţi"*[22]. Doar cu câteva luni în urmă, trimisul polon la

---

19. P.P. Panaitescu, Influenţa polonă, *loc. cit.*

20. Reinhold Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Francofurti ad Moenum, 1672. Tratează perioada 1672–1602.

21. Pe un exemplar al lucrării lui Marcin Bielski, *Kronika polska*, ed. J. Bielski, Cracovia, 1547, aflat la Biblioteca Academiei Române, se află semnmificativa însemnare marginală polonă: *„O câtă vreme ar trebui să citeşti această cronică, ce conţine în sine aşa de mari lucruri"* (cf. M. Mitu, *Cracovia şi relaţiile culturale româno-polone*, în *Relaţii culturale româno-polone*. Bucureşti, 1982, p. 12).

22. Irena Sulkowska, *Noi documente privind relaţiile româno-polone în perioada 1589–1622*, în „Studii", XII (1959), nr. 6, p. 94; P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, p. 144 (act semnalat de J. Macurek în 1928). Era vorba nu de o simplă cronică internă a Moldovei (textual, de fapt, „cronica moldovenească"), deşi se pare că au existat astfel de izvoare româneşti, azi pierdute (I. Minea, *Despre cea mai veche cronică a Moldovei*, în „Anuarul Liceului I. Maiorescu din Giurgiu", 1919–1920, p. 13–16; Gh. Cardaş, *Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche*, în „Mitropolia Olteniei", Craiova, 1970, nr. 5–8, p. 569; arătând că „letopiseţul moldovenesc" folosit de Ureche nu se datorează lui Eustratie logofăt;

curtea lui Mihai Viteazul, Baltasar Walther, obţinea la Târgovişte o cronică oficială a voievodului, tradusă din limba română în *polonă*, pe care se grăbea s-o tălmăcească în latină.[23] Interesul cercurilor conducătoare polone, în primul rând a lui J. Zamoyski, pentru istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti, la 1597, era dictat de considerente politice conjuncturale[24].

Alte împrejurări politice, la vremea respectivă, au făcut pe comisul Coroanei polone, Marcu Matczyński, un apropiat al regelui Jan Sobieski, să ceară învăţatului logofăt moldovean din timpul său, Miron Costin, scrierea unei cronici a

---

cf. şi I.C. Chiţimia *Probleme de bază*, p. 246–257), ci de o cronică redactată chiar de Luca Stroici, personaj învăţat în şcoli polone, cunoscător al mai multor limbi, care folosea alfabetul latin, se afla în relaţii culturale şi cu învăţatul polon St. Sarnicki (cf. Florica Dimitrescu, *Corespondenţe româno-polone în scrierea românească din secolul al XVI-lea*, în *Relaţii culturale româno-polone*, p. 63–70) şi în 1595 a fost candidat la scaunul Moldovei (R. Heidenstein, *op. cit.*, p. 317). Ipotetic, este posibil ca tocmai cronica Moldovei a lui Luca Stroici, dacă a fost într-adevăr redactată, să fie „letopiseţul moldovenesc" utilizat de Grigore Ureche în cronica sa (cf. C. Rezachevici, *Ştiri*, p. 654, nota 2). E mult mai puţin probabil să fie vorba de o traducere în polonă sau latină a unui vechi letopiseţ moldovenesc de către Luca Stroici, eventual chiar de cronica moldo-polonă (cf. mai jos nota 43), cum presupunea P.P. Panaitescu (*Cronica moldo-polonă*, în „RIR", I (1931), nr. 2, p. 120).

23. „*...Am căpătat în iunie şi iulie ale anului 1597 un scurt text despre faptele săvârşite* (de Mihai Viteazul – *n.a.*), *alcătuit în limba română la curtea din Târgovişte, de dumnealui logofătul şi aprobat de însuşi voievodul; care text ‹aflat› tradus în limba polonă, tălmăcindu-l eu, la rândul meu în limba latină...*" (*Cronica lui Baltasar Walther*, ed. Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile contemporane*, în „SMIM", III (1959), p. 59. I. C. Chiţimia crede că traducerea polonă a fost efectuată de solul polon A. Taranowski, care se afla la Târgovişte, din limba slavă nu română (*Cronica lui Mihai Viteazul*, în *Probleme de bază*, p. 145–157).

24. Pentru împrejurările politice din 1597, cf. C. Rezachevici, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul, Culegere de studii*, Bucureşti 1975, p. 57–58; I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 4, p. 532–536.

Principatelor Române. Astfel, pe la 1677, Miron Costin alcătuieşte în limba polonă *Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei*[25], iar în 1684, aflat în Polonia, la *„îndemnul"* şi ca urmare a interesului arătat de Jan Sobieski pentru *„toate ţările mari şi întinse, cât şi despre ţările mai mici", Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*[26]. Lucrări de acest fel aveau un scop precis de informare şi chiar slujeau în acest sens[27], dincolo de erudiţia pe care o presupunea alcătuirea lor şi care varia în funcţie de autor.

Scrieri ca cele amintite ale lui Miron Costin, educat în spirit clasic în colegiul de la Bar[28], se încadrează, dealtfel, în formele tipice ale istoriografiei nobiliare polone baroce, din veacul XVII[29], dominată de *„istoria în versuri polone"*[30], de cântece de vitejie[31], „jurnale" de campanie, destule încă

---

25. Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu. Bucureşti, 1958, p. 202–203; 373–374. Cf. şi P.P. Panaitescu, *Cu privire la data scrierii „Chronika ziem moldawskich y multanskich" de Miron Costin*, în „RI", XII (1926), nr. 1–3, p. 9–12.

26. Miron Costin, *op. cit.*, p. 218–219, 381–382.

27. O însemnare polonă pe copia unei variante a *Istoriei în versuri polone...* de Miron Costin, datorată unui membru al soliei lui Rafael Leszczyński la Poartă, arată că la *„10 septembrie anul 1700, mi s-a dăruit această carte în Iaşi, în timpul soliei în Turcia, pentru informaţiile asupra Ţării Munteneşti, de către Wargalowski, pisarul domnului Constantin Cantemir"* (*ibidem*, p. 375–376).

28. *Ibidem*, p. 7–8; P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 257–258; Ilona Czamańska, la Miron Costin, *„Latopis Ziemi Mółdawskiej i inne utwory historyczne* (Letopiseţul Ţării Moldovei şi alte lucrări istorice), Poznań, 1998, p. 9–98.

29. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 267 şi urm. T. Gostjński, *În jurul unui poem al lui Miron Costin*, în „RI", XXXI (1945), p. 131–153. Pentru influenţa istoriografiei polone din secolul XVII, cf. şi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, II, ed. a II-a, Bucureşti, 1928, p. 28–31.

30. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 154–155, 238–240. Cf. şi C. Rezachevici, *Luptele hatmanului J. Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară*, p. 1329–1348.

31. Cf. I.C. Chiţimia, *Cântecul lui Potocki (datorat lui Miron Costin)*, în *Probleme de bază*, p. 299–314; Marya Kasterska, *Les Roumains dans une épopée polonaise du XVIIe siècle (La guerre de Chocim; Wojna Chocimska par Vlaclav Potocki)*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 207–222.

inedite[32], lucrări memorialistice etc., mult depărtate în formă şi conţinut de marile cronici polone din veacul XVI. Era o literatură istorică angajată, susţinând interesele nobilimii[33], iar pe plan extern pe cele ale „Republicii" nobiliare, *curent în care se încadrează până la un punct şi redactarea cronicii Moldovei prezentată aici.*

Astfel de lucrări erau adesea necesare în susţinerea elaborată a unor anumite poziţii, făcând parte din documentarea problemei. Încă din secolul XVI nobilii poloni obişnuiau să facă apel la informaţiile din cronici (*kroniki*), citându-le şi în discuţiile din Seim, cum procedează la 24 februarie 1555 Hieronim Ossoliński, referitor, cum vom vedea mai jos, tocmai la relaţiile voievozilor moldoveni cu Polonia[34], ceea ce constituie, dealtfel, în bună măsură, şi obiectul cronicii publicată acum. Însuşi Ion vodă cel Viteaz, care petrecuse mulţi ani în Polonia înaintea domniei, face apel la mărturia cronicilor polone – care de la mijlocul secolului XVI, pornind de la cea a lui M. Kromer, încep să fie tipărite –, cu prilejul tratativelor din octombrie 1572 cu consilierii regali, în legătură cu soarta lui Bogdan Lăpuşneanu, pentru a reaminti părţii polone, că aşa cum *„citesc în cronicile lor"*, angajamentele trebuiesc respectate[35]. Se justifică astfel şi caracterizarea cronicarului moldovean Azarie, care deşi îl înfăţişează în culori întunecate pe Ion vodă, recunoaşte totuşi

---

32. Cr. C. Rezachevici, *Cercetări în arhive şi biblioteci polone*, p. 955; idem, *Cercetări în arhive şi biblioteci din R.P. Polonă*, în „RdI", XXXIII (1980), nr. 3, p. 563.

33. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 155.

34. Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 195, 198, nr. XCVII. La 22 iulie/1 august 1612 S. Żółkiewski, voievod de Kiev şi hatman de câmp, scria arhiepiscopului de Gnezno că în lupta de la Cornul lui Sas cu Ştefan Tomşa II, Ştefan Potocki *„a suferit o asemenea înfrângere (cum nu a fost alta de la începutul Poloniei în vechile cronici)"* (I. Corfus, *Documente[...] Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, p. 191–192).

35. *„Înălţimile voastre ştiu bine* – scria Ion vodă la 16 octombrie 1572 – *şi citesc în cronicile lor* **(wo kronice svéj czytacie)** *că nu este potrivit pentru poporul polon să acţioneze împotriva legăturilor jurate şi să se înfăţişeze ca un călcător de angajamente"* (Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 270–271, nr. CXL).

că era *„elocvent şi învăţat în cărţi"*[36], expesie prin care trebuie să înţelegem cultura polonă a vremii.

Dacă marile cronici polone din veacul XVI şi prima jumătate a celui următor au fost cunoscute şi folosite de cronicarii moldoveni din secolul XVII, Grigore Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin, nu e mai puţin adevărat că şi unele letopiseţe interne referitoare la istoria Moldovei[37], au fost, de-a lungul vremurilor, receptate peste hotare[38], în ciuda faptului că până în secolul XIX ele au circulat doar în manuscris[39]. Unele dintre ele au fost traduse (şi doar în mică măsură prelucrate) în diferite limbi europene[40], începând din vremea

---

36. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P .P. Panaitescu. Bucureşti, 1959, p. 148.

37. Numărul cronicilor şi izvoadelor boiereşti şi domneşti a fost destul de mare până în veacul XVIII (cf. G. Ştrempel, în prefaţa la Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1982, p. 47–48; C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Demian*, în „BCIR", I (1914), p. 165–214; C.A. Stoide, *Izvodul Costăchesc*, în „SAI", VI (1964), p. 7–45; D. Velciu, *Noi consideraţii privind autorul Izvodului lui Tudosie Dubău*, în „RdI", XXXIV (1981), nr. 9, p. 1669–1686.

38. Cf. I. Minea, *Cronici vechi muntene şi moldovene*, în „CI", X–XII (1934–1936), nr. 1, p. 344; şi p. 343; V. Grecu, *Un letopiseţ al Ţării Moldovei la Muntele Athos*, în „CC", X (1936–1939), p. 547–549; N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, I, ed. II-a, Bucureşti, 1925, p. 287, nota 2.

39. Secretarul lui Constantin Brâncoveanu, Anton Maria del Chiaro, dă o explicaţie interesantă acestui fenomen comun Ţării Româneşti şi Moldovei, păstrarea cronicilor în manuscris, arătând că deşi o *Istorie a domnilor* se putea tipări cu uşurinţă, o astfel de lucrare nu se întreprindea, căci fiecare nobil avea câte un manuscris conţinând vieţile principilor din trecut, în care adevărul era modificat în funcţie de atitudinea acestora faţă de familia respectivului nobil (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 53; *Călători*, VIII, Bucureşti, 1983, p. 381).

40. Cf. Dimitrie Ionescu, *Cum se înfăţişează Istoria Universală în cronicile româneşti*, în „RI", XVII (1931), nr. 4–6, p. 107, notele 2–3. Observ cu acest prilej că respectiva cronică a lui Miron Costin „tradusă la Smirna în limba franaceză, în anul 1741", microfilmată la Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale din Bucureşti (cf. Em. Poştăriţa, V. Şindelaru, *Colecţia de microfilme Franţa* (II), în „RA", LVI (1971), nr. 1, p. 33), reprezintă traducerea lui Nicolas Génier din 1741, cunoscută mai demult (Dimitrie Ionescu, *op. cit.*, p. 107, nota 2).

lui Ştefan cel Mare. Astfel, cronica slavonă a domniei marelui voievod a fost tradusă în limba germană în Moldova şi trimisă foarte probabil la Nürnberg în 1502[41].

În secolul următor, letopiseţul alcătuit, se pare, în timpul lui Ştefan cel Tânăr a ajuns la Moscova, poate în vremea lui Petru Rareş, fiind tradus în ruseşte, dacă nu cumva o partea a lui a fost adusă la Suceava în legătură cu Elena, fiica lui Ştefan cel Mare, nora lui Ivan III[42]. Din veacul XVI datează şi Cronica moldo-polonă (1352–1564), de fapt o traducere în polonă a unei cronici slavone a Moldovei („manuscris din versiunea zisă de la Putna"), „prelucrată" şi completată cu date pentru perioada 1552–1564, precum şi cu enumerarea ţinuturilor, a organizării militare şi a dregătoriilor, de un anonim polon din Moldova[43], de la care, după 28

---

41. *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române*, p. 24–37 (istoriografia problemei la p. 24, nota 1), text german la Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942, p. 35–55 + XXIII planşe. Cf. şi idem, *Nürnberg 1502. Viaţa şi faptele lui Ştefan cel Mare într-o primă cronică străină*, în „MI", XIX (1985), nr. 10, p. 2–10 (în realitate, aceasta nu e propriu-zis o cronică străină, căci are la bază un manuscris al cronicii de curte a lui Ştefan cel Mare).

42. *Cronica moldo-rusă*, în *Cronicile slavo-române*, p. 152–161. Privind această cronică ca fiind alcătuită din trei părţi, A.V. Boldur le-a atribuit origini diferite, socotind că partea principală a fost alcătuită la Suceava pe la 1480–1482 şi apoi trimisă la Moscova, în legătură cu căsătoria Elenei, fiica lui Ştefan cel Mare, cu Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan III (*Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5, p. 1099–1121). Cf. şi Demir Dragnev, *Cu privire la apariţia în Rusia Moscovită a unor opere publicistice provenite din spaţiul românesc (sfârşitul secolului al XV-lea)*, în „RIM", 2003, nr. 1–2 (53–54), p. 43–44. *Cronica sârbo-moldovenească*, în *Cronicile slavo-române*, p. 188–193, nu este de fapt o cronică a Moldovei, ci o culegere de ştiri de istorie balcanică şi românească din letopiseţele sârbeşti. La fel ca şi alte cronici de la Muntele Athos (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Un letopiseţ inedit din epoca lui Ştefan cel Mare [după un codice de la mănăstirea Hilandar]*), în *Epoca lui Ştefan cel Mare. Oameni, destine şi fapte*, Bucureşti, 2004, p. 204–218; idem, *O cronică universală necunoscută din secolul al XVI-lea [după codicele 171 de la mănăstirea Hilandar]*, în „Cugetul, Revistă de Istorie şi Cultură". Chişinău, 2004, nr. 4 (24), p. 11–20).

43. *Cronicile slavo-române*, p. 164–187. P.P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, în „RIR", I (1931), nr. 2, p. 113–123. Cf. şi I. Minea,

octombrie 1566, a obţinut-o solul polon Nicolae Brzeski, care a dus-o în Polonia, pentru a sluji unor necesităţi de informare[44]. Ea a cunoscut trei copii polone, ultima din secolul XVIII, fiind tipărită în şase ediţii, două polone şi patru româneşti, încă din 1844[45].

După aproape un veac şi jumătate de la alcătuirea cronicii moldo-polone, „la sfârşitul secolului al XVII-lea, sau la începutul celui următor", letopiseţul Moldovei al lui Miron Costin care continua pe cel al lui Grigore Ureche, a fost tradus în latineşte de un anonim moldovean, pentru informarea unor persoane din Polonia[46], unde, dealtfel, această traducere se păstrează şi astăzi[47].

Răspunzând unor necesităţi de informare imediată ale unor personalităţi diplomatice sau militare, izvoarele narative moldoveneşti amintite au ajuns în Polonia sub forma unor

---

Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte, în „CI", I (1925), nr. 1, p. 218–224; I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti, 1891, p. 42–61; idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 105–118.

44. N. Brzeski, a îndeplinit mai multe solii la Poartă în 1562, 1565–1566, în ultimul an fiind reţinut câteva luni la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu de la Iaşi, de unde a fost eliberat înainte de 1 decembrie 1566, tocmai în perioada de când datează manuscrisul de la Iaşi, 28 octombrie 1566. Ulterior a devenit staroste al Cameniţei [I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 203–204, 258–261, 268–269, 272–283, 299–301, 332, 345. I. Corfus crede că „N. Brzeski a tradus poate din limba slavă în cea polonă, în tot cazul a luat cu el în Polonia letopiseţul Moldovei (aşa-zisa cronică moldo-polonă)", p. XIX]. Cf. şi Lucia Dumitrescu, *Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566–1567)*, în „Studii", XXIII (1970), nr. 3, p. 609–612, cu îndreptări noi la Constantin Rezachevici, *Buczacki – un neam de magnaţi dregători din vechea Podolie şi rosturile sale în istoria Moldovei*, în *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, II, sub coordonarea lui Mihai Dim. Sturdza, Bucureşti (în curs de apariţie).

45. *Cronicile slavo-române*, p. 164, 167.

46. Cf. P.P. Panaitescu, la Miron Costin, *Opere*, p. 358–362; pentru traducerile ulterioare în greacă şi franceză, cf. p. 362–363.

47. A fost publicat de Eugenius Barwinski, *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldovicae ab Aarone Principe*, Bucureşti, 1912.

traduceri, prin intermediul membrilor unor misiuni diplomatice polone trimise la Poartă[48]. Ele n-au depăşit orizontul de informare ocazională al persoanelor cărora le erau destinate, şi asupra acestei literaturi cronicăreşti româneşti, din perspectivă istoriografică, s-a aşternut uitarea până spre mijlocul veacului XIX când a început publicarea ei. În Polonia, în secolele XVI–XVIII, sub formă de manuscrise, copiate doar în cazul *Cronicii moldo-polone* în trei exemplare, şi fără a intra sub nici un chip în atenţia cronicarilor şi istoricilor poloni ai vremii, ea s-a păstrat în arhivele-biblioteci ale unor nobili poloni, slujind doar pentru informarea restrânsă a acestora; nobilii de felul celor la care se referea Grigore Ureche – după M. Kromer[49], dar mai degrabă după propriile sale cunoştinţe –, deprinşi cu meşteşugul armelor şi al învăţăturii[50]. În acele

---

48. Astfel, *Cronica moldo-polonă* a fost adusă în Polonia de solul N. Brzeski în 1566, cum aminteam mai sus; *Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei* a lui Miron Costin a fost trimisă în Polonia prin solul I. Gninski, chiar şi copia unei variante a *Istoriei în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, redactată de acelaşi cronicar în 1684 la Daszov în Polonia, a fost adusă în 1700 de la Iaşi de un membru al soliei lui Rafael Leszczyński (Miron Costin, *Opere*, p. 373–374, 381–382; *Călători*, VIII, P. 159; *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji v 1700 roku. Diariusze i inne materiały* [Solia lui Rafael Leszczyński în Turcia în anul 1700. Jurnale şi alte materiale], ed. Ilona Czamańska, Danuta Zydorek, Leszno, 1998, dovadă că originalul aflat, desigur, cel puţin un timp, în arhiva lui Jan Sobieski, căruia îi era destinat, nu era cunoscut în Polonia. Şi Baltasar Walther a obţinut în 1597 de la Târgovişte cronica lui Mihai Viteazul (pe care, spre deosebire de cele moldoveneşti amintite, a şi publicat-o), tot în calitate de membru al unei solii polone (D. Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther*, p. 59).

49. Cum crede I.C. Chiţimia, *Opera umanistului polon Martin Kromer*, p. 191, referindu-se la lucrarea lui Kromer, *Polonia sive de situ populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo*, Coloniae, 1577 (şi alte ediţii).

50. *Léşii sântu oameni războinici, oameni învăţaţi de carte, că pentru învăţătura şi a cărţii şi a vitejii nu li-i préget, nici de trudă, nici de chieltuială, ce încunjură ţările de învaţă...*" (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 122–123). Cf. şi An. Wyczański, *Polska-Rzeczą pospolita szlachecka*, p. 278–304; Al. Wolowski, *La vie quotidienne en Pologne au XVIIe siècle*, Paris, 1972, p. 292 şi urm.

deopotrivă arhive-biblioteci şi cabinete de lucru, numite în vremea Renaşterii polone *„muzee"*[51], se păstrau, în numeroase miscelanee, copiile şi uneori chiar originalele unor documente şi izvoare narative medievale, grupate de obicei cronologic, a căror conservare parţială în arhivele polone actuale explică mulţimea izvoarelor privitoare la istoria Ţărilor Române, care întâmpină astăzi în Polonia pe cercetătorul istoriei româneşti din veacurile de mijloc. Din aceste surse au plecat, dealtfel, spre Occident şi o seamă de „descrieri" ale Ţărilor Române, incluse în lucrări de informare istorico-geografică, unele destinate tiparului, răspunzând unui interes mai larg al Apusului pentru Europa de Sud-Est[52]. Şi tot într-o astfel de arhivă-bibliotecă nobiliară s-a păstrat mult timp şi cronica de faţă.

II. DESCRIEREA MANUSCRISULUI. TITLUL IZVORULUI

Manuscrisul *Cronicii Moldovei* în secolul XIII–începutul secolului XVII este cuprins într-un impozant miscelaneu (698 pag.), care a aparţinut familiei Zamoyski[53], cunoscută pentru legăturile sale cu Ţările Române, încă din vremea

---

51. La 7 decembrie 1600, într-o scrisoare adresată lui J. Zamoyski, în urma luptelor din Ţara Românească, S. Bartholan îşi numea biblioteca-cabinet de lucru „muzeul meu" (*meo Museolo*) (C. Rezachevici, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul*, p. 1349). În vremea noastră se conservă în forma din veacul XIX arhiva-bibliotecă a familiei Działyński din castelul de la Kórnik (lângă Poznań), care a aparţinut contelui Tytus Działyński (1796–1861), iniţiatorul editării cunoscutei colecţii de documente *Acta Tomiciana*; arhivă-bibliotecă cercetată de A. Papiu Ilarianu, I. Bogdan şi de alţi cercetători ai relaţiilor româno-polone, între care şi autorul acestor rânduri (*idem*, în „RA", LII (1975), nr. 4, p. 383).

52. Pentru lucrări din secolele XVI–XVII, care conţin ştiri despre Moldova şi Ţara Românească, provenind exclusiv din Polonia, cf. C. Rezachevici, *Ştiri*, p. 657, noyt 21.

53. Aceste date le-am prezentat şi în semnalarea din nota precedentă a cronicii (*ibidem*, p. 657–658).

principalului ei reprezentant, cancelarul şi marele hatman Jan Zamoyski (1542–1605). Miscelaneul poartă *ex librisul* lui Stanisław Zamoyski (1775–1856) din anul 1804 („*Stanislaus C.O. Zamoyski Anno 1804*"), acelaşi *ex libris* din 1804 al acestui urmaş colateral al marelui hatman[54], care apare şi pe coperta interioară a *Tetraevanghelului* moldovenesc dăruit de cneaghina Dragna-Theodora, nepoată de văr a lui Ştefan cel Mare, Mitropoliei din Suceava, alt manuscris preţios păstrat de-a lungul veacurilor în arhiva-bibliotecă a familiei Zamoyski, pe care l-am semnalat în 1975[55].

Foarte probabil în secolul XIX miscelaneul a intrat în cunoscuta colecţie a cneazului Władysław Czartoryski (1828–1894)[56], ulterior în Biblioteca Muzeului Czartoryski din Cracovia (azi Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryski[57], IV 1673), care adposteşte în bogatele sale fonduri[58] şi o copie din veacul XVIII a *Cronicii moldo-polone*.

Miscelaneul cuprinzând documente variate din secolele XIV–XVIII, în parte copii din veacul XVIII, a fost alcătuit mai întâi din originale din secolul XVII, începând din 1635, la care s-au adăugat copii şi originale din secolele XIV şi XVIII, cum rezultă şi din inscripţia de pe cotorul legăturii sale: *„Listy ori. od 1635 – do 1703. I Różney czasow"* (Scrisori originale de la

---

54. Cf. Włodzimierz Dworzaczek, *Genealogia, Tablice* (Genealogia, Tabele), Varşovia, 1959, pl. 135.

55. C. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparţinând familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, în „SMIM", VIII (1575), p. 161–183; pentru *ex librisul* lui S. Zamoyski din 1804, cf. p. 181.

56. Pentru această colecţie cf. Zdzisław Żygulski (jun.), *Muzeum Narodowe w Krakowe. Zbiory Czartoryskich* (Muzeul Naţional din Cracovia. Colecţiile Czartoryski), Varşovia, 1978, p. 5 şi urm. Muzeul a fost creat în 1876–1878 de W. Czartoryski (*Słownik historii Polski*, p. 65), personaj care a avut relaţii strânse şi cu ţara noastră (L. Boicu, *Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Władisław Czartoryski*, în „AIIAI", VIII (1971), p. 279–186).

57. Cf. Z. Żygulski, *op. cit.*, p. 40.

58. Vizitând la Cracovia Muzeul şi biblioteca Czartoryski, N. Iorga observa că: *„Arhive pentru două veacuri sânt strânse în faţă, pline de ştiri despre noi"*, (*Note polone*, 1924, în *Călătorii peste hotare*, I, Bucureşti, 1980, p. 209).

1635 – la 1703. Şi diferite ‹alte› perioade). O bună parte din documentele datate între mijlocul secolului al XVII-lea şi sfârşitul celui de al XVIII-lea, privind relaţiile cu Suedia, Imperiul romano-german, Rusia şi Prusia, au fost redactate sau traduse în limba franceză, folosită frecvent în Polonia, din a doua jumătate a veacului XVII şi mai cu seamă în cel următor, ca de altfel în mai toată Europa, restul actelor fiind în limba polonă.

Manuscrisul miscelaneu are, în mare, după primele 18 pagini libere, următorul cuprins:

- Acte diplomatice din 1635–1688 privind legăturile cu Suedia şi Imperiul romano-german, în limba polonă, şi unele în franceză (p. 19–226).
- Acte personale sau privind probleme interne polone din a doua jumătate a secolului XVII (p. 227–286).
- Manuscris privitor la Livonia (p. 287–356).
- Protocoalele discuţiilor regelui Stanisław August Poniatowski cu ambasadorul Rusiei în 1793, în limba franceză (p. 357–378).
- Prezentare pe scurt a discuţiilor cu trimisul Prusiei, din 16 august 1793, în limba franceză (p. 379–390).
- *Cronica Moldovei în secolul XIII – începutul secolului XVII*, copia unei traduceri în limba franceză (p. 391–427).
- Copii de la sfârşitul secolului XVIII ale unor documente din veacul XV (p. 429–448).
- Alte copii din secolul XVIII ale unor documente privitoare la Mazovia, din secolul XIV – începutul secolului XVI (p. 449–698).

Cronica Moldovei e cuprinsă între paginile 391–427 (numerotare modernă, înregistrând doar numerele fără soţ), însumând deci 37 de pagini de format mare (38,5 x 24,5 cm). E scrisă pe hârtie groasă, de culoare albăstruie, de felul celei folosite spre sfârşitul secolului XVII şi în cursul celui următor. Cercetarea filigranului prin comparaţie cu cel al altor materiale datate din cuprinsul aceluiaşi miscelaneu, sau al altor manuscrise din Biblioteca Muzeului Czartoryski, datează

hârtia la sfârşitul secolului XVII sau începutul celui următor[59]. Este vorba, aşadar, foarte probabil, de copia unei traduceri în limba franceză a unei lucrări *redactată în limba polonă*, fără titlu şi indicarea numelui autorului. Spre această părere se îndreaptă relativ puţinătatea corecturilor şi a cuvintelor neînţelese de traducător sau de copist, omisiunea evidentă în mai multe locuri a unor cuvinte, trei repetări neîndreptate, neînţelegerea unor nume maghiare de soli (*„Etienne Telegde françois, Ballassa et Emeric Zcobor"*, în loc de „Etienne Telegde, François Ballassa, Emeric Czobor"), deşi mai fuseseră scrise o dată la începutul manuscrisului, confundarea necorectată a unor date (1557 în loc de 1537, 3 fiind luat drept 5, în ciuda contextului care relevă eroarea, şi 1556 în loc de 1546), redarea eronată şi neîndreptată a numelor polone Wiśniowiecki (*„Visniatovski"*, *„Visniaviski"*), Korecki (*„Korekiki"*, deşi doar câteva rânduri mai jos acesta e scris corect), ca şi a topicului românesc Baia (*„Banca"*) sau a celui latinesc Transalpina (*„Transilpine"*)[60], redarea uneori greşită a unor citate latineşti după G. Reicherstorffer, de pildă, faptul că una din pagini a fost îndreptată chiar în timpul scrierii, fiind recopiată pe loc, la rândul cuvenit, ca şi lipsa titlului, lăsat la o parte, care altfel nu putea lipsi. De altfel, foarte probabil, faptului că este o copie a unei traduceri în limba franceză (cu foarte multe particularităţi ortografice şi gramaticale[61]), i se

---

59. Filigranul este asemănător celui al hârtiei folosite pentru lista de documente din anii 1681–1691, din manuscrisul IV 428 (Bibilioteca Czartoryski), alcătuit la începutul secolului XVIII, şi identic cu cel al hârtiei din mauscrisul IV 562 (*ibidem*), cuprinzând copii de documente din anii 1724–1727. Hârtia de format mare, de felul celei pe care a fost copiată traducerea cronicii de faţă, se întrebuinţa doar cu prilejuri deosebite, astfel că era utilizată vreme îndelungată după producere (Gernot Nussbächer, *Datarea documentelor cu ajutorul filigranelor*, în *Din cronici şi hrisoave*, Bucureşti, 1987, p. 207).

60. Cf. semnalările din notele la TEXTUL CRONICII.

61. Întrucât nu ştim în ce măsură particularităţile limbii folosite şi erorile existente se datoresc traducătorului sau copistului, nu insist aici asupra acestor aspecte. Este, totodată, însă puţin probabil, deşi nu exclus, ca lucrarea să fi fost alcătuită direct în franceză, de un autor polon, fiind apoi copiată; limba franceză fiind destul de mult folosită în

datoreşte intercalarea lucrării în cadrul miscelaneului amintit, după documentele franceze din 1793 şi înaintea unui grup masiv de documente polone din secolele XIV–XVI, copiate însă la sfârşitul secolului XVIII.

Manuscrisul cronicii începe prin afirmarea apartenenţei Moldovei şi Ţării Româneşti la vechea Dacie, concept umanist larg răspândit în scrierile europene din secolele XVI–XVII[62], şi se încheie cu menţinerea pretenţiilor Casei de Austria, sub Rudolf II, ca împărat romano-german şi rege al Ungariei, asupra celor două Ţări Române, deşi în cuprinsul manuscrisului ultimul eveniment relatat este solia polonă la Constantinopol, condusă de ducele Kryzstof de Zbaraz în 1622–1623.

Izvorul *nu are titlu*, ca de altfel, cum vom vedea, nici indicaţia numelui autorului. Acesta îşi numeşte opera pe parcurs, în spiritul lucrărilor tematice polone din veacul XVII, fie „expunere" (*l'exposé*), sau pe limba cronicarilor români „desluşire", fie „istorisire" (*le récit*), în ambele cazuri menţionând că îşi propune să releve raporturile Moldovei faţă de Polonia şi Ungaria, lucru pe care-l duce la bun sfârşit pentru perioada de până la capătul primului sfert al veacului XVII. Ca atare, am intitulat noul izvor *Cronica Moldovei de la Cracovia*, cu subtitlul, lămuritor pentru perioada cronologică tratată, – *Secolul XIII–începutul secolului XVII* –, în spiritul izvoarelor narative din Ţările Române extracarpatice, deoarece se referă la aproape toţi domnii Moldovei, de la Bogdan I la Gaspar Gratiani, deşi nu este vorba de o „cronică" în sensul analelor sau al letopiseţelor interne din secolele XV–XVII, ci mai degrabă de o *istorie* după concepţia polonă din veacul XVII[63].

Polonia din a doua jumătate a veacului XVII, la începutul secolului următor dobândind chiar, de la latină, monopolul de limbă diplomatică, ca în mai toată Europa. (L. Réau, *L'Europe française au Siècle des Lumières*, Paris, 1938, p. 12–13).

62. Cf. nota 1, la TRADUCEREA TEXTULUI.

63. În catalogul manuscriselor Muzeului Czartoryski, manuscrisul e înregistrat chiar ca „Istoria Moldovei": *„Historia Moldaviae lingua*

III. ORIGINALITATEA CRONICII, AUTORUL, METODA SA ŞI CONŢINUTUL IZVORULUI

Faţă de cronicile anonime ale Moldovei ajunse în Polonia (*Cronica moldo-polonă*) şi în alte ţări europene, amintite mai sus, care au, în ceea ce priveşte alcătuirea, ca *trăsătură esenţială* faptul că **toate, fără excepţie, au la bază un letopiseţ intern (în redacţii şi variante azi pierdute), tradus şi adăugat, de obicei, în partea finală,** cronica de la Cracovia de care mă ocup prezintă deosebiri esenţiale. **Ea a fost, subliniez încă o dată, redactată integral în Polonia, de un autor polon, fără utilizarea nici unui izvor narativ românesc, realizând astfel o viziune absolut externă asupra istoriei Moldovei între secolul XIII – începutul secolului XVII.** Este, dealtfel, un izvor narativ **singular,** nemaifiind cunoscută o cronică închegată, *de acest fel*, a Moldovei, pentru perioada amintită, el încadrându-se, cum aminteam şi mai sus, în curentul istoriografiei polone pe care l-am putea numi „tematic", al veacului XVII; acest izvor fiind mult deosebit, cum am mai amintit, atât prin formă cât şi prin conţinutul de idei şi finalitatea urmărită, de cronicile moldoveneşti[64] de tipul „analelor" din secolele XV–XVI, cât

---

Gallica scrita" (Stanisław Kutrzeba, *Catalogus codicum manu scriptorum Musei principum Czartoryski Cracoviensis*, II, Cracovia, 1908–1913, *sub cota*).

64. Pentru acestea, cf. I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti, 1899; idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895; idem *Letopiseţul lui Azarie*, în „AAR", M.S.I., S. II, t. XXXI, 1909; idem, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 93–111, 416–467; A. V. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul XVII, din punct de vedere al limbei, metodei şi cugetării*, Bucureşti, 1898; Const. Giurescu, *Noui contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene*, Bucureşti, 1908; I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „CI", I (1925), nr. 1, p. 190–368; I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor; letopiseţul de la Bistriţa şi letopiseţele de la Putna*, Bucureşti, 1926; N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, I, ed. II-a, Bucureşti, 1925, p. 125–131, 151–161, 285–309, 315–350; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1980, p. 48–71, 264–318; I. Şiadbei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene*, I, Iaşi, 1939; P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*; idem *Cronicile slavo-române*; idem, *Contribuţii la istoria culturii*

şi de letopiseţul lui Grigore Ureche, şi, în parte, chiar de cronica, în bună măsură, „memorialistică", a lui Miron Costin.

Pentru a înţelege mai bine, prin contrast, caracterul obiectiv, mereu evidenţiat al izvorului polon, să-i dăm cuvântul tot unui străin, A.M. del Chiaro, fost secretar domnesc, care informează cititorul european cum se scriau, cel puţin până în vremea sa (1718), cronicile în Ţara Românească şi Moldova. *„Se va mira poate oricine [...] negăsind aici istoria domnilor acelei ţări, care ar fi putut fi dată atât de uşor la lumină pe calea lesnicioasă a tiparului, dar trebuie ştiut că fiecare boier are un manuscris cu vieţile domnilor din trecut, dar este atât de mult schimbat adevărul (care trebuie să fie singura temelie pe care să se sprijine o istorie exactă, sinceră şi nealterată), încât fiecare boier român păstrează la sine şi păzeşte cu grijă acel manuscris, în care viaţa domnilor e descrisă, atât în bine cât şi în rău, după cum acel domn a fost cu bunăvoinţă sau cu duşmănie faţă de acel*

---

româneşti; p. 125–153, 477–572; I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV–XVIII. Privind istoria României*, Bucureşti, 1963 (cu bibliografie); E. Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie de 1604 à 1552*, în „Revue des études roumaines", Paris, IX–X (1965), p. 99 şi urm.; *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 267–275, 379–414; I. Lăudat, *Letopiseţul lui Grigore Ureche*, în „AŞUI" (S.N.), S. III, Lit., XVII (1971), p. 1–36; I. C. Chiţimia, *Probleme de bază*, p. 13–89, 197–297; G. Mihăilă, *Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, în *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii româneşti vechi*, Bucureşti, 1972, p. 123–163; L. Onu, *Critica textuală şi editarea literaturii române vechi. Cu aplicaţii la cronicarii moldoveni*, Bucureşti, 1973; D. Velciu, *Miron Costin, Interpretări şi comentarii*, Bucureşti, 1973; idem, *Grigore Ureche*, Bucureşti, 1979; E. Puiu, *Viaţa şi opera lui Miron Costin*, Bucureşti, 1975; Şt. Andreescu, *Les débuts de l'historiographie en Moldavie*, în „RRH", XII (1973), nr. 6, p. 1017–1035 (în limba română, în „Biserica Ortodoxă Română", XCIII (1975), nr. 1–2, P. 232–243); Gh. Pungă, *Adevărata identitate a cronicarului Eftimie*, în „AIIAI", XXV[1] (1988), p. 275–280; C.I. Boldişor, *Literatura istorică din Moldova (sec. XVI). Reconstituită pornind de la cronica lui Gr. Ureche*, Bucureşti, 1992; G. Mihăilă, *Cea mai veche scriere istoriografică românească*, în *„Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei" – Letopiseţul lui Ştefan cel Mare* –, Bucureşti, 2005, p. 5–30.

neam. Unii ‹boieri› pun cea mai mare silinţă pentru ca fiii lor să fie pătrunşi de mici de asemenea istorii, astfel încât să li se întipărească în minte cât mai puternic şi cu timpul ele devin o tradiţie de netăgăduit" (*Călători*, VIII, p. 381).

Alcătuirea unei cronici „tematice" (urmărind analiza unui anume obiectiv) a Moldovei era socotită în veacul XVII o lucrare foarte anevoioasă, de vreme ce însuşi învăţatul Miron Costin mărturisea în 1677 comisului polon M. Matczyński, la cererea căruia redactase o scriere din această categorie, *Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei*, că în afara sa o treabă ca aceasta *„nu o va putea cere nici un moldovean; ar trebui cineva să piardă multă vreme cercetând, pe lângă unele foarte mici observaţii şi însemnări ale pământenilor, cele scrise despre ei de scriitori străini..."*[65] Este tocmai ceea ce face contemporanul lui Miron Costin, autorul cronicii Moldovei de la Cracovia, folosind chiar şi sursele „interne" (actele diplomtice ale domnilor moldoveni *aflate în Polonia*)[66].

---

65. Miron Costin, *Opere*, p. 202. Şi Constantin stolnicul Cantacuzino, contemporan cronicarului moldoven, vorbea despre greutăţile scrierii istoriei Ţării Româneşti, căci n-a găsit vreun istoric care să scrie despre aceasta (*Istoria Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, I, ed. M. Gregorian, Bucureşti, 1961, p. 4–5). Nici în veacul următor, la 1742, cum relatează Markos Antonios Katsaitis, la curtea lui Constantin Mavrocordat din Iaşi: *„Compilaţia unei istorii atât de complicate cum era aceea a Valahiei şi Moldovei, căci nu există nici un autor care să o trateze ex professo...", „la care s-au supus probei mai mulţi fără a putea reuşi"*, nu era realizată (*Saeculum*, Iaşi, 1977, p. 79. Katsaitis expune pe larg dificultăţile alcătuirii unei astfel de istorii [p. 81–83, 91], la doar ceva mai mult de jumătate de secol după anonimul polonez, autorul cronicii Moldovei de la Cracovia). Dar chiar şi la 1856 Edgar Quinet mărturisea greutatea scrierii unei istorii a naţiei române. *„Cât despre istoria ei propriu-zisă, până acum numai duşmanii ei au scris-o. Se găsea în frânturi la istoricii polonezi, unguri, austrieci, moscoviţi, musulmani, de la care trebuia extrasă cu mare cazną, desfigurată de părtinire, resentimente, ură, sentimente cu care fiecare naţiune rămâne de pe urma luptei cu celelalte şi le transmite scriitorilor ei. Era trupul levitului dar îmbucătăţit şi împărţit între toţi vecinii"* (*Opere alese*, II, Bucureşti, 1983, p. 340–341).

66. Apropierea între cei doi cronicari, moldovean şi polon, este în firea lucrurilor, de vreme ce Miron Costin, educat la colegiul din Bar,

Din nefericire, **autorul** amintit nu e cunoscut. Nu se face nicăieri în cuprinsul cronicii vreo aluzie la numele său[67]. Putem însă afirma cu siguranţă că era polon, un personaj cultivat, cunoscător al *„autorilor"* unguri şi poloni, care l-au precedat, având o anumită poziţie socială, de vreme ce avea acces la arhiva regală, de unde citează competent peste douăzeci de tratate şi jurăminte de credinţă ale domnilor Moldovei. Deşi nu rezultă că ar fi trecut vreodată prin Moldova, numirile de localităţi sunt redate corect (Siret – „Sereth", Suceava – „Soczava", Hotin – „Chothin", Cernăuţi – „Czarnaucz", Neamţ – „Nimiec", „Niamecz"), destul de aproape de fonetismul românesc, cu o singură eroare („Banca" în loc de Baia), în vreme ce numele râului de hotar Nistru îl redă într-o formă apropiată de cea polonă („Niester", „Dniester"). De asemenea, scrie uneori numele regelui Vladislav (Jagiełło) „Wladislas", sub influenţa grafiei polone.

Autorul cronicii urmăreşte în prim plan, ceea ce **astăzi** am putea numi **statutul internaţional al Moldovei,** în funcţie de **evoluţia legăturilor de vasalitate,** în raport cu regatele ungar şi polon, iar mai apoi şi cu Imperiul otoman, din secolul XIII şi până la începutul secolului XVII. Spre deosebire de alţi cronicari poloni, el se arată dacă nu favorabil domnilor moldoveni, cel puţin obiectiv, sporind astfel valoarea izvorului. Încercând, de pildă, să justifice aşa-zisa necredinţă a lui Alexandru cel Bun faţă de regele Vladislav Jagiełło, susţinută chiar de unii *„autori poloni"*, el arată: *„Dar trebuie să judecăm că Alexandru este pe nedrept acuzat, căci amintindu-şi de ceea ce fusese negociat între cei doi regi* (Sigismund de Luxemburg şi Vladislav Jagiełło – *n.a.*) *la Lublau*[68]*, confirmat*

---

cunoştea modul de lucru al cronicarilor poloni, în frunte cu M. Kromer, pe care îi citează adesea (Miron Costin, *Opere*, p. 210, 236 etc.).

67. Motivele anonimatului autorului polon nu sunt cunoscute, oricum, ele trebuie să fi fost altele decât cele care îndemnau la aceasta pe unii cronicari români (cf. J. Filstich, *Încercare de istorie românească*, Bucureşti, 1979, p. 54–55).

68. E vorba de tratatul între Sigismund de Luxemburg şi Vladislav Jagiełło din 15 martie 1412, care prevedea împărţirea Moldovei între aceştia, dacă Alexandru cel Bun nu va ajuta pe regele Ungariei, Sigismund, împotriva turcilor (Hurmuzaki, I^2, p. 483–387, nr. CCCCI).

în 1415 şi reînnoit în 1423, el nu putea să se supună orbeşte regelui Poloniei, fiind obligat a se teme de nemulţumirea regelui Ungariei". De altfel, anonimul autor nu se plasează niciodată pe o poziţie polonă făţişă, referirile la personaje, acţiuni sau topice polone făcându-le de obicei într-o formă impersonală. El nu se sfieşte chiar să recunoască în final vechimea mai mare a suzeranităţii ungare asupra Moldovei, în raport cu cea polonă, arătând pe bună dreptate, că domnii Moldovei s-au îndreptat spre regii Poloniei, deoarece aceştia din urmă *„erau de obicei mai capabili să-i protejeze şi să-i ajute decât regii Ungariei".*

Metoda sa de lucru am putea-o numi „critică", urmând desigur exemplul lui M. Kromer. El cercetează documente din arhiva regală, citând chiar acte după *„văleat"*, deci în formă slavonă – poate din acel *„dulap plin de vechi privilegii, cu omagiul ţării Moldovei"*, amintit de Stanislav Gulski, castelanul de Halici, în 1597[69] –, compară spusele *„autorilor unguri"* cu cele ale celor *„poloni"*, arătând, de pildă, că ar fi anevoios pentru cei dintâi *„să dovedească, cum unii au afirmat, că Ţara Românească şi Moldova au depins neîntrerupt de regatul Ungariei, până la ziua fatală de la Mohács din 1526, că Vladislav şi fiul său Ludovic II, regi ai Ungariei, ar fi cuprins în tratatele încheiate în 1514 şi 1519 cu împăratul turc şi voievodatul Moldovei şi pe cel al Ţării Româneşti..."*

Anonimul polon e mereu critic, astfel că întotdeauna pune pe primul plan informaţia documentară. Existenţa actului din 1421 prin care Alexandru cel Bun dă soţiei sale Ringala oraşele Siret şi Racovieţ (la despărţirea de aceasta) o socoteşte o dovadă a încheierii căsătoriei între cei doi tocmai în anul amintit[70]. Cu ajutorul izvoarelor documentare el verifică chiar şi spusele lui Kromer, pe care îl urmează de

---

69. I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 533.

70. În realitate, actul din 13 decembrie 1421, se referă la divorţul Ringalei de Alexandru cel Bun (C. Rezachevici, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relaţiile moldo-polone din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „RdI", XXXV (1982), nr. 8, p. 919, 920), dar la data scrierii cronicii constituia, desigur, singurul izvor pentru documentarea amintitei căsătorii.

obicei, despre tratatele lui Vladislav II Jagiełło cu Ştefan II din 1433, confirmând că: *„Se află într-adevăr în arhivă un original"*, al cărui conţinut îl expune[71], ca şi *„scrisori date zisului voievod şi urmaşilor săi la Lancici în 1433"*[72], şi toate *„originalele se află în arhiva Republicii"* (adică a Uniunii polono-lituane). Şi cu prilejul menţionării tratatului din 1499 încheiat de Ştefan cel Mare cu regele Ioan Albert şi fraţii acestuia, Alexandru, marele cnez al Lituaniei şi Sigismund[73], autorul cronicii de la Cracovia confirmă: *„Acest tratat se află în arhivă, şi Kromer dă o parte din el"*. Când însă nu află în arhiva regală documentul la care se referă Kromer, de pildă, în cazul înţelegerii din 1506 între Bogdan III şi regele Poloniei, trece la cercetarea cronicilor contemporane ale lui M. Miechowski şi B. Wapowski, dar neaflând nici aici în ce fel s-a perfectat pacea, încheie fără a se angaja el însuşi: *„Kromer spune că s-a făcut un tratat, şi că originalul se află în arhivă..."*

Anonimul polon nu se îndoieşte de **unitatea de neam a românilor,** de aceea referindu-se în cursul expunerii la Principatele Române de la sud şi răsărit de Carpaţi, le cuprinde în **denumirea generică de Ţara Românească (Valachie)**[74]. El crede că numai după venirea lui Bogdan I,

---

71. Hurmuzaki, I², p. 841–842, nr. DCLXV.

72. *Ibidem*, p. 846–848, nr. DCLXVIII; I. Minea, *Informaţiile*, p. 23–24.

73. Hurmuzaki, II², p. 439–445, nr. CCCLXXI; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 417–441.

74. Această părere se încadrează, de altfel, într-o concepţie europeană. Ph. Callimachus menţiona, în a doua jumătate a secolului XV, *„altera Valachia Moldavie nomen est"* (*Historia de rege Vladislao seu clade Varnensi*, Varşovia, 1961, p. 20); J. Bielski crede că a existat o singură Valachie, ulterior împărţită în două state: Ţara Muntenească şi Ţara Moldovenească (G.I. Năstase, *Istoria moldovenească*, p. 114); pe la 1581 De la Popeliniere nota că *„Valachia este astăzi împărţită în două, una numită Transalpină [...] cealaltă numită Moldova..."* (Scarlat Callimachi, *Pagini despre Ioan vodă, zis „cel Cumplit", scrise în secolul XVI de istoricul francez De la Popeliniere*, în „Studii", V (1952), nr. 2, p. 178); aceeaşi părere, înainte de 1586 la Michael von Isselt (idem, *Un istoric olandez despre Ioan vodă „cel Cumplit"*, în „Studii", III (1950), nr. 2, p. 163); *„Moldova care este o parte a Valachiei în hotare cu*

„această parte a Ţării Româneşti fu numită Moldova, după micul râu ce poartă acest nume şi care se află în această ţară"[75], explicând chiar, într-un pasaj preluat în parte după Martin Kromer, că polonii numesc Valahia, adică Ţara Românească (inversând aparent locul geografic al Ţărilor Române după obiceiul cronicarilor de acest neam) *„partea din această provincie situată dincolo de marginea Podoliei, către Răsărit şi către Miazănoapte şi Moldova partea situată de la hotarul Transilvaniei* (se înţelege spre Miazăzi – *n.a.*), *pe când alte neamuri* (ungurii în primul rând – *n.a.*) *numesc pe prima Ţara Românească sau Transalpina, şi pe cealaltă, de la marginea Prutului şi a Nistrului, Moldova"*[76].

Transilvania", relata o misiune iezuită la 1581 (*Călători*, III, p. 281); G. A. Magini despre cele două Valahii la sfârşitul secolului XVI (*ibidem*, IV, p. 586–587); *„Valaques et Moldaves: car encore qu'ils soyent quelques fois compris sous le premier nom..."*, nota între 1600–1612 un umanist francez (Fr. Pall, *Pages d'Agrippa d'Aubigné sur le voivode Jean de Moldavie*, în „RRH", VIII (1969), nr. 3, p. 599); *„La Valachie et la Moldavie ne composoient autrefois qu'une seule Province des Daces, nommée simplement Valachie, mais ayant ensuite esté divisée en haute et basse..."* (*Histoire de l'etat present du Royaume de la Hongrie*, Cologne, 1686, p. 113, cf. şi p. 116); relatări aproape identice la De la Croix (Valachia s-a împărţit în două, şi cu timpul cea de Sus s-a numit Moldova, iar cea de Jos a păstrat vechiul nume de Valachica), şi într-o relaţie olandeză din 1687 (*Călători*, VII, p. 255, 620); Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 304; J. Filstich, *Încercare de istorie românească*, Bucureşti, 1979, p. 36–37. Cf. şi E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe. „Valahia" şi sensurile ei*, în „Studii", XXI (1968), nr. 6, p. 1114–1118; V. Maciu, *Semnificaţia denumirii statelor istorice române*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 9, p. 1317–1320; V. Spinei, *Termionologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de-sine-stătător*, în *Stat societate naţiune, Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 72–73.

75. Aceeaşi părere la L. Gorecki, *Descriptio belli Iuoniae, palatini Valachiae...*, în *Tesauru*, III, p. 210, şi la alţi cronicari poloni. Pentru cercetările privind originea numelui Moldovei, V. Spinei, *op. cit.*, p. 74–79. Cf. şi nota 37 la TRADUCEREA TEXTULUI.

76. O formulare aproape aidoma, la secretarul regelui Poloniei, Henri de Valois, Blaise de Vigenère, *La Description Du Royaume de Pologne et pays adiacens...*, Paris, 1573 (*Călători*, II, p. 641), care o preia de la cronicarii poloni, îndeosebi de la M. Kromer, *De origine et rebus gestis polonarum*, Basel, 1555, p. 313.

Este aici o veche tradiţie polonă, transmisă prin cronicari, datând din perioada premergătoare întemeierii statului feudal Moldova şi a apropierii hotarului regatului polon de acesta, în a doua jumătate a secolului XIV[77], conform căreia, polonii numeau Ţara Românească" (*Valachia, Wołoska*), spaţiul locuit de români, continund apoi să folosească preponderent această denumire[78], mai stăruitor decât alte popoare vecine, în baza unui tradiţionalism specific[79], până chiar în veacul XVI, referitor, în sens mai restrâns, *în primul rând la Moldova* şi numai apoi la Ţara Românească de la sud de Carpaţi[80], însoţind-o uneori de precizări „geografice" („inferioară"–„superioară", „mare"–„mică" etc.). După acest obicei, fiind vorba de acelaşi neam românesc, pe care-l cunoşteau ca atare[81], polonii – fapt care n-a fost observat – au început să utilizeze, deşi mult mai rar, numele de Moldova şi pentru Ţara Românească de la sud de Carpaţi, însoţit de aceleaşi precizări. De aceea nu e de mirare că autorul cronicii de la Cracovia, deşi cunoaşte şi menţionează numirile „oficiale" ale statelor feudale Moldova şi Ţara Românească din vremea sa, foloseşte pentru Moldova în mai multe rânduri numele de Ţara Românească, iar pentru Ţara Românească pe cel de Moldova Superioară [*„Vlad (Ţepeş) principele Moldovei Superioare"; „Radu (Cel Frumos) voievodul Moldovei Superioare"*], sau, chiar simplu Moldova, în deplină cunoştinţă de cauză.

---

77. Cf. C. Rezachevici, *Polonia în vremea Jagiellonilor*, în „SAI", XLI–XLII (1980), p. 62–63.

78. A. Veress, *Documente*, I, p. 23, nota 3. V. Spinei, *Moldova*, p. 40; idem, *Terminologia politică*, p. 70–71; E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1110–1112; V. Maciu, *op. cit.*, p. 1319–1320; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 255.

79. Şi azi polonii numesc pe italieni *włochi*, iar Italia *Włochia*.

80. Datorită faptului că au venit mai târziu în contact direct cu aceasta, numind-o până în perioada la care ne referim mai cu seamă Basarabia (de la numele lui Basarab I) şi chiar „Muntenia" (*Montania*), cum apare la Długosz (I. Minea, *Informaţiile*, p. 23, 54).

81. La 1712 se mai relata că polonii obişnuiesc să dea acelaşi nume poporului din Ţara Românească şi Moldova, de aci confuzia de nume între cele două ţări, ei dând uneori numele uneia celeilalte (Hurmuzaki, *Supliment*, I[1], p. 417, 418, nr. DCXXI).

Conştient că turcii au răpit între 1484–1538 partea de sud-est a Moldovei, cu Chilia, Cetatea Albă şi Tighina, anonimul polon numeşte această parte, cu deplin temei: *„Basarabia", „Basarabia modernă"* (adică din vremea sa: *„turcii se înstăpâniră totuşi asupra întregii Moldove orientale sau a Basarabiei, în a cărei stăpânire au rămas din acel timp"*, căci se referă la „părţile tătărăşti" sau Bugeacul, de la nordul gurilor Dunării, stăpânite în secolul XIV de Basarab I şi de către unii din urmaşii săi imediaţi[82], la care s-a adăugat ulterior teritoriul cuprins între Tighina şi codrul Tigheciului, fapt pentru care îi spune şi *„Moldova orientală"* sau *„răsăritană", „Moldova răsăriteană sau Basarabia", „partea de răsărit sau Basarabia din acest timp", „partea răsăriteană sau Basarabia modernă, cu Cetatea Albă, Chilia etc."*, sau *„Moldova răsăriteană"* cu Cetatea Albă şi Chilia, în vreme ce pentru restul teritoriului Moldovei foloseşte formulări precum: *„Moldova modernă"* (din timpul său), *„Moldova modernă cu Suceava", „Moldova prezentă".*

Totodată autorul cronicii întrebuinţează numele *„Basarabia"* de cele mai multe ori pentru a indica, în sensul vechi, original, al termenului, Ţara Românească[83], adică ţara

---

82. Pentru această accepţiune a topicului Basarabia, cf. V. Spinei, *Moldova*, p. 39; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 254–255; Ioan Chirtoagă, *Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei*, Chişinău, 2004, p. 3; idem *Sudul Ţării Moldovei în opera lui Dimitrie Cantemir. Unele reflecţii istoriografice*, în „RIM", 2003, nr. 1–2 (53–54), p. 72; Ion I. Nistor, *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană*, în „AAR" M.S.I., S. III, t. XXVI, 1944, p. 1–27 (cu bibliografie) + 1 hartă; N. Iorga, *Formes byzantines et réalites balcaniques*, Bucureşti–Paris, 1922, p. 55. După o relatare din 1686: *„Moldova se împarte în două părţi, din care cea mai întinsă care este în partea de Apus, păstrează acest nume, şi cealaltă nu este decât pe sfert atât de mare ca aceasta, este numită Basarabia, unde sunt gurile Dunării; aceasta este în întregime sub stăpânirea Turcului, şi aici se află câmpia Bugeacului locuită de tătarii dobrogeni..."* (*Histoire de l'etat present du Royaume de la Hongrie*, Cologne, 1686, p. 117). O relatare olandeză asemănătoare din 1687, în *Călători*, VII, p. 521. Cf. şi nota 5, la TRADUCERE.

83. Încă din 1372 şi 1379 papalitatea foloseşte numirea ţara *„Basarat"* (Hurmuzaki, I[2], p. 194, nr. CXLII, p. 268, nr. CCVII), la fel şi cancelaria maghiară la 1377: *„terra Bazarabi"* (*ibidem*, p. 243, nr. CXC);

lui Basarab I şi a urmaşilor săi (*„Vlad voievodul Basarabiei", „Radu principele Basarabiei", „Alexandru principele Basarabiei"* etc.)[84]

Conţinutul cronicii nu e divizat alcătuind formal o unitate. Cu toate acestea, în alcătuirea sa se pot deosebi trei părţi. Cea dintâi, pe care am putea-o numi *introductivă*, situează Moldova în cadrul vechii Dacii şi apoi a teritoriului stăpânit de cumani, menţionează năvălirile tătarilor şi conflictele tătaro-cumano-ungare din a doua jumătate a secolului XIII pe teritoriul de la est de Carpaţi, refugierea a 50 000 de cumani conduşi de hanul Kuthen (Kotian) în Ungaria, sub protecţia regelui Bela IV, acţiune plasată *„în 1270"*[85], în legătură cu care e amintită şi luarea de către rege a titlului de rege al Cumaniei[86], răscoala cumanilor conduşi de *„Oldomas"* (Oldania) împotriva regelui Ungariei, corect aşezată în anul 1281, uciderea regelui Ladislau (Cumanul) în 1290, trecerea cumanilor la sud de Dunăre, în Bulgaria, după care se instaurează dependenţa ţinutului de la est de Carpaţi de regatul maghiar.

Această primă parte se încheie prin consemnarea venirii lui *„Bogdan, o căpetenie sau un principe al românilor din*

în 1497 regele Ungariei Vladislav II menţiona: *„Valachia, quam domini Polonie Bassarabiam vocant"* (*Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)* (Materiale pentru istoria diplomaţiei polone în anii 1486–1516 (Codicele de la Zagreb), ed. J. Garbacik, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966, p. 29); la 1429 cneazul lituan Vitold numeşte „basarabeni" (*Bessarabitae*) pe munteni (*Codex epistolaris Vitoldi*, în *Monumenta Medii Aevi res gestas Poloniae illustrantis*, VI, Cracovia, 1882, p. 835–836; iar Sarnicki aminteşte în 1585 *„vadul basarabilor"*, adică al românilor („CI", I (1925), p. 407–408), Cf. şi K. Szajnocha. *Jadwiga i Jagiełło*, II, Varşovia, 1974, p. 573, nota 195; N. Stoicescu, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 164.

84. Unii domni din Ţara Românească de la sfârşitul secolului XIV şi începutul celui următor se numesc voievozi ai Basarabiei (cf. V. Maciu, *op. cit.*, p. 1312; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 256).

85. În realitate, această acţiune a avut loc între 1238–1240 (cf. notele 8 şi 11, la TRADUCEREA textului).

86. Şi acest titlu a fost în realitate adoptat de regele Ungariei, Andrei II, în 1233, nu de către Bela IV în 1270 (cf. *ibidem*, nota 12).

ţinutul Maramureşului, atras de frumuseţea şi rodnicia ţării (care) trecu munţii cu o colonie din neamul său, intră în această ţară şi se stabili aici", construind *„mai multe oraşe"*, astfel că în cele din urmă, *„puţin câte puţin această ţară îşi schimbă faţa"*. De atunci, *„fu numită Moldova, după micul râu ce poartă acest nume şi care se află în această ţară"*[87], dar, *„Este numită de asemenea Bogdania, sau ţara lui Bogdan, din pricină că acest principe îi fusese ctitor"*[88].

Anonimul polon nu cunoaşte „descălecatul" lui Dragoş din Maramureş (care nu apare nici la ceilalţi cronicari poloni, începând cu J. Długosz), de fapt o acţiune militară împotriva tătarilor întreprinsă din însărcinarea regelui Ungariei, Ludovic I de Anjou[89], pe care o înlocuieşte cu colonizarea lui Bogdan I, personaj pe care însă nici o altă cronică polonă nu-l aminteşte, precizând chiar, foarte interesant, că Bogdan e tatăl acelui, până atunci, misterios voievod Ştefan, din care se trage dinastia voievozilor moldoveni, amintit şi de J. Długosz[90], fără a-i indica originea, ci doar pe cei doi urmaşi, Ştefan şi Petru, al căror conflict pentru succesiune a atras cea dintâi intervenţie a Poloniei în Moldova, evenimente care au suscitat atâtea discuţii în istoriografia românească[91].

Cea de-*a doua parte a cronicii*, cea mai întinsă şi mai bogată în informaţii, înfăţişează *perioada de la 1358 până la 1622–1623*, cuprinsă, adică, între moartea lui Ştefan voievod, fiul lui Bogdan I, urmată de luptele pentru domnie din

---

87. Cf. *ibidem*, nota 37.

88. Cf. *ibidem*, nota 38. Cf. şi Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova a. 1324–1881*, I, *Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 2001, p. 427.

89. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 415, Cf. şi V. Spinei, *Moldova*, p. 304–309; Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 77–90.

90. Cf. I. Minea, *Informaţiile*, p. 13.

91. Pentru conflictul între nepoţii lui Bogdan I, C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 432–442, cu bibliografia română şi polonă a problemei; idem, *Cum a ajuns 1359 anul „descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone*, în „RIM", 2003, nr. 1–2 (53–54), p. 17–26; idem, *La începutul relaţiilor Coroanei polone cu Ţara Moldovei. Unde s-a dat bătălia din „Codrii Plonini" (iulie 1368)?*, în *Romano-Polonica* (în pregătire pentru tipar).

1367–1368 între fiii celui din urmă Ştefan şi Petru, şi solia la Poartă condusă de cneazul Kryzstof de Zbaraz, în 1622–1623, cu misiunea de a confirma pacea turco-polonă încheiată la Hotin în octombrie 1621[92]. Anonimul polon urmăreşte conflictul dintre nepoţii lui Bogdan I şi cel dintâi amestec al oştii lui Cazimir cel Mare în Moldova, constituirea sistemului legăturilor cu Polonia în vremea lui Petru II, fiul Margaretei (Muşata) (1375–1391), şi a urmaşilor săi până la Alexandru cel Bun, relaţiile acestuia din urmă cu regatul polon, cu marele cnezat al Lituaniei şi cu Ungaria, relaţii complexe, în care faţă de regele polon domnul Moldovei joacă rolul de *„vasal şi aliat"*, uneori chiar împotriva regelui Ungariei, ducând în ultimă instanţă o politică externă de echilibru, căci: *„el nu putea să se supună orbeşte regelui Poloniei, fiind obligat a se teme de nemulţumirea regelui Ungariei"*.

Un spaţiu însemnat a acordat luptelor pentru tron între numeroşii urmaşi ai lui Alexandru cel Bun din deceniile patru şi cinci ale secolului XV, care au implicat relaţii strânse cu Polonia, de unde, rând pe rând, pretendenţii încercau să obţină ajutoare, sau cu Ioan de Hunedoara, şi la capătul cărora Petre Aron s-a văzut nevoit să răscumpere pacea de la turci cu 2000 de galbeni.

Domnia *„faimosului"* Ştefan cel Mare e prezentată cu vădit interes şi relativă abundenţă de date, fără a fi ocolit nici conflictul cu regele polon Ioan Albert, din 1497, încheiat prin înfrângerea acestuia în Codrul Cosminului, autorul lăsând să se înţeleagă că dreptatea era de partea domnului român. Îi reţin în continuare atenţia proiectele de alianţă matrimonială ale lui Bogdan III şi luptele cu polonii care le-au urmat, sau domniile lui Petru Rareş, fără a insista asupra conflictelor, acestuia cu regatul polon. Se perindă apoi, după datina cronicilor, comentaţi în acţiunile lor, sau abia pomeniţi, Ştefan Lăcustă, Alexandru Cornea, Iacob Heraclid Despot, sau Ion vodă cel Viteaz.

Realităţile politice se complică la sfârşitul veacului XVI, şi istoria celor trei Ţări Române se împleteşte în vremea lui Sigismund Báthory, Aron vodă, Ştefan Răzvan, Ieremia

---

92. *Călători*, IV, p. 495–504; Miron Costin, *Opere*, p. 86–88, 91, 352.

Movilă şi Mihai Viteazul, fără ca vreuna din cele trei puteri, Imperiul otoman, cel habsburg şi Polonia, să-şi poată impune strict suzeranitatea asupra acestora, după dispariţia lui Mihai Viteazul. Abia la sfârşitul primului deceniu al secolului XVII, intervenţia Porţii împotriva lui Constantin Movilă şi aducerea la domnie a lui Ştefan Tomşa înclină balanţa în favoarea acesteia, iar ridicarea neizbutită a lui Gaspar Gratiani împotriva turcilor, alături de hatmanul S. Żółkiewski, în 1620, îndepărtează pentru multe decenii orice încercare a Poloniei de a-şi asigura suzeranitatea asupra Moldovei. Evenimentele care urmează după 1623 sunt bine cunoscute autorului şi contemporanilor săi, astfel încât el consideră *„zadarnic şi de prisos"* să le mai amintească, socotind că după această dată *„stăpânirea turcească"*, prin care înţelege de fapt *„protecţia Porţii"*, era instaurată în Moldova în forme cunoscute.

Ca atare, în *partea a treia a cronicii*, mai scurtă, se prezintă, am putea spune, concluziile asupra raporturilor de vasalitate ale Moldovei faţă de Ungaria şi Polonia, în lumina unor tratate şi înţelegeri oficiale, cum vom vedea mai jos, arătând, în cele din urmă, că în vremea sa Habsburgii, ca regi ai Ungariei, au preluat pretenţiile vechilor regi maghiari la suzeranitatea asupra Moldovei, fără a depăşi cronologic epoca lui Rudolf II. Cu aceasta, manuscrisul cronicii se încheie oarecum *ex abrupto*, lăsând impresia că sfârşitul propriu-zis al concluziilor lipseşte, sau n-a fost reprodus în traducerea-copie.

IV. IDEEA CENTRALĂ: ANALIZA RAPORTULUI DINTRE SUZERANITĂŢILE UNGARĂ, POLONĂ ŞI TURCĂ ASUPRA MOLDOVEI ÎN EVUL MEDIU. INFORMAŢII NOI

Problema statutului de vasalitate al Moldovei faţă de regatele ungar şi polon, din secolul XIV până la începutul veacului XVII, şi doar în mai mică măsură faţă de Poarta

otomană, constituie **ideea de bază** pe care o dezbate mărturisit autorul cronicii de la Cracovia (considerând chiar că uneori s-a dovedit „prolix" [*diffus*] în argumentare), idee în jurul căreia se axează fenomenul evenimenţial. Această problemă de însemnătate majoră în studiul statutului internaţional al Ţărilor Române în veacurile de mijloc, a preocupat, fireşte, literatura istorică românească[93]. I-au fost dedicate lucrări speciale atât în vechea[94], cât şi în noua istoriografie[95], subliniindu-se în repetate rânduri că acceptarea

---

93. O analiză a principalelor lucrări de până în 1944 privind statutul vasalităţii Moldovei faţă de Polonia la Veniamin Ciobanu, *Istoriografia românească despre relaţiile româno-polone în epoca medie*, în „RdI", XXVII (1974), nr. 5, p. 727–732, iar cea a istoriografiei de după 1944, la Ştefan Ştefănescu, *L'histoire de la Pologne et des relations roumano-polonaises dans l'historiographie roumaine d'après la 23 Août 1944*, în „RRH", XII (1973), nr. 4, p. 647–656. Cf. şi V. Ciobanu, *Contribuţii documentare ale istoriografiei româneşti din secolul XX la cercetarea istoriei relaţiilor româno-polone*, în *Relacje polsko-rumunskié. Relaţii polono-române*, Suceava, 2004, p. 140–153.

94. Cf. Grigore C. Conduratu, *Încercări istorice. Relaţiunile Ţerii Româneşti şi Moldovei cu Ungaria – până la 1526 –*, Bucureşti, 1898; Ion Ursu, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra Neamţ, 1901, p. 5, 8-9, 132; N. Iorga, *Sârbi, bulgari şi români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu*, în „AAR", M.S.I., S. II, t. XXXVIII, 1915, p. 121–122; idem, *Originea şi sensul direcţiilor politice în trecutul ţerilor noastre*, în *idem*, p. 929 şi urm.; idem, *Relations entre Roumains et Polonais – pendant l'époque de l'hommage et après*, în „BSHAR", IX (1921), nr. 1–2, p. 88–122; idem, *O şcoală nouă istorică*, Conferinţe la „Liga Culturală", Bucureşti, 1936, p. 17–18; idem *Afirmarea vitalităţii româneşti*, Vălenii de Munte, 1940, p. 52–53; D. Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţii Principatelor Române până la 1500*, Cernăuţi, 1923; P.P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noir au Moyen Âge*, în „RIR", III (1933), p. 172–193 (şi în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 107–129); C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „RIR", X (1940), p. 237–332.

95. F. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVII (1964), nr. 5, p. 1129–1140; Florentina Căzan, Cătălin Mustaţă, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone şi implicaţiile lor politice la sfârşitul secolului XV şi în secolul XVI*, în „RdI", XXXVI (1983), nr. 4, p. 363–371; Veniamin Ciobanu, *Relaţiile politice ale Moldovei cu*

de către domnii Moldovei a suzeranităţii ungare sau polone n-a dus, conform concepţiilor medievale, la pierderea neatârnării ţării, a fost în fapt, *„formală"*, un *„drept de protecţie şi o alianţă militară"*, nicidecum ceva umilitor, cum se mai afirmă câteodată. *„Independenţă* – preciza P.P. Panaitescu – *am avut în fapt în cele două principate, înainte de suzeranitatea turcească, căci suzeranitatea ungurească şi cea polonă au fost mai mult forme feudale decât realităţi politice. Chiar sub turci s-a păstrat autonomia internă a Principatelor"*[96]. Încă

Polonia în secolele XVI–XVIII în lumina unor cercetări recente, în „RdI", XXX (1977), p. 1103–1112; idem, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1985; idem, *Vasalitate–suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile şase şi şapte ale secolului XVI: interpretare juridică şi practică politică* (I–III), în „AIIAI", XXII[2] (1985), p. 409–420; XXIII[1] (1986), p. 131–142; XXIII[2] (1986), p. 583–597; idem, *Cauze politice şi implicaţii juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfârşitul secolului XIV (1387–1396)*, în „AIII" (1990), p. 103–119; idem, *La cumpăna de veacuri (Ţările Române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea)*, Iaşi, 1991; idem, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea. Ţările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601–1634)*, Bucureşti, 1994; idem, *Coroana Polonă şi instituţia domniei din Moldova (a doua jumătate a secolului XVI)*, în *W kręgu relacji polsko-rumuńskich. În lumea relaţiilor polono-române*, Suceava, 2005, p. 115–124; Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi 1997, p. 140–172 (tratează şi legăturile cu Lituania); Gh. Pungă, Alexandru-Florin Platon, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene şi româneşti*, în „CI", S.N. XVII[2] (1998), p. 31–45.

Pentru istoriografia polonă, cf. V. Ciobanu, *Relaţiile internaţionale ale Ţărilor Române în Evul Mediu (secolele XIV–XVI), oglindite în istoriografia polonă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX. Puncte de reper*, în *Relaţii româno-polone. Studii şi articole*. Supliment al „Analelor ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi". Secţiunea literară, Iaşi, 1995, p. 5–12; Ilona Czamańska, *Moldawią i Wołoszczyzna wobek Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku* (Moldova şi Ţara Românească între Polonia, Ungaria şi Turcia în secolele XIV şi XV), Poznań, 1996.

96. P.P. Panaitescu, *„«Perioada slavonă» la români şi ruperea de cultura Apusului*, în *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, p. 31 (ed. I-a, în „Revista Fundaţiilor Regale", nr. 1, ianuarie 1944, p. 131).

şi mai pragmatic explica N. Iorga realitatea vasalităţii româneşti medievale. *„Am fost vasali atunci pentru a trăi, şi atâţia îşi acopăr faţa în mâni la acest gând al degradării trecute. Istoricul însă judecă altfel: erau vasalităţi care asigurau. Banul dat turcilor an de an din prisosul de pace al ţării n-a fost prea greu pentru cât a dat în schimb. Şi, când închinarea s-a făcut chiar faţă de unguri şi poloni, care cereau mult mai mult ca să dea prea puţin ori chiar nimica, era numai o trecătoare răscumpărare a primejdiei. Domnul lua asupră-şi jertfa prin care se păstra ţara lui. Şi, pentru ca o ţară să se păstreze, pentru ca un neam să-şi aibă viitorul, nu e prea mult nici cel mai mândru Domn în genunchi înaintea fatalităţii, care stăpâneşte prea mult ca să poată umili vreodată".*[97] În fapt, cum observa Gh. I. Brătianu, datorită abilităţii diplomatice a domnilor Ţărilor Române extracarpatice, vasalitatea acestora era mai mult formală: *„Se uită situaţia voievodului faţă de statele vecine, politica iscusită care ştia să scape de supunere prin închinare şi să facă din vasalitate o vorbă goală..."*[98].

În plus, dubla sau chiar tripla suzeranitate (ungaro-polonă-turcă) asupra Moldovei existentă în unele perioade, a dus de cele mai multe ori la anihilarea reciprocă a lor, în beneficiul principilor români şi a libertăţi lor de acţiune[99].

---

97. N. Iorga, *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 27–28. Ulterior, referindu-se la legătura lui Mihai Viteazul cu imperialii de la Târgovişte, din iunie 1598, istoricul afirma: *„Sunt vasalităţi cu libertate şi este libetate unită cu cea mai păgubitoare robie"* (idem, *Învăţăturile ce le dă Mihai Viteazul*, în *Oameni care au fost*, I, Bucureşti, 1967, p. 228).

98. Gh. I. Brătianu, *Câteva observaţii generale asupra istoriei româneşti a veacului de mijloc*, în „AIIAI", XXV[1] (1988), p. 459. La 1856 Edgar Quinet sublinia, la rândul său, că drepturile Ungariei şi Poloniei asupra Moldovei şi Ţării Româneşti bazate pe tratatele cu acestea *„nu valorează nimic"*, fiind doar *„o formă diplomatică"* (*Românii*, în *Opere alese*, II, Bucureşti, 1983, p. 362).

99. *„Când mai multe puteri* – observa N. Iorga – *îşi exercită însă influenţa asupra unui teritoriu, se ajunge întotdeauna la rezultatul că, în loc ca acela asupra căruia tăbărăsc toţi să fie zdrobit, el scapă tocmai prin echilibrul de forţe care se creează din aceste silinţi necontenite. Ştim*

S-a observat, de asemenea, încă din secolul XVI că domnii români nu se considerau obligaţi să respecte jurământul de credinţă al predecesorilor lor. În discursul ţinut la 24 februarie 1553 în faţa seimului din Cracovia, Hieronim Ossoliński considera că „oricine lesne ar dovedi, dacă ar cerceta în **cronici** (*s.a.*) că nici unul din voievozi n-a ţinut seama întru nimic de jurământul precedesorului său" (*każdy się łacno dowie, kto chce w kroniki wejrzeć, że żaden wojewoda na przeszłego swego przodka przysięgi nic ni dbał*)[100]. Aceasta explică, de altfel, faptul că acest act, ca de altfel şi cel al omagiului, a trebuit să fie de atâtea ori reînnoit, păstrându-se în arhiva Coroanei, cum am văzut, un dulap plin cu astfel de documente, dintre care unele, *amintite în cronica inedită de la Cracovia, nici nu mai sunt astăzi cunoscute altfel.*

Ossoliński considera că dacă la acea dată regele ar accepta să ia sub *„protecţia sa"* pe domnii Moldovei, în ciuda

---

şi noi ceva despre aceasta, noi care trăim de pe urma echilibrului ce s-a stabilit din dorinţa de a ne cuceri a vecinilor noştri în toate timpurile, rivalitatea lor continuă însemnând permanenţa vieţuirii noastre naţionale". (*Cinci conferinţe despre Veneţia*, ed. a II-a. Vălenii de Munte, 1926, p. 45; ed. I-a, 1914). Cf. şi idem, *Un ville „romane" devenu slave: Raguse*, în „BSHAR", XVIII (1931), p. 67; Ion Ursu, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia*, p. 132. Cu mai bine de jumătate de veac în urmă, la 1856, şi Edgar Quinet observase că *„În timp ce istoricii polonezi pretind că Moldova şi Valahia erau provincii vasale ale Poloniei, invocând în sprijin unsprezece tratate, între 1387 şi 1569, lucru extraordinar, istoricii unguri pretind acelaşi lucru în folosul Ungariei în timpul aceloraşi ani şi în virtutea unor tratate întru totul asemănătoare. Ce dovadă mai bună că drepturile acestea nu valorează nimic? Un popor pe care alte două popoare pretind că-l posedă cu titlul de feudă şi asupra căruia nu controversează niciodată, ce frumoasă farsă diplomatică!"* (*Opere alese*, II, p. 362). Mai nou, Floretina Căzan, Cătălin Mustaţă, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone şi implicaţiile lor politice la sfârşitul secolului XV şi în secolul XVI*, în „RdI", XXXVI (1983), nr. 4, p. 369. Cf. şi nota 312 la NOTE EXPLICATIVE. Şi în Apus, în cazul existenţei mai multor suzerani, deşi exista „omagiul devotat" (*hommage lige*), care punea pe primul plan pe unul dintre aceştia, în realitate şi acest tip de omagiu putea fi prestat mai multor suzerani (Jacques Le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970, p. 642).

100. Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 195, nr. XCVII.

riscurilor unui conflict cu Poarta, aceştia trebuiau să depună omagiu şi jurământul de credinţă în forma în care le-a prestat Ştefan cel Mare înaintea lui Cazimir IV la Colomeea, prezentându-se înaintea regelui „cu toţi dregătorii, nobilii şi boierii săi" (*ze wszystkiemi swemi urzędniki, pany a bojary*)[101]. Totodată, el arăta că o astfel de protecţie nu va aduce *nici un avantaj material Poloniei*, confirmând astfel indirect faptul că legăturile de tip feudal (în sens ierarhic) ale domnilor Moldovei cu Coroana polonă n-au fost însoţite niciodată de plata unui tribut, creând, de fapt, după părerea părţii polone, obligaţii şi pericole (din partea turcilor) mai mult pentru aceasta din urmă[102].

O şansă mai bună de obţinere a suzeranităţii asupra Moldovei a avut regatul polon în 1572, în vremea luptelor diplomatice pentru alegerea ca rege a lui Henric de Anjou, Franţa încercând să determine pe aliatul său, Imperiul otoman, să îngăduie aceasta, sub rezerva ca tributul să fie plătit tot la Poartă[103].

Dacă suzeranitatea otomană asupra Moldovei era în general recunoscută de regatul polon în veacul XVI, în schimb pretenţiile la aceasta ale Casei de Austria erau combătute energic de pe poziţii „documentate". Însuşi conducătorul grupării filoimperiale din seim, arhiepiscopul Stanislav Karnkowski, scria regelui la 7/17 ianuarie 1596, după intervenţia hatmanului J. Zamoyski în Moldova, care a înscăunat pe Ieremia Movilă, *„Unde-i titlul de drept, unde-i buna credinţă, unde-i stăpânirea legitimă? Aceste titluri au slujit şi slujesc mereu de demult regilor poloni şi Coroanei. Să le enumerăm din* **cronici** *(s.a.), nu vreau, că totdeauna ‹domnii Moldovei› au fost vasali ai regilor Poloniei. Iar măria sa împăratul sau transilvăneanul* (Sigismund Báthory – *n.a.*)

---

101. *Ibidem*, p. 194.

102. De aceea, H. Ossoliński propune măsuri pentru remedierea acestei situaţii (ceea ce constituie un element nou), *„căci ar fi o nebunie să ridicăm împotriva noastră pe turci şi să nu obţinem de aici nici un avantaj"*; în ultimă instanţă însă nu sfătuieşte pe rege să acorde protecţia sa Moldovei.

103. El. Linţa, *Materiale inedite*, p. 288.

ce drept pretind? Cine nu ştie? [...] *Aşadar, rezultatul fericit* (instalarea lui Ieremia Movilă sub protecţia polonă – *n.a.*) *confirmă sfatul d. hatman. Să stăm deci ferm lângă el, după dictonul* ut‹i› posidetis ita posideatis"[104].

Argumentarea „documentată" a continuat în anul următor, 1597, când solul polon la Poartă, Stanislav Gulski, care a trecut şi pe la curtea lui Mihai Viteazul, trebuia să arate sultanului: *„Într-adevăr sunt la noi şi scrisori şi un dulap plin de vechi privilegii, cu omagiul ţării Moldovei. La început regele Cazimir* (al IV-lea, 1447–1492 – *n.a.*), *fiind ocupat cu aceste războaie, a fost îngăduit voievodului Moldovei să dea sultanului drept omagiu 2000 de zloţi roşii, ca să aibă pace. Pe urmă însă au fost puşi acolo voievozi din partea Poloniei..."*[105] Solicitările polone pentru a obţine recunoaşterea din partea Porţii a suzeranităţii asupra Moldovei, s-au făcut auzite şi în anii următori, până în 1601, urmărindu-se extinderea acesteia şi asupra Ţării Româneşti (unde a fost instalat chiar, un timp, Simion Movilă), cu rezultate, în privinţa acesteia din urmă, modeste şi în cele din urmă nule[106]. Între argumentele invocate de trimişii poloni se menţionează stăruitor, cum am văzut şi mai sus, *relatările cronicilor şi ale tratatelor moldo-polone*. În discursul din 1601

---

104. I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 532. Karnkowski afirmă că *„moldovenii de frunte"* au cerut lui J. Zamoyski în 1595, *„să fie primiţi în starea de vasali şi în supunerea de mai înainte"*. Pentru atitudinea marelui hatman şi cancelar Jan Zamoyski faţă de Moldova, între Habsburgii al căror adversar era şi Înalta Poartă, pe care nu o agrea, dar cu care era dispus să se înţeleagă în ultima instanţă, cf. C. Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV–XVI – Evoluţia unui concept în contextul vremii* –, Bucureşti, 2001, p. 353–356.

105. I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1983, p. 379, 382; idem, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 533.

106. Idem, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 535 şi urm.; R. Heidenstein, *Rerum polonicarum*, p. 317 şi urm.; Cristina Rotman-Bulgaru, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în „RdI", XXIX (1976), nr. 5, p. 677–696; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 401–402.

ţinut de fostul sol de la 1598 la Poartă, starostele J.F. Herburth, din gruparea radicală a partizanilor lui Zamoyski, în prima jumătate a anului 1601 în dietina de la Wisninsk, se subliniază: „Faptul că ţara Moldovei este demult a noastră o dovedesc şi cronicile noastre şi statutele şi tratatele, cu care avem lăzi pline" (*Wołoska ziemia iz iest dawno nasza, y kroniki nasze y statuta y pacta, ktorych są pełne skrzynie, pokazuią*)[107].

La sfârşitul veacului XVI, odată cu izbucnirea Războiului de 13 ani (1593–1606), în fruntea Ligii Creştine s-a impus împăratul romano-german, socotit în chip firesc conducătorul luptei antiotomane[108]. Amestecul Poloniei în conducerea Moldovei la 1595, dublată de refuzul de a participa la ligă au adâncit disensiunile polono-imperiale, aşa cum se reflectă şi în cronica de la Cracovia; Rudolf II, în calitate de rege al Ungariei, pretinzând „dreptul străvechi" (*antiquo iure*) măcar asupra Ţării Româneşti[109], dacă nu şi asupra Moldovei. Pretenţii reluate de imperiali periodic[110], până spre sfârşitul secolului XVII[111], când se repetă, în condiţii în parte

---

107. Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 492, nr. CCCLXVI. Comentarii la acest discurs şi data reală când a fost rostit de starostele Jan Felix Herburth, la C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 403–404.

108. Teama de turci reînvia periodic ideea Europei creştine, în frunte cu împăratul romano-german (Fl. Căzan, *Ideea unităţii europene la umaniştii din Germania în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în „AUB", Istorie, XIX (1970), nr. 1, p. 41–42.

109. Hurmuzaki, III[2], p. 466–467, nr. DXVI.

110. Cf. relatarea din august 1627 a palatinului Ungariei, N. Eszterházy, despre pretenţiile împăratului asupra celor trei Ţări Române şi asupra celorlalte *„ţări laterale de odinioară ale Ungariei"* (Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, Bucureşti, 1900, p. 108–109. În 1616 sau ceva mai târziu, chiar Radu Mihnea, domn în Moldova (1616–1619), vrând să intre în legătură cu Habsburgii, arată că cele trei Ţări Române *„au depins întotdeauna de Coroana Ungariei şi cu toate întâmplările şi schimbările făcute, n-au fost retrase niciodată din drepturile lor"* (Elena Eftimescu, *O relaţie a lui Radu Mihnea, către Consiliul Secret al regelui Ungariei din 1618*, în „AO", VII [1928], nr. 39–40, p. 413–414).

111. Într-o *Histoire de l'etat present du Royaume de la Hongrie*, Colonia, 1686, p. 3, se afirmă: *„Atunci când regatul* (ungar – *n.a.*) *era*

asemănătoare, situaţia conflictuală de la sfârşitul secolului precedent, şi împăratul Habsburg, de data aceasta în fruntea Ligii Sfinte, îşi dispută din nou cu Polonia suzeranitatea asupra Ţărilor Române, din care sperau să alunge pe turci.

Cum cronica de care ne ocupăm a fost redactată în veacul XVII, era firesc ca aceasta să caute răspunsul la disputa asupra suzeranităţii asupra Ţărilor Române în analiza situaţiei asemănătoare de la sfârşitul secolului trecut. Atenţia acordată tratatului polono-ungar de la Lublau (1412), care prevedea în anumite circumstanţe eventualitatea împărţirii Moldovei între cele două puteri vecine, dovedeşte că autorul cronicii a înţeles deplin însemnătatea acestui act, chiar dacă, desigur, n-a ştiut despre misiunea trimisului papei Enrico Caetani, sosit a 1596 în Polonia, cu o copie a tratatului amintit din 1412, pentru a media neînţelegerile polono-imperiale, datorate intervenţiei polone pentru instalarea lui Ieremia Movilă în anul trecut, la nevoie prin împărţirea Moldovei între cele două părţi, pe baza prevederilor actului de la Lublau[112].

Polonii au continuat însă să respingă pretenţiile împăratului Habsburg asupra Moldovei şi Ţării Româneşti: *...Împăratul creştin n-are nici un drept asupra lor* – rostea J.F. Herburth în 1601 – *Stăpânii acestor provincii erau domni liberi* (pany wolnymi), *numai din pricina puterii regilor Ungariei ei au recunoscut, ca vecini mai slabi, autoritatea lor, apoi împăraţii Turciei i-au ţinut în dependenţă timp de peste două sute de ani; apoi Mihai ‹Viteazul› se liberă de turci; noi* (polonii – *n.a.*) *i-am luat aceste provincii «jure belli», ca inamic al nostru, ceea ce a fost aprobat de suzeran, împăratul Turciei. În consecinţă, măria sa împăratul n-are nici un drept*"[113].

în toată splendoarea sa el a cuprins Transilvania, Ţara Românească şi Moldova; de unde rezultă că împăratul ca rege al Ungariei are dreptul de a pretinde că principii din aceste ţări trebuie să fie acceptaţi de el".

112. Şt. Andreescu, *O reactualizare a tratatului de la Lublau în 1596*, în „AIIAI", XX (1983), p. 107–119; şi idem, *La Pologne, la Moldavie et la «Saint Ligue» en 1596: une nouvelle source*, în „RRH", XXII (1983), nr. 3, p. 239–255. Cf. şi nota 80 la NOTE EXPLICATIVE.

113. Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 504, nr. CCLXVI.

Pentru o mai bună *„desluşire"* a raportului între suzeranităţile ungară şi polonă asupra Moldovei, scopul mărturisit al cronicii de la Cracovia, autorul acesteia analizează amănunţit întreaga evoluţie a acestei probleme, punând-o *„într-o lumină de cea mai puternică"*. El recunoaşte că Ţara Românească şi Moldova *„au depins în vechime* (în vremea întemeierii lor – *n.a.*) *de Ungaria"*, dar socoteşte că *„ar fi anevoios pentru istoricii unguri să dovedească, cum unii au afirmat, că Ţara Românească şi Moldova au depins neîntrerupt de regatul Ungariei, până la ziua fatală de la Mohács"*.

Ca atare, autorul cronicii analizează cu atenţie raporturile Moldovei cu Polonia, începând cu primul contact între cele două state (după recenta întemeiere în 1363 a Moldovei neatârnate faţă de regatul maghiar, şi extinderea stăpânirii lui Cazimir III cel Mare până la hotarele ei în 1366[114]), aşadar, o dată cu intervenţia oştilor regelui polon în conflictul pentru domnie dintre nepoţii de fiu ai lui Bogdan I (1363–1367), Ştefan şi Petru I (1367–1368), în favoarea celui dintâi, rezolvat prin înfrângerea polonilor în codrii „Plonini" (la nord de Prut, între Sniatyń şi Cernăuţi) în iulie 1368[115]. Se arată apoi că Moldova a rupt legăturile cu Ungaria după moartea în 1382 a lui Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei şi Poloniei, iar în 1386 voievodul Petru II, fiul Margaretei (Muşata) (1375–1391) s-a supus regelui Poloniei Vladislav II Jagiełło şi soţiei acestuia Hedviga, fiica lui Ludovic I, depunând omagiu la 14 septembrie 1387, la Liov, sub originala motivare că domnul Moldovei ar fi crezut că regele Vladislav, *„sau mai degrabă soţia sa Hedviga, fiica lui Ludovic ‹s›-ar face rege al Ungariei prin dreptul de moştenire"*.

Odată cu Roman I (1392–1394), fiul lui Petru al Margaretei (Muşata), anonimul polon înregistrează cu atenţie fiecare act de legătură al domnilor Moldovei cu Coroana polonă, mai cu seamă până în vremea lui Ştefan cel Mare. Ca atare, sunt

---

114. C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în Evul Mediu*, Bucureşti, 1998, p. 72–74.

115. Cf. nota 91.

menţionate atât *omagiile şi jurămintele de credinţă* de tip vasalic, obişnuit în întreaga Europă, precum şi actele de *alianţă*, vizând scopuri politice mai largi decât cele care decurgeau din legăturile de vasalitate, cât şi *înţelegerile bilaterale* scrise privitoare la probleme teritoriale sau *tranzacţiile*, aşternute de asemenea în scris, privitoare la datoriile regilor poloni faţă de domnii Moldovei şi zăloagele lăsate acestora.

Autorul polon nu scapă nici o schimbare în orientarea domnilor Moldovei faţă de regii Poloniei sau Ungariei, dar consemnează cu aceeaşi atenţie şi încercările acestora, mai cu seamă ale celor din urmă, în frunte cu Sigismund de Luxemburg, de a-i aduce pe voievozii moldoveni sub *suzeranitatea*, respectiv, sub *„stăpânirea"* lor. Cum în această lungă expunere utilizează izvoare narative şi numeroase documente din arhiva „Republicii", care i-au stat la dispoziţie în secolul XVII, din care unele nu se mai păstrează astăzi, în chip firesc în cronică apar destule *informaţii noi*, referitoare în general la istoria Moldovei.

Aceste **informaţii noi** asupra cărora atrag atenţia în paginile care urmează, încep chiar cu referirile la Bogdan I (1363–1365), la fiul său cel mare şi la cei doi urmaşi ai acestuia. Este, de altfel, *unicul izvor narativ polon care îl aminteşte pe întemeietorul dinastiei Bogdăneştilor*, ce nu a avut nici un fel de relaţii cu Polonia, şi astfel nu a fost menţionat nici măcar de J. Długosz, care vorbeşte doar de Ştefan, tatăl voievozilor rivali Ştefan şi Petru I ce s-au înfruntat în codrii Plonini cu implicarea de partea celui dintâi a oştilor Coroanei polone. Aceştia trei din urmă însă nu sunt pomeniţi în cronicile moldoveneşti, care în afară de nume, nu ştiu nimic nici despre Bogdan I. Deci anonimul polon cât şi Długosz sau M. Kromer (care plasează evenimentele în 1358) au folosit, foarte probabil, un izvor comun, poate acea cronică a familiei Oleśnicki (un membru de seamă a acesteia participând la bătălia din codrii „Plonini") la care se referă şi S. Sarnicki în 1587, astăzi pierdută, care i-a furnizat anonimului polon şi alte

informaţii noi şi preţioase pentru această perioadă de început a statului moldovenesc[116].

Cronica Moldovei de la Cracovia arată că Ştefan, fiul, desigur cel mare, al lui Bogdan I, a murit pe la 1358, deci înainte ca tatăl său să treacă din Maramureş în Moldova[117], iar fiul său cel mare, Ştefan, care ar fi trebuit să moştenească scaunul Moldovei la moartea bunicului său, a fost înlăturat de fratele său mai mic, Petru. Ştefan se refugiază la curtea lui Cazimir cel Mare, promiţând să i se supună (se înţelege, după reinstalarea în scaun), el şi urmaşii lui, plătind şi un tribut anual, în schimbul acordării de ajutoare militare pentru redobândirea domniei. Este cel mai vechi aranjament de acest fel din istoria Moldovei neatârnate, despre care nu s-a ştiut nimic până acum, şi numai prin existenţa lui se explică ajutorul militar pe care i l-a acordat într-adevăr regele Cazimir pretendentului Ştefan. După înfrângerea acestuia şi a polonilor în codrii „Plonini", cronica de la Cracovia aduce şi o altă ştire necunoscută: împăcându-se cei doi fraţi şi-au împărţit stăpânirea Moldovei, Ştefan luând partea de sud-est, Basarabia, cum era numită în vremea când autorul polon îşi redata cronica, adică Bugeacul, iar Petru I restul Moldovei. Nu e vorba aici de o „reticluire cronicărească târzie", de o „ipoteză rezultată dintr-o altă ipoteză", cum s-a opiniat din totală necunoaştere şi ignorare vădită a izvoarelor polone care se referă la aceste probleme[118]. Căci însuşi Długosz plasează evenimentele în 1359 (când, în realitate s-a desfăşurat expediţia maghiară condusă de Dragoş din Giuleşti pentru potolirea răzvrătiţilor moldoveni împotriva lui Sas[119]), desigur

---

116. Constantin Rezachevici, *Cum a ajuns 1359 anul „descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone*, în „RIM", 2003, nr. 1–2, p. 22–23.

117. J. Długosz îi spune „voievod al Moldovei", necunoscând domnia lui Bogdan I şi faptul că acesta era tatăl lui Ştefan.

118. Pavel Parasca, în *Domnii Ţării Moldovei. Studii*, ed. Demir Dragnev, Chişinău, 2005, p. 26, 32; idem, *Primii voievozi ai Ţării Moldovei*, în „Cugetul – Revistă de Istorie şi Cultură", Chişinău, 2003, nr. 4 (20), p. 29.

119. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 18; idem, *Cronologia critică*, I, p. 413, 419.

logic, după moartea pe la 1358 a lui Ştefan, pe care îl credea voievodul Moldovei (folosind, fără îndoială, aceeaşi sursă şi făcând un raţionament asemănător, M. Kromer plasează şi bătălia de la „Plonini" în 1358)[120]. Iar în finalul relatării sale Długosz vorbeşte de trecerea moldovenilor lui Ştefan de partea lui Petru, favorizând sigur victoria acestuia, dar foarte probabil şi împăcarea dintre cei doi fraţi, care putea duce uşor la împărţirea între ei a stăpânirii Moldovei, cum s-a întâmplat în 1436–1442 între Ilia şi Stefan II, fiii lui Alexandru cel Bun.

Dincolo de confuzia între Petru I, amintit mai sus, şi Petru II, fiul Margaretei (Muşata), frecventă şi la istorici până în zilele noastre, cronica de la Cracovia este singurul izvor care menţionează *data exactă* a depunerii de către Petru II a omagiului către Vladislav II Jagiełło şi soţia sa Hedviga, la Liov *„în ziua de Înălţarea Sfintei Cruci"* (14 septembrie 1387). Până când am semnalat această dată[121], ceremonia era plasată douăsprezece zile mai târziu, *„în ajunul strămutării fericitului martir şi pontifice, Stanislau"* (26 septembrie), care este de fapt data la care a fost *„făcut"* (redactat) actul omagiului şi adeverirea sa de către boierii moldoveni[122], atunci când, după itinerarul regelui Vladislav, perechea regală nu mai era demult la Liov![123]

Dar anonimul polon ne încredinţează că tot atunci s-a redactat şi o altă *„convenţie"*, al cărui *„original"* l-a văzut în arhiva Republicii, dar care nu a ajuns până la noi, prin care Petru *„promise regelui un tribut anual de 306 ruble"*, promisiune despre care însă nu ştim să fi fost îndeplinită vreodată.

Nouă şi preţioasă, în penuria de informaţii asupra epocii, este şi informaţia privitoare la deplasarea lui Ştefan I

---

120. Idem. *Cum a ajuns 1359 anul „descălecatului" Moldovei?*, p. 23; idem, *Cronologia critică*, I, p. 436.

121. Idem, *Mircea cel Bătrân şi Moldova*, în „RdI", XXXIX (1986), nr. 8, p. 748.

122. Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599–602, ambele documente sub data greşită 1387 mai 6.

123. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 453.

(1394–1399) în Polonia pentru depunerea omagiului către regele Vladislav II Jagiełło în cursul anului 1395, desigur în a doua jumătate a acestuia. *„Originalul"* actului redactat cu acest prilej (care nu trebuie confundat cu jurământul de credinţă către rege al domnului şi al boierilor săi, scris la Suceava la 6 ianuarie 1395)[124] văzut de autorul cronicii de la Cracovia în *„arhiva Republicii"*, dar care astăzi nu mai este cunoscut, a fost alcătuit, se pare, în 1396, de vreme ce sub acest an e menţionat şi în inventarul de documente regale din 1682 de la castelul regal din Cracovia[125].

Dar anonimul polon a văzut în *„archiva Republicii"* şi alte două documente *„originale"*, care nu au ajuns până la noi. Primul este o *„alianţă"* a unui *„principe Petru, fiul sau fratele lui Roman"*, personaj altfel necunoscut, rezultat al unei confuzii între Petru II, fiul Margaretei (Muşata), (fratele lui Roman I, care murise la 1391) şi Ştefan I, *fiul* lui Roman, care domnea la 1398, cu regele Poloniei, încheiată în 1398 la Radom împotriva regelui Ungariei Sigismund de Luxemburg, care ridică însă semne de întrebare[126]. Dar cel de-al doilea este cu adevărat interesant, căci se referă la împrumutul de 1000 de ruble, *sumă foate mare*, solicitat de regele Vladislav II lui Alexandru cel Bun (1400–1432), chiar în anul 1400, când acesta a urcat pe tronul Moldovei, oferindu-i drept zălog Pocuţia cu localităţile Sniatyń şi Colomeea. Documentul a existat fără îndoială, căci e rezumat atât în inventarul

---

124. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 611–615.

125. Archiwum Główne Akt Dawnich [Arhiva Centrală de Acte Vechi) din Varşovia] (AGAD), *Nabytki...*, 143, f. 112 v. Inventarul a fost publicat de Erazm Rykaczewski, *Inventarum omnium et singularum privilegiorum, literarum, diplomatum quaecumque in Archivio regni in arce Cracoviensi continentur*, Paris, 1862, iar partea care interesează istoria românească, după această lucrare, şi de B.P. Hasdeu, *Inventarul oficial de documente depuse în castelul de la Cracovia şi referitoare la români*, în „Archiva istorică a României", II, Bucureşti, 1865, p. 49–65; ambele publicaţii având însă deosebiri faţă de textul original, pe care l-am cercetat direct după manuscrisul de la Varşovia. Cf. şi nota 68 la NOTE EXPLICATIVE.

126. Pentru acest document cf. nota 69 la NOTE EXPLICATIVE.

documentelor regale din Cracovia de la 1682[127], cât şi în lista din 1701 a tratatelor dintre Polonia şi Turcia (Moldova), din anii 1387–1640, necesare pentru delimitarea hotarelor după pacea de la Carlovăţ[128]. Dealtfel, pe celelalte circa 20 de tratate moldo-polone de tot felul, din secolele XIV–XV, pe care le aminteşte autorul cronicii de la Cracovia din „arhiva Republicii", şi sunt menţionate de asemenea în inventarul din 1682 şi în lista tratatelor din 1701 le-am putut chiar identifica, textele lor ajungând până în zilele noastre[129]. Însă împrumutul din 1400, când, să nu uităm, Alexandru cel Bun abia urcase în scaun, dovedeşte considerabila putere economică a domnilor Moldovei la sfârşitul secolului XIV, dar şi condiţiile în care a debutat relaţia lui Alexandru cu regele Poloniei, la solicitarea acestuia din urmă. De altfel, după unsprezece ani, acelaşi Vladislav II Jagiełło, care, desigur, nu-şi achitase în întregime nici datoria din 1388, pe lângă cea din 1400, făgăduieşte domnului să-i plătească cele *„o mie de ruble de argint frâncesc"*, pe care, chipurile, *„ni le-au împrumutat înaintaşii lui"*, *„fără nici o amânare*, [...] *peste doi ani"*(!), zălogindu-i din nou, lui şi urmaşilor săi, *„cetatea Sniatyń şi Colomeia şi Ţara Pocuţiei"*[130]. Neplata acestei mari datorii, despre care mărturiseşte şi cronica de la Cracovia, a stat la baza pretenţiilor tuturor urmaşilor lui Alexandru, îndeosebi a lui Ştefan cel Mare, asupra Pocuţiei, până la 1538, când prin tratatul de la Hotin, pe care l-am descoperit şi publicat mai demult, Petru Rareş, în condiţiile dramatice ale invaziei în Moldova a lui Suleiman Magnificul, coordonată cu cea a

---

127. AGAD, Varşovia, *Nabytki...*, 143, f. 112v, sub anul 1400. Pentru contextul politic în care a fost solicitat acest împrumut domnului Moldovei, cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 473.

128. Hurmuzaki, *Supliment*, II[3], p. 283, nr. CIX, cu data greşită „1411", în loc de 1400, fiind însă inserat în dreptul acestui din urmă an, între documente din 1396 şi 1400. Eroarea provine din faptul că există şi un act din 1411, păstrat, prin care Vladislav Jagiełło recunoaşte datoria de 1000 de ruble (cf. mai jos în text şi note 130).

129. Cf. *NOTELE EXPLICATIVE* care însoţesc traducerea cronicii de faţă.

130. M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 640–641.

marelui hatman Jan Tarnowski, renunţă definitiv la Pocuţia, în nădejdea, care s-a dovedit zadarnică, obţinerii sprijinului polonilor împotriva sultanului[131].

Cronica de la Cracovia aduce ştirea nouă şi interesantă, că, de fapt, Alexandru cel Bun a depus pentru prima dată omagiu lui Vladislav Jagiełło la Sniatyń în 1404 (în prima jumătate a anului), autorul ei menţionând chiar că a văzut actul scris cu acest prilej, care însă nu s-a păstrat, şi indică pentru prima dată motivul care l-a făcut pe Alexandru să repete omagiul la scurt timp, deplasându-se cu boierii săi de data aceasta la Cameniţa (unde actul e redactat la 1 august 1404)[132], pentru a obţine sprijinul regelui, având o *„neînţelegere cu Roman* (pretendentul, fiul lui Petru II – *n.a.*), *care după întoarcerea sa din captivitate* (din Polonia – *n.a.*), *voia să redobândească ţara"*, altfel spus, provocase tulburări interne destul de puternice pentru a-l face pe Alexandru cel Bun să ceară sprijinul lui Vladislav II Jagiełło, ducându-se în Polonia şi întărind omagiul din 1404.

Tot cronica de la Cracovia vine să precizeze anul – 1470 – în care a fost prins şi executat Petru Aron de către Ştefan cel Mare[133], confirmând astfel părerea despre aceasta a lui C. Cihodaru[134]. Interesantă este şi informaţia, necunoscută din alte izvoare, conform căreia sultanul ar fi vrut să instaureze în Moldova la 1475–1476 *„pe un anume Alexandru, care îşi zicea fratele lui Ştefan, şi care promisese tribut Porţii"*, fiind, de altfel, firesc ca sultanul să propună în vremea campaniilor din acei ani un înlocuitor al lui Ştefan cel Mare. Numai că

---

131. Constantin Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareş şi Sigismund I (28–31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „CI", S.N., IX–X (1978–1979), p. 305–326.

132. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 625–626.

133. Plasează evenimentul, după campania lui Ştefan cel Mare în Transilvania din 1469, şi încercarea de capturare a lui Petru Aron, chipurile chemat în Moldova de unii boieri, din însărcinarea lui Ştefan, aşadar, în cursul anului 1470.

134. C. Cihodaru, *Observaţii pe margine izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474*, în „SCŞI", VIII (1957), nr. 1, p. 12–15.

acest Alexandru de la Poartă, foarte probabil acelaşi care a fost trimis în Moldova cu steag de învestitură în iunie 1504, în preajma morţii lui Ştefan[135], era, în fapt, un fiu nelegitim al acestuia din urmă, trimis ostatic la Constantinopol, foarte probabil tatăl lui Ştefan Lăcustă[136].

În legătură cu evenimentele din 1497 anonimul polon recunoaşte deschis că regele Ioan Albert urmărea *„să devină stăpânul Moldovei"*, să-l alunge pe Ştefan cel Mare, şi pentru a-l înşela pe acesta *„se lansă zvonul că se pregătea războiul împotriva turcilor"*. Nu noutatea ştirii, ci obiectivitatea vădită a autorului polon e remarcabilă în acest caz. Acesta menţionează, de asemenea, dedesubturile atitudinii favorabile ale regelui Ungariei faţă de Ştefan cel Mare, la 1497 şi 1499, în dauna intereselor fratelui său, regele Poloniei, explicând totul prin rivalitatea ungaro-polonă pentru suzeranitatea asupra Moldovei. De altfel, în lumina aceleiaşi rivalităţi e tratat şi conflictul lui Bogdan III cu regele Poloniei Sigismund I de la începutul secolului XVI.

Autorul polon crede că Ştefan (Lăcustă) (1538–1540) e frate cu Petru Rareş, cu toate că îi era de fapt nepot de frate vitreg, dar, mai prudent, afirmă că Alexandru (Cornea) (1540–1541) *„cobora din vechii principi"* ai Moldovei, ceea ce era adevărat. Chiar dacă acesta din urmă n-a fost *„introdus"* în Moldova de *„marele hatman al Coroanei Sieniavski"* (la 1540 N. Sieniawski era hatman de câmp), *„făcându-l să depună jurământul regelui stăpânul său"*, este probabil că N. Sieniawski a jucat un anumit rol în stabilirea rapidă a legăturilor diplomatice între regele Poloniei şi Alexandru Cornea[137], de unde, poate, şi afirmaţia autorului cronicii. Acesta crede că Iliaş Rareş (1546–1551) a fost ucis la Constantinopol îndată după „turcirea" sa, fiind *„bănuit de turci, din*

---

135. P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XV, 1934, p. 74–76.

136. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 568–569, cu bibliografia problemei.

137. Idem, *Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540–9 sau 16 februarie 1541) – după documente inedite din Polonia*, în „RdI", S.N. III (1992), nr. 7–8, p. 812–814.

pricina religiei", altfel spus, socotind că trecerea sa la islam nu ar fi fost sinceră, părere originală, însă neconfirmată de cunoaşterea astăzi a împrejurărilor reale în care a murit la Alep în 1555 Iliaş Rareş; la vremea respectivă circulând însă bănuiala că ar fi fost otrăvit prin uneltirile lui Alexandru Lăpuşneanu[138]. Anonimul polon completează ştirile despre fiicele acestuia din urmă, arătând că una din ele, nenumită[139], a fost căsătorită de Bogdan Lăpuşneanu cu Gaspar Padniewski, staroste de Zydaczew, înregistrează apoi acuzaţia lui Alexandru II Mircea, domnul Ţării Româneşti (1568–1574, 1574–1577), altfel necunoscută, că Ion vodă cel Viteaz (1572–1574) *„se făcuse musulman"*, menţionează, ceea ce nu s-a ştiut până acum, că Aron vodă (1591–1592; 1592–1595) a fost *„încurajat de poloni"* să se împotrivească lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, afirmă, în chip cu totul neaşteptat, că Ieremia Movilă (1595–1600; 1600–1606), *„temându-se de ameninţările paşii de Cetatea Albă, oferi provincia* (Moldova – *n.a.*) *lui Sigismund Báthory, dar acesta fiind ocupat nu-şi înfăţişă hotărârea"*, şi se referă la aşa-zisa ocupare a Ţării Româneşti de către Simion Movilă (în 1599), zvon persistent, cunoscut şi după jumătate de veac de Miron Costin, bazat pe o ameninţare reală a trupelor lui Ieremia Movilă, susţinut de poloni, masate la hotar, în iulie şi octombrie 1599[140].

În sfârşit, anonimul polon din veacul XVII relevă foarte corect statutul Ţărilor Române extracarpatice în raport cu puterea otomană, vorbind de *„protecţia Porţii"* asupra acestora, protecţie (turc. *dhimma*) despre care s-a mai pomenit abia în istoriografia contemporană[141]. Ba arată că deşi se vorbeşte de *„stăpânirea turcă"*, *„aceste provincii care într-adevăr nu sunt decât sub protecţia Porţii, plătindu-i un tribut anual, sunt tratate cu mai multă cruţare decât celelalte*

---

138. Idem, *Cronologia critică*, I, p. 597–598.

139. Pentru acestea cf. *ibidem, Anexe*, planşa III[3].

140. *Ibidem*, p. 331, Cf. şi nota 279 la NOTE EXPLICATIVE.

141. Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Bucureşti, 1993, p. 240 şi urm. Cf. şi nota 303, la NOTE EXPLICATIVE.

state ale Porţii din Europa. Este încă un semn de privilegiu al acestor provincii, că după tratate Poarta este obligată să numească întotdeauna un creştin drept principe şi să nu lase să fie conduse de un guvernator turc sau paşă". Iar mai jos afirmă chiar că cele două Ţări Româneşti *„n-au fost niciodată în chip solemn supuse Porţii".*

La fel de sugestivă şi, în fond corectă, este şi explicaţia autorului cronicii privitoare la atitudinea Moldovei şi a Ţării Româneşti faţă de suzeranităţile ungară şi polonă. *„Popoarele din aceste provincii [...] oscilară astfel mereu faţă de cine trebuiau să se închine, ţinând când cu regii Ungariei, când cu regii Poloniei, după împrejurări, fiind obligate să ia această atitudine din pricina turcilor, care deveneau foarte puternici în Europa, pentru a nu fi zdrobiţi de ei. Ele se îndreaptă astfel întotdeauna spre acela care era cel mai puternic şi mai în stare să-i apere. Cum regii Poloniei erau de obicei mai capabili să-i protejeze şi să-i ajute decât regii Ungariei, din pricina tulburărilor care au sfâşiat acest regat mai multe secole, principii Moldovei şi ai Ţării Româneşti erau desigur obligaţi să ţină cu regii Poloniei, ceea ce n-ar fi făcut cu siguranţă dacă regii Ungariei ar fi fost întotdeauna în stare a-i ajuta să pună capăt tulburărilor interne, care se ridicau adesea între aceşti principi, şi a-i apăra împotriva atacurilor turcilor şi tătarilor, şi dacă, în sfârşit, succesiunea ar fi fost tot atât de bine statornicită în Ungaria ca şi în Polonia".*

V. DATAREA ŞI CONDIŢIILE REDACTĂRII ŞI TRADUCERII CRONICII MOLDOVEI

Ţinând seama că ultimul eveniment cronologic amintit în cronică este solia la Constantinopol condusă de „ducele" (cneazul) Cristofor Wiśniowiecki de Zbaraz (Krzystof Zbaraski), comis al Coroanei, din 1622–1623, cu menirea de a întări pacea turco-polonă de la Hotin de la 9 octombrie 1621[142], după care autorul cronicii afirmă că *„ar fi zadarnic*

142. *Călători*, IV, p. 498–505. Descrierea lui Samuel Twardowski, secretarul solului. Despre această solie vorbeşte şi Miron Costin,

şi de prisos să vorbim despre tulburările următoare care au sfâşiat această provincie sub stăpânirea turcă", rezultă că *textul polon* al cronicii a fost redactat după 1623. Însă nu prea mult după această dată, de vreme ce autorul consideră de prisos să mai amintească evenimentele următoare din istoria Moldovei, lăsând să se înţeleagă că ele erau bine cunoscute contemporanilor săi. Mai mult, începând cu anul 1612 foloseşte uneori exprimarea la timpul pezent („acum" [*à present*] Ştefan Potocki *„merge"* în ajutorul lui Constantin Movilă), fiind, se poate astfel presupune, contemporan acestor evenimente, chiar dacă scrie după 1623. *În cronică nu apare nici o referire la vreun eveniment petrecut după amintitul an şi nici la vreun autor care ar fi scris după acesta.* Este astfel foarte probabil că anonimul polon şi-a alcătuit lucrarea la începutul epocii reizbucnirii conflictelor militare deschise ale Poloniei cu Înalta Poartă (1617–1699), când Coroana polonă spera să dobândească singură suzeranitatea asupra Moldovei, fiind necesare argumente istorice pentru înlăturarea opoziţiei la aceasta a Casei de Austria.

Traducerea în franceză a cronicii aparţine însă unei alte epoci şi, desigur, unui alt personaj decât autorul textului polon. În toate timpurile şi în diverse ţări, îndeosebi cronicile, dar şi „descrierile" de ţări, de felul celei a Moldovei de G. Reicherstorffer, citat chiar în cronica de faţă, „poemele" istorice şi alte izvoare narative au slujit unor argumentări politice şi diplomatice[143]. Am amintit deja scrisoarea din 7/17 ianuarie 1596 a arhiepiscopului S. Karnkowski către rege, în care arată că renunţă să mai *„enumere din cronici"* (!) titlurile

---

Letopiseţul Ţării Moldovei, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 86, 88. Cf. şi Hurmuzaki, IV^2, p. 87, 398–399, nr. CCCCXLIV–CCCCXLV; şi nota 302, la NOTE EXPLICATIVE.

143. P.P. Panaitescu, *Cronica, instrument al diplomaţiei domneşti*, în *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, p. 164–166. „Letopiseţele noastre (ruseşti – *n.a.*) – observa M.D. Priselkov – n-au fost opere literare în sens strict al cuvântului ci documente politice. Cronica servea de dovadă istorică în certurile principilor în faţa hanului despre titlurile de «mare principe»; cronicarii însoţeau pe principi în vizitele lor la hoarda tătărască..." (la A.V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5, p. 1109).

de drept ale Poloniei asupra Moldovei împotriva pretenţiilor Casei de Austria[144]. Autorul polon de după 1623 era, aşadar, interesat de rivalitatea polono-ungară (împăratul Habsburg din vremea sa, fiind moştenitorul regilor maghiari) pentru suzeranitatea asupra Moldovei şi chiar a Ţării Româneşti, în condiţiile în care, cum am amintit, Polonia reîncepuse războaiele cu Poarta, încheiate un timp după pacea din 1533, mascat de la 1612 şi deschis din 1617[145], vizând însă încă din 1595 impunerea suzeranităţii sale asupra Ţărilor Române extracarpatice[146].

O situaţie politică asemănătoare a apărut însă şi după despresurarea Vienei în septembrie 1683 şi ofensiva Poloniei şi Imperiului romano-german, în cadrul Ligii Sfinte (1684–1699) pentru alungarea turcilor din Ţările Române şi din Balcani. Faţă de începutul secolului XVII, când Casa de Austria se retrăsese din competiţie prin pacea de la Zsitvatorok (1606), lăsând mână liberă intereselor Poloniei, după 1684 rivalitatea între cei doi aliaţi creştini, fiecare acţionând însă pe cont propriu, s-a vădit cu mult mai acerbă, iar imperialii au obţinut succese mai mari în spaţiul românesc, însuşindu-şi pretenţiile de suzeranitate ale regatului ungar, a cărui coroană o deţinea împăratul Habsburg[147]. Polonii neputând riposta prin succese miltiare de acelaşi calibru, măcar în Moldova, s-au angajat într-un intens joc politico-diplomatic pentru a-şi susţine pretenţiile teritoriale. Imperialii, încă mai dinamici în tot acest proces[148], nu s-au

---

144. I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 532.

145. C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 169–178.

146. *Ibidem*, p. 150–162.

147. Pentru desfăşurările militare şi politico-diplomatice după 1683 în sud-estul Europei şi bogata bibliografie referitoare la acestea, cf. idem, *Constantin Brâncoveanu – Zărneşti 1690* –, Bucureşti, 1989, p. 10–26.

148. Referindu-se la sfârşitul secolului XVII şi începutul celui următor, N. Iorga observa că „în acest timp, când polonii cereau Moldova şi Ţara Românească, linia Dunării de Jos întreagă [...] În acest timp, funcţiune de ofensivă imperialistă face Austria, şi numai Austria. Cât e liberă la Rin, din partea Franţei, şi în Italia, ea anexează în Balcani, pe temeiul dubioaselor drepturi ale Ungariei" (*Imperialismul austriac şi cel rus în dezvoltare paralelă*, în „AAR", M.S.I., S. II, t. XXXVII, 1914, p. 225).

lăsat mai prejos, şi Europa a fost inundată de tot felul de „descrieri" ale Ţărilor Române, din care se va trage şi *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir ce răspundea curiozităţii germane, şi de „relatări" argumentate istoric de tot felul în care se aminteau mai mult sau mai puţin deschis şi pretenţiile polone şi imperiale asupra Moldovei şi Ţării Româneşti[149], care, în perspectiva succeselor militare anti-otomane de după 1683, abia dacă mai aminteau stăpânirea turcească. Între acestea din urmă se înscrie şi traducerea în limba franceză a „desluşirii" (*l'exposé*) sau „istorisirii" (*le récit*), pe care am numit-o *Cronica Moldovei de la Cracovia*, realizată tocmai în vremea lui Jan Sobieski (1674–1696), când rivalitatea polono-imperială pentru stăpânirea spaţiului românesc, în nădejdea alungării turcilor, *atinge apogeul*, fapt remarcat de numeroşi observatori străini. Unii dintre aceştia s-au situat de partea împăratului, care era şi rege al Ungariei, susţinându-i pretenţiile în această ultimă calitate[150]. Împăratul Leopold I însuşi, ca rege al Ungariei (1657–1705) cerea lui Şerban Cantacuzino jurământ de credinţă, pentru că *„Ţara Românească este o parte a Crăiei ungureşti*[151]. Iar în proiectul de răspuns al împăratului la propunerile de pace ale Porţii din 5/15 februarie 1689, se stipula categoric: *„Transilvania, Muntenia şi Moldova, care în vechime erau provincii ce se ţineau de regatul Ungariei şi care parte s-au supus armelor împăratului din propriul lor îndemn, parte sunt considerate ca fiind recucerite şi reîncorporate în regatul ungar, sunt câştigate de Maiestatea Sa Cezaree şi Regală cu cel mai*

---

149. Cf. D. Ciurea, *Preocupări despre români în literatura istorică europeană*, în *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, p. 16; Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 108–109, 176–177. Cf. şi I.C. Filitti, *Cărţi vechi străine privitoare şi la români*, Bucureşti, 1935, p. 4; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, Bucureşti, 1900, p. 421.

150. Englezul italienizat Giovanni Battista de Burgo afirma după 1681 că întotdeauna Moldova şi Ţara Românească *„au fost unite cu regatul ungar (!) până când, drept pedeapsă pentru păcatele locuitorilor, a venit puterea otomană să-i supună la tribut"* (*Călători*, VII, p. 569).

151. *Ibidem*, p. 447; cf. şi VIII, p. 33.

deplin drept de proprietate şi nu au să mai fie supărate..."[152]. În ciuda unor aparent bune relaţii cu regele polon Jan Sobieski în 1688–1689, dar sătul de jafurile oştilor polone şi otomane, care au făcut ca Moldova *„fără să fi purtat război cu cineva"*, să fie *„ţara cea mai devastată din toate ţările Europei"*[153], şi, foarte probabil, cunoscând insistenţele lui Sobieski la Viena şi la Poartă ca să i se dea Moldova şi Ţara Românească[154], unde voia să-l instaleze pe fiul său Iacob Sobieski, chiar şi Constantin Cantemir (1685–1693) a încheiat la 5/15 februarie 1690 la Sibiu un tratat de alianţă secret cu imperialii[155], iar în toamna 1691 s-a împotrivit campaniei în Moldova condusă chiar de regele polon[156].

Jan Sobieski n-a rămas impasibil, şi în 1690 a cerut imperialilor să-i recunoască *„în scris şi fără de înconjur legitimitatea pretenţiunilor Poloniei în ceea ce priveşte Moldova şi drepturile ei de proprietate asupra acestei ţări. În chestiunea aceasta el porneşte din afirmarea, că supremaţia Poloniei asupra ambelor principate române dovedită pentru cele din urmă 200 de ani prin documente vechi luate din archive şi din alte izvoare istorice, recunoscută prin supunerea sărbătorească* (festivă – *n.a.*), *şi prin jurămintele de vasalitate ale domnilor şi magnaţilor* (marilor boieri – *n.a.*) *din aceste ţări şi astfel aceste ţări rupte cu puterea de la trupul Poloniei să-i fie restituite conform cu dreptatea*"[157]. Aşadar, Sobieski îşi baza pretenţiile asupra Moldovei în primul rând pe *„documente vechi luate din arhive"* şi *„din alte izvoare istorice"*, fireşte *cronici*, între care, poate, şi cea de care ne

---

152. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 412.

153. Philippe Avril (*Călători*, VIII, p. 107).

154. Gh. Duzinchevici, *Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieski cu Moldova*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XIX, 1937, p. 283–300.

155. C. Giurescu, *Tratatul lui Cantemir cu austriecii*, în „CL", 1910, p. 277–280; cf. şi *Călători*, VIII, p. 106–107.

156. C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 208–209; idem, *Asediul Cetăţii Neamţului de către Jan Sobieski (1691); de la Dimitrie Cantemir şi Costache Negruzzi la realitatea istorică*, în *Relaţii culturale româno-polone*, Bucureşti, 1982, p. 23–35; şi în „RIM", V (1994), nr. 3–4, p. 17–25.

157. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 422–423.

ocupăm acum, scrisă parcă pentru a sluji tocmai acestui scop, şi, ca atare, tradusă acum în franceză, limbă ce tindea să devină cea diplomatică în Europa vremii. Ca atare, foarte probabil, solii poloni au folosit-o în negocierile lor. Cert este că împăratul, ca rege al Ungariei, chiar condiţionând aceasta de consultarea dietei maghiare, s-a arătat dispus să recunoască *„dreptul"* Poloniei asupra Moldovei[158].

Jan Sobieski, care cunoştea bine situaţia politică a Moldovei şi avea legături cu Miron Costin şi alţi boieri filopoloni încă înainte de a fi ales rege (1674)[159], era interesat de istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti, piese importante în politica sa antiotomană. Marele logofăt Miron Costin răspunde tocmai acestui interes, închinându-i în 1684 o *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească* (*Poema polonă*), în a cărui dedicaţie subliniază că Sobieski vrea să afle nu numai despre ţările mari ci şi despre cele mici (*„cauţi să afli despre toate ţările mari şi întinse, cât şi despre ţările mai mici"*)[160]. Era firesc, repet, ca în vremea acestuia, când între 1684 şi 1691 expediţiile polone se succedau anual în Moldova, cele din 1686 şi 1691 chiar sub conducerea regelui[161], şi adversitatea pentru stăpânirea Ţărilor Române cu regele Ungariei, împăratul Habsburg, era la ordinea zilei, să fie readusă în actualitate cronica Moldovei de după 1623, tradusă în franceză, limbă mult folosită la curtea lui Sobieski, care discuta, subliniez din nou, tocmai raportul dintre suzeranităţile ungară şi polonă asupra Moldovei[162]. Să nu

---

158. *Ibidem*, p. 430. Pe de altă parte, referitor la „drepturile" Coroanei ungare, austriecii au avut discuţii şi cu turcii (Virgil Zaborovschi, *Importanţa arhivelor vieneze pentru istoria românească*, în „RA", I (1925), nr. 2, p. 169–170, notele 52–53.

159. P.P. Panaitescu, *Miron Costin*, în Miron Costin, *Opere*, p. 10–12.

160. Miron Costin, *op. cit.*, p. 219.

161. Bibliografia referitoare la aceste campanii la C. Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu – Zărneşti 1690* –, p. 13, nota 25.

162. De altfel, până la pacea de la Carlovăţ (1699) polonii au sperat să obţină stăpânirea Moldovei şi a Ţării Româneşti; la 24 ianuarie/3 februarie 1698 August II cel Puternic scriind lui Carol Rudziwiłł să determine seimul *„încă să lărgească hotarele patriei chiar până la*

uităm că tot acum, la sfârşitul secolului XVII, şi tot un anonim polon, a tradus în latină letopiseţul Moldovei al lui Miron Costin[163], care continua în fapt istoria Moldovei în veacul XVII.

VI. IZVOARELE CRONICII

Fiind vorba de o lucrare scrisă în Polonia de un autor polon *fără utilizarea nici unei surse româneşti*, cronica de faţă se bazează numai pe izvoare polone, realizând astfel, cu bune şi rele, subliniez încă o dată, o viziune excluziv polonă asupra istoriei Moldovei şi a relaţiilor politice ale acesteia cu Polonia şi Ungaria, şi în parte cu Turcia. Autorul anonim nu indică separat izvoarele folosite, cum obişnuiau autorii poloni încă din veacul XVI, ci le menţionează (atunci când o face) chiar în cuprinsul textului. Acestea sunt de două feluri, documente politice (omagii, jurăminte de credinţă, tratate) şi izvoare narative: cronici polone, ungare şi chiar o relatare transilvăneană apărută la Viena, care se referă la legăturile moldo-polone în Evul Mediu.

Anonimul citează conţinutul a peste 20 de documente politice, mărturisind pentru fiecare în parte că *„originalul se găseşte în arhiva Republicii"*, adică în arhiva castelului regal de la Cracovia. El a văzut aici, desigur, *„scrisori"* şi mai ales acel *„dulap plin de vechi privilegii, cu omagiul ţării Moldovei"*, despre care amintea la 1597 solul polon la Poartă, Stanislav Gulski[164], dintre care unele nu s-au păstrat nici măcar până la 1682 când a fost alcătuit inventarul Arhivei Regale din

---

Dunăre" (Hurmuzaki, *Supliment*, II[3], p. 234–235, nr. CVI). După pacea amintită însă situaţia s-a schimbat, astfel că la 1712 o relatare despre numirea în Moldova a unui episcop catolic de către regele Poloniei, ales însă de domnul ţării, era socotită *„singura urmă care a rămas din vechea dominaţie a Poloniei asupra acestei provincii"* (*ibidem*, I[1], p. 220).

163. P.P. Panaitescu, în Miron Costin, *Opere*, p. 358–362, cu istoriografia problemei.

164. I. Corfus, *Documente* [...] *Secolul al XVI-lea*, p. 379, 382; idem, *Intervenţia polonă în Moldova*, p. 533; cf. şi mai sus nota 105.

castelul de la Cracovia. În acest fel în cronica sa, subliniez, apar unele documente cu ştiri extrem de interesante, care nu se găsesc decât aici, după cum menţionam mai sus, precum acea *„convenţie"* din 1387, prin care Petru II, fiul Margaretei (Muşata) promitea regelui Vladislav Jagiełło *„un tribut anual de 306 ruble"*, în cadrul obligaţiilor vasalice, niciodată însă plătit, căci în anul următor regele i-a cerut un împrumut cu mult mai mare, „împrumutul" solicitat în 1400 de regele Poloniei lui Alexandru cel Bun, chiar la începutul domniei acestuia din urmă, răspunsul acuzator dat de regele Cazimir IV la 8 aprilie 1468 episcopului de Olomoc, trimisul regelui Ungariei Matiaş Corvin, în legătură cu campania ultimului din toamna trecută împotriva Moldovei, vasală a regatului polon, din care citează chiar un pasaj în limba latină, sau instrucţiunile înmânate la 16 octombrie 1503 de regele Ungariei Vladislav II Jagiełło solilor săi trimişi la Ştefan cel Mare pentru a media diferendul moldo-polon pentru Pocuţia.

Aşadar, autorul cronicii a văzut şi citat documentele referitoare la relaţiile Coroanei polone cu Moldova din *„arhiva Republicii"* (adică a Uniunii polono-lituane) de la Cracovia, cum era numită pe vremea sa, mai precis, de obicei, formele părţii moldovene ale respectivelor acte diplomatice[165], chiar *după originale*, de vreme ce inventarul documentelor diplomatice din „Arhiva Regatului păstrate în castelul Cracoviei" (*Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur*)[166] a fost alcătuit, cum am mai amintit, de abia în 1682[167], iar

---

165. În cazul tratatelor bilaterale forma părţii polone trimisă în Moldova s-a pierdut o dată cu celelalte acte ale cancelariilor domneşti, fiecare domn având propria sa arhivă, în lipsa unei arhive de stat. Astfel că, dacă partea străină nu a păstrat o copie a formei sale de tratat în arhiva proprie, avem de-a face, de fapt, cu jumătăţi de tratate, păstrându-se doar versiunea românească în arhiva străină, ceea ce istoricii români sau cei din afară nu iau *niciodată* în seamă!

166. Cf. mai sus, nota 125.

167. În vremea alcătuirii *Inventarului* documentelor din castelul de la Cracovia (1682), numele oficial al acestui depozit era cel de „Arhiva Regatului" (*Archivo Regni*), cum apare atât în titlul inventarului cât şi în documentele timpului (cf. actul seimului din 7/17 aprilie 1683, în *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, III, ed. Fr. Kluczycki, Cracovia, 1883, p. 81).

„comisarii" care l-au realizat nu aveau întotdeauna cunoştinţele şi nici „scrupulele ştiinţifice" necesare, în ceea ce priveşte istoria românească, făcând greşeli[168], care nu se regăsesc în cronica de la Cracovia.

Majoritatea documentelor folosite de autorul cronicii ca izvoare istorice s-au păstrat şi le-am putut identifica, în frunte cu omagiul depus la 14 septembrie 1387 la Liov de Petru II, fiul Margaretei (Muşata), regelui Vladislav Jagiełło, reginei Hedviga şi Coroanei polone, redactat la 26 a lunii, o dată cu adeverirea boierilor moldoveni[169]. Prin utilizarea acestei categorii de izvoare *Cronica Moldovei de la Cracovia* se dovedeşte bine informată şi adaptată scopului propus, acela de a legitima pretenţia Poloniei la suzeranitatea asupra Moldovei. Parcă la ea (şi nu este exclus să fie chiar aşa) se referea regele polon Jan Sobieski în instrucţiunile adresate solului său Prosky în vederea tratativelor cu reprezentanţii imperiali din 30 iunie 1690, amintite şi mai sus, în care afirma că *„supremaţia Poloniei asupra acestor principate române* (extracarpatice – *n.a.*) *e dovedită pentru cele din urmă 200 de ani prin documente vechi luate din archive şi din alte izvoare istorice..."*[170].

Este interesant de observat că, în ceea ce priveşte Moldova, atât cronica de după 1623, cât şi inventarul din 1682 al documentelor din castelul regal de la Cracovia se opresc în 1623, o dată cu revenirea de la Poartă a soliei cneazului de Zbaraz, care negociase recunoaşterea păcii polono-turce de

---

168. Erori frecvente privesc transformarea anilor de la „facerea lumii" (era bizantină), cu care comisarii poloni nu erau obişnuiţi, în anii erei de la Hristos, dar confundă şi „Basarabia" (Ţara Românească) cu Transilvania. (*„Littere Bassarabiae Alias Transylvaniae"*), iar în titlul lui Mircea cel Bătrân din 1390 Transalpina e redată prin Transilvania [*„Miracius* (sic) *Waiwoda Transylvanus*] (AGAD, Varşovia, 143, f. 111) etc.

169. M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 599–602. Cf. şi Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României 1354-1920*, I, Bucureşti, 1975, p. 10-11. Pentru identificarea celorlalte izvoare diplomatice din corpul cronicii, cf. NOTELE EXPLICATIVE de la sfârşitul acesteia.

170. E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 423.

la Hotin din 1621[171]. Aceasta însă nu atât pentru că între cele două izvoare ar fi fost vreo legătură directă, poate cel mult una mijlocită de cronicarul Martin Kromer, cum vom vedea mai jos, ci pentru că până spre 1623 se păstraseră în Polonia cele mai multe documente privitoare la raporturile politice ale Moldovei cu Polonia şi Ungaria. Mai mult, rivalitatea polono-ungară (Habsburgică) pentru suzeranitatea asupra Moldovei, urmărită de autorul cronicii de la Cracovia, nici nu mai avea obiect după pacea turco-imperială de la Zsitvatorok (1606), ulterior Casa de Austria, implicată din 1618 în Războiul de 30 de ani din Europa Centrală renunţând în fapt, pentru mai multe decenii, la pretenţiile sale asupra Moldovei. În chip firesc, aşadar, autorul cronicii a căutat să folosească şi cealaltă categorie de izvoare ale vremii, cronicile.

Analiza atentă a textului *Cronicii Moldovei de la Cracovia* arată că autorul acesteia a utilizat pentru răstimpul de până spre mijlocul secolului XVI, când datele prezentate sunt foarte coerente, marile cronici polone în limba latină din veacul XVI, în primul rând pe cea a lui Martin Kromer, citată chiar nominal de şase ori[172], urmată de cea a lui Bernard Wapowski, menţionată de două ori[173], şi de cronica lui Matei Miechowski, amintită o dată[174]. Această ordine, bazată în primul rând pe utilizarea cronicii lui Kromer, se înscria pe făgaşul firesc al obişnuinţei folosirii izvoarelor narative de către autorii poloni din veacul XVII. Cum marea cronică a lui Jan Długosz (1415–1480), cu multe ştiri despre români şi alte neamuri din Europa Centrală de Răsărit[175], a început să fie tipărită

---

171. *Inventarul oficial de documentele depuse în castelul din Cracovia*, ed. B.P. Hasdeu, p. 62–63.

172. În manuscris la p. 6, 8, 19, 21 (de două ori), 22. La p. 8 citează chiar, după una din cele şapte ediţii şi traduceri publicate între 1555 şi 1611, *„Kromer spune încă: Lib. 20, p. 311"*, referire pe care am identificat-o în ediţia a III-a, Basel, 1568, la p. 306.

173. În manuscris la p. 22.

174. În manuscris la p. 22.

175. Marian Biskup, *Jan Długosz (1415–1480) jak historik polski i krajów Europy srodkowowschodniej* (Jan Długosz [1415-1480] ca istoric al Poloniei şi al ţărilor Europei Centrale de Răsărit), la Marian Biskup, Karol Górski, *Kazimierz Jagiełłończyk. Zbior studiów o Polsce drugiej*

fragmentar abia pe la 1614-1615[176], iar partea care priveşte istoria Moldovei, de după mijlocul veacului XIV, abia la 1711-1712[177], autorul cronicii de la Cracovia nu a folosit, se pare, direct acest izvor, ci prin intermediul, în primul rând, a cronicii tipărită încă din 1555 a lui Martin Kromer, care alături de M. Miechowski şi B. Wapowski, a utilizat după manuscris cronica lui Długosz[178], în acest fel explicându-se numeroasele informaţii din cronica Moldovei a anonimului polon care mai ales pentru epoca lui Ştefan cel Mare par luate din cea a lui Jan Długosz, şi nu este exclusă posibilitatea consultării directe a manuscrisului lui Długosz.

De origine burgheză, înnobilat doar ulterior, Martin Kromer (1512–1589) a avut o solidă cultură clasică, cu studii la Cracovia şi Bologna, fiind unul din învăţaţii de seamă ai Renaşterii polone, influenţând chiar şi la români nu doar pe Grigore Ureche şi Dimitrie Cantemir[179], ci, cum am observat mai demult, şi pe Nicolae Costin sau pe stolnicul Constantin Cantacuzino[180]. Cleric, canonic de Cracovia, secretar al episcopului de Przemysl şi Płock, J. Chojeński (1535), apoi, între 1540 şi 1545, al episcopului de Cracovia şi arhiepiscop de Gniezno, Piotr Gamrat, cel mai influent sfetnic al regelui, răstimp în care Kromer şi-a expus cu mult curaj părerile sale antiotomane în seimul general din 1542[181], în sfârşit, din 1548

---

połowy XV wieku (Cazimir Jagiełłończyk, Culegere de studii despre Polonia în a doua jumătate a secolului XV), Varşovia, 1987, p. 316–336.

176. Karol Piotrowicz, în *Polski słownik biograficzny* (Dicţionarul biogrfic polon), V, Cracovia, 1935-1946, p. 180.

177. Jan Długosz, *Historiae polonicae*, I–II, Leipzig, 1711–1712.

178. Stanisław Cynarski, *Uwagi nad problemena recepcji „Historii" Jana Długosza w Polsce XVI i XVII wieku* (Observaţii la problema receptării „Istoriei" lui Jan Długosz în Polonia în secolele XVI şi XVII), în *Dlugossiana...*, Varşovia, 1980, p. 281–292.

179. I.C. Chiţimia, *Opera umanistului polon Martin Kromer şi importanţa ei pentru istoria şi cultura poporului român*, în „RS", XVIII (1972), p. 189, 191–194.

180. Cf. nota următoare.

181. Constantin Rezachevici, *Atitudinea lui Martin Kromer în seim la 1542, faţă de relaţiile Poloniei cu Poarta otomană, Imperiul habsburgic şi Moldova*, în *Caietele Laboratorului de studii otomane*, nr. 1, Bucureşti, 1990, p. 76–110.

secretar al principelui asociat la tron, Sigismund II August, apoi diplomat la Viena şi Roma, în cele din urmă intrat în slujba episcopului de Chełm şi Warmia, Stanisław Hozjusz, Martin Kromer şi-a sfârşit viaţa ca episcop de Warmia (din 1579) şi senator (sfetnic) de frunte al regelui Poloniei Ştefan Báthory[182].

În cadrul operei sale, relativ întinse şi variate, cronica lui Martin Kromer, *De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, Basel, 1555, redactată într-o latină clară şi elegantă, s-a bucurat de o adevărată recunoaştere europeană, fiind retipărită până la începutul secolului XVII în alte şase ediţii (la Basel în 1558, 1568, 1582 şi o traducere germană în 1562; la Köln în 1589; la Cracovia o traducere polonă în 1611)[183]. Datorită tiparului acestea au avut o mare răspândire, aducându-i autorului renumele de „Tit-Liviu al naţiei sale"[184], între cronicarii poloni din secolul XVI fiind „cel mai vestit, acel care s-a bucurat de o faimă nemaiauzită şi a cărei scriere a slujit drept carte de şcoală prin care polonii şi-au cunoscut trecutul lor până la sfârşitul veacului XVII"[185]. Dacă pentru Grigore Ureche, care îi citează cronica sub numele de *„letopiseţul leşesc"*, „Kromer apărea ca o ultimă expresie a ştirilor"[186], acelaşi lucru a reprezentat, desigur, şi pentru anonimul autor al cronicii de la Cracovia.

Chiar dacă lucrarea lui Martin Kromer, care ajungea până la 1506, nu se ridică la valoarea celei a lui Jan Długosz, fiind în realitate o compilaţie după cele ale lui Długosz, Miechowski şi Wapowski[187], chiar dacă avea unele erori cronologice şi a

---

182. *Ibidem*, p. 72–73. Cf. şi Henryk Barycz, în *Polski słownik biograficzny*, XV, Wrocław ş.a., 1970, p. 319–325; *Słownik historii Polski* (Dicţionar de istorie a Poloniei), ed. a VI-a Varşovia, 1973, p. 198–199; I.C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 187.

183. I.C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 188. (Indică însă eronat la nota 5 ed. a III-a în „1558", în loc de 1568).

184. Charles Forster, *Pologne*, Paris, 1840, p. 259.

185. P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 154.

186. I.C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 191.

187. P.P. Panaitescu, *Izvoarele slave externe ale Istoriei Românilor*, Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti, Curs 1933–1934, Bucureşti, 1934, p. 68.

încurcat uneori documente din Moldova, cronicarul neştiind să folosească era bizantină (de la facerea lumii), nu e mai puţin adevărat că el întrebuinţează pentru prima dată „în chip sistematic" documentele din arhiva regală de la Cracoviia[188], fiind sub acest aspect un model pentru autorul *Cronicii Moldovei de la Cracovia*. Dealtfel, ceea ce s-a ştiut mai puţin până acum, tocmai Kromer este autorul primului inventar de documente din castelul regal de la Cracovia, întocmit în 1551 la porunca regelui Sigismund II August, reprodus apoi în cel alcătuit la 1682 din ordinul lui Jan Sobieski[189]. Nu e de mirare astfel, că atunci când nu găseşte un act în „arhiva Republicii", respectiv tratatul care în 1506 punea capăt conflictului lui Bogdan III cu regele Alexandru Jagiełło pentru Pocuţia, şi nici date despre acesta la Miechowski şi Wapowski, anonimul polon acordă credit lui Kromer, care *„spune că s-a făcut un tratat şi că originalul se află în arhivă"*[190]. Tot după Kromer, cum am văzut mai sus, preia şi localizarea geografică a Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Polonia[191].

Chronica polonorum a medicului de curte Matei Miechowski (c. 1453–1523), prima cronică tipărită în Polonia, la Cracovia, în două ediţii, la 1519 şi 1521 (cenzurată)[192], nu a fost utilizată de anonimul polon decât pentru cazul amintit mai sus din vremea lui Bogdan III[193]. În rest, a preferat pentru perioada 1480–1506 cronica lui Kromer, chiar dacă acesta a preluat cu unele erori textul lui Miechowski[194]. N-a cunoscut

---

188. *Ibidem*, p. 70; C. Racoviţă, *Începuturile*, p. 248.

189. I.C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 194.

190. În manuscrisul cronicii de la Cracovia, p. 22. Textul respectiv al lui M. Kromer, *De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, ed. a III-a, Basel, 1568, p. 443.

191. Cf. nota 76.

192. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 54–58; *Słownik historii Polski*, p. 250.

193. Desigur, anonimul polon a folosit ediţia întâia (1519) a cronicii lui Miechowski, cea cunoscută şi lui M. Kromer, în care se manifestă o atitudine critică faţă de expediţia din 1497 a lui Ioan Albert împotriva lui Ştefan cel Mare, aşa cum apare şi în cronica de la Cracovia, atitudine cenzurată în ediţia a doua (1521) a cronicii lui Miechowski.

194. Cf. şi I.C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 191.

însă lucrarea lui Ludovic Dietz (Decius) (c. 1485–1545), *De Sigismundi regis temporibus*, dedicată primei decade din domnia lui Sigismund I, anilor 1506–1516[195], unde tratativele şi conflictele polonilor cu Bogdan III ocupă un loc însemnat. Nici *Chronica* lui Bernard Wapowski (c. 1450–1535), umanist, istoric şi primul cartograf al Poloniei, din 1515 secretar regal şi canonic de Wislica, şi din 1523 canonic de Cracovia, care se încheie o dată cu moartea autorului[196], nu a fost utilizată mărturisit de autorul cronicii de la Cracovia decât în legătură cu episodul amintit mai sus al conflictului lui Bogdan III cu regele Alexandru Jagiełło pentru Pocuţia. Aceasta, desigur, pentru că până la 1506 anonimul polon urmează pe Kromer, care a preluat ştirile lui Wapowski, iar în legătură cu anii următori[197], pe lângă faptul că manuscrisul original al lui Wapowski a suferit pierderi importante, tocmai perioada conflictelor lui Petru Rareş cu polonii[198], autorul *Cronicii Moldovei de la Cracovia* devine mai sintetic în relatările sale, o dată cu estomparea obiectivului urmărit de el, rivalitatea polono-maghiară pentru suzeranitatea asupra Moldovei, legată de slăbirea şi apoi de căderea regatului ungar sub stăpânire otomană.

Totuşi, şi pentru veacul XVI, atunci când relaţiile Moldovei cu Polonia au înregistrat momente de vârf, ca în timpul lui Bogdan Lăpuşneanu şi Ion vodă cel Viteaz, anonimul polon,

---

195. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 58–60.

196. *Ibidem*, p. 60–62; *Słownik historii Polski*, p. 517.

197. Dacă în trecut se socotea că anii 1516–1535 din cronica lui Wapowski reprezentau „partea originală pentru ţările noastre, privitoare la domnia lui Ştefan cel Tânăr şi Petru Rareş" (P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 62), ulterior s-a dovedit că pentru anii 1516–1528 Wapowski a dezvoltat doar însemnările cronologice rămase în manuscris ale lui Emeric Ungurul (Emeric de Prona), un contemporan al său de la Cracovia (Barbara Bieńkowska, *Nad Kroniką Bernarda Wapowskiego. Opis lat 1516–1528 i jego źródło – kronika Emeryka Węgra* [Cu privire la Cronica lui Bernard Wapowski. Partea privitoare la anii 1516–1528 şi izvorul său – cronica lui Emeric Ungurul], în „Studia źródłoznawce", Varşovia, XI (1966), p. 111–126.

198. A fost distrus chiar de cronicarii care i-au preluat ştirile, pentru a-şi însuşi dreptul de autor (P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 62).

chiar dacă nu aminteşte aceasta în mod expres, a folosit, după obiceiul vremii, broşurile („monografice") ale unor autori poloni. Astfel, a utilizat scrierea lui Jan Lasicki, *Historia de ingressu polonorum in Valachiam cum Bogdano voiuoda (qui successit Iuoniae) et caede turcarum ducibus Nicolao Mielecio et Nicolao Sieniawscio*, 1572, din care a luat informaţiile despre conducerea expediţiei de către *„Mileski voievodul Podoliei"* (Mielecki), despre faptul că Ion vodă era fiul nelegitim al lui Ştefan (cel Tânăr) şi fusese în slujba lui Jan Firley voievodul de Lublin şi mareşal al Poloniei, că Ion a intrat în Moldova cu 20 000 de oameni, în vreme ce Bogdan a trecut în Polonia, unde şi-a căsătorit o soră cu Gaspar Paniewski, staroste (Lasicki spune fiul starostelui) de Zydaczow, că a vrut să-şi ia de soţie pe fiica lui Jan Tarło, stegarul de Liov şi a pătruns cu ajutorul polonilor în Moldova, în sfârşit, că a trimis ca sol pe „Radeski" (Radecki, un slujitor nobil al lui N. Mielecki) la Ion vodă, care l-a expediat la Constantinopol, în vreme ce Bogdan (Lăpuşneanu) a luat calea exilului[199].

Pentru cauzele şi începutul războiului antiotoman al lui Ion vodă cel Viteaz din 1574, autorul cronicii de la Cracovia a luat unele ştiri din broşura lui Leonard Gorecki, *Descriptio belli Iuoniae voiuodae Valachiae quod anno MDLXXIIII cum Selymo II turcarum imperatore gessit*, Frankfurt, 1578: anume că Ion vodă s-ar fi făcut în tinereţe musulman, că domnul Ţării Româneşti ar fi cerut sultanului Selim să dea domnia Moldovei fratelui său (Petru Şchiopul), promiţând dublarea tributului, vorbind de credinţa religioasă suspectă a lui Ion vodă, şi arătând că acesta putea trece de partea polonilor ca şi Bogdan (Lăpuşneanu). Tot din aceeaşi sursă a luat şi ştirile despre cererea turcilor pentru dublarea tributului, refuzul lui Ion vodă şi solicitarea de ajutor adresată de el regelui Poloniei Henric de Valois, respinsă de acesta prin invocarea tratatelor cu Poarta, apoi, după înfrângerea lui Ion vodă, ocuparea

---

199. Broşura în limba latină a lui Jan Lasicki, din 1572, a fost reeditată de A. Papiu Ilarianu în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, III, Bucureşti, 1864, p. 251–270. Informaţiile preluate din aceasta de autorul *Cronicii Moldovei de la Cracovia* la p. 255–259, 267.

Moldovei, aducerea de colonişti turci şi aşezarea de garnizoane turceşti prin cetăţi[200].

A folosit însă şi lucrarea latinească a episcopului de Cameniţa Paul Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracovia, 1648, p. 187, de unde a luat informaţia, de fapt doar un zvon, bazat însă pe o ameninţare reală, despre campania lui Simion Movilă în Ţara Românească în vremea când Mihai Viteazul trecuse în Transilvania, în toamna 1599, urmată de revenirea lui Mihai, alungarea lui Simion şi urmărirea lui în Moldova (în manuscris, p. 31), informaţie pe care a utilizat-o, din aceeaşi sursă, şi Miron Costin[201].

Autorul cronicii de la Cracovia a întrebuinţat şi informaţii din surse maghiare referitoare la relaţiile Moldovei cu Ungaria, în câteva rânduri vorbind chiar de *„istoricii"* sau de *„autorii unguri"* (în manuscris p. 2, 15 şi 36), pe care însă nu-i citează nominal. Dealtfel, era în spiritul cronicarilor poloni (J. Długosz, J. Bielski ş.a.) de a folosi izvoarele regatului catolic vecin, cu care Polonia avea atâtea relaţii politice şi dinastice. Însuşi M. Kromer, cel citat, cum am văzut, de autorul cronicii de la Cracovia, a întrebuinţat marea cronică a Ungariei (de la origini până la 1495) a umanistului italian, istoric de curte al regelui Matiaş Corvin, Antonio Bonfini (1434–1502), intitulată *Rerum Ungaricarum decades quator cum dimidia*, care a fost tipărită numai în secolul XVI în mai multe ediţii (Basel, 1543 şi 1568, Cluj, 1568[203], Frankfurt, 1581). Din cronica lui Bonfini a putut prelua anonimul polon menţiunea despre

---

200. Şi această broşură din 1578 a fost republicată de A. Papiu Ilarianu în *Tesauru*, III, p. 205–252. Informaţiile luate din ediţia originală de autorul cronicii de la Cracovia la p. 215, 217,. 219–221, 250.

201. Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 50. Cf. şi nota 280 la NOTE EXPLICATIVE.

202. D. Ciurea, *Opera istorică a lui Antonio Bonfini*, în „AIIAI", XXI (1984), p. 328.

203. *Ibidem*, în secolele XVI–XVIII s-au publicat douăzeci de ediţii ale acestei cronici. Cf. şi George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Ţările Române şi Italia până la 1600*, Bucureşti, 1972, p. 267; Giulio Amati, *La vita e l'opera di Antonio Bonfini primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare*, Montalto Marche, 1930; *Călători*, I, p. 480–481. Exegeza operei lui Bonfini îndeosebi la D. Ciurea, *op. cit.*, p. 322–328.

năvălirea „tătărască" de la 1236 (decada 2, cartea 7), şi unele informaţii despre relaţiile moldo-ungare mai cu seamă în vremea lui Ştefan cel Mare.

Desigur însă că a cunoscut cronica lui Ioan de Târnave (Küküllö) referitoare la domnia lui Ludovic I de Anjou (1342–1382), din care a preluat ştirile despre Bogdan I din Maramureş, trecerea cu oamenii săi peste munţi şi transformarea suferită de Moldova în vremea acestuia, ceea ce l-a determinat pe Ludovic I să ceară lui Bogdan depunerea omagiului şi plata unui tribut. Aceasta, subliniez din nou, deoarece nici un cronicar polon până la autorul cronicii de la Cracovia nu-l aminteşte pe Bogdan I, care nu a avut relaţii cu Polonia. Simpla comparare a textului anonimului polon cu cel respectiv al lui Ioan de Târnave, cuprins întocmai în cronica lui Ioan de Thurócz[204] (primul izvor narativ maghiar tipărit la Buda încă din 1473, apoi la 1488 cu ilustraţii etc.)[205], ulterior şi în *Cronica de la Buda* (*Chronicon Budense*) încheiată în 1473, şi în cea de la Dubnic (*Chronicon Dubnicense*) terminată după 1479, este revelatoare.

În sfârşit, autorul *Cronicii Moldovei de la Cracovia* citează părerea lui Georg Reicherstorffer, despre care ştie că era originar din Transilvania şi *„om de stat"* (a fost secretar al reginei Ungariei, Maria de Habsburg, şi al fratelui ei, regele Ferdinand I de Habsburg[206]) din dedicaţia către acestea din urmă la *Chorografia Moldovei*, tipărită la Viena în 1541, prin care îi închina această lucrare, tocmai pentru a-i aminti *„că trebuie lucrat din toate puterile pentru a recâştiga Moldova"*, smulsă nu de mult de sultan de sub ascultarea regatului ungar[207].

---

204. Iohann de Thwrócz, *Chronica hungarorum ab origine gentis, inserta simul chronica Iohannis archidiaconi de Kikullew*, în *Scriptores rerum hungaricarvm veteres et genuini*, ed. Ioann Georg Schwandtner, Viena, 1746, p. 196.

205. Cf. P.P. Panaitescu, în „SCŞI", XI (1960), nr. 2, p. 213.

206. *Călători*, I, p. 181–184.

207. G. Reicherstorffer, *Moldaviae quae olim Daciae pars chorographia*, Viena, 1541, în *Tesauru*, III, p. 128. Pentru Reicherstorffer cf. I. Totoiu, *Cu privire la cea mai veche „Descriere a Moldovei"*, în „Studii", XII (1959), nr. 3, p. 127–131; *Călători*, I, p. 181–186.

Aşadar, în cronica sa anonimul polon foloseşte izvoare polone, documentare şi narative, care constituie sursele de bază ale lucrării sale, cronici ungureşti şi o *chorografie* a Moldovei datorată unui autor sas, slujitor imperial, izvoare care, în manuscris sau tipărite iniţial, nu depăşesc începutul secolului XVII, dar nici un izvor românesc, realizând astfel, subliniez încă o dată, o **viziune polonă** asupra istoriei Moldovei, dinainte de întemeierea statului şi până la începutul secolului XVII.

VII. LIMBA TRADUCERII

Aşa cum se prezintă singurul exemplar manuscris al izvorului narativ pe care l-am numit *Cronica Moldovei de la Cracovia*, este, cum aminteam mai sus, opera unui autor polon anonim, care a scris în limba polonă nu mult după 1623, lucrare tradusă de un alt polon în limba franceză în a doua jumătate a veacului XVII, foarte probabil la curtea regelui Jan III Sobieski, traducere copiată, la rândul ei, în secolul XVIII. Exemplarul astfel rezultat a fost cuprins într-un miscelaneu purtând *ex librisul* lui Stanisław Zamoyski (1775–1856), dintr-o familie cunoscută pentru interesul acordat istoriei Ţărilor Române, de la care a trecut în marea colecţie istorică a cneazului Władysław Czartoryski (1828–1894) de la Cracovia, în care s-a conservat până în zilele noastre[208].

Dat fiind forma în care s-a păstrat manuscrisul cronicii nu pot decât să mă refer la limba franceză a traducerii, cu precizarea că în mod sigur o seamă de erori se datoresc copistului, cunoscător de franceză, nu însă suficient şi de latină, dovadă greşelile din citatele latineşti cuprinse în cronică, mai cu seamă în cel preluat din dedicaţia lui G. Reicherstorffer la *Chorografia Moldovei* din 1541 care s-a păstrat. În ciuda faptului că redă într-un loc, desigur din

208. Cf. mai sus, capitolul II al acestei *Introduceri*.

neglijenţă incorect numele unor cunoscute familii de magnaţi („*Visniavski*", „*Korekiki*"), căci mai jos le ortografiază corect (e vorba de Wiśniowiecki şi Korecki), şi copistul era polon. El păstrează aproape neschimbate unele topice, precum românescul „*Chothin*" (p. 11)[209] în grafia polonă cu *Ch* (care se citeşte *h*), adică Hotin[210], deşi grupul *ch* în franceză are valoare de *ş*, iar *th* reprezintă doar în polonă un *t* înmuiat; polonul „*Kaminiec*" (p. 11) (Kamieniec Podolski, Cameniţa), „*Leopol*" (Lwów, în rom. Liov) (p. 5, 8), „*Bialogrod*" (Cetatea Albă) (p. 19), sintagma din latină „palatinatul Moldovei" (p. 3), onomasticul „*Wladislas*" (p. 3), sau numele monedelor „*ruble*" (p. 5, 7), toate aşa cum apar în limba polonă. Chiar şi numele polone ale unor obscure localităţi din Pocuţia, Tismieniţa şi Ceşibieşi (Yezupil), le redă, relativ, destul de apropiat în textul francez „*Thimenik*", respectiv „*Cissebeslos*" (p. 22).

Însă cel mai tipic polon este felul în care autorul anonim se referă la numele Ţării Moldovei, în care vede o „*Valachie*", o „*parte a Ţării Româneşti* (Valahiei) (care) *fu numită Moldova*" (p. 2), deşi vorbeşte şi de „*Moldova prezentă*" (p. 4) sau „*Moldova modernă*" (p. 9), prin care înţelegea teritoriul ţării fără „*Moldova orientală*", altfel spus „*răsăriteană sau Basarabia*", „*Basarabia prezentă*" (prin care înţelegea în acest caz Bugeacul cu Chilia şi Cetatea Albă) (p. 4, 9, 10, 13, 15, 16, 19, 29). Fiind ştiut, cum am mai amintit[211], că polonii numiseră teritoriul viitoarei Moldove *Valachia* înainte de întemeierea statului moldovean, în vreme ce *cealaltă Valachie* (Ţara Românească), pentru a evita confuziile au numit-o *Basarabia* (după întemeietorul statului Basarab I) din vremea lui Mircea cel Bătrân[212], când au început legăturile politice cu aceasta, aşa cum foloseşte acest nume pentru

---

209. Aici şi mai departe, paginaţia este cea a manuscrisului.

210. Forma polonă a topicului este *Chocim*.

211. Cf. mai sus notele 74–81.

212. C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 41–42. Cf. şi nota 5 la NOTE EXPLICATIVE.

secolul XV şi autorul cronicii de la Cracovia (p. 10, 15, 16, 18, 19). Numai că acesta din urmă utilizează tot pentru acelaşi veac, invers, numele de *„Moldova Superioară"* pentru Ţara Românească (p. 14, 16), urmare a convingerii polonilor că românii din ambele ţări extracarpatice formau un singur neam.

Cât despre numirile *„Moldova modernă"* şi *„Basarabia modernă"* (p. 1, 9) sau *„Basarabia din acest timp"* (p. 4), secolul XVII, când scrie anonimul polon, folosind ultimele două sintagme pentru a deosebi Basarabia = Bugeacul din vremea sa, de Basarabia = Ţara Românescă din veacul XV, termenul francez, *„moderne"*, care pare foarte actual, este în realitate preluat din latina medievală, fiind utilzat ca atare, chiar şi în Ţările Române. Astfel, în tratatul încheiat la 4 aprilie 1459 la Overcăuţi (Overchelăuţi) pe malul Nistrului, de către Ştefan cel Mare cu voievozii Rusiei, Haliciului şi Podoliei, împuterniciţii regelui Poloniei, se menţionează încetarea „războiului actual" (*bello moderno*)[213], care dura de doi ani, împotriva pribeagului Petru Aron, refugiat la nord de Nistru[214].

---

213. Ioan Bogdan, *Documentele*, II, p. 267. Pentru folosirea termenului de *„modern"* cu acelaşi sens în secolele XVI şi XVII, menţionez că la 1530–1531 i se spunea regelui Ioan Zápolya, cu referire la situaţia lui din 1526, „wayuode Transilvano qui tunc modernus rex erat" (*Studii de istorie a naţionalităţii maghiare...* I, Bucureşti, 1986, p. 76); la 25 septembrie 1552 generalul Castaldo numea pe domnul Ţării Româneşti din vremea sa „vaivoda Transalpinensis modernus" (A. Veress, *Documente*, I, p. 104); la 21 decembrie 1561 în Polonia era înregistrat un sol de la „Despot voievodul actual (*moderno*) al Moldovei" (Th. Holban, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în „AIIAI", XIII (1976), p. 307); iar în tratatul din 15 februarie 1690 încheiat la Sibiu de Constantin Cantemir cu imperialii, domnul e numit „Constantinus modernus Principes Moldaviae" (A. Veress, *op. cit.*, XI, p. 400).

214. C. Rezachevici, *La hotarul polono-român în secolul XV, Ştefan cel Mare între „regişorii Odrowąż" din Rusia Haliciului şi magnaţii Buczacki din Podolia*, în *Rumuni i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy. Români şi polonezi în Europa. Istorie şi prezent*, Suceava, 2006, p. 232.

Interesant este că deşi nu cunosc poreclele domnilor români decât în cazul lui „Ţepeluş" (*Cypalissa*) (p. 18), autorul şi traducătorul le reproduc corect numele, chiar atunci când nu au un echivalent francez: *„Bogdan", „Roman", „Vlad Dracula", „Radule"* (p. 2–5, 10, 12, 14, 16, 18).

Limba franceză utilizată de traducător nu are subtilităţile francezei din veacul XVII. Evident, traducătorul a urmat îndeaproape textul polon, dar redă verbele de obicei la perfectul simplu, mai mult ca perfectul, imperfectul şi trecutul apropiat, care nu se foloseau atât de des, ultimul timp nici nu există în vechea limbă polonă. O analiză amănunţită sub aspect filologic nu-şi are însă rostul aici, deoarece pe lângă intervenţia vizibilă a unei alte mâini decât cea a copistului în executarea unei corecturi suprascrise după textul traducerii[215], nu ştim cum arăta iniţial acesta din urmă, înainte de executarea copiei care s-a păstrat. Cert este că folosirea limbii franceze pentru traducerea din polonă a unei cronici „tematice" a Moldovei în a doua jumătate a secolului XVII se înscria în procesul european de afirmare a limbii franceze în plan diplomatic şi literar. S-a observat, dealtfel, că de la Renaştere şi până la începutul secolului XVII „monopolul" limbii latine în plan diplomatic s-a erodat mereu, în competiţia cu limba franceză, latina păstrându-şi poziţiile ceva mai mult doar ca limbă „ştiinţifică"[216].

Dacă în spaţiul literar românesc franceza a pătruns după 1770[217], în Polonia ea era frecvent utilizată cu un secol mai

---

215. Aceste corecturi sunt semnalate prin notele infrapaginale din TEXTUL CRONICII. Pentru particularităţile ortografice şi gramaticale ale textului cf. şi NOTA ASUPRA EDIŢIEI.

216. D. Ciurea, *Diplomatica latină în Ţările Române. Noi contribuţii*, în „AIIAI", VIII (1971), p. 3.

217. Prin traduceri de după 1770 din Voltaire (Adriana Mitu, *Din vechile cărţi de înţelepciune la români. Cugetările lui Oxenstiern (sec. XVIII)*, Bucureşti, 1996, p. 73; cf. şi 88–89. Ca o curiozitate menţionez că sigiliul de după 1587 al marelui spătar din Moldova, Zotu Ţigara, ginerele lui Petru Şchiopul, originar din Ianina, avea inscripţia cu litere latine în franceză (E. Vântosu, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în

devreme, la curtea de la Varşovia a regelui Jan III Sobieski (1674–1696). Încă mai dinainte conducător de seamă al grupării nobiliare francofile, Sobieski, admiratorul lui Ludovic XIV, cu care a încheiat alianţa secretă de la Jaworów în 1675[218], a cultivat stăruitor exprimarea în limba franceză în mediul său. Era socotit extrem de amabil faţă de străini[219], se căsătorise cu o nobilă franţuzoaică, Marie-Casimira d'Arquien, celebra „Marisieńka", care exercita o însemnată influenţă la curte, unde se vorbea şi se scria franţuzeşte (s-a păstrat chiar corespondenţa în franceză a regelui cu soţia sa), atmosfera franţuzească fiind mereu prezentă în familia regală şi în cercurile curţii[220]. Nu e de mirare că după 1685, când Sobieski a început campaniile antiotomane anuale în Moldova, în cadrul Ligii Sfinte (1684–1699), în nădejdea de a-şi asigura aici tronul fiului său cel mare, Iacob Sobieski, intrând însă astfel în conflict de interese cu regele Ungariei, împăratul Leopold I de Habsburg[221], şi s-a ivit, desigur, necesitatea utilizării pe plan politic şi diplomatic extern a cronicii polone care urmărise tocmai raportul între suzeranităţile polonă şi maghiară asupra Moldovei până la începutul secolului XVII, limba aleasă pentru traducerea acesteia a fost cea franceză.

Numai în contextul evenimentelor din vremea campaniilor lui Sobieski în Moldova, când armata polonă a ocupat

---

Documente privind istoria României, Introducere, II, Bucureşti, 1956, p. 525–527 şi fig. 48–50; cf. şi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti, 1939, pl. X).

218. C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 198–200.

219. După 1683, Johan Thuresson conte de Oxenstiern, autorul celebrelor *Cugetări* redactate în franceză, mărturisea cu multă admiraţie despre întâlnirea sa cu eliberatorul Vienei: *„Când am fost în Polonia, tronul era ocupat de marele Sobieski, cel mai frumos bărbat al naţiunii şi Prinţul cel mai amabil faţă de străini pe care l-am întâlnit în Europa"* (Adriana Mitu, *op. cit.*, p. 25).

220. Elvira Sorohan, *Miron Costin. Contextul şi textul „Poemei polone"*, în *Relaţii româno-polone. Studii şi articole*, Supliment al „Analelor ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" – Secţiunea literară –, XLI (1995), p. 64.

221. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 207–210.

principalele cetăţi din nordul Moldovei, traducătorul cronicii a introdus în textul referitor la evenimentele petrecute cu aproape două veacuri în urmă, legate de campania din 1509 a lui Bogdan III în Polonia, scurta, dar semnificativa precizare, potrivită doar în vremea sa, referitoare la Suceava, Hotin, Cernăuţi şi Neamţ, *„pe care polonii le aveau în Moldova"* (p. 23).

222. *Ibidem*, p. 119.

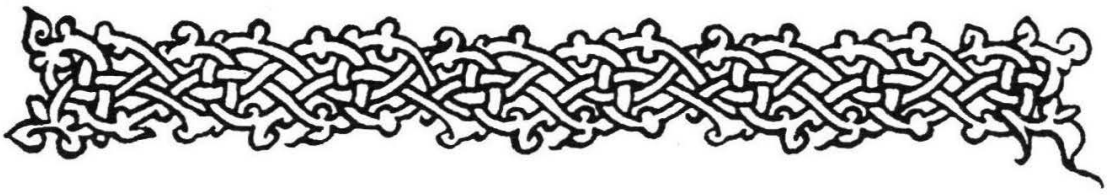

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Am reprodus întocmai textul francez din manuscrisul miscelaneu IV 1673, p. 391–427, aflat în Biblioteca Czartoryski a Muzeului Naţional din Cracovia, text inedit, cu excepţia părţii privitoare la Ştefan cel Mare pe care am publicat-o, neînsoţită de traducere, în „Revista de istorie", XXXV (1982), nr. 5–6, p. 661–670.

Nu am intervenit în transcrierea textului, cu excepţia unor puţine modificări de punctuaţie, necesare înţelegerii acestuia, mutarea unor virgule, înlăturarea acestora dintre subiect şi predicat, înainte de *şi* într-o înşiruire etc., păstrând astfel toate particularităţile sale stilistice şi gramaticale, oglindă a folosirii limbii franceze în Polonia spre sfârşitul secolului XVII.

Am păstrat astfel accentul grav (`)utilizat, caracteristic, aproape peste tot în text, chiar acolo unde se foloseşte de regulă accentul ascuţit (´), dar şi lipsa frecventă a accentului (*frere*, în loc de *frère*, *siecle*, în loc de *siècle*, *l'ainé*, în loc de *l'âiné*, *mere*, în loc de *mère, pere*, în loc de *père*, *heritage*, în loc de *héritage, resultat*, în loc ce *résultat, priere*, în loc de *prière*) sau, dimpotrivă adăugarea fără temei a unor accente (*réssentiment, rémarquant, éspoirs, rétire*).

Am menţinut ca particularităţi specifice acestui text redarea lui *a* prin *o* (*etoit*, în loc de *était*, *avoit*, în loc de *avait*) forma *de la*, în locul lui *de* sau *dès*, lipsa unor consoane în cuvinte precum: *come*, în loc de *comme, tems*, în loc de *temps*, *enfans*, în loc de *enfants, parens*, în loc de *parents*), schimbarea unor consoane în alte cuvinte: *solemnités*, în loc

de *solennités, posision*, în loc de *position, cheś*, în loc de *chez* etc.

Alte particularităţi ale textului sunt scrierea de obicei cu literă mică a numelor de ţări (*hongrie*, cam peste tot, *pologne*, mai rar, *porte* [Poarta otomană]), uneori de râuri (*pruth*) sau de case domnitoare (*maison d'autriche*), şi dimpotrivă, întotdeauna cu literă mare a pronumelor *ce* şi *cette*, sau utilizarea nu totdeauna corectă a apostrofului (*d'Hongrie*, în loc de *de Hongrie*). Am unificat, redând toate onomasticele şi topicele cu literă mare.

Am respectat grafia numelor proprii, inclusiv a celor nepolone (*Sigismond, Battori, Battore*, în loc de Báthory).

Am indicat în note infrapaginale toate corecturile operate în text de cel care l-a colaţionat (de obicei o altă mână decât cea a traducătorului), ca şi repetarea necorectată a aceloraşi cuvinte.

Am început firesc orice propoziţie cu literă mare, chiar dacă în text apărea literă mică.

Nu am mai trecut punctul după cifre şi am continuat următorul cuvânt cu literă mică în cazul când fraza curgea normal, chiar dacă acesta începerea cu literă mare, pentru a nu afecta înţelesul.

Modificările, strict necesare, operate în textul francez plin de particularităţi, sunt deci minime. Modificându-l după regulile şi grafia actuală a limbii franceze ar fi însemnat o ingerinţă prea mare. Să nu uităm că limba franceză, foarte dificilă pentru poloni, a fost până în secolul XX, şi chiar până în zilele noastre, limba nobilimii şi cea a culturii.

În textul traducerii româneşti am utilizat normele gramaticale actuale, restabilind grafic numele şi toponimicele corecte pentru înţelegera cititorului de astăzi. Acolo unde existau nume sau topice cunoscute sau intrate în limba română mai demult, le-am întrebuinţat pe acestea, iar nu forma polonă, de pildă *Vladislav*, nu *Władysław, Liov*, nu *Lwów*, însă am respectat întocmai numele de familie (*Jagiełło* ş.a.).

În traducere am restabilit, când a fost cazul, înţelesul real al unor cuvinte asemănătoare grafic în limba franceză, dar cu

sensuri total deosebite (de pildă *different* [corect *différent* = deosebit], în loc de *differend* [corect *différend* = neînţelegere]).

Numai la traducere am introdus titluri îngropate în text, plasate între paranteze ascuţite, pentru a uşura înţelegerea conţinutului, care în manuscris nu e divizat în nici un fel. Cu acelaşi scop am trecut aceste titluri şi în cuprinsul lucrării, care a devenit astfel analitic.

Pe marginea fiecărei pagini am trecut paginaţia originală a manuscrisului, iar între paranteze unghiulare pe cea a editorului.

În sfârşit, traducerea e însoţită de note explicative, ceva mai bogate pentru prima parte a cronicii, în care evenimentele sunt mai puţin cunoscute şi o bibliografie esenţială.

C. R.

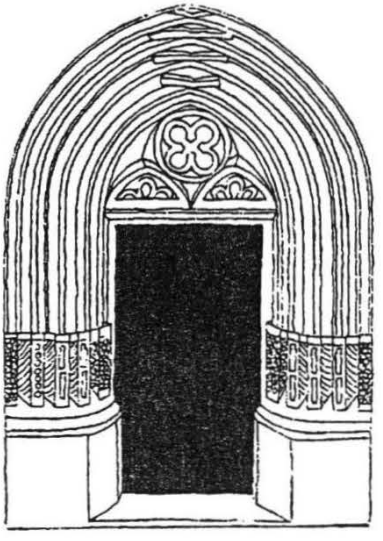

TEXTUL CRONICII

CRONICA MOLDOVEI DE LA CRACOVIA
– Sec. XIII – începutul sec. XVII –

La Moldavie, est également comme la Vallachie, un rest 391<1:
de l'ancienne Dacie, sur tout de la Cumanie. Ce pays avoit encore dans le 12 et 13 siecle, ses propres Princes, qui souvent étoient ennemis des hongrois. Les Tartares ayant ensuite fait des frecquentes invasions dans ce pays, sur tout en 1233 et 1236. Les pouvres habitans étant dans la plus grande necessitè, furent à la fin obligès de se soumettre en partie au Vainqueur, sur tout ceux du Côtè de la Bessarabie moderne, en partie ou[1] ceux de l'Occident, où la Moldavie moderne est sous la protection du Roi d'Hongrie. Le Prince Kuthen Successeur d'Alpra, qui en 1260, avoit deja assistè le Roi Bela contre Ottocar Roi de Boheme, ayant aussi êprouvè les invasions des Tartares, et ne se croyant plus en état de leur faire tête, le pays étant deja beacoup ruiné, se mit avec $\frac{50}{m}$ hommes sous la protection du Roi Bela, le quel en 1270 introduisit en Hongrie, avec une quantitè inombrable de betail et de ses trésors.

Le Roi Bela charmè de l'aquisition de la Cumanie, en prit aussi le titre en 1270, que les autres Rois come Charles I, Louis I, Sigismond, Mathias et. et. ont tous portè. Les Roi d'Hongrie <ont nommé>[2] ensuite leurs Jugès dans Ce pays, mais comme cela causa dela jalousie aux autres de ce peuple qui s'étoient soumis aux Tartares, ceux ci voulurent en 1282 sous leur Prince Oldomas faire la Guerre à l'Hongrie, mais

---

[1] În loc de *et*.

[2] Omis în text.

ayant été défaits, le reste se sauva chès les Tartares, les quels encouragès par les vaincus, entrerent dans la Cumanie ou la Moldavie qui étoit sous la dépendance des Rois d'Hongrie, et les déroberent entierement. Le Roi Ladislas négligent qu'il
<2> étoit, et gouvernè par // des maîtresses de cette nation, fut massacrè en 1290 et les Cumaniens se retirerent <en parties>[3] dela Bulgarie.

Le païs resta ainsi à l'Hongrie, mais il étoit désert sans habitans; et cela plus de cent ans, chacun craignant le retour des Tartares.

Sous le Roi Louis I à la fin Bogdan un Chef ou un Prince des Vallaques du district de Maramorose, attirè par la beautè et la fertilitè du pays, passa les montagnes avec [la][4] une Colonie de sa Nation, entre dans ce pays et s'y établit.

Les habitans s'étant bientôt augmentè par la confluence des divers peuples, Bogdan battit plusieures villes, les autres peuples suivirent son éxemple, et peu à peu ce pays reprit une autre face.

Louis Roi d'Hongrie, voyant le bon état de ce pays, et sechant qu'auparavant il avoit appartenu à son Royaume obligea le Prince et les nouveaux habitans à lui prêter homage, et à lui payer un tribut annuel.

Dépuis ce tems là, cette partie de la Vallachie fut appellée Moldavie, dela petite riviere, qui porte ce nom et qui se trouve dans Ce pays.

On l'appella aussi Bogdania, ou terre de Bogdan, à cause que Ce Prince en avoit été le Restaurateur, mais comme les Successeurs de Bogdan ne payerent pas régulierement le tribut imposè, les Rois d'Hongrie étoient de l'exiger de force.

Personne ainsi qui connoit tant soit peu l'histoire de ce pays, ne niera pas que la Vallachie et la Moldavie n'ayent anciennement dépendu de l'Hongrie.

Les Auteurs polonois en conviennent aussi, mais il seroit difficile aux historiens hongrois de prouver Comme quelques uns ont avancè, que la Vallachie et la Moldavie ayent

---

[3] *Ibidem.*

[4] Eronat în text.

continuellement dépendu du Royaume d'Hongrie, jusqu'à la fatale journée de Mohaq arrivée 1526, que Vladislas et son fils Louis II Rois d'Hongrie avoient dans les traitès conclus en 1514 et 1519 avec l'Empereur turc y compris le palatinat de Moldavie et de Vallachie, et que c'étoit flatter Les Rois de la Pologne que de Vouloir dire qu'une // partie dela Vallachie ou 393<
même toutes les deux ayent etè tributaires aux Rois de Pologne, étant connu que Wladislas roi d'Hongrie avoit en 1503, envoyè dans la Moldavie Etienn Telegdi, François Balassa et Emeric Czobor pour composer les disputes touchant un district que le Roi de Pologne disoit lui appartenir de cette Province, car dans les Lettres donnes à Ces Ministres, le jour de St. Gal à Bude, le Roi Wladislas avoit appellè le Prince de Moldavie son Palatin, et que depuis ce ans là les Princes de Vallachie et de Moldavie avoient toujours etè tributaires à la Porte.

L'Exposè present mettra cette Afaire à un plus grand jour, sans déroger aus droits du Royaume d'Hongrie sur ces deux Provinces. On pardonnera si on est un peu diffus, quand les Circonstances l'exigent.

On a deja parlè dela Vallachie, proprement ainsi nommée. Mais avant que de parler des Changemens arrivés dans la Moldavie, il faut avant que de commencer remarquer, que les Polonois, et par consequent aussi les Auteurs de cette nation, appellent Vallachie la partie de cette Province située de la du côtè de la Podolie vers l'Orient et vers le Septentrion, et Moldavie la partie située du côté dela Transilvanie, au lieu que les autres nations appellent la premiere Vallachie ou Transilpine[5], et l'autre du Côtè du Pruth et du Niester, Moldavie.

Bogdan le premier Prince dans la Moldavie, laissa un fils nomè Etienne. Celui ci étant mort vers l'an 1358 avoit laissè deux fils Etienne et Pierre. Ces deux freres eurent une dispute touchant la Succession[6]. Pierre le cadêt favorisè par la Nation,

---

[5] Astfel în text (probabil sub influenţa numelui Transilvania), în loc de Transalpina.

[6] Începutul cuvântului şters şi rescris.

chassa son frère Etienne. Celui ci eut recours à Kasimir le Grand Roi de Pologne, prometand de Vouloir se soumettre à la Pologne Lui et ses Successeurs avec la terre dela Moldavie et cela à perpetuité, en payant un tribut annuel, à condition que le Roi l'assistât de pouvoir se rétablir dans son pays. Kasimir charmè de pouvoir faire une si belle acquisition à si bon prix, fit ramasser des trouppès, les envoya avec le prince Etienne dans la Moldavie, Comme aussi des Députés pour arranger mieux cette affaire. Mais cette Expedition fut
4> mahleureuse. Pierre sut // faire perir les polonais, et resta prince de Moldavie, [et] s'étant ensuite reconciliè avec son frere. Celui ci gouverna la partie Orientale ou la Bessarabie presente, et Pierre Garda pour soi sa partie occidentale ou la Moldavie presente. Ce coups n'ayant pas reussi à Kasimir, la Moldavie et la Vallachie resterent sous la domination des Rois d'Hongrie jusqu'à la mort de Kasimir le Grand et Louis son successeur.

Dans l'interegne après la Mort de Louis décedè en 1382 La Moldavie se separe del'Hongrie car Pierre croyant que Wladislas Iagello Roi de Pologne ou plutôt sa femme Hedvige fille de Louis, feroit Roi d'Hongrie par droit de succession, se soumit ent 1386 à Wladislas et à la Reine Hedvige et à leurs Succeseurs du Royaume de Pologne et prêta l'hommage à Leopol en 1387 le jour de l'Exaltation de la Ste. Croix.

Cela est prouvè par un document original, qui se trouve dans les Archives dela Republique. Les Conseillers de Ce Prince frient le même, et on promit au Roi un tribut annuel de 306 Rubles. On trouve pareillement l'original de cette Convention dans l'archive dela Couronne.

Pierre étant mort dans ce tems là, Roman son fils lui succeda, et prêta l'hommage au Roi et à la Republique en 1393. L'Original de Cette action existe encore dans l'archive dela Republique.

Ayant été ensuite fait prisonnier par Svitrigello, il n'obtint sa Liberté que par intercession du Roi Jagello, et à Condition de prêter l'hommage, ce qu'il a aussi fait en 1403 avec son frere Alexandre.

Etienne frere de Pierre dont nous avons parlè plus haut, ayant pris possession du pays de Roman durant sa Captivitè, envoya une Ambassade au Roi Wladislas Jagello, pour l'informer qu'il étoit ennemi de Sigismond qui devait être couronnè Roi d'Hongrie, qu'il viendroit avec ses Conseillers prêter l'hommage au Roi, et que ceux qui ne viendroient pas, prêteroient le Serment de fidelitè dans leur pays en presence // des Ambassadeurs que Le Roi y envèroit, et qu'il ne 395 réclameroit pas ni Sniatin, ni Colomin, ni la Pocutie, et qu'à son arrivée chès le Roi, on fairoit un arrangement touchant les Chateux de Kreczin et Chmilov, comme le Roi le trouveroit bon. Cet arrangement s'est fait en 1395, et l'Original se trouve dans l'Archive dela Republique.

Etienne arriva encore la même année et prêta l'hommage, dont l'Original se trouve dans l'Archive.

Sigismond jaloux de ce procedé, et ayant été couronnè Roi d'Hongrie <en> 1397 tâcha d'obliger les princes de Moldavie de rentrer sous la domination de Royaume d'Hongrie. Ce qui engagea le prince Pierre fils ou frere de Roman, de faire en 1398 une alliance avec le Roi de Pologne, contre le Roi d'Hongrie. Cette Alliance fut faite à Radom en 1398. L'Original se trouve dans l'archive dela République. Il faut que le Prince Etienne soit mort bientôt après, car on trouve que la Roi Wladislas a engagè en 1400 à Alexandre prince de Moldavie, la Pocutie, Sniatin et Colomin pour 1000 Rubles, Comme l'Original de cette transaction, qui éxista dans l'Archive dela Republique, le prouve.

En 1402 le Prince Alexandre promit de Vouloir rendre l'hommage au Roi de Pologne, et s'engagea de ne plus vouloir réconnoître aucun autre Maître que lui, Comme l'Original qui se trouve dans l'Archive fait voir, et ayant appris que la Vallachie avoit été occupée par les Turcs, il vint à Sniatin, demanda du Secours au Roi, et la protection, et prêta l'hommage en 1404. L'original de cet acte se trouve dans l'archive. Et ayant ensuite eu une dispute avec Roman, qui après son retour de sa Captivitè, vouloit réprendre le pays, il arriva quelque tems après à Camieniec, et repeta son hommage avec les premiers Seigneurs du pays.

Après la Guerre avec les Chevaliers teutoniques, le Roi de Pologne alla dans la Russie et y fit une nouvelle allience avec Alexandre prince de Moldavie qui étoit deja Son Vasal et Alliè, et cela contre le Roi d'Hongrie qu'il régardoit comme son plus grand ennemi et lui engagea de nouveau Sniatin, > Columin // et toute la Pocutie pour 1000 Rubles, le Ruble dans ce tems là valoit plus de 6 ducats.

Le Roi d'Hongrie Sigismond voyant l'intention du Roi Wladislas Jagello, fut profiter dela foiblesse de ce Prince, et par le traitè conclu à Liblou en Hongrie en 1412. il fut tellement tourner les affaires à son avantage, que le Roi de Pologne lui accorda un droit sur la Russie Rouge ou Halitz et Wlodimir, sur la Podolie et sur la Vallachie et Moldavie.

Article qui dans ce traitè regarde la Moldavie merite d'étre inserè. En vigueur de ce traitè Alexandre resta comme auparavant sous la protection de la Pologne. La Guerre de Turquie s'étant allumée, et la Vallachie et la Moldavie désolées par Ces trouppes, Alexandre arriva en 1415 à Sniatin avec sa femme, et répéta encore par Serment Son hommage, de vouloir rester toujours Sous la protection du Roi de Pologne. Il donne ensuite ses trouppes au Roi Jagello contre les Chevaliers teutoniques, et le Roi ordonna aussi aux Vallaques, les quels, comme Cromer dit: (et ipssi exfeodare [...][7] regio presto fuerunt) Savoir, en vigueur du traitè de Lublov entre L'Empereur et le Roi de Pologne d'aller contre les turcs.

Comme dans les Campagnes Suivantes, les Vallaques ou les Moldaves ne se trouverent pas comme ils devoient, l'Empereur Sigismond se plaignit, et demanda qu'en vigueur du traitè de Lublov, le Roi de Pologne le devoit aider à lui Soumettre la Moldavie, par ce que cette nation n'étoit fidele à personne. Vladislas refusa de le faire, ne voulant pas même permettre que Sigismond dévoit y penser. Pour ce qui les trouppes auxiliaires de cette nation contre les turcs, il disoit qu'elles étoient bien venues, mais qu'on les avoit laissé attendre inutilement.

---

[7] Cuvânt ilizibil la capătul rândului.

Et Cette Conduite del'Empereur Sigismond donna occasion au mariage conclu en 1421 entre le Prince de Moldavie Alexandre et Ringale Soeur du Roi, car on trouve dans l'Archive, une transaction de 1421 par la quelle Alexandre palatin et heretier de Moldavie, et Elie son frere comme aussi les Seigneur de cette Province: s'engagent de donner à Ringale femme d'Alexandre // Soeur de Vladislas et 397<7
de Witolde pour sa vie durant, les villes de Sereth et Racoviec avec ses dépendances, et outre cela $6^{8}00$ #[9] par an, et cet arrangement fut confirmé en 1429. Les Originaux s'en trouvent dans l'archive de la Republique. Alexandre ayant ensuite fait une aliance avec Svitrigail entra avec les trouppes en faveur de ce Prince dans la Podolie et dans la Russie, mais il fut défait et mourut en 1433. Les Auteurs polonois se plaignent de ce prince, disant qu'il a été ingrat envers le Roi de Pologne Iagello, qu'il avait comblè de tant de bienfaits, qu'il avoit donnè du Secours à son ennemi et aux ennemis de son Royaume, ayant violè la foi jurée au Roi et au Royaume. Mais il faut faire reflexion qu'Alexandre est injustement accusè, car se souvenant de ce qui avoit été traitè entre les deux Rois à Lublov, confirmé en 1415 et renouvellè en 1423, il ne pouvoit pas obeir aveuglement au Roi de Pologne, étant obligè de craindre le réssentiment du Roi d'Hongrie.

Alexandre mourut en 1433, et laissa deux fils, Elie l'ainè et Etienne ou Aletzko, mais ils étoient de deux meres differentes.

Les deux freres eurent une dispute touchant la Succession chacun voulant gouverner. Elie l'âiné avoit etè désigné Successeur par son pere, il chassa ensuite son frere Etienne, et fit noyer sa mere. Celui ci alla chez les Turcs, et implora leur Secours, il rétourna avec une grande armée. Le peuple se vengea a son côtè, et Etienne chassa à son tour son frere Elie, qui se retira en Pologne, avec sa femme et ses enfants, étant mariè avec la Soeur dela Reine Sophie. Il arriva à Nipomolice où le roi vouloit tenir une diette, promettant de

---

[8] Cifra 6 scrisă peste alta corectată.

[9] Semnul arată că e vorba de galbeni.

vouloir être fidele au Roi et à la Republique. Etienne en ayant eu du vent, envoya aussi une Ambassade au Roi, que le Suivit jusqu'à Lenczik. Les Ambassadeurs prierent que le Roi dévoit pardonner ce que son pere avoit fait avant sa mort, et les dommages causès en Pologne et en Pocutie, que le Roi ne dévoit pas // le tenir pour son ennemi ni[10] donner du secours à son frere Elie, qu'il vouloit prêter l'hommage à l'Exemple de ses prédecesseurs, et donner le tribut comme aussi les trouppes auxiliaires. Après un Conseil tenu sur ces affaires, on conclut de donner à Elie des Possession dans le Royaume, et Etienne dévoit prêter l'hommage pour s'attacher tous les deux princes.

Elie n'étant pas trop Content de Cet Arrangement se sauva, mais ayant été attrappè, il fut mis dans le Chateau à Siradie, où il a été long-tems avec sa femme et ses enfants. Par se procedè le Roi s'attacha encore plus le Prince Etienne, qui rendit plusieurs services au Roi, en chassant les Tartares de la Podolie.

Cromer dit encore: Lib. 20 p. 311, que le Roi a fait des Pactes avec Etienne, qu'il dévoit rester en possession de la Moldavie, et que le Roi lui ait encore cedè à perpetuitè le district de Sepin, Tractum Sepenensim avec Chothin, Czerum, et Chmilov. On trouvé éffectivement dans l'Archive un Original, selon le quel le Roi a confirmè le Prince Etienne de vouloir défendre, Czershov, Chrzecilov, le territoire entre Sniatin et Szepin, qui etendent la frontiere dépuis la riviere de Polozna jusqu'au grand fleuve de Dniester, selon la déscription des frontieres contenues dans ces lettres données au dit Palatin et à la posteritè à Lencz en 1433. Etienne confirma aussi l'hommage des ses Predécesseurs, promit la fidelitè et prêta l'hommage en 1433. On en trouve les Originaux dans l'Archive de la Republique.

Le Roi Wladislas Jagello étant mort, Vladislas son fils[11] et Succeseur tint en 1435. une diette à Svradil. Les amis du Prince Elie solliciterent sa Libertè, mais le parti d'Etienne s'y

---

[10] Scris de două ori şi corectat în text.

[11] Scris după *Fils*, şters în text.

opposa, on tint un Conseil mais le Resultat ne fut pas en faveur du Prince Elie, il se sauva ainsi, peu après, et Commenca des troubles dans le Moldavie, appellant le Roi d'Hongrie à son secours. //

Le Roi de Pologne pour finir la dispute entre les deux Princes de Moldavie, y envoya des Ministres et fit partager le pays en deux parties. Etienne dévoit avoir la partie orientale ou la Bessarabie moderne, avec Bialgrod, Kilia et et., et Elie le reste ou la Moldavie moderne avec Soczava. Après cet arrangement Elie arriva en 1436 à Leopol avec les principaux Seigneurs du pays, y prêta publiquement l'hommage avec des Grandes Solemnitès, et promit un tribut considerable au Roi. 399<9

Elie devoit en autre vendre au Roi le district de Szepin avec les chateaux et ville de Chothin de Czenin, de Chmilov que son pere Jagello avoit donnè à Alexandre son pere, et pour sa propre suretè devoit poseder sa vie durant le chateau à Halicz, et y garder ses tresors et y remettre au Roi le diplome de son pere Jagello, par le quel le district de Szepin avoit été donnè à Etienne, et cela pour dédommager le Roi des pertes qu'Alexandre avoit causè dans les Starosties de Colomin et de Sniatin. L'Original de cet acte se trouve dans l'Archive.

Etienne de son côtè devoit payer 5000 # par an, et entretenir 400 Cavaliers pour le service du Roi.

Tout cela fut executè en 1437, comme l'Original qui existe dans l'Archive dela Republique le prouve. Elie rendit au Roi le district de Szepin, Chothin, Czerum, Chmilov, pour le dommage causè par son pere à Sniatin et à Colomin et s'oblige de restituer les diplomes démandés.

Etienne ayant eu quelque difficultè, prêta l'hommage aussi quelques tems après. On en trouve les documents dans l'archive <datés> en 6942 et 6943, selon les Grecs.

Les Troubles qui dans ce tems là dechirerent l'Hongrie, ne permirent pas aux Rois de Pologne de <se mêlent>[12] aux affaires dela Moldavie. On trouve pourtant que sous le Regne du malheureux Vladislas qui perit en 1444 à la journée de

[12] Lipsa unui cuvânt în text, după înţeles: *se mêlent.*

Warna, Etienne palatin de Moldavie s'étoit de nouveau soumis à ce Royaume.

Elie et Etienne palatins de Moldavie étant morts l'un après
10> l'autre, ils eurent pour Successeurs // leurs fils, le premier Roman et le second Pierre. Pierre s'adressa à Jean Huniade, qui après la bataille de Varna étoit Gouverneur du Royaume d'Hongrie et étant sûr de son assistance il chassa Roman. Celui ci étant proche parent du Roi de Pologne, se sauva dans la Podolie. Jean Huniade voulant profiter de ces troubles, fit semblant de vouloir faire la Guerre aux Turcs. Mais il entra dans la Moldavie orientale ou la Bessarabie, y fit palatin Stanislas au lieu de Vladislas ou Vlad, disant que celui ci tenoit le parti des Turcs, il fit ainsi le massacrer avec son fils, et crever les yeux à Stancula, au quel il avoit promis le pays, dans l'intention de le garder pour lui. Pour mieux réussir dans cette entreprise, il donna pour femme à Pierre palatin de Moldavie, sa Soeur agée deja de plus de 50 ans. Ce Pierre avoit été ennemi déclarè de Vlad palatin de Bessarabie par ce qu'il avoit disputè la Moldavie a Roman, fils d'Elie, avec la Soeur de quel Vlad était mariè. Huniade promit à Pierre de vouloir l'établir dans la Moldavie, il lui donna même des trouppes pour chasser Roman.

Roman ayant appris que son cousin Germain Pierre venoit avec des trouppes de Jean Huniade et que Vlad le mari de Soeur qui lui avoit donnè toujours de grands Secours avoit été tuè, et Sachant que la Nation ne lui étoit trop attaché, se sauva dans la Podolie. Il écrivit ensuite au Roi Casimir, et lui envoya des députès, le priant comme son proche parent (car ils etoient cousins Germains nès de deux Soeurs) de lui donner du Secours. Pierre se croyant dans une possession tranquille de la Moldavie, se vit trompé. Car Jean Huniade insista, qu'il devoit prêter l'hommagè à l'Hongrie son ancien Souverain, et lui proposa même une alliance avec le
11> Royaume de Hongrie. Mais Pierre le réfusa et envoya // des Deputès au Roi de Pologne le priant de ne pas l'aba[aba]ndonner, mais de la défendre Comme son Vassal. Casimir craignant pour la Moldavie et voulant faire la paix entre les deux Princes, et rétablir Roman, il alla dans la Russie,

et ayant appris en chemin que le Prince avoit été Empoisonnè, il hâta son Voyage pour rétablir la paix et le bon ordre dans la Moldavie. Étant arrivè à Leopol, il reçut la nouvelle que Pierre encouragè par Huniade qui lui avoit promis son assitance, vouloit s'opposer à ses dessains, il ordonna ainsi, de ramasser des trouppes, et s'arrêta à Leopol. Peu après y arriva Marie, Veuve d'Elie mere de Roman, avec 200. nobles dela Moldavie qui avoient tenu avec son fils. Casimir donna à Marie sa Tante la Starostie de Colomin pour y demeurer.

En 1448 Casimir se rendit à Kaminiec, et envoya le palatin de Russie et le Castellan de Sendomir à Pierre, qui dévoient insinuer de venir chés le Roi, lui prêter l'hommage, et remettre au Roi le prince Michel, fils de Sigismond Grand Duc de Lithuanie, qui s'étoit sauvè ches lui.

Pierre promit le premier, voulant, quant à l'autre point, ordonner au Prince Michel de sortir de son pays. Mais Pierre ne se fiant pas trop au Roi, traina son arrivée en langueur. Le Roi lui promit ainsi toute la suretè, et lui envoya un sauf conduit. Celui ci se mit à la fin en chemin, mais étant à Chothin, Le Roi ne pouvant attendre plus long tems, partit de Kaminiec, et envoya quatre Seigneurs à Pierre pour conclurre un traitè avec lui, et Pierre promit de vouloir prêter l'hommage[13] au terme que le Roi fixeroit.

L'Hongrie, étant en 1450 occupé de la Guerre contre les turcs, et Pierre étant mort la même année, de nouveaux troubles s'éleverent dans la Moldavie.

Un nommè Bogdan, qui se disoit fils naturel du prince Alexandre, prétendoit que la Moldavie lui appartenoit par droit d'heritage, les enfans légimimes d'Alexandre étant tous morts, il avoit même occupé Cette Province.

Le Roi en étant informè prit Conseil avec le // jeune <12>
Prince Alexandre et ceux de son parti, il y envoia des trouppes qui batirent Bogdan, occuperent Nimiec, Soczava et Chothin, et donnerent ces Chateaux à Alexandre fils d'Elie, qui s'étoit sauvé en Pologne avec sa mere. Le Roi ayant appris ces

[13] Urmează cuvântul *que*, şters în text.

nouvelles tint conseil si l'on dévoit occuper la Moldavie, en faire une province de Pologne, et l'incorporer à perpetuitè à ce Royaume, en donnant au Prince Alexandre des biens dans la Russie. Mais Cette Affaire ayant paru trop délicate à plusieurs Senateurs, à cause des traitès avec l'Hongrie qui y prétendoit aussi, d'autant plus que Bogdan avoit promis de Vouloir prêter l'hommage au Roi. On Convoqua un autre Conseil, dont le resultat étoit de donner du secours au Prince Alexandre, et de Chasser Bogdan.

Les Polonois entrerent ainsi dans la Moldavie avec trois Corps. Bogdan se voyant trop faîble fit des pactes, l'essentiel en étoit que Bogdan devoit gouverner la Moldavie, jusqu'à ce que le jeune Prince Alexandre auroit 15. ans, et payer un tribut annuel au Roi.

La paix conclue, les Polonois voulant rétourner, furrent attaquès de tous côtès, et ca fut à la fin après une grande perte et la plus grande peine, qu'ils eurent le dessus, et Bogdan se retira à Barlath. Pendant l'absence des Polonois dans la Moldavie, les Tartares désolerent la Russie et la Podolie. Les Polonois ainsi à leur retour, furent obligès de défendre ces provinces.

Bogdan profita del'Occasion, et pilla les biens d'Alexandre dans la Moldavie. Marie mere d'Alexandre, veuve d'Elie et tante du Roi Casimir arriva à Sainbor en 1451 avec les Moldaves qui tenoient avec son fils, priant le Roi de donner du Secours contre Bogdan qui ruinoit la paix.

On délibera ensuite à la diette à Parczev sur les affaires dela Moldavie, le resultat étoit d'envoyer quatre Senateurs pour composer les troubles de ce pays, et cela dela sorte, que
13> Bogdan dévoit être // pardonnè, et venir ensuite se justifier à Cracovie, après cela il dévoit continuer de gouverner la Moldavie, et payer chaque année au Roi, pour Alexandre fils d'Elie, le heritier legitime 50000 # et ceder la province à Alexandre, lorsqu'il seroit Majeur. Ces Députès étant arrivès à Caminiec, y reçurent la nouvelle que Bogdan avoit été tué, par Pierre fils naturel d'Alexandre l'Ainè, que s'arrogeoit aussi le droit sur la Moldavie, et qui avoit fait une Alliance avec le Prince Alexandre.

Alexandre croyant que Pierre agissoit de bonne foi, se rendit avec sa Mere à Suczava, Mais Pierre oublia bientôt l'Alliance conclue, se déclara contre Alexandre, et l'auroit pareillement massacrè s'il[14] ne s'étoit sauvé à tems, mais étant secourû par les Polonois il retourna chercher son ennemi. Pierre se retira dans les Montagnes, et les Polonois furent obligès de retourner sans rien faire. Après la mort de Bogdan, un Grec s'étoit assurè de Bialgorod et de Kilia dans la Moldavie orientale en faveur du Prince Alexandre, le Chateau de Nimiec fut conservé pour lui, il resta ainsi Prince dans la Moldavie, et donna en 1452, secours contre les Tartares. Ayant ains récouvent son pays par l'assistance des Polonois et ayant appris la prise de Constantinople par les Turcs, donna des assurances par écrit de Vouloir assister le Roi contre les Tartares et tous les autres ennemis, et prêta l'hommage entre les mains des Déleguès du Roi, mais peu après il fut empoisonné par ceux aux quels il avoit enlevè les femmes et les filles.

Pierre frere d'Alexandre vint à sa place. Casimir voulut établir un Prince de Lithuanie dans la Moldavie. Mais la Guerre de Prusse l'empecha, et Pierre fut confirmè sur sa priere, et prêta le serment de fidelitè en 1456. promettant du secours Contre les Ennemis du Roi, de vouloir assister Marie la veuve d'Elie auprès de la possession du district de Sereth et de Targovicz, Otcoviz et autres places, et comme sa mere avoit reçu en dote Chothin et Cercum, il voulut aussi // traiter <14
avec le Roi là dessus, l'Original se trouve dans l'Archive. Ce même Pierre voulant vivre tranquillement dans son pays, et craignant les Turcs, qui après la prise de Constantinople ravagerent la Vallachie, et voyant que les Polonois ne lui pouvoient pas donner du secours à cause de la Guerre avec les Chevaliers teutoniques, il envoya des Députès, et fit offrir un tribut de deux mille #[15] pour rester en paix.

Mathias étant dévenu Roi d'Hongrie en 1457, il soupçonna Vlad prince dela Moldavie superieure de tenir le parti des

---

[14] Urmează începutul unui cuvânt şters în text.

[15] Galbeni (florini).

Turcs, en les assistant clandestinement contre les hongrois, le fit ainsi prisonnier en 1465. Radule frere de Vlad se rendit ainsi chès les Turcs, promettant de lui être tributaire, et soumit cette partie de la Moldavie aux Turcs, avec Kilia et Bialogrod. Etienne Palatin dela Moldavie craignant le Voisinage des Turcs, quoique Vasal du Roi de Pologne, s'étoit aussi soumis aux Turcs, et lui paya un tribut contre la Volonté du Roi. Mais rémarquant ques les ésprits à Kilia étoient tous pour le Roi Casimir, il prit cette place.

L'Empereur turc ayant apprits cette nouvelle, encouragè par Radule, fit la Guerre à Etienne qui [la] sut la finir bientôt, en payant le tribut et en éxcusant la prise de Kilia.

Il y avoit dans ces tems là trois Princes qui se disputerent la Moldavie, Etienne, Pierre et Berenden, tous les trois soutenoient qu'ils dessendoient des Anciens Princes de Moldavie et sur tout d'Alexandre. Etienne le plus sage fut confirmè par le Roi de Pologne, Pierre et Berenden renvoiès, le dernier alla en Hongrie, et le Roi Mathias voulut le restituer, étant mécontent qu'Etienne qui premierement avoit été sous sa protection, étoit allè chès Casimir et la méprisoit. Ayant ainsi ramassè des trouppes, il voulut chasser Etienne, y rétablir Berenden, et soumettre de nouveau cette province à l'Hongrie.

Etienne qui selon les auteurs hongrois s'étoit en 1463,
<15> soumis à l'Hongrie, avoit révoltè sous le // Roi Mathias, il avoit aussi ramassè des trouppes, mais voyant que l'armée du Roi d'Hongrie étoit de plus de $\frac{40}{m}$ hommes, il n'osa pas l'attaquer, mais il le surprit près dela Ville de Banca et le défit.

Les Auteurs hongrois disent que Mathias défait Etienne, et obligè à lui payer un tribut, mais qu'ensuite il s'étoit adressè au Roi de Pologne.

Lorsqu'ensuite Mathias voulut encore attaquer la Moldavie, Etienne implora l'assistance du Roi Casimir.

Casimir envoya deux Seigneurs de distinction à Etienne pour l'assurer de son assistance, mais qu'il devoit prêter l'hommage. On renouvalla l'alliance, mais commes on ne se fioit pas à lettre, les États donnerent leur parole de le reternir dans la fidelitè du Roi de Pologne.

On n'a qu'à lire le réponce que le Roi de Pologne Casimir donna à l'Evêque d'Olmuts en 1468 le 8 avril, envoyè du Roi de Hongrie: *illum id est regem hung. comuna foedere regnorum primum neglecto, deinde temerato pluribus damna et hostilitate Regnum Poloniae affecisse ad recenter in feodalem regionem Regni Poloniae et [...][16] panum Moldaviae Principem diffedatione non promessa bello et incendio affecisse.*

Casimir étant allé à Leópol, Etienne y devoit venir prêter l'hommage. Il fut s'excuser que dans son absence les hongrois ou les Turcs pourroient s'emparer de la Bessarabie ou dela Vallachie, mais la vraye raison étoit par ce qu'il étoit informè qu'à son arrivée il sera arretè.

Le Palatin Pierre ayant tuè le pere d'Etienne s'étoit rétire chès le Roi d'Hongrie. Etienne qui en 1469 avoit désolé la Transilvanie, envoya au nom des Seigneurs de la Moldavie des lettres et des presens à Pierre, de retourner et de prendre possession de la principautè, mais l'ayant entre ses mains, il lui fit couper la tête. //

Lorsqu'en 1469. les Tartares envahirent la Vallachie, <16:
Etienne les défit deux fois, et fit prisonier le fils de Cham. Le Roi arriva encore à Leopol au mois de juillet. Etienne ayant promis de préter l'hommage à Caminiec, mais le terme étant venu il s'éxcusa de nouveau à cause de la Guerre qu'il avoit avec Radule Palatin dela Moldavie Superieure. La Roi fâche de pareilles excuses lui fit dire de prêter l'hommage ou qu'il le tiendroit pour ennemi. Là dessus il donna des nouvelles assurances par écrit de vouloir le prêter au mois de mai l'année prochaine, le priant de vouloir tenir la Guerre entre lui et Radule Prince de Bessarabie.

En 1474 Etienne fit avertir le Roi Casimir, qu'il avoit battu Radule, et (qu)[17] les Turcs qui l'avoient assisté, qu'il avoit pris ses tresors, sa femme et ses deux filles, mais peu après un autre exprès apporta la Nouvelle, que Radule avoit répris son pays, et désolè la Vallachie. Etienne demanda du Secours. Le

---

[16] Neclar începutul cuvântului: H (?); probabil *Stepanum.*

[17] Şters în text.

Roi envoya quelques personnes qui dévoient faire la paix entre les deux Princes. Mais Radule n'étant pas content de propositions, se soumit aux Turcs, qui prirent possesion dela Bessarabie, faisant dire à Etienne, qu'il dévoit leurs remettre Kilia et Bialgrod, et payer le tribut pour le passè et pour l'avenir, Car autrement on le traiteroit comme ennemi.

Mathias Roi d'Hongrie et Casimir Roi de Pologne firent cette même année la paix, les anciens pactes furent confirmès, touchant la Moldavie, on stipula une treve pour deux ans.

Tous les deux Rois devoient l'observer, et qu'à un tems plus commode éxamineroient[18] à qui la Moldavie appartiendroit.

En 1475 les Turcs attaquerent la Vallachie, Mais Etienne les défit, et pria le Roi de Pologne du lui donner du Secours, promettant de Vouloir prêter l'hommage. Etienne qui tenoit sous main avec l'Hongrie, avoit aussi envoyè des trophées de cette Victoire à Mathias Huniade voulant aussi avoir du Secours de lui, et Ce Roi publia par toute l'Europe que Cette
17> Victoire avoit été remportée par lui, qu'Etienne avoit été // le General de ses troupes, et l'appella *suum et suarum Gentium Ducem*[19].

Etienne envoya aussi des presents à l'Empereur turc, lui faisant dire qu'ayant battu une bande de Vagabonds, mais celui ci en étoit fâchè, et lui déclara la Guerre. Etienne en étant informé par ses emissaires, démanda du secours au Roi Casimir. Celui ci traitant l'affaire en longueur, envoya à la fin une Ambassade à l'Empereur turc, pour finir la dispute entre les Turcs et Etienne par une négociation plutôt que par une Guerre.

Le Turc s'en mocqua, et prit Caffa, entra dans la Bessarabie, ce que le Roi de Pologne auroit pu empecher, s'il avoit envoyè le secours démandè. Le Roi d'Hongrie envoya ensuite trois personnes de distinction à Etienne avec des presens, voulant le détacher dela Pologne on fit des pactes ensemble. Mais Etienne ne pouvoit pas être persuadè à

---

[18] Grupul *oi* adăugat deasupra cuvântului.

[19] Subliniat în text.

rompre avec la Pologne, et de se déclarer son Ennemi, comme le Roi d'Hongrie démanda.

Le Roi Casimir ayant eu avis de cea pactes voulu s'attacher le prince Etienne, lui envoya des Députès pour le porter de prêter l'hommage, et un nouvel serment de fidelitè, craignant que le Roi d'Hongrie ne le tirât entierement dans ses interêts. Etienne réfuse l'hommage, et Casimir en [crag][20] craignit des suites, et vouloit avoir fini la dispute entre la Pologne et l'Hongrie touchant la possession de la Moldavie, à la diette qui dévoit se tenir en Hongrie, il y envoya ses ministres. Mais le Roi d'Hongrie sut remettre cette affaire, disant d'être occupè dela Guerre contre les Turcs. Ceux ci firent des Grands progrès, ils étoient deja à Varna, et vouloient entrer dans le Moldavie. L'Empereur Ottoman fâchè contre Etienne, qui n'avoit pas payè le tribut, et qui au contraire avoit pris Kilia, et défait ses trouppes, voulut donner la Moldavie à un nommè Alexandre qui se disoit frere d'Etienne, et qui avoit promis un tribut à la Porte. Casimir ainsi Roi de Pologne craignant des suites facheuses pour la Moldavie, // envoya encore à l'Empereur turc pour le <18>
détourner de la Guerre. Celui ci lui fit dire, s'il avoit envoyè plutot il n'auroit pas commencè la Guerre, à present[21] il etoit trop tard, ayant deja donnè sa parole à Alexandre d'être prince de Moldavie, qu'il vouloit pourtant faire cesser les hostilités, si Etienne payoit le tribut et rendoit Kilia et les prisonniers. Les Ambassadeurs de Casimir retournerent sans avoir rien fait. Les Turcs entrerent dans la Moldavie, Etienne les défit et attaqua à son tour les Turcs, par les quels il fut à la fin défait et s'étant battu vaillement, il demanda du Secours au Roi de Pologne, [et] promettant de chasser les Turcs de la Moldavie.

La peste s'étant manifestée parmi les Turcs, Alexandre palatin de Bessarabie sauva le reste, en lui envoyant des vaires[22]. Mais les trouppes de ce Prince firent plus de dommage au pays que les Turcs, et entrerent dans la Podolie,

---

[20] Şters în text.

[21] Scris într-un cuvânt.

[22] Cuvânt scris neclar.

on assiegea Chothin et Suczava. Mais ils furent chassès par Etienne, et toute l'armée auroit été ruinée, si le Roi de Pologne avoit envoyè le secours promis. Un accident sauva la Pologne et Etienne, la flotte turque étoit perie par un tempête et là dessus les turcs abandonnerent la Podolie et la Moldavie.

Le Roi d'Hongrie donna en 1476 la libertè à Vlad Dracula Palatin de Bessarabie, qu'il avoit tenu en arrêt plus de 12 ans, et lui ordonna de faire la Guerre avec Etienne à la Bessarabie et aux Turcs. Au commencement cela alla trés bien, mais la Campagne suivante Dracula fut massacrè par un de ses domestiques.

Là dessus Etienne entra en 1477 dans la Bessarabie, fit prisonniers le fils de Dracula, que les Turcs y avoient établi, et se soumis toute la province, il attaqua même les êtats dela Porte, et fit pallatin en Bessarabie un Seigneur de la Moldavie nommè Cypalissa.

La paix ayant été rénouvellée entre l'Hongrie et la Pologne selon les anciens traitès en 1480. Les Turcs entrerent la même
19> année // dans la Bessarabie et dans la Moldavie, ils prirent aussi Kilia et Bialogrod.

Le Roi Casimir tint conseil sur ce qu'on dévoit faire avec la Moldavie et la Vallachie. Le resultat étoit, qu'on devoit s'attacher de plus en plus le Prince Etienne par un hommage solemnel. Le Roi se rendit pour ce[23] sujet à Leopol en 1485 et delà à Colomin où Etienne devoit se rendre. Ce prince y arriva aussi et la ceremonie se fit dans la tente du Roi. Etienne jura de Vouloir être à perpetuitè avec toute la Moldavie, sous la protection de Roi Casimir et ses Successeurs les Rois de Pologne, de ne vouloir reconnoître aucun autre maître que lui, de vouloir l'assister contre touts les ennemis, de toutes ses forces, de ne pas vouloir faire aucune Alliance avec qui que ce soit contre lui, et de ne machiner ou faire quelque hostilitè contre lui et les polonois, qu'il vouloit au contraire l'avertir, s'il apprendroit, que quelcun[24] machinoit quelque dessein

---

[23] Scris într-un cuvânt *pource*.

[24] Cuvânt corectat în această formă (corect ar fi fost: *quelqu'un*).

contre la Pologne, et qu'à la fin il ne vouloit pas faire ni la paix ni la Guerre avec qui que ce soit, sans l'aveu et sans la permission du Roi de Pologne. L'Originel de cet acte solemnel se trouve encore dans l'Archive dela Republique; signè par Etienne et 14 Seigneurs dela Moldavie.

Mais il y a ici une question, si selon les pactes qui éxistoient avec l'Hongrie, Casimir a pu faire cette démarche, d'autant plus qu'on ne cherchoit par là que de S'attacher encore plus la Moldavie au préjudice du Roi d'Hongrie. Cromer dit, que les derniers points du Serment ne régardoient que Mathias, Le Roi d'Hongrie qui s'approprioit également la domination ou le droit dela Moldavie.

Après Cette Ceremonie le Roi de Pologne donna à Etienne un Secours de trois mille[25] hommes. Celui ci battit les Turcs, Mais il ne pouvoit pas enpecher que ceux ci ne s'emparassent de Kilia et de Bialogrod, et quoiqu'Etienne tint la Moldavie en réspêct, les Turcs se rendirent pourtant maîtres de toute la Moldavie orientale ou dela Bessarabie, dont ils sont restè en possession depuis ce temps là. //

Les Turcs s'étant établis dans cette contrée, engagerent souvent les Tartares de faire des Courses dans la Russie et dans la Podolie, Casimir envoya en 1485, son fils Jean Albert contre eux, cette expedition étoit asses heureuse. <20>

Mais Jean Albert étant ensuite devenu Roi, voulut se rendre maître dela Moldavie.

Le projet pour cela avoit été forgè à Lublov dans l'Hongrie, dans le Congrès que Vladislav son frere Roi de Boheme et l'Hongrie eut avec lui. On voulut chasser Etienne dela Moldavie et donner cette province à leur frere Sigismond, pour mieux tromper Etienne, on fit courrir le bruit qu'on fairoit la Guerre aux Turcs.

Etienne devoit donner secours, et on lui promit Bessarabie, mais celui ci sachant bien ce qui se tramoit, en étant même informès par les hongrois, qui craignoient que la Moldavie ne fut à jamais arrachée à Ce Royaume et unie

---

[25] Corectat din *milles*.

à la Pologne contre les pactes, animerent ce prince contre les polonois.

Etienne voyant que la Marche de polonais alla par Pocutie, fit[26] demander au Roi, s'il venoit comme ami ou Comme Ennemi, le Roi sans répondre fit Continuer la marche, mais cette expedition fut malheureuse. Les Hongrois et le Roi même firent prier le Roi de Pologne de laisser en repos la Moldavie, afin que les habitans portès à l'extremite, n'appelâssent au secours les Turcs. Cela porta le Roi de Pologne à une treve, et l'armée polonoise retourna, mais celle ci ayant pillè dans sa marche quelques villages, fut poursuivie par Etienne qui la défit entierement dans la Bucovine, étant aidè par les Turcs et les Tartares, qui désolerent tout. C'étoit les faites de Cette entreprise des polonois contre les pactes qui existoient avec l'Hongrie.

Vladislas Roi de Hongrie, Jean Albert Roi de Pologne et Alexandre Grand Duc de Lithuanie firent là dessus en 1499.
21> une alliance contre // les Turcs. Selon les points de cette Alliance, la Moldavie devoit rester à l'Hongrie, et on devoit donner du Secours pour récouvrir[27] la Vallachie ou la province transalpine. Mais la jalousie s'en mela bientôt, par ce que le Roi d'Hongrie étoit trop portée pour la Moldavie. Cromer dit que ce traité avoit été rompu, par ce qu'on trouvoit dans l'archive un plein pouvoir, par le quel le Roi d'Hongrie donnoit l'autorite à ses ministres de récommencer en son nom les conferances et les traitès avec le Roi Jean Albert. Mais la vraire raison étoit que le Roi d'Hongrie réclama la Moldavie, en vigueur des anciens pactes, comme un appartinage à ce Royaume. Les polonois ne voulurent pas le faire, et craignant que le Roi d'Hongrie ne S'attachât à Ce palatin, on fit un traitè avec lui, et son fils Bogdan au nom du Roi de Pologne Jean Albert, du Grand Duc de Lithuanie Alexandre et du prin<ce> Sigismond, dont les points étoient qu'on pardonneroit à Etienne, qu'il devoit rester dans la possession dela Moldavie, et qu'on l'assisteroit contre tous

---

[26] Scris „fiît".

[27] Eronat în loc de *recouvrer*.

les ennemis. Ce traitè se trouve dans l'Archive, et Cromer on donne un extrait.

Les polonois n'ayant pas rempli le traitè qu'on venoit de conclurre avec Etienne, Celui ci envoya en 1501 des Députès à la diette de Petricov, demandant que selon les traitès on devoit lui remettre Pierre fils d'Elie qui a été Palatin avant lui, qui se trouvoit en Pologne, et du quel on disoit que le Polonois vouloient le mettre à la place d'Etienne. On délibera quelque tems, mais lorsqu'Etienne fit menacer dela Guerre, on fit couper [couper][28] la tête au Prince Pierre, en presence des Députès d'Etienne, disant qu'il avoit falsifiè les patentes du Roi.

Il y avoit dans ce tems là une dispute entre le Palatin Etienne et le Roi, touchant un district, que // le Roi de Pologne <22>
disoit lui appartenir. Vladislas Roi d'Hongrie dévint mediateur, et envoya d'un consentiment du Roi de Pologne et du Senat en Moldavie Etienne Telegde françois, Ballassa[29] et Emeric Zcobor pour faire des propositions pour composer cette dispute. Dans l'instruction donnée à ces Ministres, Le Roi Vladislas d'Hongrie apelle Etienne son Palatin. Peu après Ce fameux Etienne mourut, et son fils Bogdan qui n'avoit qu'un Oeil lui Succeda.

Celui[30] ci voulant S'allier plus étroitement, et gouverner cette Province en Souverain, envoya peu après une Ambassade en Pologne, faisent démander en mariage Elisabéth Soeur du Roi, et pour mieux reussir, il rendit à la Pologne les Districts Thimenik et Cissabeslos. Vapovski dit que ce Prince les avoit pris aux Polonois et qu'il les a retenu.

La Princesse Elisabeth ne vouloit pas Bogdan pour mari, par ce qu'il n'étoit pas Catholique mais Grec, on le rémercia pourtant pour les districts qu'il avoit rendu.

Bogdan dissimula son ressentiment, mais la mere dela Princesse étant morte en 1505 il demnda encore la princesse

---

[28] Scris de două ori şi necorectat în text.

[29] Greşit în loc de „Etienne Telegde, François Ballassa".

[30] Scris de două ori şi corectat în text.

Elisabeth, et sur le refus qu'il eut de nouveau, il attaqua en 1506 la Pocutie et s'en rendit mâitre.

Les Polonois réprirent bien la Pocutie; mais on ne trouve pas, ni dans Michovius ni dans Vapovski de quelle maniere on a fait la paix. Cromer dit, qu'on a fait un traitè, et que l'Original se trouve dans l'Archive, que Bogdan a encore envoyè trois Ambassadeurs, qu'il a rendu les districts à la Pologne, et qu'on lui a accordè la Princesse, à condition qu'il devoit se faire Catholique, qu'ensuite on le régarderoit Comme alliè dela Pologne, et qu'il devoit faire le Guerre aux Tartares. Bogdan n'étant pas content de ces propositions, n'attendoit qu'une bonne occasion pour se venger.

Le Roi Alexandre étant mort, et Sigismond lui étant
<23> Succedè, Bogdan animè par les // Turcs, entra en 1509 dans la Podolie et dans la Russie, prit Suczava, Chothin, Czarnaucz, Niamecz et quelques autres places, que les Polonois avoient dans la Moldavie, il entra même en Pologne assiegea Caminiec, Halicz et Leopol. Le Roi de Pologne obligea bientôt le prince Bogdan à retourner, et desola même à son tour la Moldavie, ne faisant aucune attention aux instance du Roi d'Hongrie, au quel il avoit promis de ne pas occuper Cette province, mais de Chatier un peu le Prince de Moldavie.

Le Roi d'Hongrie travailla toujours à faire la paix entre son frere Sigismond et Etienne Prince de Moldavie, il envoia ainsi en 1509 Osvald, Cartale et Bornimissa pour la conclurre, ce qui se fit au désavantage du prince Bogdan, il fut obligè de promettre au Roi Sigismond de Vouloir rendre tout ce qu'il avoit pris en Pologne, sur tout des Eglises, et de donner un Secours contre les Turcs et les Tartares, et le Roi de Pologne lui promit aussi son assistance. Il est étonnant que cet accommodament s'étant fait par la mediation du Roi d'Hongrie. Celui ci n'a pas réclamé son droit sur cette province, mais qu'elle a été laissée sous la Vassalage du Roi de Pologne.

Au fameux congrès tenu en 1515 à Vienna, le Roi d'Hongrie a soutenu ses droits sur la Moldavie. Etienne ayant été attaquè la même année par les Tartares, envoia son tresorier Jean au Roi Sigismond, pour demander du secours,

et dans la Guerre contre les Turcs et les Tartares, Etienne rendit de Grands Services à la Pologne et à la Hongrie.

Ce prince étant mort pendant la Guerre avec les Turcs et les Tartares, son successeur Etienne envoya des Députès au Roi de Pologne pour renouveller les anciens Angagemens. Dans la Guerre d'Hongrie avec les Turcs, Etienne avoit occupè la Pocutia, il en fut chassè et mourut peu après.

Jean Pierre, qui lui succeda, Voulut de réprendre // cette <24>
province, mais il fut battu près d'Obertyn, et les polonois entrerent dans la Moldavia. Ce prince ayant rendu des grands Services au Jean Roi d'Hongrie, il s'en ploya pour mettre fin à la désolation de cette province, il envoya l'évêque d'Alba au prince de Moldavie pour l'éxhorter de faire la paix avec le Roi Sigismond. Pierre envoya là déssus au Roi de Pologne, démandant une treve pour une année pour pouvoir travailler à une paix solide. Le Roi d'Hongrie envoya aussi des ministres pour accelerer la paix.

En attendant, les polonois[31] avoient ravagè la Moldavie, mais ayant été battus en 1532. celui ci ravagea à son tour la Podolie. Paliniski envoyè à Constantinople, tracta en chemin avec Pierre, de ne plus désoler la Pologne. Celui ci fit offrir au Roi une Alliance contre les Turcs qui étoient sur le point de Commencer le Guerre.

Après la malheureuse éxpedition que les Polonois entreprirent contre la Moldavie, en 1557[32] et leur défaite près de Sereth, Les Turcs òccuperent la Moldavie et la retinnent. Etienne frere de Pierre palatin de la Vallachie soupçonnè de Vouloir se rendre Souverain, fut chassè, ce qui rendit son frere Pierre encore plus odieu aux Turcs, de sorte que Ceux ci étant entrés peu après dans la Moldavie. Pierre éffrayé de leur arrivée, et se voyant abandonnè de tous se retira dans la Transilvanie. Solyman ayant appris la fuite de Pierre, fit prêter l'hommage des habitans dela Moldavie et leur donna pour prince Etienne frere de Pierre.

---

[31] Scris de două ori şi corectat.

[32] Eronat în loc de 1537 (3 fiind confundat cu 5).

Jean Roi d'Hongrie ayant appris tout cela, va avec une armée dans la Transilvanie, et se rendit par là suspêct aux Turcs, pour redresser sa faute, il assiegea Pierre a Suczava, qui fut oblige de se rendre.

Etienne ayant appris que Pierre est entre les mains du Roi Jean, prie l'Empereur Turc d'ordonner à Jean de le lui
25> remettre par ce // [ce][33] qu'autant qu'il vivroit, la Moldavie ne seroit pas tranquille. Pierre fut envoyè à Constantinople, et sut si bien se justifier, qu'il fut seulement réleguè à Pera.

Pendant les Guerres d'Hongrie après la mort de Jean, Etienne prince de Moldavie fut tuè par ses propres gens. Le peuple étoit pour Pierre, mais la noblesse craignant des suites, voulut avoir un autre prince, on jetta les yeux sur Alexandre qui avoit été si long tems en Pologne. On le rappela et on le fit prince.

La mort d'Etienne étant connue à Constantinople, Pierre eut l'esperance de rétourner dans la Moldavie, peu après des Députès arriverent avec la nouvelle qu'Alexandre avoit été élu prince de Moldavie, et que le Grand General dela Courrone Siniavski l'avoit introduit dans le pays, ayant fait prêter l'hommage au Roi son maître.

Cet Alexandre dessendoit des anciens Princes et les Députès prierent Solyman de le Confirmer. Pierre declara qu'Alexandre ne déssendoit pas du sang Ducal, et qu'il n'étoit élu que par la malice des Grands, pour l'exclurre della principautè, Les Députès récurent des réproches, de n'avoir premierent démandè l'avis de Solyman sur l'[éle][34] élection du nouveau prince. Ces Députès étant de rétour, publierent le credit que Pierre avoit[35] à Constantinople. Les habitans dela Moldavie envoyent ainsi des Députès à l'Empereur Charles et à Ferdinand Roi de Hongrie[36], pour leur exposer leur état et dela province, et pour demander du secours, promettant de Vouloir toujours être sous la protection de l'Hongrie, et leurs
26> allies, et ennemis des // Turcs, mais ceux ci étant occupès

---

[33] Repetare necorectată în text.

[34] Şters în text.

[35] În loc de *était*.

[36] Scris deasupra cuvântului *Boheme*, şters în text.

dela diette, négligerent cette occasion, et depuis ce tems là Cette province a restè sous la domination turque.

Les Turcs qui eurent avis de sette députation se déclarent pour Pierre, qui déclara de vouloir rester vassal dela Porte, et fut rétabli par les Turcs. Les pauvres habitans craignant le ressentiment de Pierre firent couper la tête au prince Alexandre, et l'envoyerent à Pierre, qui en étoit content, et fit peu après signifier son rétablissement à Sigismond August Roi de Pologne.

Pierre mourut en 1556[37], son fils Elie lui succeda. Celui ci ayant Commis tant de crimes, qu'il ne se croyant plus en suretè, ramassa les tresors, et alla à Constantinople ou il se fit turc, laissant le pays, en atteindant, à son frere cadêt Etienne. Étant de retour, et suspêct aux Turcs, à cause de la religion, il fut massacrè.

Etienne son frere qui lui succeda, fut tuè par ses propres Gens. Alexandre qui le suivit, étoit cruel. Alber<t> Laski palatin de Siradie le chassa, encouragè à ce qu'on soupconne, par Ferdinand Roi d'Hongrie, et il mit à sa place Jean Henriade le Déspote en 1564.

Le Roi de Pologne s'opposa à cette entreprise de Laski, croyant que le pere de Iacob ayant menè les Turcs en Hongrie, ne l'attirât en Pologne. Il envoya ainsi des Députès à Laski, pour le detourner de Cette entreprise; on traita à Kasimark en Hongrie, mais sans succès, les trouppes d'Alexandre furent défaites et se retira à Kilia, et ensuite à Constantinople. Jean s'adressant aux Turcs, fut Confirmè.

Les Moldaves ne pouvant pas [s'accomoder][38] accutumer au Gouvernement turc, Iacob se fit courroner en 1562, et voulut se marier avec Cristine fille de Zborobski palatin de Cracovie, // mais sa Conduite le rendit odieu, ils 417< voulurent prendre pour Prince Demetri prince Visniatovski, mais il fut pris et envoyè à Constantinople, par un certain Etienne, qu'un parti avoit[39] aussi appellè pour être prince.

---

[37] Greşit în loc de 1546.

[38] Şters în text.

[39] Scris greşit *apoit*.

Etienne assiegea ensuite Suczava, où Jean étoit, il fut obligè de se rendre, et fut massacrè par ordre d'Etienne en 1563.

Les Moldaves prirent ensuite pour Prince, Bogdan fils d'Alexandre, qui avoit été obligè par les Turcs de se retirer en Pologne. Mileski palatin de Podolie le ramena en 1572 mais il fut haï, par ce qu'il avoit tant des polonois, ils delibererent ensuite pour se faire un autre prince.

Jean ou Juonius fils naturel d'Etienne qui autre fois avoit été en service chès le Compte de Firley Palatin de Lublin et Grand Marechal, se trouva alors à la Porte, on lui écrivit, que s'il venoit avec quelques trouppes turques, ils on lui livreroit entre les mains les polonois, Bogdan et son frere Pierre.

Juonius ramassa un Corps de $\frac{20}{m}$ hommes et entra dans la Moldavie. Bogdan quitta la Moldavie et vint en Pologne. Il donna sa soeur à Gaspar Padniavski Staroste de Zydaczev, et voulut se marier avec la fille de Jean Tarlo Porte étendart[40] de Leopol.

Bogdan implora l'assistance de Polonois et entra avec eux dans la Moldavie après plusieures escarmouches, on venoit[41] à traiter. Bogdan envoya Radeski à Junius, qui le fit arrêter et l'envoya à Constantinople. Bogdan perdit à la fin son pays, et mourut en éxile en Pologne. Ce qui donna occasion à la Guerre d'Juonia.

Le palatin de Vallachie avoit un frere qui étoit pauvre,
28> pour le pousser, il prit le // dessein de chasser Juonius dela Moldavie, comme celui ci avoit fait à Bogdan, et de l'y établir avec l'assistance des Turcs, promettant que son frere payroit un double tribut, que la religion d'Juonius étoit suspêcte (car il S'étoit fait musulman), qu'il pouvoit comme Bogdan S'attacher aux polonois pour se défaire dela protection dela Porte.

Les Turcs firent là dessus démander un duble tribut à Junius. Celui ci le réfusa, voyant ainsi que la Guerre étoit inevitable, il en avertit Henri Roi de Pologne, et lui exposa la

---

[40] Scris deasupra cuvântului *enseigne*, şters printr-o linie.

[41] Înainte, şters printr-o linie, începutul greşit al cuvântului: *va.*

triste situation dela Moldavie, et combien il importoit à la Pologne, que Cette province ne restat entre les mains des Turcs. Henri s'excusa de ne pouvoir rien faire à cause des traitès dela Porte.

Junius ainsi se voyant abandonnè, se prépara à la Guerre, qu'il continua avec succès. Étant à la fin obligè de se rendre, il fut tuè contre le foi donnée.

Les Turcs occuperent toute la Moldavie, y menerent des nouvelles colonies et mirent des fortes garnisons dans les forteresses.

Janicula étant ensuite Palatin de Moldavie, le Roi de Pologne Etienne Battore démanda de le dêmettre, et de prendre, à sa place Pierre, on le réfusa, Janicula étant tombé entre les mains du Roi, on lui fit couper la tête à Leopol, et ses biens furent confisqués.

En 1594 Sigismond Battori prince de Transilvanie qui avoit été sous la Porte, <se> revolta et se soumit au Roi d'Hongrie, il voulut occuper la Moldavie et la Vallachie, et les soumettre pareillement à la Maîson d'Autriche, l'occasion étoi favorable, Alexandre prince de Vallachie // étoit dévennu turc 419< en 1590.

Etienne étoit administrateur en 1592, Michel lui succeda, celui ci abandonna les Turcs, et se soumit à Sigismond prince de Transilvanie, celui ci prit là dessus le titre *Sigismondus Dei Gratiae Transilvaniae et Romani Imperii Princeps, partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum Comes*[42].

L'Autriche joua tout ce jeu, Sigismond nomma pour palatin de Moldavie un certain Aaron, attaqua ensuite les Turcs et les Tartares, qui possedoient la Bessarabie. Michel qu'avoit confirmè dans la Vallachies, après sa soumission, attaqua aussi les Turcs et les Tartares, et le dessein doit avoit été de réunir toutes Ces provinces, et deles soumettre ensuite au Royaume d'Hongrie.

Aaron palatin de Moldavie n'étant pas content de ce que Sigismond Battori lui donna, et animè par les polonois, qui étoient jaloux, que ces provinces dévoient être réunis à

[42] Subliniat în text.

l'Hongrie, il se montra plus portè pour les Turcs que pour Sigismond.

Les trouppes hongroises qu'on avoit mis dans les places fortes de cette province le rémarquerent à tems, et en donnerent avis à Sigismond qu'il avoit envoyè deux hom<m>es[43] de Confiance avec des trouppes, on le prit facilement. Car le General d'Aaron, Etienne Radule ayant été Corompu, le prit, et ce même Etienne fut mis à sa place, Comme palatin de Moldavie, un hom(m)e[44] de basse naissance, mais de Coeur, et on lui donne une forte éscorte des trouppes hongroises.

30> Jean Zamoyski Grand Chancelier et grand // General de Pologne, qui sans cela avoit eu quelque affaire avec Sigismond Battori, à cause dela dotte de sa femme Griseld Battori, voyant bien à quoi toutes les démarches aboutissoient voulut y mettre des obstacles.

Les polonois ainsi firent entrer des trouppes dans la Moldavie. Zamoyski commanda, il prit Suczava et Chotin, et ayant occupè toute la province, il y établit palatin Jeremie Mohila, au nom de Roi de Pologne, qui en 1593 avoit obtenu l'jndigenat en Pologne, à la place d'Etienne qui étoit absent, et le fait prêter l'hommage au Roi de Pologne. Là dessus les Tartares entrarent dans la province ne voulant pas sortir, jusqu'à ce que cette province se soumettroit de nouveau aux Turcs. Zamoyski ayant fait la paix avec les Tartares, et étant sorti dela Moldavie, il apprit bientôt après que Sigismond prince de Transilvanie avoit envoyè Etienne avec $\frac{12}{m}$ hommes hongrois pour chasser Jeremie Mohila, et pour occuper la province.

Etienne ayant été vaincu par les polonois et pris fut empalè au mois de decembre 1595. Rien ne fâcha plus les Hongrois, et même l'Empereur Rudolph qui étoit le Chef de ce jeu, que la mort indigne qu'on avoit fait suffrir à Etienne le palatin, on réprocha aux polonois, qu'ils empecherent de pouvoir arracher ce pays des maines des Turcs.

---

[43] Cuvântul scris cu *un* singur *m* are deasupra semnul prescurtării.

[44] *Idem.*

L'Empereur et le Pape Clement firent là dessus des réproches au Roi de Pologne et à Zamoyski et le Roi envoya Laurens Gembiski à Rome pour se faire excuser.

Au Commencement de Cette année, l'Empereur Rudolph avoit fait des pactes avec Sigismond prince de Transilvanie touchant la Transilvanie et par consequent aussi la Moldavie et la Valachie, que Ce prince dévoit occuper pour reunir tout au Royaume d'Hongrie. On lui donna en mariage Marie Chretiene fille del'Archiduc Charles et Soeur dela Reine de Pologne.//

Jeremie palatin de Moldavie craignant les menaces du Bassa de Bialgrod, offrit la province à Sigismond Battori, mais celui ci étant occupè, ne donna sa resolution. 421<3

Aaron mourut en attendant dans la prison en 1597 [et] Michel palatin de Vallachie prit sa place, étant soumis à l'Empereur Rudolph.

Mais Sigismond Battori n'étant pas trop content del'Empereur, ceda la Principautè de Transilvanie à son frere le Cardinal, qui en fut dépossedè par Michel Palatin de Vallachie. En attendant Simeon frere de Jeremie palatin de Moldavie qui avoit été General du palatin de Vallachie, avoit occupè cette province avec l'assistance de son frere, Mais Michel en retournant de la Vallachie, en chassa de nouveau Simeon, et le poursuivit jusque dans la Moldavie. Voulant aussi occuper et en chasser Jeremie, il se rendit maître de toute la Province, prit Suczava, et Jeremie fut obligè de se retirer à Chothin.

Le Roi de Pologne ordonna à Zamoyski de défendre la Moldavie contre Michel, et de retablir Jeremie, et son frere Simeon dans la Vallachie, qui avoit aussi promis l'hommage à la Pologne. Michel continua ses operations; il assiegea Chotin, et voulut même attaquer la Pologne, où il avoit un grand parti sur tout dans la Russie à cause dela Religion grecque pour la quelle ils souffroient beaucoup. Zamoysky entra ainsi dans la Moldavie, et défit Michel près dela riviere Zelesin, et retablit le Prince Jeremie, le quel voulant rentrer dans la Vallachie, en fut chasser par Simeon, qui en avoit pris dénouveau possession à la diette // de 1601. On rendit <32>

publiquement grace à Zamoyski d'avoir répris la Moldavie et la Vallachie.

Les Transilvaniens voyant tout cela, s'opposerent aussi à l'Empereur. Michel fut tué de George Basta, et les Transilvaniens animés par les polonois, rappellerent Sigismond Battori.

Jeremia Mohila étant mort en 1609, son fils ainè voulut lui Succeder, l'Empereur turc avoit confirmé cette succession. Mais en 1612 Etienne Tomza, à qui la Porte avoit donnè cette province y entra, et obligea Constantin de se retirer a Chotin. Jean Potoski General de Podolie dans ce tems là, l'avoit une fois rétablit, ayant défait l'armée des Turcs et des Tartares, et à present Etienne Potoski son Gendre marche à son secours. Mais étant environnè par les Tartares, il fut fait prisonnier et envoyè à Constantinople. Constantin fut ainsi prisonnier et perit miserablement dans la Tartarie.

En 1616 le prince Samuel Koreki[ki][45] et le prince Michel Visniaviski parens de Constantin, voulant venger sa mort, entrerent dans la Moldavie, après quelques avantages, ils furent défaits, le prince Visniaviski mourut d'une maladie, et le prince Korecki fut fait prisonnier, et envoyè à Constantinople.

Le Roi Sigismond III envoya un Ministrè à la Porte, pour obtenir que les Affaires de la Moldavie fussent remises en premier état, et que Tomza dévoit être déposè. Les Turcs le promirent à la place de Tomza Gaspar Gratiani étranger, mais ami[46] des Chretiens.

:33> Le Prince Bethlem Gabor ayant en 1620 // encouragè les Turcs contre les Polonois, Gratiani intercepta les lettres et les comuniqua à la Pologne. Les Turcs en furent si fâchès, qu'ils voulurent le chasser dela Moldavie, et mettre à sa place Radul. Les Polonois assisterent Gratiani, et y envoyarent le Grand General Zolkievski. À l'Entrée de Zolkievski dans la Moldavie se rendit dans son Camps. La Campagne fut malheureuse pour les Polonois, Gratiani fut tuè par les

---

[45] Necorectat în text: *Korekiki.*

[46] Scris după o primă formă a cuvântului, ştearsă în text.

Moldaves, et après plusieurs échécs Zolkievski fit avec Skender Bassa Adpussan la honteuse convention touchant la Moldavie sans être autorisè ni du Roi ni du Senat, savoir que les Polonois ne dévoient plus se meler des Affaires dela Moldavie, et laisser cette province à la disposition de la Porte, il rendit aussi Chothin aux Turcs, que jusqu'alors les Polonois possedoient pour les heritiers du prince Constantin Mohila. On tâcha bien par la paix de Chothin conclue avec les Turcs le 9 Octobre 1621 d'en dresser la faute de Zolkievski, mais tout étoit envain. Cette paix fut confirmée 1623 par le Duc de Zbaras envoyè à Constantinople.

Il seroit inutile et superflu de Vouloir parles des troubles Suivants qui ont déchirè Cette province sous la domination turque. Avec tout cela Ces provinces qui proprement ne sont que sous la protection dela Porte en lui payant un tribut annuel, sont traités avec plus de ménagement que les autres états de la Porte en Europe. C'est aussi une marque de prérogative de ces provinces, que selon les traités la Porte est obligée de nommer toujours // [toujours][47] un Chretien pour <34>
Prince, et de ne laisser pas gouverner par des Gouverneurs turcs ou Bassa.

On voit par Cet récit qu'au commencement la Vallachie et la Moldavie ont été sous la Domination du Royaume d'Hongrie, au quel les Princes de Ces provinces ont prêtè l'hommage et pay<aient> un tribut annuel, que les troubles qui ont dechirè l'Hongrie, et les jalusies entre les Rois d'Hongrie et les Rois de Pologne, comme aussi les Guerres survenues avec les Turcs, ont été la véritable cause, que le Prince de Modavie et de Vallachie ont réconnu pour Souverain tantôt les Rois d'Hongrie, tantôt les Rois de Pologne selon les Circonstances. Avec tout cela les Rois d'Hongris n'ont pas négligè de réclamer leurs droits sur ces provinces, et ils n'ont pas laissè passer d'occasion de les réunir à leur Royaume. Comme on peut voir par les traitès conclus avec la Pologne, sur tout par Celui de Lublov conclu entre Sigismond Roi d'Hongrie, et Vladislas Jagello Roi[s] de

---

[47] Repetare necorectată în text.

Pologne le 15 mars 1412 dans le quel l'article de Moldavie a été si bien détaillè, confirmè ensuite le 20 avril 1415 et rénouvelle 1423 à Kasemark.

Et lorsque sous le Regne du Roi Kasimir, fils de Jagello, et Marhias Roi d'Hongrie S'éleverent de nouveaux trubles touchant la Moldavie, il fut stipulè dans le traite conclu 1414 que ni le Roi d'Hongrie ni le Roi de Pologne, ni leur Successeurs ne
35> dévoient // occuper ou prendre quelques Chateaux, terres, ou provinces. Mais si quelque different[48] s'éleveroit sur les droits de quelque province on devoit à l'éxemple de leur prédecesseurs tenir un Congrès, et traiter l'Affaire amiablement.

Les pactes furent confirmés le 23 avril 1474 et Comme après la mort du Roi Louis qui perit en 1526 près de Mohacz, sa soeur Anne se maria avec Ferdinand dela Maison d'Autriche, et lui apporta la Royaume d'Hongrie en dote, Cette Maîson a par là aussi obtenu le droit de révendiquer la Moldavie et la Vallachie, Comme elle a su profiter del'Occasion, et de revendiquer le Royaume de Halicz et Vlodimir.

On trouve aussi que les Rois d'Hongrie ont porte le titre de Roi de Cumanie, sous le quel ont proprement compris la Moldavie et la Vallachie, et cela dépuis le Roi Bele IV jusqu'au 16 siecle, et cela même en traitant avec la Pologne, comme en 1412 et 1415 au fameux Congrès de Vienne.

Les peuples de ces provinces ne sachant qui faire, sur tout après la mort du Roi Louis et de sa fille ainée Marie mariée avec Sigismond Roi d'Hongrie, avec le quel elle n'avoit laissè dela posteritè, et croyant que le Royaume d'Hongrie tomberoit à Hedevig fille cadête de Louis, mariée à Jagello Roi de Pologne, ils balancerent ainsi toujours à qui ils dévoient
36> se rendre, tenant tantôt avec les Rois d'Hongrie, // tantôt avec les Rois de Pologne selon les circonstances étant obligès de prendre ce parti à causes des Turcs, qui dévenoient trop puissans en Europe pour ne pas être écrasès par eux. Ils s'adressent ainsi toujours à Celui qui étoit le plus puissant et le plus en état de les défendre. Comme les Rois de Pologne étoient ordinairement plus en état de les défendre et de les

[48] Corect ar fi *différend.*

assister que les Rois d'Hongrie, à cause des troubles que ont déchirè ce Royaume plusiers Siecles, Les Princes de Moldavie et de Vallachie étoient naturellement obligès de tenir avec les Rois de Pologne, Ce qui n'auroient pas surement fait, si les Rois de d'Hongrie avoient toujours été en état de les assister d'accomoder les troubles domestiques, qui s'éleverent souvent parmi[49] ces Princes, et les défendre contre les Attaques des Turcs et des Tartares, et si à la fin la Succession avoit été si bien établi en Hongrie qu'en Pologne. Les Auteurs hongrois savent bien les droits de Ce Royaume sur ces deux provinces. Les Auteurs polonois ne pouvent par le nier sur tout lorsqu'on considere le traitè de 1412.

Comme donc L'Hongrie a pu faire valoir ses droits sur Halicz et sur Vlodimer ou sur la Russie Rouge, en Vigueur dans même traitè, pour quoi ne devoit on pas faire révivre ses droits sur ces deux provinces qui n'ont pas été jamais solemnement cedées à la Porte. //

Un temoignage des plus sûrs des droits dela Maîsson d'Autriche sur la Moldavie, est encore, ce qu'un homme d'état, savoir George Reycherdorf natif de Transilvanie qui naturellement doit le mieux connaître les droits dela Maîson d'Autriche sur ces provinces voisines, et qui a été employè par Ferdinand Roi d'Hongrie dans plusieures legations, et a été même envoyè dans la Moldavie pour en faire une déscription éxacte, dit, dans la dédicace dela Chronographie dela Moldavie dédiée au dit Roi Ferdinand. *[...ni]*[50] *descriptionem S.M. tua offerendam Duxi, ut admnonerem, Moldaviam minime contennendam Regni Hungariae, quasi romum non infirmum insidus Callidissimi Atrocissimi Tyranni nuper a Totius Christianae Republicae et Regni Veluti corpore avulsam omnibus viribus conatibus*[51] *esse Vindicandum*[52]. Et 427<3

---

[49] Scris *par mi*.

[50] Cuvânt indescifrabil în text, care nu apare în citatul din *Chorografia* lui G. Reicherstorffer la care se referă (cf. nota 52).

[51] Scris deasupra cuvântului *Corpore*, şters în text.

[52] Textul este greşit redat, desigur de copist. Originalul lui Reicherstorffer sună astfel: „*Quod sacrae Maiestati tuae denuo*

on croit aussi que la Maîson d'Autriche a encore tâchè peu après[53] sous l'Empereur et Roi d'Hongrie Rudolph, de se rendre maître de Ces deux Provinces.

---

offerendum ac dedicandum duxi, vt admonerem Moldauiam minime contemnendam Regni Hungariae quasi Ramum non infimum, Insidijs callidissimi atrocissimique Tyranni nuper a totius Christianae Reipu. et regni veluti corpore auulsam, omnibus viribus conatibusque esse vindicamdam..." (*Tesauru*, III, p. 128).

[53] Urmat de acelaşi cuvânt, şters în text.

TRADUCERE

CRONICA MOLDOVEI DE LA CRACOVIA – Sec. XIII – începutul sec. XVII

Moldova deopotrivă ca Ţara Românească este un rest al vechii Dacii[1], îndeosebi a Cumaniei[2]. Această ţară avea încă în secolele XII şi XIII proprii săi principi, care adesea erau duşmanii ungurilor[3]. Tătarii făcând apoi numeroase năvăliri în această ţară îndeosebi în 1233 şi 1236[4], bieţii locuitori aflaţi în cea mai mare nevoie, fură în cele din urmă nevoiţi să se supună în parte învingătorului, îndeosebi cei din partea Basarabiei moderne[5], în parte şi[6] cei din Apus, unde Moldova modernă[7] este sub protecţia regelui Ungariei. Principele Kuthen, urmaşul lui Alpra[8], care în 1260 ajutase deja pe regele Bela[9] împotriva lui Ottocar regele Boemiei[10], suportând de asemenea năvălirile tătarilor şi nemaicrezându-se în stare a le face faţă, ţara fiind deja foarte mult ruinată, se puse cu 50 000 de oameni sub protecţia regelui Bela, care în 1270 îl aduse în Ungaria împreună cu o parte nenumărată din vitele şi averile sale[11].

391<

<Moldova, parte a Daciei şi apoi a Cumaniei>

<Conflicte tătaro-cumano-ungare în secolul XIII>

Regele Bela bucuros de dobândirea Cumaniei, luă de asemenea în 1270 titlul[12] pe care alţi regi precum Carol I[13], Ludovic I[14], Sigismund[15], Matiaş[16] etc. l-au purtat cu toţii[17]. Regii Ungariei au numit apoi judecătorii lor în această ţară dar cum aceasta a provocat pizma altora din acest popor[18], care erau supuşi tătarilor, aceştia voiră în 1282 sub principele lor Oldomas să facă război Ungariei, dar fiind înfrânţi[19], restul se salvă la tătari, care încurajaţi de către cei învinşi, intrară în

Cumania sau Moldova care era sub dependenţa regilor Ungariei şi îi prădară în întregime[20]. Regele Ladislau[21] lipsit de
2> grijă cum era şi condus de // favorite de acest neam[22], fu ucis în 1290[23] şi cumanii se retraseră în părţile Bulgariei[24].

Ţara rămase astfel Ungariei[25], dar era pustie, fără locuitori[26]; şi aceasta mai bine de o sută de ani[27], fiecare temându-se de întoarcerea tătarilor[28].

Sub regele Ludovic I[29], în cele din urmă, Bogdan o căpetenie sau un principe al românilor din ţinutul Maramureşului[30], atras de frumuseţea şi rodnicia ţării, trecu munţii cu o colonie din neamul său[31], intră în această ţară şi se stabili aici[32].

<Bogdan din Maramureş se stabileşte în Moldova>

Locuitorii sporind în curând prin venirea de diferite popoare[33], Bogdan construi mai multe oraşe[34], alte neamuri urmară exemplul său[35], şi puţin câte puţin această ţară îşi schimbă faţa.

Ludovic regele Ungariei văzând bunăstarea acestei ţări, şi ştiind că înainte ea aparţinuse regatului său, sili pe principe şi pe noii locuitori să-i depună omagiu, şi să-i plătească un tribut anual[36].

Din acest timp, această parte a Ţării Româneşti fu numită Moldova, după micul râu ce poartă acest nume şi care se află în această ţară[37].

Este numită de asemenea Bogdania, sau ţara lui Bogdan, din pricină că acest principe îi fusese ctitor[38], dar cum urmaşii lui Bogdan nu plătiră cu regularitate tributul impus, regii Ungariei aveau să-l ceară cu forţa[39].

Astfel nimeni care cunoaşte cât de puţin istoria acestei ţări, nu va nega că Ţara Românească şi Moldova n-au depins în vechime de Ungaria.

<Scopul cronicii: discutarea raportului între suzeranitatea ungară şi cea polonă asupra Moldovei în secolele XIV–XVI>

Autorii poloni o recunosc de asemenea, dar ar fi anevoios pentru istoricii unguri să dovedească, cum unii au afirmat, că Ţara Românească şi Moldova au depins neîntrerupt de regatul Ungariei, până la ziua fatală de la Mohács din 1526[40], că

Vladislav şi fiul său Ludovic II, regi ai Ungariei[41], ar fi cuprins în tratatele încheiate în 1514 şi 1519 cu împăratul turc voievodatul Moldovei şi al Ţării Româneşti[42], şi că s-ar lăuda regii Poloniei voind să zică că o // parte a Ţării Româneşti sau 393< chiar amândouă ar fi fost tributare regilor Poloniei, fiind cunoscut că Vladislav regele Ungariei trimisese în 1503 în Moldova pe Ştefan Telegdi, Francisc Balassi şi Emeric Csobor pentru a trata neînţelegerile privind un ţinut despre care regele Poloniei spunea că i-ar aparţine din această ţară[43], pentru că în scrisorile înmânate trimişilor săi, în ziua de Sfântul Gal la Buda[44], regele Vladislav îl numise pe principele Moldovei palatinul (voievodul) său, şi că din acei ani principii Ţării Româneşti şi ai Moldovei fuseseră mereu tributari Porţii[45].

Expunerea de faţă va pune această problemă într-o lumină din cea mai puternică, fără a se abate de la drepturile regatului Ungariei asupra celor două ţări. Se va ierta dacă este un pic difuză, când împrejurările o cer.

S-a vorbit de acum de Ţara Românească, numită într-adevăr astfel. Dar înainte de a vorbi de schimbările petrecute în Moldova, trebuie mai înainte de a începe să se observe că polonii, şi prin urmare, de asemenea, autorii de acest neam, numesc Ţara Românească partea din această provincie situată dincolo de marginea Podoliei către Răsărit şi către Miazănoapte, şi Moldova partea situată de la hotarul Transilvaniei, pe când alte neamuri numesc pe prima Ţara Românească sau Transalpina şi pe cealaltă de la marginea Prutului şi a Nistrului, Moldova[46].

Bogdan primul principe în Moldova, lăsă un fiu numit Ştefan[47]. Acesta murind către anul 1358 lăsase doi fii, Ştefan şi Petru. Aceşti doi fraţi avură o ceartă asupra moştenirii. Petru cel mic, ajutat de popor, alungă pe fratele său Ştefan. Acesta ceruse ajutor lui Cazimir cel Mare[48], regele Poloniei, promiţând să se supună Poloniei el şi urmaşii săi împreună cu ţara Moldovei şi aceasta pentru totdeauna, plătind un tribut

<Conflictul între Ştefan şi Petru I, nepoţii lui Bogdan I şi prima intervenţie a lui Cazimir cel Mare în Moldova>

anual, cu condiţia ca regele să-l ajute pentru a putea să se reinstaleze în ţara sa[49]. Cazimir bucuros de a putea face o astfel de frumoasă dobândă cu un preţ atât de bun, adunând trupele, le trimise cu principele Ştefan în Moldova, precum şi însărcinaţi pentru a orândui mai bine această treabă. Dar
4> această expediţie fu nefericită. Petru ştiu // să nimicească pe poloni[50], şi rămase principe al Moldovei[51], [şi] împăcându-se apoi cu fratele său. Acesta cârmui partea de răsărit sau Basarabia din acest timp, şi Petru păstră pentru sine partea apuseană sau Moldova prezentă[52]. Această lovitură nereuşind lui Cazimir, Moldova şi Ţara Românească rămaseră sub stăpânirea regelui Ungariei până la moartea lui Cazimir cel Mare şi a lui Ludovic[53] urmaşul său.

În vremea interregnului după moartea lui Ludovic, răposat în 1382[54], Moldova se despărţi de Ungaria, căci Petru[55] crezând că Vladislav Jagiełło rege al Poloniei[56] sau mai degrabă soţia sa Hedviga, fiica lui Ludovic, <s>-ar face rege al Ungariei prin dreptul de moştenire[57], se supuse în 1386 lui Vladislav şi reginei Hedviga şi urmaşilor lor din regatul Poloniei şi depuse omagiu la Liov în 1387 în ziua de Înălţarea Sfintei Cruci[58].

<Petru II şi urmaşii săi până la Alexandru cel Bun şi stabilirea legăturilor cu Polonia>

Aceasta e dovedit printr-un document original, care se află în Arhivele Republicii[59]. Sfetnicii acestui principe făcură la fel[60] şi se promise regelui un tribut anual de 306 ruble. Originalul acestei convenţii se află de asemenea în arhiva Coroanei[61].

Petru murind în acest timp, Roman fiul său îi urmă[62], şi depuse omagiu regelui şi Republicii în 1393. Originalul acestei acţiuni există încă în arhiva Republicii[63].

Fiind apoi făcut prizonier de Świdrigiełło, el nu-şi dobândi libertatea decât prin mijlocirea regelui Jagiełło, şi cu condiţia de a depune omagiu, ceea ce a făcut de asemenea în 1403 împreună cu fratele său Alexandru[64].

Ştefan, fratele lui Petru, despre care am vorbit mai sus, luând stăpânirea ţării lui Roman în timpul captivităţii sale[65], trimise o solie la regele Vladislav Jagiełło, pentru a-l înştiinţa

că era inamic al lui Sigismund care trebuia să fie încoronat rege al Ungariei[66], că va veni împreună cu sfetnicii săi să depună omagiu regelui, şi că cei care nu ar veni, ar depune jurământ de credinţă în ţara lor, în prezenţa // ambasadorilor 395<5
pe care regele i-ar trimite şi că el nu ar cere nici Sniatyńul, nici Colomeea, nici Pocuţia, şi că la sosirea sa la rege s-ar face o înţelegere privind castelele Ţeţina şi Hmelov, cum ar găsi regele mai bine. Această înţelegere s-a făcut în 1395 şi originalul se află în arhiva Republicii[67].

Ştefan sosi încă în acelaşi an şi depuse omagiu, al cărui original se află în arhivă[68].

Sigismund pizmuind această lucrare şi fiind încoronat rege al Ungariei <în> 1397, căută să silească pe principii Moldovei să reintre sub stăpânirea regatului Ungariei. Ceea ce hotărî pe principele Petru, fiul sau fratele lui Roman, să facă în 1398 o alianţă cu regele Poloniei împotriva regelui Ungariei. Această alianţă fu făcută la Radom în 1398. Originalul se află în arhiva Republicii[69]. Trebuie ca principele Ştefan să fi murit curând după aceea[70], căci se ştie că regele Vladislav a zălogit în 1400 lui Alexandru principe al Moldovei Pocuţia, Sniatyńul şi Colomeea pentru 1000 de ruble, cum o dovedeşte originalul acestei tranzacţii care se află în arhiva Republicii[71].

În 1402 principele Alexandru[72] promise să accepte depunerea omagiului către regele Poloniei şi făgădui să nu mai recunoască nici un alt domn decât pe el, după cum arată originalul care se află în arhivă[73], şi înţelegând că Ţara Românească fusese ocupată de turci[74], veni la Sniatyń, ceru ajutorul regelui şi protecţia, şi depuse omagiu în 1404. Originalul acestui act se află în arhivă[75]. Şi având apoi o neînţelegere cu Roman, care după întoarcerea sa din captivitate voia să redobândească ţara[76], el sosi câtva timp după aceea la Cameniţa, şi repetă omagiul împreună cu boierii de frunte ai ţării[77].

<Relaţiile lui Alexandru cel Bun cu regatul polon şi cnezatul lituan>

După războiul cu cavalerii teutoni, regele Poloniei merse în Rusia[78] şi aici făcu o nouă alianţă cu Alexandru principele

Moldovei, care era deja vasalul şi aliatul său, şi aceasta împotriva regelui Ungariei pe care-l privea ca pe cel mai mare
<6> inamic al său, şi-i zălogi din nou Sniatyńul, Colomeea // şi toată Pocuţia pentru 1000 de ruble; rubla în acest timp valora acolo mai mult de 6 ducaţi[79].

Regele Ungariei Sigismund văzând intenţia regelui Vladislav Jagiełło, profită de slăbiciunea acestui principe şi prin tratatul încheiat la Lublau în Ungaria în 1412, făcu să se schimbe astfel treburile în profitul său, încât regele Poloniei îi acordă un drept asupra Rusiei Roşii sau Haliciului şi Vladimirului, asupra Podoliei şi asupra Ţării Româneşti şi Moldovei.

Articolul care în acest tratat priveşte Moldova merită de-a fi amintit. În virtutea acestui tratat Alexandru rămase ca înainte vreme sub protecţia Poloniei[80]. Războiul cu Turcia aprinzându-se, şi Ţara Românească şi Moldova <fiind> pustiite de aceste trupe, Alexandru sosi în 1415 la Sniatyń cu soţia sa şi repetă încă o dată prin jurământ omagiul său, acceptând să rămână întotdeauna sub protecţia regelui Poloniei[81]. El trimite apoi oştile sale regelui Jagiełło împotriva cavalerilor teutoni[82], şi regele de asemenea ordonă românilor, care, cum spune Kromer (et ipssi exfeodare [...] regio presto fuerunt) să ştie, în virtutea tratatului de la Lublau între împărat[83] şi regele Poloniei, să meargă împotriva turcilor.

Cum în campaniile următoare, muntenii sau moldovenii nu se aflaseră cum trebuiau, împăratul Sigismund se plânse, şi pretinse că în numele tratatului de la Lublau, regele Poloniei trebuia să-l ajute să-şi supună Moldova, pentru că acest neam nu era credincios nimănui. Vladislav refuză să o facă, nevoind chiar să îngăduie ca Sigismund să gândească la aceasta. Cât despre trupele de ajutor de acest neam <în lupta> împotriva turcilor, el spunea că ele erau bine venite, dar că au fost lăsate să aştepte fără folos[84].

Şi această atitudine a împăratului Sigismund dădu ocazia căsătoriei încheiate în 1421 între principele Moldovei Alexandru şi Ringala sora regelui, căci se află în arhivă o înţelegere din 1421 prin care Alexandru voievod şi moştenitor al Moldovei, şi Ilie fratele său, ca şi nobilii acestei ţări: se

angajează să dea Ringalei, soţia lui Alexandru // sora lui 397<
Vladislav şi a lui Vitold pentru întreaga sa viaţă, oraşele Siret şi Racovăţ cu cele ce depind de ele, şi în afară de aceasta 600 de galbeni pe an, şi această înţelegere fu întărită în 1429. Originalele se află în arhiva Republicii[85]. Alexandru făcând apoi o alianţă cu Świdrigiełło, intră cu oştile <sale> în Podolia şi în Rusia, în sprijinul acestui principe, dar el fu înfrânt şi muri în 1433[86]. Autorii poloni se plâng de acest principe, spunând că el a fost nerecunoscător faţă de regele Poloniei, Jagiełło, care îl umpluse de atâtea binefaceri, că el dăduse ajutor duşmanului său şi duşmanilor regatului său, încălcând credinţa jurată regelui şi regatului. Dar trebuie să judecăm că Alexandru este pe nedrept acuzat, căci amintindu-şi de ceea ce fusese negociat între cei doi regi la Lublau, confirmat în 1415 şi reînnoit în 1423, el nu putea să se supună orbeşte regelui Poloniei, fiind obligat a se teme de nemulţumirea regelui Ungariei.

<Luptele pentru tron dintre fiii lui Alexandru cel Bun>

Alexandru muri în 1433[87] şi lăsă doi fii, Ilia, cel mare, şi Ştefan sau Aleţco, dar ei proveneau din două mame deosebite[88].

Cei doi fraţi avură o neînţelegere privind moştenirea, fiecare voind să domnească. Ilia cel mare[89] fusese numit urmaş de tatăl său, el alungă apoi pe fratele său Ştefan[90], şi-i înecă mama. Acesta merse la turci şi imploră ajutorul lor, el reveni cu o mare oaste. Poporul se răzbună din partea sa, şi Ştefan alungă la rândul său pe fratele său Ilia, care se retrase în Polonia, cu soţia şi copiii săi, fiind căsătorit cu sora reginei Sofia[91]. El sosi la Niepołomice unde regele voia să ţină o dietă, promiţând să fie credincios regelui şi Republicii[92]. Ştefan având ştire despre aceasta, trimise de asemenea o solie la rege, care-l urmă până la Lancici (Łęczyca). Solii rugară ca regele să ierte ceea ce tatăl său făcuse înaintea morţii, şi pagubele provocate în Podolia şi în Pocuţia, că regele nu trebuia // să-l socotească drept duşmanul său, nici să dea <8>
ajutor fratelui său Ilia căci el voia să depună omagiu după pilda înaintaşilor săi, şi să dea tribut, tot astfel şi trupe în ajutor. După un consiliu ţinut asupra acestor probleme, s-a hotărât

să i se dea lui Ilia domenii în regat, şi Ştefan să presteze omagiu, pentru a atrage pe ambii principi.

Ilia nefiind prea mulţumit de această rânduială, se salvă, dar fiind prins, fu dus în castelul de la Sieradz, unde a rămas mult timp cu soţia sa şi copiii săi. Prin acest mijloc regele şi-a atras încă mai mult pe principele Ştefan, care făcu mai multe servicii regelui, alungând pe tătari din Podolia[93].

Kromer spune încă: Lib. 20, p. 311, că regele a făcut învoieli cu Ştefan[94], care trebuia să rămână în stăpânirea Moldovei, şi că regele îi mai cedase pentru totdeauna ţinutul Şepeniţ, Tractum Sepenensim cu Hotin, Ţeţina şi Hmelov. Se află într-adevăr în arhivă un original, după care regele a întărit principelui Ştefan <dreptul> de a păstra Ţeţina, Hmelov, teritoriul între Sniatyń şi Şepeniţ, care întind hotarul începând de la marginea râului Polozna până la marele râu Nistru, după descrierea hotarelor cuprinse în aceste scrisori date zisului voievod şi urmaşilor săi la Lancici în 1433[95]. Ştefan confirmă de asemenea omagiul înaintaşilor săi, promise credinţă şi prestă omagiu în 1433. Originalele se află în arhiva Republicii[96].

Regele Vladislav Jagiełło murind[97], Vladislav fiul şi urmaşul său[98] ţinu în 1435 o dietă la Svradil[99]. Prietenii principelui Ilia cerură eliberarea sa, dar gruparea (partizanilor) lui Ştefan se opuse la aceasta, se ţinu un consiliu, dar rezultatul nu fu în favoarea principelui Ilia. El se salvă astfel, puţin după aceea, şi începu tulburări în Moldova, chemând în ajutor pe regele Ungariei. //

<9> Regele Poloniei pentru a pune capăt certei dintre cei doi principi ai Moldovei, trimise acolo împuterniciţi şi făcu să fie împărţită ţara în două părţi. Ştefan trebuia să aibă partea răsăriteană sau Basarabia modernă[100], cu Cetatea Albă, Chilia etc., şi Ilia restul sau Moldova modernă cu Suceava. După această înţelegere Ilia sosi în 1436 la Liov cu principalii nobili ai ţării şi depuse în public omagiu, cu mari ceremonii şi promise regelui un tribut însemnat.[101]

Ilia trebuia în afară de aceasta să vândă regelui ţinutul Şepeniţului cu castelele şi oraşul Hotin, Ţeţina, Hmelov, pe care tatăl său Jagiełło le dăduse lui Alexandru tatăl său, şi

pentru propria sa siguranţă trebuia să păstreze în cursul întregii sale vieţi castelul de la Halici şi să adăpostească aici averile sale, şi să înapoieze regelui diploma tatălui său Jagiełło, prin care ţinutul Şepeniţ fusese dat lui Ştefan, şi aceasta pentru a despăgubi pe rege de pierderile pe care Alexandru le pricinuise în stărostiile Colomeea şi Sniatyń. Originalul acestui act se află în arhivă[102].

Din partea sa, Ştefan trebuia să plătească 5000 de galbeni pe an, şi să întreţină 400 de călăreţi pentru slujba regelui.

Toată aceasta fu îndeplinită în 1437, cum o dovedeşte originalul care se află în arhiva Republicii[103]. Ilia înapoie regelui ţinutul Şepeniţ, Hotin, Ţeţina, Hmelov, pentru pagubele provocate de tatăl său la Sniatyń şi la Colomeea şi se obligă să înapoieze documentele cerute.

Ştefan având oarecare dificultate, depuse de asemenea omagiu câtva timp după aceea. Documentele despre aceasta se află în arhivă, datate în 6942 şi 6943 după greci[104].

Tulburările care în acest timp sfâşiară Ungaria, nu îngăduiră regilor Poloniei să <se amestece> în treburile Moldovei. Se ştie totuşi că sub domnia nefericitului Vladislav care pieri în 1444 în ziua bătăliei de la Varna, Ştefan voievodul Moldovei era din nou supus regatului[105].

Ilia şi Ştefan voievozii Moldovei murind unul după celălalt[106], ei avură drept urmaşi // pe fii lor, primul pe <10>
Roman[107] şi al doilea pe Petru[108]. Petru se îndreptă spre Ioan Huniade, care după bătălia de la Varna era guvernator al regatului Ungariei şi fiind sigur de sprijinul său alungă pe Roman. Acesta fiind rudă apropiată a regelui Poloniei se salvă în Podolia[109]. Ioan Huniade voind să profite de aceste tulburări, se prefăcu că vrea să declare război turcilor. Dar el pătrunse în Moldova răsăriteană sau Basarabia[110], şi făcu voievod pe Stanislav[111] în locul lui Vladislav sau Vlad; spunând că acesta ţinea partea turcilor, făcu astfel să fie ucis împreună cu fiul său[112], şi scoase ochii lui Stancul[113], căruia îi promisese ţara, în scopul de a o păstra pentru el. Pentru a reuşi mai bine în această acţiune, el dădu de soţie lui Petru voievodul Moldovei pe sora sa în vârstă deja de peste 50 de ani. Acest Petru fusese duşman declarat al lui Vlad voievodul

Basarabiei pentru că el disputase Moldova lui Roman, fiul lui Ilia, cu a cărui soră era căsătorit Vlad[114]. Huniade promise lui Petru a-l aşeza în Moldova, dându-i chiar oşti pentru a alunga pe Roman[115].

Roman înţelegând că vărul său primar Petru[116] venea cu oşti de la Ioan Huniade şi că Vlad soţul surorii sale care îi dăduse întotdeauna mari ajutoare fusese ucis, şi ştiind că poporul nu-i era prea credincios, se salvă în Podolia. El scrise apoi regelui Cazimir şi îi trimise soli, rugându-l ca rudă a sa apropiată (căci ei erau veri primari născuţi din două surori)[117], să-i dea ajutor. Petru crezând într-o stăpânire liniştită a Moldovei, se văzu înşelat. Căci Ioan Huniade stăruia să presteze omagiu Ungariei fostul său suveran, propunându-i chiar o alianţă cu regatul Ungariei. Dar Petru îl refuză şi trimise
1> // soli la regele Poloniei rugându-l să nu-l părăsească, ci să-l apere ca pe vasalul său. Cazimir temându-se pentru Moldova şi vrând să facă pace între cei doi principi, şi să restabilească pe Roman, merse în Rusia, şi aflând în drum că principele fusese otrăvit, zori călătoria pentru a restabili pacea şi buna rânduială în Moldova. Sosit la Liov el primi ştirea că Petru încurajat de Huniade, care îi promisese ajutorul, voia să se împotrivească planurilor sale, el ordonă astfel să se adune oşti şi se opri la Liov. Puţin după aceea aici sosi văduva lui Ilia, mama lui Roman, cu 200 de nobili din Moldova, care susţinuseră pe fiul său. Cazimir dădu Mariei, mătuşa sa, stărostia Colomeei pentru a locui aici[118].

În 1448 Cazimir se duse la Cameniţa şi trimise la Petru pe voievodul Rusiei şi pe castelanul de Sandomir, care trebuiau să-l înduplece a veni la rege, să-i presteze omagiu, şi să-l predea regelui pe principele Mihai, fiul lui Sigismund marele cneaz al Lituaniei, care se refugiase la el.

Petru promise <îndeplinirea> primului (punct), acceptând în privinţa celuilalt punct să poruncească principelui Mihai să iasă din ţara sa. Dar Petru neîncrezându-se prea mult în rege, întârzia la nesfârşit sosirea sa. Regele îi promise astfel siguranţă deplină, şi-i trimise un salv-conduct. Acesta porni în sfârşit la drum, dar fiind la Hotin, regele neputând să aştepte prea mult timp, plecă din Cameniţa şi

trimise patru nobili la Petru pentru a încheia un tratat cu el, şi Petru promise a accepta să depună omagiu în termenul pe care îl va stabili regele[119].

Ungaria fiind în 1450 ocupată cu războiul împotriva turcilor, şi Petru murind în acelaşi an, noi tulburări se iscară în Moldova[120].

Un anume Bogdan care îşi zicea fiu natural al principelui Alexandru, pretindea că Moldova îi aparţinea prin dreptul de moştenire, toţi fii legitimi ai lui Alexandru fiind morţi, el ocupase chiar această ţară[121].

Regele fiind informat ţinu sfat cu // tânărul principe <12>
Alexandru[122] şi cei din gruparea sa, trimise oşti care bătură pe Bogdan, ocupară Neamţul, Suceava şi Hotinul şi dădu aceste castele lui Alexandru, fiul lui Ilia, care se salvase în Polonia cu mama sa[123]. Regele primind aceste ştiri, ţinu sfat dacă trebuie să ocupe Moldova transformându-o într-o provincie a Poloniei şi încorporând-o pentru totdeauna în acest regat, dând principelui Alexandru bunuri în Rusia. Dar această treabă a părut prea delicată mai multor senatori, din pricina tratatelor cu Ungaria care pretindea de asemenea (Moldova), cu atât mai mult cu cât Bogdan promisese să accepte a depune omagiu regelui[124]. Se convocă un alt sfat, al cărui rezultat era de a da ajutor principelui Alexandru şi de a alunga pe Bogdan.

Polonii intrară astfel în Moldova cu trei corpuri (de oaste). Bogdan văzându-se prea slab încheie înţelegeri, principalul era că Bogdan trebuia să guverneze Moldova până când tânărul principe Alexandru va avea 15 ani, şi să plătească regelui un tribut anual.

Pacea odată încheiată[125], polonii vrând să se întoarcă, fură atacaţi din toate părţile, şi aceasta fu în cele din urmă după o mare pierdere şi cea mai mare suferinţă, pe care o avură de mai sus[126], şi Bogdan se retrase la Bârlad. În timpul lipsei polonilor (aflaţi) în Moldova, tătarii pustiiră Rusia şi Podolia. Astfel, la întoarcerea lor polonii fură obligaţi să apere aceste provincii.

<Bătălia de la Crasna, 6 septembrie 1450>

Bogdan profită de ocazie şi prădă bunurile lui Alexandru din Moldova. Maria mama lui Alexandru, văduva lui Ilia şi mătuşa regelui Cazimir, sosi la Szambor în 1451 cu moldovenii care ţineau cu fiul său, rugând pe rege să dea ajutor împotriva lui Bogdan care strica pacea.

S-a discutat apoi la dieta de la Parczow asupra problemelor Moldovei, rezultatul fiind <hotărârea> de a trimite patru senatori pentru a înlătura tulburările din această ţară,
3> şi aceasta în aşa fel, că Bogdan trebuia să fie // iertat, şi să vină apoi pentru a se justifica la Cracovia, după aceasta el trebuia să continuie a conduce Moldova şi a plăti în fiecare an regelui 50 000 de galbeni, pentru Alexandru fiul lui Ilia, moştenitorul legitim, şi să cedeze ţara lui Alexandru când acesta va fi major. Aceşti împuterniciţi sosind la Cameniţa, primiră ştirea că Bogdan fusese ucis[127] de Petru, fiul natural al lui Alexandru cel mai în vârstă[128], care de asemenea îşi lua fără cuviinţă dreptul asupra Moldovei[129], şi care făcuse o alianţă cu principele Alexandru.

Alexandru, crezând că Petru lucra de bună credinţă, se întâlni cu mama sa la Suceava[130], dar Petru uită în curând de alianţa încheiată, se declară împotriva lui Alexandru, şi l-ar fi ucis de asemenea, dacă nu s-ar fi salvat la timp, dar fiind apărat de poloni, se întoarse să afle pe duşmanul său. Petru se retrase în munţi, şi polonii fură obligaţi să se reîntoarcă fără nici o ispravă. După moartea lui Bogdan, un grec[131] se asigurase de Cetatea Albă şi de Chilia în Moldova răsăriteană în interesul principelui Alexandru, castelul Neamţ fu păstrat pentru el, rămase astfel principe în Moldova, şi dădu în 1452 ajutor împotriva tătarilor. Redobândind astfel ţara sa cu ajutorul polonilor, şi aflând despre luarea Constantinopolului de către turci, dădu asigurări în scris că vrea să ajute pe rege împotriva tătarilor şi a tuturor celorlalţi duşmani, şi depuse omagiu între mâinile delegaţilor regelui[132], dar puţin după aceea fu otrăvit de cei cărora le răpise soţiile şi fiicele[133].

Petru fratele lui Alexandru[134] veni în locul său. Cazimir voi să aşeze în Moldova un principe din Lituania. Dar războiul din Prusia îl împiedică, şi Petru fu întărit (în domnie) la ruga sa, şi făcu jurământ de credinţă în 1456, promiţând ajutor

împotriva duşmanilor regelui, acceptând să ajute pe Maria văduva lui Ilia în privinţa stăpânirii ţinutului Siret şi a Târgului (Siret), Volhovăţ şi alte locuri, şi cum mama sa[135] primise ca zestre Hotinul şi Ţeţina, el voi de asemenea // să negocieze cu regele în privinţa aceasta, originalul se află în arhivă[136]. Acelaşi Petru voind să trăiască liniştit în ţara sa, şi temându-se de turci, care după luarea Constantinopolului pustiiră Ţara Românească, şi văzând că polonii nu puteau să-i dea ajutor din pricina războiului cu cavalerii teutoni[137], trimise soli şi oferi un tribut de două mii de galbeni pentru a rămâne în pace[138].

<14

<Petru Aron răscumpără pacea de la turci cu 2000 de galbeni>

Matiaş devenind rege al Ungariei în 1457[139], bănui pe Vlad principele Moldovei Superioare[140] că ţine partea turcilor, ajutându-i pe ascuns împotriva ungurilor, îl făcu astfel prizonier în 1465[141]. Radu fratele lui Vlad se dădu astfel de partea turcilor, promiţând să le fie tributar, şi închină turcilor această parte a Moldovei, cu Chilia şi Cetatea Albă[142].

Ştefan voievodul Moldovei[143] temându-se de vecinătatea turcilor, deşi vasal al regelui Poloniei, se supuse de asemenea turcilor, şi plăti un tribut împotriva voinţei regelui. Dar observând că la Chilia toată suflarea era pentru regele Cazimir, luă acest loc[144].

<Domnia lui Ştefan cel Mare, 1457–1504>

Împăratul turc aflând această ştire, încurajat de Radu, declară război lui Ştefan, care ştiu să-l oprească în curând, plătind tributul şi justificând luarea Chiliei.

Erau în acest timp acolo trei principi care se luptau pentru Moldova, Ştefan, Petru şi Berindei[145], toţi trei susţineau că ar coborî din vechii principi ai Moldovei şi mai cu seamă din Alexandru. Ştefan cel mai înţelept fu confirmat de regele Poloniei, Petru şi Berindei (fiind) refuzaţi, ultimul merse în Ungaria, şi regele Matiaş voi să-l readucă, fiind nemulţumit că Ştefan, care mai întâi fusese sub protecţia sa, trecuse de partea lui Cazimir şi-l dispreţuia. Adunând astfel trupe, el voi să-l alunge pe Ştefan, să-l restabilească pe Berindei, şi să supună din nou această provincie Ungariei.

Ştefan, care după autorii unguri era în 1463 supus Ungariei, se revoltase împotriva // regelui Matiaş, el adunase de asemenea trupe, dar văzând că armata regelui Ungariei era de peste 40 000 de oameni, nu îndrăzni să-l atace, ci îl surprinse lângă oraşul Baia şi-l învinse[146].

5> ***<Lupta de la Baia, 15/16 decembrie 1467>***

Autorii unguri spun că Matiaş înfrânge pe Ştefan, şi-l obligă să-i plătească un tribut, dar că apoi el s-a adresat regelui Poloniei.

Când pe urmă Matiaş voi să mai atace Moldova, Ştefan ceru stăruitor ajutorul regelui Cazimir.

Cazimir trimise doi nobili de vază la Ştefan pentru a-l încredinţa de sprijinul său, dar el trebuia să depună omagiu. Se reînnoi alianţa, dar cum nu s-a făcut după rânduială[147], stările îşi dădură cuvântul să-l păstreze în credinţa faţă de regele Poloniei.

N-are decât să se citească răspunsul pe care regele Poloniei Cazimir îl dădu episcopului de Olomoc, trimisul regelui Ungariei, în 1468 la 8 aprilie: *illum id est regem hung. comuna foedere regnorum primum neglecto, deinde temerato pluribus damna et hostilitate Regnum Poloniae affecisse ad recenter in feodalem regionem Regni Poloniae et (...)panum Moldaviae Principem diffedatione non promessa bello et incendio affecisse*[148].

Cazimir sosind la Liov, Ştefan trebuia să vină să presteze omagiul. El se scuză că în absenţa sa ungurii sau turcii ar putea să pună mâna pe Basarabia sau pe Ţara Românească, dar adevăratul motiv era acela, că el era informat că la sosirea sa va fi arestat.

Voievodul Petru ucigând pe tatăl lui Ştefan se retrăsese la regele Ungariei. Ştefan, care în 1469 pustiise Transilvania[149], trimise lui Petru în numele nobililor din Moldova scrisori şi daruri, ca să se întoarcă şi să reia stăpânirea principatului, dar avându-l în mâinile sale îi tăie capul[150]. //

16> Când în 1469 tătarii invadară Ţară Românească[151], Ştefan îi învinse de două ori, şi făcu prizonier pe fiul hanului. Regele sosi iar la Liov în luna iulie, Ştefan promise să depună

omagiu la Cameniţa, dar termenul venind, se scuză din nou din pricina războiului pe care-l avea cu Radu voievodul Moldovei Superioare[152]. Regele supărat de asemenea scuze îi ceru să presteze omagiu sau îl va socoti drept duşman. După aceasta el dădu noi asigurări în scris că ar vrea să-l depună în luna mai anul următor, rugându-l să oprească războiul între el şi Radu principele Basarabiei[153].

În 1474 Ştefan înştiinţă pe regele Cazimir că-l bătuse pe Radu şi pe turcii care-l ajutaseră, că dobândise averile sale, soţia şi cele două fiice[154], dar îndată după aceea o altă informare aduse ştirea că Radu îşi redobândise ţara şi pustiia Ţara Românească. Ştefan ceru ajutor. Regele trimise câteva persoane care trebuiau să facă pace între cei doi principi. Dar Radu nefiind mulţumit de propuneri se supuse turcilor care pretinseră stăpânirea Basarabiei, spunând lui Ştefan că trebuia să le predea Chilia şi Cetatea Albă, şi să plătească tribut pentru trecut şi pentru viitor, căci altfel va fi tratat ca duşman[155].

Matiaş regele Ungariei şi Cazimir regele Poloniei făcură pace în acelaşi an[156], vechile tratate fură confirmate, privitor la Moldova s-a prevăzut un armistiţiu timp de doi ani.

Amândoi regii trebuiau să-l păzească, şi la timpul cel mai potrivit să cerceteze cui îi va aparţine Moldova.

În 1475 turcii atacară Ţara Românească[157], dar Ştefan îi învinse[158], şi ceru regelui Poloniei să-i dea ajutor, făgăduind că va accepta să presteze omagiul. Ştefan, care ţinea legătură secretă cu Ungaria, trimise de asemenea trofee ale acestei biruinţe la Matiaş Huniade, voind totodată să aibă ajutorul lui, şi acest rege vesti în toată Europa că această victorie fusese dobândită de el, că Ştefan fusese // comandantul oştilor sale, şi-l numi *suum et suarum Gentium Ducem*. 407

<Conflictele cu Imperiul Otoman, 1475–1476>

Ştefan trimise de asemenea daruri împăratului turc, spunându-i că bătuse o ceată de hoinari, dar acesta era supărat, şi-i declară război. Ştefan fiind înştiinţat de trimişii săi, ceru ajutor regelui Cazimir. Acesta tratând treaba cu încetineală, trimise în cele din urmă o solie la împăratul turc,

pentru a pune capăt neînţelegerii dintre turci şi Ştefan printr-o mijlocire mai degrabă decât printr-un război.

Turcul nu se sinchisi şi luă Caffa[159], intră în Basarabia[160], ceea ce regele Poloniei ar fi putut să împiedice dacă ar fi trimis ajutorul cerut. Regele Ungariei trimise apoi trei persoane de vază la Ştefan cu daruri; voind să-l despartă de Polonia se făcu<ră> înţelegeri între cele două părţi[161]. Dar Ştefan nu putea fi convins să rupă cu Polonia, şi să se declare duşmanul său, cum ceru regele Ungariei.

Regele Cazimir având ştire despre aceste înţelegeri voi să atragă pe principele Ştefan, trimiţându-i reprezentanţi pentru a-l face să presteze omagiul şi un nou jurământ de credinţă, temându-se ca regele Ungariei să nu-l atragă cu totul în interesele sale. Ştefan refuză omagiul, iar Cazimir temându-se de urmări, şi voind să pună capăt neînţelegerii dintre Polonia şi Ungaria privind stăpânirea Moldovei, trimise ambasadorii săi la dieta care trebuia să se ţină în Ungaria. Dar regele Ungariei ştiu să rezolve această treabă, spunând că este ocupat cu războiul împotriva turcilor[162]. Aceştia făcură mari progrese, ei erau de acum la Varna, şi voiau să intre în Moldova. Împăratul otoman supărat împotriva lui Ştefan, care nu plătise tributul, şi care, dimpotrivă, dobândise Chilia, şi înfrângea trupele sale, voi să dea Moldova unui anume Alexandru[163], care îşi zicea fratele lui Ştefan, şi care promise tribut Porţii. Cazimir regele Poloniei temându-se de urmări
18> neplăcute pentru Moldova, // trimise iar la împăratul turc pentru a-l abate de la război. Acesta îi spuse, dacă ar fi trimis mai degrabă n-ar fi început războiul, acum era prea târziu, având deja cuvântul dat lui Alexandru că va fi principe al Moldovei[164], el voia totuşi să înceteze ostilităţile, dacă Ştefan ar plăti tribut şi ar înapoia Chilia şi prizonierii. Ambasadorii lui Cazimir se reîntoarseră fără a fi făcut nimic. Turcii intrară în Moldova, Ştefan îi înfrânse şi atacă la rândul său pe turci, de care fu în cele din urmă învins[165] şi luptându-se vitejeşte ceru ajutorul regelui Poloniei, [şi] promiţând să alunge pe turci din Moldova.

Ciuma ivindu-se printre turci, Alexandru voievodul Basarabiei[166] salvă restul, trimiţându-i-se blănuri de preţ. Dar

trupele acestui principe făcură mai multe pagube ţării decât turcii, şi intrară în Podolia, asediind Hotinul şi Suceava[167]. Dar ele fură alungate de Ştefan, şi întreaga oaste ar fi fost nimicită, dacă regele Poloniei ar fi trimis ajutorul promis. O întâmplare salvă Polonia şi pe Ştefan, flota turcă pierise din pricina unei furtuni, şi după aceasta turcii părasiră Podolia şi Moldova.

Regele Ungariei dădu în 1476 libertate lui Vlad Dracula voievodul Basarabiei, pe care-l ţinuse în închisoare mai bine de 12 ani şi-i porunci să facă (împreună) cu Ştefan război Basarabiei şi turcilor. La început acesta merse foarte bine, dar în campania următoare Dracula fu ucis de unul din slujitorii săi[168].

După aceasta, Ştefan intră în 1477 în Basarabia, făcu prizonier pe fiul lui Dracula, pe care-l aşezaseră turcii[169], şi îşi supuse întreaga provincie, el atacă chiar ţările aparţinând Porţii, şi făcu voievod în Basarabia un nobil din Moldova numit Ţepeluş[170].

Pacea fiind reînnoită între Ungaria şi Polonia, după vechile tratate, în 1480[171], turcii intrară în acelaşi an // în Basarabia şi în Moldova, ei luară de asemenea Chilia şi Cetatea Albă[172]. Regele Cazimir ţinu sfat asupra a ceea ce trebuia să facă cu Moldova şi Ţara Românească. Rezultatul era, că trebuia să fie legat din ce în ce mai mult principele Ştefan printr-un omagiu solemn. Regele se înapoie pentru această treabă la Liov în 1485 şi de aici la Colomeea unde trebuia să se ducă Ştefan. Acest principe sosi de asemenea aici, şi ceremonia se făcu în cortul regelui[173]. Ştefan jură să admită a fi pentru totdeauna, cu toată Moldova, sub protecţia regelui Cazimir şi a urmaşilor săi, regii Poloniei, de a nu primi să recunoască nici un alt suzeran decât pe el, de a accepta să-l ajute împotriva tuturor duşmanilor, din toate puterile sale, de a nu consimţi să facă nici o alianţă cu oricine ar fi împotriva lui, de a nu unelti sau a face vreo faptă duşmănoasă împotriva lui şi a polonilor, dimpotrivă, să-l avertizeze, dacă ar afla că cineva uneltea vreun plan împotriva Poloniei, şi că, în sfârşit, nu primea să facă nici pace nici război cu oricine ar fi, fără recunoaşterea

409 <

<Jurământul de la Colomeea, 12 septembrie 1485>

şi învoirea regelui Poloniei. Originalul acestui act solemn se află încă în arhiva Republicii; semnat de Ştefan şi de 14 nobili din Moldova[174].

Dar este aici o întrebare, dacă după tratatele care existau cu Ungaria, Cazimir a putut face această încercare, cu atât mai mult cu cât nu se căuta prin aceasta decât ca Moldova să fie atrasă încă mai mult în dauna regelui Ungariei. Kromer spune că ultimile puncte ale jurământului n-ar privi decât pe Matiaş, regele Ungariei, care-şi însuşea în aceeaşi măsură stăpânirea sau dreptul asupra Moldovei.

După această ceremonie regele Poloniei dădu lui Ştefan un ajutor de trei mii de oameni. Acesta bătu pe turci, dar nu putea să împiedice ca aceştia să nu pună mâna pe Chilia şi Cetatea Albă, şi cu toate că Ştefan ţinu Moldova în frâu, turcii se înstăpâniră totuşi asupra întregii Moldove orientale sau a Basarabiei, în a cărei stăpânire au rămas din acel timp. //

20> Turcii fiind aşezaţi în acest ţinut, tocmiră adesea pe tătari să facă năvăliri în Rusia şi în Podolia. Cazimir trimise în 1489 pe fiul său Ioan Albert împotriva lor, această expediţie a fost destul de norocoasă.

Dar Ioan Albert devenind mai apoi rege, voi să ajungă stăpânul Moldovei[175].

<Campania regelui Ioan Albert în Moldova şi înfrângerea sa în Codrul Cosminului, 26 octombrie 1497>

Planul pentru aceasta fusese făurit la Lublau (Levoča)[176] în Ungaria, la Congresul pe care Vladislav, fratele său, regele Boemiei şi al Ungariei, îl avu cu el. S-a hotărât să fie alungat Ştefan din Moldova şi să fie dată această provincie fratelui lor Sigismund, pentru a înşela mai bine pe Ştefan, se lansă zvonul că se pregătea războiul împotriva turcilor.

Ştefan trebuia să dea ajutor, şi i se promise Basarabia[177], dar acesta ştia bine ce se urzea, fiind de asemenea informat de către unguri, care temându-se ca Moldova să nu fie pentru totdeauna smulsă de la acest regat şi unită Poloniei împotriva tratatelor, aţâţau pe acest principe împotriva polonilor.

Ştefan văzând că marşul polonilor trecu prin Pocuţia, întrebă pe rege dacă venea ca prieten sau ca duşman, regele fără să răspundă continuă marşul, dar această campanie fu

nefericită. Ungurii şi regele însuşi rugară pe regele Poloniei să lase în pace Moldova, pentru ca locuitorii ajunşi la capătul răbdării să nu cheme în ajutor pe turci. Asta îndemnă pe regele Poloniei la un armistiţiu, şi armata polonă se reîntoarse, dar aceasta jefuind în drumul său nişte sate, fu urmărită de Ştefan, care o învinse în întregime în Bucovina, fiind ajutat de turci şi de tătari, care pustiiră totul. Acestea au fost faptele din această campanie a polonilor împotriva tratatelor care existau cu Ungaria[178].

<Moldova în cadrul alianţei ungaro-polone din 1499. Moartea „faimosului" Ştefan cel Mare>

Vladislav regele Ungariei, Ioan Albert regele Poloniei şi Alexandru marele cneaz al Lituaniei făcură după aceea în 1499 o alianţă împotriva // turcilor[179]. 411<

După prevederile acestei alianţe, Moldova trebuia să rămână Ungariei, şi trebuia să se acorde ajutor pentru a redobândi Ţara Românească sau provincia transalpină. Dar pizma se amestecă îndată, deoarece regele Ungariei era prea interesat de Moldova. Kromer spune că acest tratat fusese rupt pentru că s-a găsit în arhivă o împuternicire, prin care regele Ungariei dădea putere reprezentanţilor săi să reînceapă în numele său convorbirile şi tratatele cu regele Ioan Albert. Dar adevăratul motiv era că regele Ungariei pretinse Moldova, în numele vechilor tratate, ca o parte aparţinătoare a acestui regat. Polonii nu voiră s-o facă, şi temându-se ca regele Ungariei să nu se fi legat de acest voievod, se încheie un tratat cu el şi cu fiul său Bogdan în numele regelui Poloniei Ioan Albert, a marelui cneaz al Lituaniei Alexandru şi a principelui Sigismund, ale cărui puncte prevedeau că va fi iertat Ştefan, care trebuia să rămână în stăpânirea Moldovei, şi că va fi ajutat împotriva tuturor duşmanilor. Acest tratat se află în arhivă şi Kromer dă o parte din el[180].

Polonii neîndeplinind tratatul care se încheiase cu Ştefan, acesta trimise în 1501 reprezentanţi în dieta de la Petrikov, pretinzând că după tratate trebuia să-i fie predat Petru fiul lui Ilie[181], care a fost voievod înaintea lui, ce se afla în Polonia, şi despre care se spunea că polonii voiau să-l pună în locul lui Ştefan. Se discută câtva timp, dar când Ştefan

ameninţă cu războiul, capul principelui Petru fu tăiat înaintea reprezentanţilor lui Ştefan, spunând că măsluise diplomele regelui.

Era în acest timp o neînţelegere între voievodul Ştefan şi
22> rege, privind un ţinut, despre care // regele Poloniei spunea că îi aparţine[182]. Vladislav regele Ungariei deveni mijlocitor şi trimise în Moldova cu aprobarea regelui Poloniei şi a senatului pe Ştefan Telegdi, Francisc Balassi şi Emeric Csobor spre a face propuneri pentru liniştea acestei neînţelegeri. În instrucţiunea dată trimişilor său, regele Vladislav al Ungariei numeşte pe Ştefan voievodul său[183]. Puţin după aceea, acest faimos Ştefan muri[184] şi-i urmă fiul său Bogdan, care n-avea decât un ochi[185].

<Bogdan III – proiecte de alianţă matrimonială şi lupte cu polonii>

Acesta vrând să se alieze mai strâns, şi să conducă această provincie ca suveran, trimise puţin după aceea o solie în Polonia cerând în căsătorie pe Elisabeta sora regelui, şi pentru a izbuti mai bine, înapoie Poloniei ţinuturile Tismeniţa şi Ceşibieşi[186]. Wapowski spune că acest principe le luase polonilor şi că le-a păstrat.

Prinţesa Elisabeta nu voia pe Bogdan drept soţ, pentru că nu era catolic ci ortodox, i s-a mulţumit totuşi pentru ţinuturile pe care le înapoiase[187].

Bogdan îşi ascunse nemulţumirea, dar mama prinţesei murind în 1505, el ceru încă o dată pe prinţesa Elisabeta, şi după refuzul pe care-l suferi din nou, atacă în 1506 Pocuţia şi se proclamă stăpânul ei[188].

Polonii reluară uşor Pocuţia, dar nu se află nici la Miechovius nici la Wapowski în ce fel s-a încheiat pacea. Kromer spune că s-a făcut un tratat, şi că originalul se află în arhivă[189], că Bogdan a trimis iar trei soli, că a înapoiat ţinuturile Poloniei, şi că i s-a acordat (mâna) prinţesei, cu condiţia să devină catolic, apoi va fi privit ca aliat al Poloniei, şi trebuia să declare război tătarilor. Bogdan nefiind mulţumit de aceste propuneri n-aştepta decât un prilej favorabil pentru a se răzbuna.

Regele Alexandru murind[190], şi Sigismund[191] urmându-i, Bogdan încurajat de // turci, intră în 1509 în Podolia şi în Rusia, 413<
luă Suceava, Hotin, Cernăuţi, Neamţ şi alte câteva locuri pe care polonii le aveau în Moldova, intră chiar în Polonia, asedie Cameniţa, Halici şi Liov. Regele Poloniei obligă îndată pe principele Bogdan să se retragă, şi pustii chiar la rândul său Moldova[192], nedând nici o atenţie stăruinţelor regelui Ungariei, căruia îi promisese să nu ocupe această provincie, ci să pedepsească puţin pe principele Moldovei.

Regele Ungariei stărui mereu să facă pace între fratele său Sigismund şi Ştefan[193] principele Moldovei, el trimise astfel în 1509 pe Osvald de Korlathkew şi Bornimisza pentru a o încheia[194], ceea ce se făcu în defavoarea principelui Bogdan, el fu obligat să promită regelui Sigismund că va accepta să restituie tot ceea ce luase în Polonia, îndeosebi din biserici, şi de a da un ajutor împotriva turcilor şi tătarilor, şi regele Poloniei îi promise de asemenea sprijinul său[195]. Este uimitor că această înţelegere s-a făcut prin mijlocirea regelui Ungariei. Acesta n-a pretins dreptul său asupra acestei provincii, ci a fost lăsată în vasalitate faţă de regele Poloniei.

La vestitul congres ţinut în 1515 la Viena[196], regele Ungariei a susţinut drepturile sale asupra Moldovei. Ştefan[197] fiind atacat în acelaşi an de tătari, trimise pe vistierul său Ioan la regele Sigismund, pentru a cere ajutor, şi în războiul împotriva turcilor şi a tătarilor Ştefan[198] aduse mari servicii Poloniei şi Ungariei.

Acest principe murind în timpul războiului cu turcii şi tătarii[199], urmaşul său Ştefan trimise reprezentanţi la regele Poloniei pentru a reînnoi vechile înţelegeri[200]. În vremea războiului Ungariei cu turcii, Ştefan ocupase Pocuţia, fu alungat şi muri puţin după aceea[201].

Ioan Petru[202], care i-a urmat, voi să redobândească // această provincie, dar fu <24>
bătut lângă Obertyn[203], şi polonii intrară în Moldova. Acest principe aducând mari servicii lui Ioan regele Ungariei[204], el s-a străduit pentru a pune capăt pustiirii acestei provincii, trimise pe episcopul

<Prima domnie a lui Petru Rareş. Bătălia de la Obertyn. Instaurarea lui Ştefan Lăcustă>

de Alba la principele Moldovei pentru a-l îndemna să facă pace cu regele Sigismund. Petru trimise apoi la regele Poloniei cerând un armistiţiu de un an spre a putea să se străduiască pentru o pace trainică. Regele Ungariei trimise de asemenea reprezentanţi pentru a grăbi pacea[205].

Aşteptând, polonii pustiiseră Moldova, dar fiind bătuţi în 1532, acesta[206] pustii la rândul său Podolia. Opalińiski[207] trimis la Constantinopol tratã în drum cu Petru, pentru a nu mai prăpădi Polonia. Acesta oferi regelui o alianţă împotriva turcilor care erau gata de a începe războiul.

După nefericita campanie pe care polonii o întreprinseră împotriva Moldovei în 1537[208] şi înfrângerea lor lângă Siret[209], turcii ocupară Moldova şi o păstrară. Ştefan fratele lui Petru voievod al Ţării Româneşti[210], bănuit că vrea să devină suveran, fu alungat, ceea ce făcu pe fratele său Petru încă mai urât turcilor, aşa că aceştia intrară puţin după aceea în Moldova[211]. Petru speriat de sosirea lor, şi văzându-se părăsit de toţi se retrase în Transilvania[212]. Soliman aflând de fuga lui Petru, obţinu prestarea omagiului de către locuitorii Moldovei şi le dădu drept principe pe Ştefan fratele lui Petru[213].

Ioan regele Ungariei aflând toată aceasta, merge cu o armată în Transilvania, şi se dovedi prin aceea suspect turcilor, pentru a-şi îndrepta greşeala, asedie pe Petru la Suceava[214], care fu silit să se predea.

Ştefan aflând că Petru este în mâinile regelui Ioan, rugă pe împăratul turc să poruncească lui Ioan să i-l predea, pentru
5> că // atât timp cât va trăi, Moldova nu va fi liniştită. Petru fu trimis la Constantinopol, şi ştiu atât de bine să se dezvinovăţească, încât fu doar surghiunit la Pera[215].

În timpul războaielor din Ungaria după moartea lui Ioan, Ştefan principele Moldovei fu ucis de proprii săi oameni[216]. Poporul era pentru Petru[217], dar nobilimea temându-se de urmări, vru să aibă un alt principe, puse ochii pe Alexandru care fusese atât de mult timp în Polonia. A fost rechemat şi făcut principe[218].

<Alexandru Cornea şi a doua domnie a lui Petru Rareş>

Moartea lui Ştefan fiind cunoscută la Constantinopol, Petru nădăjdui să se reîntoarcă în Moldova. Puţin după aceea

sosiră reprezentanţi cu ştirea că Alexandru fusese ales principe al Moldovei, şi că marele hatman al Coroanei Siniavski îl introduse în ţară, făcându-l să depună jurământul regelui stăpânul său[219].

Acest Alexandru cobora din vechii principi[220] şi reprezentanţii[221] rugară pe Soliman să-l întărească (în domnie). Petru[222] declară că Alexandru nu se trăgea din sânge ducal, şi că nu era ales decât prin răutatea celor mari, pentru a-l înlătura de la conducerea principatului, reprezentanţii primind dojeni că n-au cerut mai întâi aprobarea lui Soliman pentru alegerea noului principe. Aceşti reprezentanţi, fiind gata de reîntoarcere, confirmară că Petru era la Constantinopol. Locuitorii Moldovei trimit astfel soli la împăratul Carol şi la Ferdinand regele Ungariei, pentru a le înfăţişa starea lor şi a provinciei, şi pentru a cere ajutor, făgăduind să accepte întotdeauna a fi sub protecţia Ungariei, şi aliaţi ai lor, şi duşmani ai // turcilor, dar aceştia fiind ocupaţi cu dieta, <26
neglijară acest prilej[223], şi din acest timp această provincie a rămas sub stăpânirea turcească[224].

Turcii care aflară de această solie se declarară pentru Petru, care făgădui să primească a rămâne vasal Porţii, şi fu restabilit de turci[225]. Bieţii locuitori, temându-se de ura lui Petru, tăiară capul principelui Alexandru, şi îl trimiseră lui Petru, care era mulţumit[226], şi puţin după aceea făcu cunoscută restabilirea sa (în domnie) lui Sigismund August regele Poloniei.

Petru murind în 1546[227] îi urmă fiul său Ilie. Acesta făcând atâtea crime, încât nu se mai credea în siguranţă, adună averile şi merse la Constantinopol, unde se făcu turc, lăsând ţara, în aşteptare, fratelui său mai mic Ştefan. Fiind gata de întoarcere, şi bănuit de turci, din pricina religiei, fu ucis[228].

<Fii lui Petru Rareş>

Ştefan fratele său care-i urmă, fu omorât de proprii săi oameni[229]. Alexandru care-l urmă, era crud. Albert Łaski palatin de Sieradz îl alungă, încurajat, cum se presupune, de Ferdinand regele Ungariei, şi puse în locul său pe Ioan Henriad Despotul în 1564[230].

Regele Poloniei se opuse la această acţiune a lui Łaski, crezând că tatăl lui Iacob[231] aducând pe turci în Ungaria, să nu-i atragă în Polonia. El trimise astfel soli la Łaski, pentru a-l întoarce de la această expediţie; se tratã la Kešmark în Ungaria[232], dar fără rezultat, trupele lui Alexandru fură înfrânte[233] şi se retrase la Chilia şi apoi la Constantinopol. Ioan adresându-se turcilor, fu confirmat[234].

<Iacob Heraclid Despot>

Moldovenii neputându-se obişnui cu conducerea turcească, Iacob se încoronă în 1562[235], şi vru să se căsătorească cu Cristina fiica lui Zborowski voievodul
27> Cracoviei[236], // dar purtarea sa l-a făcut odios, ei voiră să înalţe principe pe Demetri prinţ Wiśniowiecki[237], dar el fu prins şi trimis la Constantinopol de un oarecare Ştefan, pe care o grupare îl chemase pentru a fi prinţ[238].

Ştefan asedie apoi Suceava, unde era Ioan, el fu obligat să se predea, şi fu omorât din ordinul lui Ştefan în 1563[239].

Moldovenii cerură apoi drept principe pe Bogdan, fiul lui Alexandru[240], care fusese silit de turci să se retragă în Polonia. Mieleski voievodul Podoliei îl readuse în 1572[241], dar el fu urât pentru că avea <în jurul său> atât de mulţi poloni, ei chibzuiră apoi să facă un alt principe.

Ioan sau Juonius, fiu nelegitim al lui Ştefan[242], care altă dată fusese în slujbă la contele de Firley, voievod de Lublin şi mare mareşal, se afla atunci la Poartă, i se scrise, că dacă ar veni cu nişte trupe turceşti ei i-ar preda în mâini pe poloni, pe Bogdan şi pe fratele său Petru[243].

Juonius adună un corp de 20 000 de oameni şi intră în Moldova[244]. Bogdan părăsi Moldova şi veni în Polonia. El dădu pe sora sa lui Gaspar Paniewski staroste de Zydaczov, şi vru să se căsătorească cu fiica lui Ioan Tarło stegar de Liov.

Bogdan imploră ajutorul polonilor şi intră cu ei în Moldova[245], după mai multe hărţuieli se ajungea la tratative. Bogdan trimise pe Radecki la Junius, care-l arestă şi-l trimise la Constantinopol. Bogdan îşi pierdu în cele din urmă ţara, şi muri în exil în Polonia[246]. Ceea ce dădu prilej războiului lui Juonia.

Voievodul Ţării Româneşti avea un frate care era sărac[247], pentru a-l înălţa el alcătui // planul de-a alunga <28>
pe Juonius din Moldova, cum acesta făcuse lui Bogdan, şi de a-l stabili acolo cu ajutorul turcilor, promiţând că fratele său va plăti un tribut dublu, <arătând> că credinţa religioasă a lui Juonius era suspectă (căci el se făcuse musulman)[248], că el putea ca Bogdan să se alipească polonilor pentru a se desface de protecţia Porţii.

<Războiul antiotoman al lui Ion vodă cel Viteaz, 1574>

Turcii cerură după aceea un tribut dublu lui Junius. Acesta îi refuză[249], văzând astfel că războiul era de neînlăturat, el înştiinţă pe Henri regele Poloniei[250], şi-i înfăţişă starea tristă a Moldovei, şi cum ar interesa Polonia ca această provincie să nu rămână în mâinile turcilor. Henri se scuză că nu putea face nimic din pricina tratatelor cu Poarta.

Junius văzându-se astfel părăsit, se pregăti de război, pe care-l urmă cu succes. Fiind în cele din urmă silit să se predea, fu ucis împotriva încredinţării date[251].

Turcii ocupară întreaga Moldovă, unde adusese noi colonii şi aşezară garnizoane puternice în cetăţi.

Janicula fiind apoi voievod al Moldovei[252], regele Poloniei Ştefan Báthory[253] ceru să-l înlăture, şi să pună în locul său pe Petru[254], ceea ce fu refuzat. Janicula căzând în mâinile regelui, i se tăie capul la Liov, şi bunurile sale fură confiscate[255].

În 1594 Sigismund Báthory principele Transilvaniei care fusese sub (stăpânirea) Porţii, <se> revoltă şi se supuse regelui Ungariei, el voi să ocupe Moldova şi Ţara Românească, şi să le supună totodată Casei de Austria[256], ocazia era prielnică, Alexandru principele Ţării Româneşti // devenise 419<
turc în 1590[257].

<Intenţiile lui Sigismund Báthory privind stăpânirea Ţărilor Române>

Ştefan era administrator în 1592[258]. Mihai îi urmă[259], acesta părăsi pe turci, şi se supuse lui Sigismund principele Transilvaniei[260], acesta luă după aceea titlul *Sigismundus Dei Gratia Transilvaniae et Romani Imperii Princeps, partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum Comes.*

Austria jucă (acceptă) tot acest joc, Sigismund numi voievod al Moldovei pe un oarecare Aaron[261], atacă apoi pe turcii şi tătarii care stăpâneau Basarabia[262]. Mihai care fusese întărit în Ţara Românească, după supunerea sa, atacă de asemenea pe turci şi pe tătari, şi planul trebuia să fi fost de a reuni toate aceste provincii şi de a le supune apoi regatului Ungariei[263].

Aaron voievodul Moldovei nefiind mulţumit de ceea ce-i dădu Sigismund Báthory, şi încurajat de poloni, care erau geloşi că aceste provincii trebuiau să fie unite Ungariei, se arătă mai înclinat către turci decât către Sigismund[264].

Trupele ungare trimise în locurile întărite ale acestei provincii observară la timp, şi dăduseră de ştire lui Sigismund care trimise doi oameni de încredere cu trupe[265], l-au prins cu uşurinţă.

Căci comandantul lui Aaron, Ştefan Radul, fiind corupt, îl prinse, şi chiar acest Ştefan fu pus în locul său, ca voievod al Moldovei, un om de rând, dar inimos, şi i se dă o puternică escortă de trupe ungare[266].

<Înlocuirea lui Aron vodă cu Ştefan Răzvan, 1595>

30> Ioan Zamoyski mare cancelar şi mare // hatman al Poloniei, care fără aceasta avusese oarecare necaz cu Sigismund Báthory din pricina zestrei soţiei sale Griselda Báthory, văzând bine la ce duceau toate stăruinţele vru să-i pună piedici[267].

Astfel polonii trimiseră trupe în Moldova. Zamoyski conducea, el luă Suceava şi Hotinul, şi ocupând întreaga provincie, înscăună voievod, în numele regelui Poloniei, pe Ieremia Movilă care în 1593 primise indigenatul în Polonia, în locul lui Ştefan care lipsea, şi-l face să depună omagiu regelui Poloniei[268]. După aceea tătarii intrară în provincie nevrând să iasă până ce această provincie s-ar supune din nou turcilor. Zamoyski făcând pace cu tătarii[269] şi fiind plecat din Moldova, află curând după aceea că Sigismund principele Transilvaniei trimise pe Ştefan cu 12 000 de bărbaţi unguri pentru a-l alunga pe Ieremia Movilă şi pentru a ocupa provincia.

<Înscăunarea lui Ieremia Movilă, 1595>

Ştefan fiind învins de poloni şi prins, fu tras în ţeapă în luna decembrie 1595[270]. Nimic nu supără mai mult pe unguri, şi <pe> însuşi împăratul Rudolf care era conducătorul acestui joc, ca moartea nedemnă pe care voievodul făcuse să o îndure Ştefan[271], se impută polonilor că împiedicară smulgerea acestei ţări din mâinile turcilor.

Împăratul şi papa Clement[272] făcură după aceea reproşuri regelui Poloniei[273] şi lui Zamoyski şi regele trimise pe Laurenţiu Gembiński la Roma pentru a se dezvinovăţi.

La începutul acestui an, împăratul Rudolf încheia înţelegeri cu Sigismund, principele Transilvaniei, privind Transilvania şi în consecinţă de asemenea Moldova şi Ţara Românească, pe care acest principe trebuia să le ocupe pentru a le uni cu regatul Ungariei. I se dădu în căsătorie pe Maria Cristina, fiica arhiducelui Carol şi sora reginei Poloniei[274]. //

Ieremia voievodul Moldovei temându-se de ameninţările paşii de Cetatea Albă, oferi provincia lui Sigismund Báthory, dar acesta fiind ocupat nu-şi înfăţişă hotărârea. 421<

Aaron muri aşteptând în închisoare la 1597[275] <şi> Mihai voievodul Ţării Româneşti îi luă locul, fiind supus împăratului Rudolf[276].

Dar Sigismund Báthory nefiind mulţumit de împărat, lăsă principatul Transilvaniei fratelui său cardinalul[277], care fu scos din stăpânire de Mihai voievodul Ţării Româneşti[278]. Aşteptând, Simion fratele lui Ieremia voievodul Moldovei, care fusese comandant al voievodului Ţării Româneşti, ocupase această provincie cu ajutorul fratelui său[279].

Dar Mihai revenind în Ţara Românească, alungă din nou pe Simion, şi-l urmări până în Moldova[280], voind de asemenea s-o ocupe şi să alunge pe Ieremia, el se declară stăpânul întregii provincii, luă Suceava, şi Ieremia fu obligat să se retragă la Hotin[281].

<Mihai Viteazul în Moldova. Campania lui J. Zamoyski în Moldova şi Ţara Românească>

Regele Poloniei ordonă lui Zamoyski să apere Moldova împotriva lui Mihai, şi să reînscăuneze pe Ieremia şi pe fratele său Simion în Ţara Românească, care de asemenea

promisese omagiu Poloniei. Mihai continuă acţiunile sale, asedie Hotinul, şi voi de asemenea să atace Polonia, unde el avea o mare grupare (de susţinători), mai cu seamă în Rusia, din pricina religiei ortodoxe pentru care ei[282] sufereau foarte mult. Zamoyski intră astfel în Moldova, şi înfrânse pe Mihai lângă râul Teleajen[283], şi reînscăună pe principele Ieremia, care[284] voind să reintre în Ţara Românească, fu alungat de
32> Simion, care o luase din nou în stăpânire în dieta // din 1601[285]. Se făcu public mulţumire lui Zamoyski de a fi reluat Moldova şi Ţara Românească.

Transilvănenii văzând toată aceasta, se împotriviră de asemenea împăratului. Mihai fu ucis de George Basta[286], şi transilvănenii, încurajaţi de poloni, recheamă pe Sigismund Báthory.

Ieremia Movilă fiind mort în 1609[287], fiul său mai mare vru să-i urmeze, împăratul turc confirmase această succesiune[288].

Dar în 1612 Ştefan Tomşa, căruia Poarta îi dăduse această provincie[289], intră şi obligă pe Constantin să se retragă la Hotin. Ioan Potocki general al Podoliei în acel timp, îl restabilise o dată, învingând oastea turcilor şi tătarilor, şi acum Ştefan Potocki ginerele său[290] merge în ajutorul său. Dar fiind înconjurat de tătari, fu făcut prizonier şi trimis la Constantinopol. Constantin fu astfel (făcut) prizonier şi pieri în chip jalnic în Tartaria[291].

<Intervenţia Porţii împotriva lui Constantin Movilă. Ştefan Tomşa>

În 1616 principele Samuel Korecki şi principele Mihai Wiśniowiecki, rudele lui Constantin, vrând să răzbune moartea sa, intrară în Moldova, după unele succese ei fură înfrânţi, principele Wiśniowiecki muri de o boală, şi principele Korecki fu făcut prizonier şi trimis la Constantinopol[292].

Regele Sigismund III trimise un sol la Poartă, pentru a face ca treburile Moldovei să fie repuse în starea dintâi, şi Tomşa trebuia să fie înlăturat[293]. Turcii promiseră în locul lui Tomşa pe Gaspar Gratiani străin, dar prieten al creştinilor[294].

<33> Principele Betlen Gabor[295] îndemnând în 1620 // pe turci împotriva polonilor, Gratiani puse mâna pe scrisori

<Gaspar Gratiani şi înfrângerea hatmanului S. Żółkiewski în Moldova, 1620>

şi le trimise în Polonia. Turcii fură atât de supăraţi, că voiră să-l alunge din Moldova, şi să pună în locul său pe Radul[296]. Polonii sprijiniră pe Gratiani, şi trimiseră acolo pe marele hatman Żółkiewski. La intrarea lui Żółkiewski în Moldova se duse în tabăra sa[297]. Campania fu nefericită pentru poloni[298], Gratiani fu ucis de moldoveni[299], şi după mai multe înfrângeri Żółkiewski făcu cu Skender paşa ad Bussa ruşinoasa convenţie privind Moldova[300], fără a fi împuternicit nici de rege, nici de senat, ştiind că polonii nu trebuiau să se mai amestece în treburile Moldovei, şi să lase această provincie la dispoziţia Porţii, el predă de asemenea Hotinul turcilor, pe care până atunci polonii îl ţineau pentru moştenitorii principelui Constantin Movilă. Se căută mult prin pacea de la Hotin încheiată cu turcii la 9 octombrie 1621[301] să se îndrepte greşeala lui Żółkiewski, dar totul era în zadar. Această pace fu confirmată în 1623 prin ducele de Zbaraz trimis la Constantinopol[302].

<Caracterul regimului otoman: „protecţia Porţii" asupra Ţărilor Române>

Ar fi zadarnic şi de prisos a încerca să vorbim despre tulburările următoare care au sfâşiat această provincie sub stăpânirea turcă. Cu toată aceasta, aceste provincii care într-adevăr nu sunt decât sub protecţia Porţii[303], plătindu-i un tribut anual, sunt tratate cu mai multă cruţare decât celelalte state ale Porţii din Europa. Este încă un semn de privilegiu al acestor provincii, că după tratate[304] Poarta este obligată să numească întotdeauna // un creştin drept principe[305] şi să nu <34
lase să fie conduse de un guvernator turc sau paşă.

<Raportul dintre suzeranitatea ungară şi cea polonă asupra Moldovei în Evul Mediu. Nevoia de ajutor a Ţărilor Române înaintea ameninţării turceşti>

Se vede prin această istorisire că la început Ţara Românească şi Moldova au fost sub stăpânirea regatului Ungariei, căruia principii acestor provincii i-au prestat omagiu şi-i plăteau un tribut anual, că tulburările care au sfâşiat Ungaria, şi geloziile între regii Ungariei şi regii Poloniei, ca şi războaiele intervenite cu turcii au fost adevărata cauză că principii Moldovei şi ai Ţării

Româneşti au recunoscut drept suveran atât pe regii Ungariei cât şi pe regii Poloniei după împrejurări. Cu toată aceasta, regii Ungariei n-au uitat să ceară drepturile lor asupra acestor provincii şi n-au lăsat să treacă ocazia de a le alipi regatului lor, cum se poate vedea din tratatele încheiate cu Polonia, îndeosebi prin cel de la Lublau încheiat între Sigismund regele Ungariei şi Vladislav Jagiełło regele Poloniei, la 15 martie 1412[306], în care articolul despre Moldova a fost atât de bine amănunţit, confirmat apoi la 20 aprilie 1415 şi reînnoit în 1423 la Kešmark[307].

Şi în vreme ce sub domnia regelui Cazimir, fiul lui Jagiełło, şi Matiaş regele Ungariei se ridicară noi neînţelegeri privind Moldova, în tratatul încheiat în 1414 fu prevăzut că nici regele Ungariei, nici regele Poloniei, nici urmaşii lor nu trebuiau //
35> să ocupe sau să dobândească (acolo) unele castele, pământuri sau ţinuturi. Dar dacă s-ar ridica vreun diferend asupra drepturilor vreunei provincii, trebuia, după pilda înaintaşilor lor, să ţină un congres şi să trateze treaba în bună înţelegere.

Învoielile fură confirmate la 23 aprilie 1474 şi cum după moartea regelui Ludovic, care pieri în 1526 lângă Mohács, sora sa Ana se mărită cu Ferdinand din Casa de Austria, şi-i aduse regatul Ungariei ca zestre, această casă obţinu prin aceasta de asemenea dreptul de a revendica Moldova şi Ţara Românească, după cum a ştiut să profite de prilej, şi să revendice regatul de Halici şi Vladimir.

Se socoteşte de asemenea că regii Ungariei au purtat titlul de rege al Cumaniei, prin care au înţeles propriu-zis Moldova şi Ţara Românească, şi aceasta de la regele Bela IV[308] până în secolul XVI, şi asta chiar negociind cu Polonia, precum în 1412 şi 1515[309] la vestitul Congres de la Viena.

Popoarele din aceste provincii neştiind ce să facă, îndeosebi după moartea regelui Ludovic şi a fiicei sale mai mari Maria, căsătorită cu Sigismund regele Ungariei[310], cu care nu lăsase urmaşi, şi crezând că regatul Ungariei ar reveni Hedvigăi, fiica mai mică a lui Ludovic, căsătorită cu Jagiełło regele Poloniei[311], oscilară astfel mereu faţă de cine trebuiau
36> să se închine, ţinând când cu regii Ungariei, // când cu regii Poloniei după împrejurări, fiind obligate să ia această

atitudine din pricina turcilor, care deveneau foarte puternici în Europa, pentru a nu fi zdrobiţi de ei. Ele se îndreptară astfel întotdeauna spre acela care era cel mai puternic şi mai în stare să-i apere[312]. Cum regii Poloniei erau de obicei mai capabili să-i protejeze şi să-i ajute decât regii Ungariei, din pricina tulburărilor care au sfâşiat acest regat mai multe secole, principii Moldovei şi ai Ţării Româneşti erau desigur obligaţi să ţină cu regii Poloniei, ceea ce n-ar fi făcut cu siguranţă dacă regii Ungariei ar fi fost întotdeauna în stare a-i ajuta să pună capăt tulburărilor interne, care se ridicau adesea între aceşti principi, şi a-i apăra împotriva atacurilor turcilor şi tătarilor, şi dacă, în sfârşit, succesiunea ar fi fost tot atât de bine statornicită în Ungaria ca în Polonia. Autorii unguri ştiu bine drepturile acestui regat asupra celor două provincii. Autorii poloni nu pot să o nege mai cu seamă când se ia în seamă tratatul din 1412[313].

Cum, deci, Ungaria a putut să-şi valorifice drepturile sale asupra Haliciului şi asupra Vladimirului sau asupra Rusiei Roşii, în vigoare în acelaşi tratat, pentru ce nu ar trebui să reînvie drepturile sale asupra acestor două provincii care n-au fost niciodată în chip solemn supuse Porţii. //

O mărturie din cele mai sigure asupra drepturilor Casei 427<
de Austria asupra Moldovei, este încă, ceea ce un om de stat, anume Reycherdorf (Reicherstorffer), originar din Transilvania, care firesc trebuia să cunoască mai bine drepturile Casei de Austria asupra acestor două provincii vecine, şi care a fost întrebuinţat de Ferdinand regele Ungariei în mai multe solii, şi a fost chiar trimis în Moldova pentru a-i face o descriere întocmai, spune, în dedicaţia Cronografiei Moldovei, închinată zisului rege Ferdinand. *[...ni] descriptionem S. M. tua offerendam Duxi, ut admnonerem, Moldaviam minime contennendam Regni Hungariae, quasi romum non infirmum insidus Callidissimi Atrocissimi Tyranni nuper a Totius Christianae Republicae et Regni Veluti corpore avulsam omnibus viribus conatibus esse Vindicandum.*[314] Şi se crede de asemenea că puţin după aceea Casa de Austria a căutat iar sub împăratul şi regele Ungariei Rudolf să se facă stăpână asupra acestor două provincii[315].

NOTE EXPLICATIVE

1. Părere larg răspândită, de esenţă umanistă, un adevărat loc comun în scrierile învăţaţilor de diferite neamuri şi a călătorilor străini din secolele XVI–XVII. Astfel, la 1523, în *Viaţa lui Maxim Brancovici* se vorbea de „voievozii celor două Dacii" Radu cel Mare şi Bogdan III (G. Mihăilă, *Introducere* la *„Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei" – Letopiseţul lui Ştefan cel Mare –*, Bucureşti, 2005, p. 29). Relatând ştiri culese *în Polonia,* nunţiul papal G. Ruggiero scria în 1568 că: „Moldovenii (*Li Vallacchi*) locuiesc între fluviul Nistru [...] şi Dunărea spre Marea Neagră, şi această ţară este o parte din Dacia din vechime, care mai cuprinde pe lângă ea şi ţara pe care o locuiesc muntenii numiţi de poloni «multani» şi Transilvania" (*Călători,* II, p. 630). Cam în acelaşi timp cronicarul polon M. Bielski scria (în ediţia cronicii sale din 1564) că a existat un singur stat al românilor, în vremea sa împărţit în trei (P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă,* p. 158). Într-o mai nou semnalată *Histoire de l'etat present du Royaume de la Hongrie,* Cologne, 1686, p. 116, se aminteşte că: „Moldova, principat din Europa [...] a făcut odinioară parte din Dacia ..." (cf. şi C. Rezachevici, *Ştiri,* p. 659, nota 32). De la Croix menţionează la 1676 că: „Moldova şi Valachia nu formau în vechime decât o singură provincie a dacilor, numită Valahia..." (*Călători*, VII, p. 255). Alte relatări de acest fel din secolele XVII şi XVIII, în *idem*, VII, p. 520; VIII, p. 632; *Saeculum*, Iaşi, 1977, p. 94. În 1643 Udrişte Năsturel numeşte pe Matei Basarab: „voievod al ţărilor dacice" (I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia românească veche,* I, Bucureşti, 1903, p. 133–134). Şi Miron Costin, *Opere,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 203, 254; Constantin stolnicul Cantacuzino în *Cronicari munteni,* I, ed. M. Gregorian, Bucureşti, 1961, p. 5, iar apoi Dimitrie Cantemir socotea cele trei Ţări Române ca părţi componente ale

Daciei (*Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor,* ed. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 57, 62, 304). Ferdinand de Marsigli, *Description du Danube,* II, La Haye, 1744: „Dans la Moldavie qui faisoit autrefois partie de la Dacie d'en deçà des Monts...". Târziu, la 12 decembrie 1815 „Journal de Francfort" încă mai consemna părerea că în privinţa Moldovei şi Ţării Româneşti, regii Poloniei „ont toujours conservé leurs pretentions sur ces pays et porté constamment le titre de rois de Dacie, qui comprent les deux provinces" (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi,* I, Bucureşti, 1902, p. 363). Cf. şi A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"...,* în „Studii", XXII (1969), nr. 3, p. 437–444; A. Decei, *Relaţii româno-orientale,* Bucureşti, 1978, p. 96–103; C. Rezachevici, *Mihai Viteazul şi „Dacia" lui Sigismund Báthory de la 1595,* în „Argesis", Seria Istorie, Piteşti, XII (2003), p. 155–163; Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul Mediu,* Bucureşti, 1983, p. 140–147. Pentru prestigiul numelui Dacia, atribuit în Evul Mediu şi Danemarcei, cf. Al. Bărcăcilă, *Dacia şi Dania în istoriografia şi cartografia medievală,* în „SMIM", III (1959), p. 341–357.

2. Pentru întinderea şi denumirea „Cumaniei" în secolele XII–XIII, care îngloba şi teritoriul Moldovei, teritoriu care în veacurile XIII–XV apare în izvoarele diplomatice şi sub numele de „Cumania Neagră", cf. discutarea izvoarelor la V. Spinei, *Moldova,* p. 35–38, 230, 264; idem, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici,* Iaşi, 1985, p. 139, 147–161; idem, *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX–XIII,* Iaşi, 1999, p. 224; Şerban Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea,* Bucureşti, 2001, p. 291 şi urm.; Kurt Horedt, *Blökumanaland şi blakumen,* în „A.M.", VI (1969), p. 179–185; C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI–XIV,* în „AIIAI", XVI (1979), p. 183. Cf. şi A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et les roumains au milieu du XIII-e siècle,* Paris, 1930, p. 62–83; D. Onciul, *Scrieri istorice,* I, Bucureşti, 1968, p. 104, II, p. 335; I. Minea, în „CI", V–VII (1929–1931), p. 337; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* II, ed. a III-a, Bucureşti, f.a., p. 214, nota 37; *Istoria României,* II, Bucureşti, 1962, p. 109–110; Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident...,* Bucureşti, 1974, p. 168–169. Petre Diaconu, *Les coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles,* Bucureşti, 1978, p. 91 şi urm. Amintesc şi tradiţia consemnată încă la 1563 (!) din surse maghiare, de Anton

Verancsics: *„Comania est pars Valachiae a Comanis nigris dicta, quae est sita inter fluvium Olth, Alpes et Danubium versus Tartariam; hodie est pars Transalpines et Moldaviae"* (*Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, XXXII*, Budapesta, 1875, p. 63–64; Hurmuzaki, II[5], 1897, p. 522).

3. Este interesantă recunoaşterea existenţei formaţiunilor politice înaintea întemeierii statului feudal Moldova, fapt confirmat şi de numeroase cercetări, cf. Ştefan Olteanu, *Evoluţia procesului de organizare statală la est şi sud de Carpaţi în secolele IX–XIV,* în „Studii", XXIV (1971), nr. 4, p. 757–776; idem, *Structuri teritorial-politice româneşti în spaţiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII–XI,* în „RdI", XXXII (1979), nr. 2, p. 299–301, 306–307; N. Grigoraş, *Românii de la est de Carpaţi şi organizarea lor până la întemeierea statului românesc al Moldovei,* în „CI", S.N., VIII (1977), p. 269–285; V. Spinei, *Informaţiile istorice despre populaţia românească de la est de Carpaţi în secolele XI–XIV,* în „AIIAI", XIV (1977), p. 1–21; idem, *Moldova,* p. 225–232; C. C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967, p. 61–68; Şerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi imperiul mongol,* Bucureşti, 1993, p. 57–83; Al. A. Bolşacov-Ghimpu, *Cronica ţării Moldovei până la întemeiere (Contribuţii la istoria Moldovei în secolele IV–XIV),* Bucureşti, 1979, p. 31 şi urm., crede că a existat chiar un voievodat român înainte de „întemeiere"; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* Bucureşti, 1980, p. 172–186; P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, *Medievistica,* p. 1301, nota 167.

4. Plasarea unor expediţii tătăreşti în 1233 şi 1236 pe teritoriul viitoarelor state feudale Moldova şi Ţara Românească, în Transilvania şi chiar în Ungaria se întâlneşte şi în vechea istoriografie maghiară şi chiar în cea săsească din Transilvania (cf. izvoarele citate de G. Şincai, *Cronica,* I, p. 409, 413; Dimitrie Cantemir, *Istoria moldo-vlahică*, în *Opere complete*, IX[1], Bucureşti, 1983, p. 405); relatând în fapt evenimentele legate de marea invazie mongolă pornită la 1236 asupra Europei Răsăritene. Pentru înaintarea tătarilor spre Europa în 1223 (înfrângerea cnezilor ruşi în bătălia de pe râul Kalka, la 16 iunie 1223) şi prima lor mare expediţie din 1236–1238, care n-a depăşit cnezatul de Vladimir şi oraşul Cozelsc în sud-est, sub conducerea lui Batu, nepotul lui Ghinghis han, şi Subutai, cf. B. Spuler, *Die Golden Horde. Die Mongolen in Russland. 1223–1502,* ed. a II-a, Wiesbaden, 1965,

p. 16–26; idem, *Geschichte der Mongolen,* Zürich, Stuttgart, 1968, p. 63 şi urm.; B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei,* Bucureşti, 1953, p. 189–200; M. Prawdin, *L'empire mongol et Tamerlan,* Paris, 1937, p. 23–29; R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-khan, Tamerlan,* Paris, 1948, p. 308, 328–330; L. Halphen, *L'Essor de l'Europe (XI–XIIIe siècle).* Paris, 1932, p. 406–407, 410; Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur 1241–1502,* München, 1983, p. 34 şi urm.; Al. A. Bolşacov-Ghimpu, *op. cit.,* p. 77; V. Spinei, *Moldova,* p. 157–158, 179, nota 7; idem, *Marile migraţii,* p. 383–386; A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul Europei,* Bucureşti, 1933, p. 17 şi urm.; Virgil Ciocâltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, Bucureşti, 1998; Ovidiu Pecican, *Între cruciaţi şi tătari*, Cluj Napoca, 2006, p. 128–129.

5. *Bessarabie moderne* este în concepţia autorului cronicii, care era loc comun la autorii străini din secolele XVII–XVIII, partea de sud-est a Moldovei (cu cetăţile Chilia şi Cetatea Albă, cum o arată de altfel textul de faţă în chip explicit, şi cu Bugeacul), ocupată de turci începând din 1484, ruptă ca atare de voievodatul Moldovei. Numele de *Basarabia* provine de la faptul că înaintea întemeierii statului moldovenesc partea de sud a acestui teritoriu a fost stăpânit de domnul muntean Basarab I (observ că este de altfel singura amintire, cu excepţia unei simple menţiuni în pomelnicul bisericii domneşti din Curtea de Argeş, a acestui domn, redescoperit cu adevărat abia de istoricii din secolul XX, cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 70; idem, *Istoria popoarelor vecine*, p. 41–42. Însă, atât în cronica de faţă, cât şi în alte izvoare străine, *Basarabia* ca atare mai însemna şi Ţara Românească sau Ţara Basarabească (după cum *Bogdania* > Bogdan I, însemna Moldova), iar basarabi erau numiţi muntenii. Pentru aceste accepţiuni medievale ale termenului Basarabia, cf. V. Spinei, *Moldova,* p. 39; A. Armbruster, *Terminologia politico-geografică şi etnică a Ţărilor Române în epoca constituirilor statale,* în *Constituirea statelor feudale româneşti,* Bucureşti, 1980, p. 254–255; Doru Mihăescu, *Bucovina şi Basarabia (pornind de la numele lor)*, Iaşi, 2000, p. 96–127; V. Maciu, *Semnificaţia denumirii statelor istorice române,* în „RdI", XXVIII (1975), nr. 9, p. 1312. Cf. şi G. I. Brătianu, *La Bessarabie,* Bucureşti, 1943; Ion I. Nistor, *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană,* în „AAR", M.S.I., S III, t. XXVI, 1944, p. 1–27 + 1 hartă (cu bibliografia documentară a problemei); C. C. Giurescu, *«Oltenii» şi Basarabia,*

în „RIR", X (1940), p. 137–139; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, Bucureşti, 1974, p. 274; II, 1976, p. 16, 68; D. Onciul, *Istoria românilor dela întemeierea principatelor până la epoca lui Ştefan cel Mare,* Curs, Bucureşti, 1905–1906, p. 170–171; idem, *Scrieri istorice,* II, p. 32–33; B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae,* III, Bucureşti, 1976, p. 248; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe,* Bucureşti, 1899, p. 6–9; Dimitrie Cantemir, *Hronicul,* ed. cit., p. 585 (indice); G. Şincai, *Cronica,* I, p. 409, 413; Ph. Le Masson du Pont (*Călători străini*, VII, p. 299); Ferdinand de Marsigli, *Description du Danube,* II, La Haye, 1744 („...la Bessarabie, aujourd'hui le Budgiack..."). Nu poate fi însă acceptată părerea lui Al. A. Bolşacov-Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei,* p. 113: „Bugeacul este numit mai târziu şi Basarabia, probabil nu după numele domnitorului Basarab, care a stăpânit Chilia, ci fiindcă a fost locuit în parte de cumani, ce erau denumiţi şi „basarabi", între altele deoarece numele, într-adevăr de orgine cumană, Basarab, era doar nume propriu.

6. În text *ou* = sau, în loc de *et.*

7. *Moldavie moderne,* adică din vremea când scrie autorul textului, care numeşte astfel statul Moldova, fără părţile de sud-est ocupate treptat de Imperiul otoman după 1484. Pentru modern = actual, adică din vremea când scrie autorul cronicii de la Cracovia (secolul XVII), cf. şi nota 213 la INTRODUCERE.

8. *Alpra,* conducător al cumanilor din Ungaria, care luptă în sprijinul lui Bela IV în bătălia de la Kreussenbrunn (12 iulie 1260), împotriva regelui boem Přemysl II Otakar (*Cronica pictată dela Viena*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* XI, Bucureşti, 1937, p. 219–220). Cf. mai jos nota 10. „Principele Kuthen urmaşul lui Alpra" care ar fi trecut „în 1270" în Ungaria, personal altfel necunoscut, este în realitate confundat cu Kuthen (Kotian), hanul cumanilor din Stepa Cumană (*Deşt-i Kâpciak*), a cărui trecere în Ungaria a avut loc între 1238–1240 (cf. mai jos nota 11). *Kotian* era şi numele unuia din cele 11 triburi cumane din Deşt-i Kâpciak (B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur,* p. 279), fiind deci răspândit la cumani.

9. Bela IV, rege al Ungariei (1235–1270).

10. Přemysl II Otakar, rege al Boemiei (1253–1278), duce al Austriei (Ottokar II, 1251–1276). La 12 iulie 1260, în bătălia de la Kreussenbrunn, înfrânge pe Bela IV, alături de care se aflau şi cumani conduşi de Alpra, români ş.a. (Hurmuzaki, I[1], p. 287–288, nr. CCXI; G. Şincai, *Cronica,* I, p. 438–439). Cf. şi M. P. Dan, *Cehi,*

slovaci şi români în veacurile XIII–XVI, Sibiu, 1944, p. 17–22; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică,* p. 173; Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur,* p. 87–101; I. I. Nistor, *Participarea românilor la lupta de la Kreisenbrunn,* în „Junimea literară", II (1905), nr. 3, p. 38–40; idem, *Cehoslovacii şi românii,* în „CC", VI (1929–1930), p. 273.

11. În realitate, Kuthen (Kotian) care trece în Ungaria de teama tătarilor nu este „urmaşul lui Alpra", cel de la 1260, ci hanul omonim al cumanilor din Deşt-i Kâpciak, ginerele cneazului de Halici, Mstislav cel Îndrăzneţ, care, înfrânt de tătarii conduşi de Batu şi Subutai, în cadrul campaniei din 1236–1238 (cf. şi nota 4), s-a refugiat în ţara lui Bela IV, cu 40 000 de luptători cu familiile lor, trecând la catolicism şi fiind ucis în 1241 (Rogerius, *Cântecul de jale,* ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* V, Bucureşti, 1935, p. 61–62, 64–65, 67–69, 74–76). Cf. şi M. Prawdin, *L'empire mongol,* p. 21–22; B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.,* p. 189, 199. Trecerea sa în Ungaria e plasată în 1238 (Al. Gonţa, *op. cit.,* p. 23–24, 40), 1239 (V. Spinei, *Moldova,* p. 158) sau 1240 (A. Sacerdoţeanu, *Mare invazie tătară,* p. 19, nota 4; idem, *Guillaume de Rubrouck et les roumains,* p. 69–70.

12. Titlul de rege al „Cumaniei" (*rex Cumanie*) a fost adoptat de fapt de Andrei II, în 1233, Cumania reprezentând atunci doar o regiune din dreapta Oltului, ulterior referindu-se însă şi la regiunile din stânga Oltului şi din Moldova (V. Spinei, *Moldova,* p. 36; D. Onciul, *Scrieri istorice,* I, p. 698; II, p. 53; Iosif Şchiopul, *Diploma Andreiană din 1224,* Cluj, 1934, p. 68–71). În cronica de faţă (p. 425 <35>) se precizează că: „regii Ungariei au purtat titlul de rege al Cumaniei, prin care au înţeles propriu-zis Moldova şi Ţara Românească, şi aceasta de la regele Bela IV până în secolul XVI...".

13. Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei (1308–1342).

14. Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei (1342–1382) şi al Poloniei (1370–1382).

15. Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387–1437), împărat romano-german (1433–1437).

16. Matiaş Corvin, rege al Ungariei (1458–1490).

17. Cf. titlurile acestor regi în actele reproduse în anexă la A. Bonfini, *Historia Pannonica,* Colonia Agrippina, 1690, p. 30, 47.

18. Se referă la cumani.

19. Lângă localitatea Hodmezövásárhely din Ungaria.

20. Pentru războiul din 1282 între Oldamir, ducele cumanilor răsculaţi din Ungaria împotriva lui Ladislau IV, care, învingător,

urmăreşte pe cumanii refugiaţi la est de Carpaţi, sub protecţia tătarilor (Hurmuzaki, I[1], p. 484–485, nr. CCCXC), urmat de cea de-a doua năvălire a tătarilor în Ungaria, în 1285, sub conducerea lui Nogai şi Tölä Buga, instigaţi de cumanii învinşi, cf. *Cronica pictată dela Viena,* ed. cit., p. 221; V. Spinei, *Moldova,* p. 166, 169, 170–171; Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur,* p. 97–98; P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea,* în „AIIACN", XVII (1974), p. 213–220; P. Georgian, *Invaziile tătăreşti până la întemeierea principatelor,* în „CL", LVII (1925), nr. 5, p. 363. După cronicile vremii oastea cumano-tătară ar fi ajuns până dincolo de Pesta, străbătând deci şi teritoriile Moldovei şi Transilvaniei.

[21] Ladislau IV Cumanul, rege al Ungariei (1272–1290). Mama sa era cumană.

[22] De neam cuman. Numele acestor favorite în *Cronica pictată de la Viena,* ed. cit., p. 221. Pentru politica internă dezastruoasă a lui Ladislau IV, care adoptase moravurile cumane, inclusiv poligamia, şi care a aruncat Ungaria în criza şi anarhia feudală, care a caracterizat sfârşitul dinastiei arpadiene, cf. P. Iambor, *op. cit.,* p. 221–222; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, ed. II-a, Cluj, 1972, p. 188–189; *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapesta, 1974, p. 90 şi urm.

23. La 10 iulie 1290, în fortăreaţa Cheresig, lângă Oradea, de către căpetenii cumane (*Cronica pictată de la Viena,* ed. cit., p. 222; cf. şi Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur,* p. 100–101; P. Iambor, *op. cit.,* p. 221 (după *Cronica de la Ipatiev* la omorârea lui Ladislau IV ar fi participat şi români).

24. Pentru pendulările cumanilor între Ungaria şi Bulgaria, cf. A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et les roumains*, p. 70.

25. O stăpânire propriu-zisă a regatului ungar asupra teritoriului de la est de Carpaţi, după expediţia din 1282 (Hurmuzaki, I[1], p. 484-485, nr. CCCXC) nu poate fi acceptată în realitate, tocmai în vremea întăririi autorităţii Hoardei de Aur în sud-estul Europei, sub conducerea atotputernicului emir Nogai (1258–1299) (B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur,* p. 81–82; Al. Gonţa, *op. cit.,* p. 86–87; V. Spinei, *Moldova,* p. 230–232).

26. Această situaţie se potriveşte mai degrabă Ungariei, în timpul crizei care începe în vremea lui Ladislau IV Cumanul (cf. *Histoire de la Hongrie,* ed. cit., p. 91–93), cronicile maghiare descriind „evenimentele demne de plâns": războaie interne,

nimicirea oraşelor şi satelor, sărăcirea generală, care încep în perioada amintită (*Cronica pictată de la Viena,* p. 222).

27. Exagerare evidentă, contrazisă chiar de datele următoare ale cronicii. Pentru investigarea izvoarelor scrise şi arheologice care atestă existenţa populaţiei româneşti pe teritoriul Moldovei în a doua jumătate a secolului XIII şi prima jumătate a secolului XIV, cf. V. Spinei, *Moldova,* p. 188–232.

28. Această idee se află şi în cronica lui Ioan de Târnave, care, referindu-se la venirea lui Bogdan II în Moldova, afirmă că aceasta „de mult timp din cauza vecinătăţii tătarilor, <era> părăsită de locuitori" (*Scriptores rerum hungaricarum veteres et genvini*, ed. I. G. Schwandtner, Viena, 1746, p. 196).

29. Pentru Ludovic I de Anjou, cf. Hóman Balint, Szekfü Gyula, *Magyar törtenet* (Istoria Ungariei), III, Budapesta, f.a., p. 58–112.

30. Pentru voievodatul lui Bogdan în Maramureş până pe la 1343, şi reşedinţa sa feudală de la Cuhea, datând din prima jumătate a secolului al XIV-lea, dinainte de 1360, cf. R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din vecul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966, 58 p.; Radu Popa, *Recherches d'archéologie médiévale au Maramureş*, în „RRH", V (1966), nr. 5, p. 770; idem, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1997; p. 76–77, 144–148; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 427–428; Al. A. Bolşacov-Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei*, p. 104; V. Spinei, *Moldova*, p. 309–312; cf. şi I. Filipaşcu, *Voevodatul Maramureşului*, în „Transilvania", LXXVI (1945), nr. 34, p. 7, 16–21 (extras).

31. Interesant este că, „tradiţia" românească a „descălecatului" se referă la Dragoş din Maramureş şi la vânătoarea sa (rituală) a bourului (Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 45–68; idem, *Dragoş şi Bogdan întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 78–83; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 411–413 (cu bibliografia problemei); V. Spinei, *op. cit.*, p. 297–300), necunoscută autorului cronicii de la Cracovia, care a preluat ştirea despre „colonizarea" cu maramureşeni a Moldovei de către Bogdan I din cronica maghiară a lui Ioan de Târnave (Küküllö) cuprinsă întocmai în cea a lui Ioan de Thurócz, şi cele de la Buda şi Dubnic (cf. nota 204 la INTRODUCERE). După cum s-a mai subliniat (P. Popa, Şt. S. Gorovei, C. Rezachevici), trecerea lui Bogdan I în Moldova a reprezentat un act politic, nu demografic, însoţitorii săi fiind doar câteva sute de oameni.

32. Pentru istoriografia „întemeierii" Moldovei, cf. P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, *Medievistica*, p. 1302, nota 168; la care se adaugă Mircea D. Matei, *Formarea statelor feudale româneşti de sine stătătoare*, în „Rdl", XXXVI (1983), nr. 2, p. 194–196; Sergiu Iosipescu, *Schiţă a constituirii statelor naţionale româneşti*, în *idem*, nr. 3, p. 267–269; Şerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 179–181 etc. Părerile mai vechi asupra datei trecerii lui Bogdan I în Moldova, între 1359 (data din cronici) şi 2 februarie 1365 (cea a documentului maghiar care înregistrează izbânda sa), la V. Spinei, *Moldova*, p. 315, 337, notele 142–145; cf. şi C.C. Giurescu, *Târguri*, p. 66–68. O explicaţie la C. Rezachevici, *Cum a ajuns 1359 anul „Descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone*, în „RIM", 2003, nr. 1–2, p. 17–26. Evenimentul a avut loc, cel mai probabil, în 1363 (Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 89–93, 99–103; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 429–430).

33. Şi această afirmaţie e preluată din cronica lui Ioan de Târnave (cf. mai sus nota 31, şi nota 204 la INTRODUCERE). O „tradiţie" în acest sens apare şi la Miron Costin, *Opere*, p. 233. În realitate, aşezarea la est de Carpaţi, pe lângă români din Transilvania, a unor „mici grupuri de saşi, unguri şi, eventual, secui" a avut loc înaintea întemeierii statului Moldova (V. Spinei, *op. cit.*, p. 198–200).

34. Afirmaţia, de asemenea, preluată de la Ioan de Târnave, cronicarul regelui Ludovic I (cf. nota anterioară). În realitate, formarea târgurilor şi oraşelor moldovene începuse înainte de venirea lui Bogdan I din Maramureş (N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în „SCŞI", XI (1960), nr. 1, p. 83–95; C.C. Giurescu, *Târguri*, p. 68–79; Ştefan Olteanu, *Premisele majore ale procesului de constituire a oraşelor medievale la est şi sud de Carpaţi*, în „Studii", XXV (1972), nr. 5, p. 933–949; M.D. Matei, *Premisele formării oraşului medieval Suceava şi rolul aşezării până la mijlocul secolului al XIV-lea*, în „SCIVA", XXVIII (1977), nr. 1, p. 71–87; idem, *Civilizaţie urbană medievală românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1989; idem, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV–XVI)*, Suceava, 1970; C. Cihodaru, *Începuturile vieţii orăşeneşti în Iaşi*, în „AŞUI", XVII (1971), nr. 1, p. 31–45; idem, *Istoria oraşului Iaşi*, I, Iaşi, 1980,

p. 41–52; V. Spinei, *Începuturile vieţii urbane la Bârlad şi problema bârladnicilor*, în „AIIAI", XVII (1979), p. 271–293; Vasile Neamţu, Eugenia Neamţu, Stela Cheptea, *Contribuţii la problema urbanizării aşezării de la Baia în secolul al XIV-lea*, în *idem*, p. 295–304; idem, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV–XVI*, I, Iaşi, 1980; V. Neamţu, *Istoria oraşului medieval Baia, Civitas Moldaviensis*, Iaşi, 1997; Traian Valentin Poncea, *Geneza oraşului medieval românesc în spaţiul extracarpatic (secolele X–XIV)*, Bucureşti, 1999.

35. După pasajul referitor la Bogdan I din cronica lui Ioan de Târnave (cf. anterior nota 31, şi nota 204 la INTRODUCERE). Afirmaţia acoperă însă un fapt real, coloniştii străini s-au aşezat întotdeauna în localităţile cu caracter urban constituite mai demult de localnici, precum Baia, Siret, Suceava etc. (M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, în „SCIV", XI (1960), nr. 1, p. 109–110; N. Grigoraş, *Românii de la est de Carpaţi*, p. 279–284; C.C. Giurescu, *Compoziţia etnică a târgurilor moldovene*, în *Târguri*, p. 79–96; V. Neamţu, E. Neamţu, *Contribuţii*, p. 303; cf. şi Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau vom seinen Anfagen bis zu seinem Untergang (13-18 Jahrhundert)*, München, 1960.

36. Tot după o menţiune a cronicarului Ioan de Târnave (cf. mai sus nota 31, şi nota 204 la INTRODUCERE), contrazisă însă de luptele victorioase purtate de Bogdan I cu Ludovic I de Anjou, amintite în actul acestuia din urmă de la 2 februarie 1365 (*DRH*, D, I, p. 80-82). Cf. şi Şt. S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, p. 121–125; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în „SCŞI", XI (1960), nr. 1, p. 78; idem *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI–XIV* (II), în „AIIAI", XVII (1980), p. 131; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 430. Pentru discuţiile asupra momentului acceptării unei suzeranităţi a regelui Ungariei asupra Moldovei, în perioada 1367–1387, cf. V. Spinei, *Moldova*, p. 319; Şt. S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „AIIAI", XVI (1979), p. 183–191.

37. Această explicaţie pentru numele Moldova (de la râul cu acest nume), ca parte a unei Valahii ce cuprindea şi Ţara Românească – tot o Valahie, apare şi la alţi cronicari poloni din veacul XVI (L. Gorecki, în *Tesauru*, III, p. 210; J. Bielski, în „CI", I (1925), p. 114), dar şi la unii autori care i-au urmat (De la

Popeliniere, la 1581: „Valahia este astăzi împărţită în două, una numită Transalpină, [...] cealaltă numită Moldova, din pricina fluviului Moldova care trece prin această ţară...", în „Studii", V (1952), nr. 2, p. 178). Miron Costin înregistrează *legenda autohtonă* a vânătorii lui Dragoş cu căţeaua Molda, de la care s-ar trage numele râului Molda – Moldova, iar de la acesta cel al poporului moldovenesc (*Opere*, p. 209, 269). Alte izvoare care derivă numele ţării de la apa Moldovei, la V. Spinei, *Moldova*, p. 53, nota 156. Prima menţiune păstrată a „Ţării Moldovei" (*terra Moldauana*) e în actul lui Ludovic I din 20 martie 1360 (*DRH*, D, I, p. 75–78).

Istoriografia ipotezelor asupra originii numelui Moldova la E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *DIR*, *Introducere*, II, Bucureşti, 1956, p. 466-474; Teodor Bălan, *Numele Moldovei. O istoriografie a problemei*, în „Studii şi materiale", Istorie, Suceava, III (1973), p. 77–112; V. Spinei, *op. cit.*, p. 42–46; idem, *Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine stătător*, în *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 75–79 [combate părerile mai vechi ale lui B.P. Hasdeu şi Iorgu Iordan, dar şi pe cele ale lui V. Maciu, *Semnificaţia denumirii statelor istorice româneşti*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 9, p. 1315–1316 (care crede că numele râului Moldova vine de la oraşul Moldava-Baia şi nu invers), A. Armbruster, *Terminologia politico-geografică şi etnografică a Ţărilor Române*, p. 253 (care vede topicul Moldova derivat dintr-un onomastic mongol, fără legătură cu spaţiul est-carpatic) şi aminteşte ipoteza traco-dacică a lui A.V. Boldur, *Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 6, p. 935–940]; „AIIAI",XVI (1979), p. 296, nota 9; Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 130–140.

Originea numelui Ţării Moldovei a fost bine sintetizată de P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 103; „Deci, întâi a fost râul, numele său l-a luat târgul, apoi toată ţara", la care trebuie adăugată între ultimele două noţiuni veriga voievodatului local cu reşedinţa la Baia – Moldova, nucleul viitorului stat.

38. Acesta este, subliniez, cea mai corectă şi pertinentă explicaţie a originii numelui *Bogdania* pentru Moldova întâlnită într-un izvor narativ. Apelativul Bogdania a fost păstrat un timp de tradiţia populară autohtonă consemnată de Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, Veneţia, 1605, p. 105), fiind înlocuită abia în cursul veacului XVII de legenda „descălecatului" lui Dragoş, din care dispare Bogdan I şi numele

ţării derivat de la el. Turcii otomani, care au numit Ţara Românească *Iflak* (Valahia), întâlnind în secolul XV cea de-a doua Valahie nord-dunăreană, au denumit-o *Bogda-lli* (*vilaieti*), de la numele fondatorului statului şi a dinastiei, după un obicei care se întâlneşte şi la vechii germani sau la ruşi (V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Seria III, Cluj, 1925, p. 16–17), şi Bogdania a rămas pentru ei numele Moldovei până în secolul XIX, întrebuinţat astfel şi de ambasadorii europeni la Poartă. La 1559 un călugăr bulgar de la mănăstirea Zografu (Muntele Athos) vorbea încă într-o cronică universală de *„Ţara lui Bogdan"* (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *O cronică universală necunoscută din secolul al XVI-lea (după codicele 171 de la mănăstirea Hilandar)*, în „Cugetul, Revistă de Istorie şi Cultură", Chişinău, 2004, nr. 4 (24), p. 19–20). Cf. şi Doru Mihăescu, *Bucovina şi Basarabia (pornind de la numele lor)*, Iaşi, 2000, p. 96–97.

Turcii mai numeau Moldova şi *Kara Bogdan*, însă nu după numele lui Bogdan III sau Bogdan II, cum au crezut Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, respectiv Axinte Uricarul (la Emil Vîrtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei*, în „AIIAI", I (1964), p. 155–156), ci tot după cel al lui Bogdan I (cf. şi V. Spinei, *Moldova*, p. 317–318 [*Kara Bogdan* apare prima oară în cronica lui Yazicioğlu Ali, dar acesta, observ la rândul meu, îşi încheie cronica în 1424, care s-a păstrat într-un rezumat al lui Seyyid Lokmân din 1599–1600 (Aurel Decei, *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 169, 172 şi nota 1, p. 177, 180-181), astfel că nu putea fi un izvor de la începutul secolului XIV, chiar dacă se referă la această epocă]. De la turci numele Bogdania şi Kara Bogdania a trecut la greci, armeni ş.a., adjectivul „bogdănesc" circula la 1592 şi în ucraineană, iar numele ţării a ajuns să denumească pe conducătorul acesteia (E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 155, 159–161), sau chiar pe locuitorii ei (în 1502 solul lui Ştefan cel Mare la Veneţia e numit „Dacul Carabogdan", Hurmuzaki, VIII, p. 40–41).

Au existat şi explicaţii eronate ale numelui Bogdania în legătură cu turc. *bugdai* = grâu [la 1595 într-o geografie apărută la Florenţa, *Il mondo e sue parti cioè Europa, Affrica, Asia e Ameriga...*, se spune referitor la Moldova: „i Turchi chiamato questa provincia Carabogdana perche fa il formento negro" (N. Iorga, *Ştiri noi despre sfârşitul secolului al XVI-lea românesc*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XIX, 1937, p. 41)], etimologie discutată de Dimitrie Cantemir (*Istoria moldo-vlahică*, în *Opere complete*, IX[1], Bucureşti, 1983, p. 418–419) şi respinsă de E. Vîrtosu (*op. cit.*,

p. 157–158). Ultimul propunând însă o ipoteză la fel de hazardată, care pornea de la turc. *bug* = taur şi sufixul *dan* = teacă, vas, toc (cutie), explicând astfel onomasticul „Bugdan-Bogdan" prin simbolul heraldic al Moldovei, capul de bour (*ibidem*, p. 161–164). Cât despre cronicarii poloni, şi aceştia explicau numele Bogdania prin numele turcesc al grâului, „bugdai" (L. Gorecki), iar „Kara-Bogdan" prin latinescul *carus* = scump, vorbind de „Bogdan cel Scump (J. Bielski) (*ibidem*, p. 157–161). De aceea se cuvine încă o dată remarcată justeţea explicaţiei autorului cronicii de la Cracovia, după care „Bogdania, sau ţara lui Bogdan" se numea astfel „din pricină că acest principe îi fusee ctitor", fiind astfel singurul izvor din veacul XVII care face dreptate amintirii lu Bogdan I.

39. Ioan de Târnave, într-un pasaj amintit (cf. mai sus nota 31 şi nota 204 la INTRODUCERE) şi Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum*, decada 2, cartea 10, arată că Ludovic I de Anjou a cerut lui Bogdan I tribut, iar apoi Sigismund de Luxemburg la 1395 şi Matiaş Corvin la 1467 au condus expediţii în Moldova pentru supunerea lui Ştefan I, respectiv Ştefan cel Mare, suferind înfrângeri grele.

40. Se referă la bătălia turco-maghiară de lângă Mohács din 29 august 1526, în care ungurii au fost înfrânţi în mai puţin de o oră.

41. Vladislav II Jagiełło (1490–1516) şi fiul său Ludovic II Jagiełło (1516–1526), ucis în urma bătăliei de la Mohács, regi ai Ungariei şi Boemiei.

42. În tratatul din 30 mai 1519 de la Adrianopole, între sultanul Selim I şi regele Ungariei Ludovic II, care stipula o pace pe trei ani, de la 1 aprilie 1519, sunt cuprinse însă atât Moldova cât şi Ţara Românească, confirmându-se situaţia lor de tributare faţă de Înalta Poartă (Hurmuzaki, II^2, p. 303–307, nr. CCXXIII).

43. E vorba de Pocuţia, realipită în 1501 de Ştefan cel Mare Moldovei, pentru care în 1503 purta intense tratative diplomatice cu regele Poloniei Alexandru Jagiełło (1501–1506), în acelaşi timp mare cneaz al Lituaniei. Pentru aceste tratative, I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 469-470, 472–496; cf. şi Ion I. Nistor, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 2002, p. 334–336. Despre solii unguri amintiţi de autorul cronicii de la Cracovia, cf. nota următoare.

44. Scrisorile cu instrucţiuni înmânate de regele Vladislav II la Buda solilor săi la Ştefan cel Mare, în ziua Sfântului Gal (16 octombrie 1503) nu s-au păstrat, dar cei trei soli unguri implicaţi

în tratative moldo-polono-ungare pentru Pocuţia din 1503 sunt cunoscuţi: Ştefan Telegdi (Istvan Telegi, Thelegdi, de Tileagd) fost voievod al Transilvaniei (1487–1493; 1495–1498), Francisc Balassi (Ferencz Balassa), fost ban de Severin (1492), iar mai apoi ban al Croaţiei (1504), şi Emeric Csobor (Imre Csobor), care în 1497 a făcut parte din solia lui Vladislav II la sultan, în 1498 a însoţit solia lui Ioan Vitéz şi N. Bánffy la regele polon, iar în 1499 a luat parte la tratativele moldo-polone (*Materiały do dziejów dyplomacii polskiej z lat 1486–1516* (Materiale despre istoria diplomaţiei polone din anii 1486–1516), ed. Jósef Garbacik, Wrocław ş.a., 1966, p. 44–46; 55–56; I. Bogdan, *op. cit.*, p. 476, 481–482, 484, 488, 490, 492). Solii unguri, cel puţin primii doi, amintiţi nominal de Ştefan cel Mare, s-au aflat alături de acesta la râul Colacin, hotarul Moldovei cu Pocuţia, la 2 noiembrie 1503, ziua stabilită pentru întâlnirea cu delegaţii poloni, care însă nu s-au prezentat la tratativele pentru Pocuţia (*ibidem*, p. 469, 486, 490).

45. În realitate, Ţara Românească a devenit tributară Porţii sub urmaşii lui Mircea cel Bătrân, care a plătit doar o răscumpărare a păcii (C. Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 2001, p. 159–173), în timp ce Moldova a acceptat plata tributului în vara lui 1456 [*DRH*, A, II, p. 85–87; Leon Şimanschi, *„Închinarea" de la Vaslui (5 ‹iunie› 1456)*, în „AIIAI", XVIII (1981), p. 613–637; Şt. S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în *idem*, XVII (1980), p. 631–639; C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 531].

46. Pentru inversarea de către unii autori poloni a numirilor Moldovei şi Ţării Româneşti, cf. INTRODUCERE şi notele 74–81. Cf. şi C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 41–42. Pasajul respectiv din cronica de la Cracovia este de fapt o prelucrare nu tocmai inspirată după cronica lui M. Kromer (I.C. Chiţimia, *Opera umanistului polon Martin Kromer şi importanţa ei pentru istoria culturală a poporului român*, în „RS", XVIII (1972), p. 193). La 1690 polonii mai spuneau încă Moldovei „Valachia" sau „Valachia exterior" (E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 422, 427). Iar Dimitrie Cantemir menţionează că „polonii şi neamul lor slav le dau doar moldovenilor numele de *volohi*, care odinioară era laolaltă al tuturora, iar ţinutului (Moldovei *–n.a.*) îi spun *Voloşkaia Ziemie*" (*Istoria moldo-vlahică* în *Opere complete*, IX[1], p. 418–419). Cf. şi Miron Costin, *Opere*, p. 203.

47. Acest fiu, desigur cel mare, al lui Bogdan I, de existenţa căruia istoricii se îndoiesc, o neagă categoric [C. Racoviţă, *Începutul suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „RIR", X (1940), p. 241], îl consideră probabil identic cu Costea voievod din pomelnicul mănăstirii Bistriţa (Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 117) etc., este însă *atestat de cronica lui Jan Długosz, Historiae polonicae*, I, Leipzig, col. 1122, care îl crede voievod al Moldovei, necunoscând existenţa lui Bogdan I, care nu a avut relaţii cu polonii. Autorul cronicii de la Cracovia a preluat ştirile despre el, arătând că a murit către anul 1358, aşadar, în Maramureş, fără a domni, după cronica lui M. Kromer, care a utilizat textul lui Długosz. Acesta din urmă necunoscând campania maghiară în Moldova din 1359, în care un rol important a jucat Dragoş din Giuleşti (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 413–414), plasează în acelaşi an expediţia polonă încheiată cu bătălia din „Codrii Plonini", contradicţie remarcată încă de Grigore Ureche (P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 32–34; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 433), care a folosit şi el pe M. Kromer şi pe J. Bielski (I.C. Chiţimia, *Izvoarele şi paternitatea cronicii lui Grigore Ureche*, în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 207–212), şi Dimitrie Cantemir (*Opere complete*, IX[1], p. 103 şi urm.), contradicţie, de altfel, explicată (C. Rezachevici, *Cum a ajuns 1359 anul „Descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone*, în „RIM", 2003, nr. 1–2, p. 17–26), dar de care cei mai mulţi istorici din zilele noastre (cf. la *ibidem*, p. 23–24, şi la Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 101–102), pur si simplu nu ţin seama.

48. Cazimir III cel Mare (1333-1370).

49. Această promisiune de vasalitate este de fapt *prima relaţie politică cu Coroana polonă după constituirea statului moldovenesc neatârnat de către Bogdan I.*

50. În bătălia din iulie 1368 din „Codrii Plonini" sau „Bucovinele Mari", pe porţiunea drumului dintre Sniatyń şi vadul de la Cernăuţi (izvoare şi istoriografia pentru datarea şi localizarea bătăliei, la C. Rezachevici, *Cronologia critică*, p. 434–437; idem, *Cum a ajuns 1359 anul „Descălecatului" Moldovei?* p. 20–21; idem *La începutul relaţiilor Coroanei polone cu Ţara Moldovei. Unde s-a dat bătălia din „Codrii Plonini" (iulie 1368)?*, în *Rumuni i Polacy w Europie...*, Suceava, 2007 (în pregătire pentru tipar).

51. Petru I, fiul lui Ştefan şi nepotul lui Bogdan I (1367 spre sfârşit–1368 post iulie), pe care l-am introdus şi în şirul domnilor

Moldovei, fiind recunoscut ca „principe al Moldovei" chiar şi de autorul cronicii de la Cracovia (idem, *Cronologia critică*, I, p. 432–443). Până acum însă el a fost confundat de istoricii români şi poloni, fără excepţie, cu vărul său Petru (pe care l-am numit al II-lea), fiul Margaretei (Muşata), deşi stăruinţa cu care în izvoare e amintiti numele mamei ultimului în legătură cu acesta, e tocmai urmarea încercării de delimitare a celor doi (alte argumente în acest sens la *ibidem*, p. 438). Ignorând izvoarele polone, începând cu cel datorat lui Długosz, dar şi analiza critică pe care am făcut-o asupra acestora, Pavel Parasca revine la depăşitele păreri ale vechii istoriografii, cu o stăruinţă, să-i spunem, cel puţin ciudată (*Primii voievozi ai Moldovei*, în „Cugetul. Revistă de Istorie şi Cultură", Chişinău, 2003, nr. 4 (20), p. 29–30; idem, *Bogdan I*, în *Domnii Ţării Moldovei. Studii*, vol. editat de Demir Dragnev, Chişinău, 2005, p. 31–32).

52. Aceasta este o informaţie cu totul nouă, după izvoare astăzi necunoscute, dar care îşi găseşte o oarecare confirmare chiar în relatarea despre lupta din „Codrii Plonini" a lui J. Długosz, unde se arată că moldovenii pretendentului Ştefan din tabăra polonă s-au înţeles şi s-au împăcat cu cei din oastea lui Petru, contribuind la înfrângerea polonilor, condiţii în care o împăcare între cei doi fraţi rivali la tronul Moldovei, urmată de împărţirea stăpânirii asupra acesteia, pare firească (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 441).

53. Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei (1342–1382) şi al Poloniei (1370–1382), nepot de soră al lui Cazimir cel Mare.

54. *Interregnul* după moartea lui Ludovic I de Anjou a durat în Polonia între 1382 şi 1384.

55. Autorul cronicii de la Cracovia îl confundă pe Petru I (cf. nota 51) cu Petru II, fiul Margaretei (Muşata) (1375–1391), vărul său (C. Rezachevici, *op cit.*, p. 446–455, cu bibliografia respectivă).

56. Vladislav II Jagiełło, rege al Poloniei (1386–1434), mare cneaz (1377–1401) şi cneaz suprem al Lituaniei (1401–1434), pe numele său lituan dinaintea botezului Iogailas.

57. Hedviga (în polonă Jadwiga), fiica cea mică a lui Ludovic I de Anjou, crescută la Buda, a fost impusă de nobilimea din Polonia Mică drept „rege" (*rex*) a Poloniei (1384–1386), fiind căsătorită cu marele cneaz al Lituaniei Vladislav Jagiełło în 1386, alături de care a domnit până la moartea sa timpurie, în 1399, având ca şi sora sa, Maria, soţia lui Sigismund de Luxembug, un

anume drept şi la coroana ungară (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 84–85, 87–88).

58. Ziua exactă a ceremoniei depunerii omagiului de credinţă a lui Petru II, fiul Margaretei (Muşata) către regele Vladislav Jagiełło şi regina Jadwiga a fost 14 septembrie (de ziua Înălţării Sfintei Cruci) 1387, la Liov, ştire nouă, înregistrată doar în cronica de la Cracovia, după izvoare necunoscute, care completează perioada când perechea regală din Polonia s-a aflat la Liov [Antoni Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434* (Itinerariul regelui Vladislav Jagiełło 1386–1434) Varşovia, 1972, p. 30). Actul care consemna acest omagiu a fost scris mai târziu, cum se obişnuia în astfel de cazuri, la 26 septembrie 1387 (cf. nota următoare), care, deci nu este ziua depunerii omagiului, cum s-a crezut până acum, ci doar cea a scrierii lui. Ziua depunerii oamgiului a fost intenţionat aleasă, Înălţarea Sfintei Cruci fiind o mare sărbătoare atât la ortodocşi cât şi la catolici [cf. mai nou Liviu Pilat, *Cultul Sfintei Cruci în vremea lui Ştefan cel Mare*, în „Analele Putnei", Mănăstirea Putna, I (2005), nr. 1, p. 5–15; Maria Magdalena Székely, *Ştefan cel Mare şi cultul Sfintei Cruci*, în *idem*, p. 17–34].

59. Act scris la Liov la 26 septembrie 1387 (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 599–600, cu data greşită „6 mai").

60. Actul boierilor de adeverire a omagiului depus de Petru II, fiul Margaretei (Muşata) e redactat tot la 26 septembrie 1387 (*ibidem*, p. 601–602), cu aceeaşi dată greşită „6 mai".

61. Acest act însă nu s-a păstrat, nefiind amintit nici în inventarele actelor din castelul regal de la Cracovia de la 1551 şi 1682, dar, desigur, a existat, iar suma indicată de el e foarte precisă.

62. Petru II, fiul Margaretei (Muşata) a murit foarte probabil în decembrie 1391, fiul său Roman, amintit între 1394 şi 1403, însă nu a domnit, autorul cronicii de la Cracovia îl confundă cu Roman I (1392–1394), fratele şi urmaşul în scaun a lui Petru II (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 455–459, şi *Anexe*, planşa III[1]).

63. Actul lui Roman I e redactat la 5 ianuarie 1393 la Suceava (*ibidem*, p. 607–609).

64. Şi în acest pasaj este confundat pretendentul Roman, fiul lui Petru II, cu unchiul său Roman I, despre care astfel se spune că a fost capturat de Świdrigiełło, fratele regelui Vladislav Jagiełło, şi că ar fi depus omagiu acestuia din urmă în 1403, împreună cu „fratele" (de fapt vărul) său Alexandru cel Bun, aşa cum menţionază şi cronicarii J. Bielski (cf. *ibidem*, p. 456) şi mai

ales M. Stryjkowski (cf. *ibidem*, p. 468). În realitate, pretendentul Roman a fost susţinut de Świdrigiełło şi ţinut captiv de rege, fiind răscumpărat de fratele său Ivaşcu în 1400 (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 617–618), nu ştim exact în legătură cu ce acţiune a sa, iar în 1403 jură credinţă regelui, înaintea vărului său Alexandru cel Bun (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 456, 468–469).

65. Aici e vorba, de fapt, de Ştefan I (1394–1399), fiul lui Roman I, confundat de autorul cronicii de la Cracovia, dar şi de istoricii din zilele noastre (I.I. Nistor, C. Cihodaru, cf. *ibidem*, p. 461) cu Ştefan, fratele lui Petru I, ambii implicaţi în bătălia din „Codrii Plonini", din 1368, în vreme ce Roman (în realitate, pretendentul capturat de Vladislav Jagiełło, cf. nota anterioară) e confundat cu Roman I.

66. Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387–1437), până în 1395 alături de soţia sa Maria, fiica lui Ludovic I de Anjou (1382–1385; 1386–1395).

67. De fapt, actele, pentru că e vorba de cele din 6 ianuarie 1395 prin care Ştefan I, chezăşuit de boierii săi, făgăduieşte că va fi credincios regelui şi reginei Poloniei, iar boierii că îl vor însoţi când va fi chemat să depună omagiu regelui (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 609–615).

68. Despre depunerea omagiului de credinţă de către Ştefan I în Polonia la 1395 şi consemnarea acestuia într-un act aflat de autorul cronicii de la Cracovia în arhiva regală, nu s-a ştiut nimic până acum, dar faptul trebuie să fi avut loc după înfrângerea de către Ştefan I a invaziei lui Sigismund de Luxemburg în februarie 1395 la Hindău (Ghidăuani, la sud de Cetatea Neamţului) (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 462–464), tocmai pentru a întări legătura domnului cu regele Poloniei împotriva lui Sigismund. Actul redactat în 1396 (la începutul anului) a fost rezumat în inventarul documentelor din castelul regal de la Cracovia în 1682 (AGAD, Varşovia, *Nabytki...*, 143, f. 112v.) şi în lista din 24 august 1701 a tratatelor dintre Polonia şi Turcia (Moldova) dintre 1387 şi 1640, necesare pentru alegerea hotarelor moldo-polone (Hurmuzaki, *Supliment*, II^3, p. 283, nr. CIX).

69. Un astfel de act nu e cunoscut, iar în 1398 domnea Ştefan I, nepotul de frate al lui Petru II, fiul Margaretei (Muşata), care murise în 1391. Ca atare, ori e vorba de o alianţă a lui Ştefan I cu regele Poloniei încheiată la Radom în 1398, act original pe care autorul cronicii de la Cracovia afirmă că l-a văzut în „arhiva Republicii", care însă nu s-a păstrat, ori, mai degrabă putem

admite părerea Ilonei Czamańska că autorul amintit ar fi citat din memorie un act din 1389, redactat la Radom, în cadrul tratativelor solilor lui Mircea cel Bătrân şi Petru al Moldovei cu partea polonă pentru încheierea unei alianţe împotriva lui Sigismund de Luxemburg (*Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku* [Moldova şi Ţara Românească între Polonia, Ungaria şi Turcia în secolul XIV şi XV], Poznan, 1996, p. 63–64).

70. Ştefan I a murit înainte de 29 noiembrie 1399 (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 464).

71. Documentul nu s-a păstrat, dar e cunoscut după două rezumate diferite, cel din inventarul documentelor din castelul regal de la Cracovia din 1682 (AGAD, Varşovia, *Nabytki...*, 143, f. 112v.) şi cel din lista tratatelor din 24 august 1701, în care din eroare e datat „1411", fiind însă înscris la locul potrivit unui act din 1400, între un document din 1396 şi unul din 1400, care s-au păstrat (Hurmuzaki, *Supliment*, II^3, p. 283). Conţinutul ambelor rezumate e similar menţiunii cronicii de la Cracovia. Am putea crede că e vorba, totuşi, de confuzia cu o altă promisiune din 1411 aprilie 12 a lui Vladislav Jagiełło, care priveşte un rest de 1 000 de ruble „ce ni le-au împrumutat înaintaşii lui" Alexandru cel Bun (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 640–641), referire la împrumutul din 1388. Totuşi, e vorba de două împrumuturi deosebite, pentru că la *1388* regele zălogeşte, după obiceiul medieval, „oraşul nostru Halici, şi cu acest ţinut ce atârnă de el", care se află în Rusia Haliciului (*ibidem*, p. 605–606), în vreme ce la 1411 se referă la un alt zălog „a noastră cetate Sneatin şi Colomeia şi Ţara Pocuţiei" (*ibidem*, p. 640–641), cele două localităţi aflându-se în sud-estul Pocuţiei, care făcea parte din stărostia Podoliei. Acesta din urmă este însă tocmai zălogul pe care regele Poloniei îl oferise la *1400* lui Alexandru cel Bun, aşadar, la 1411, regele fixa un nou termen pentru plata datoriei neachitate din 1400, punând acelaşi zălog Pocuţia, cu cele două oraşe amintite; în urma acestui gest, Alexandru cel Bun reînnoind jurământul de credinţă faţă de rege (actul e redactat la Roman peste o lună, la 25 mai 1411, *ibidem*, p. 637–639). Cum nici de această dată regele nu şi-a achitat *această datorie*, de acum înainte domnii Moldovei vor pretinde mereu până la 1538 stăpânirea Pocuţiei din Podolia, nu a Haliciului din Rusia, ceea ce nu s-a observat până acum.

72. Alexandru cel Bun (1400–1432).

73. Actul este redactat la Suceava, la 12 martie 1402 (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 621–622). Pentru condiţiile în care s-a încheiat această legătură, cf. Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1985, p. 28; Gh. Pungă, Alexandru-Florin Platon, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene şi româneşti*, în „CI", S.N. XVIII[2] (1998), p. 32–33). Este, aşa cum arată cronica de la Cracovia, doar un act de acceptare a depunerii în viitor a omagiului faţă de regele Poloniei.

74. Faptul nu este real, dar ameninţarea cu pericolul otoman, care masca pretenţiile maghiare asupra Ţărilor Române extracarpatice, a pătruns până în literatura istorică modernă (cf. Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina von des ältesten Zeiten...*, Cernăuţi, 1904, p. 13).

75. Acest omagiu iniţial depus de Alexandru cel Bun la Sniatyń în 1404 (desigur, în prima jumătate a anului), nu este cunoscut, ca dealtfel nici actul care îl consemna, văzut de autorul cronicii de la Cracovia în arhiva regală, care nu îl confundă cu cel ce consemna repetarea omagiului de către Alexandru în august acelaşi an, însă la Cameniţa (cf. nota 77). Este o ştire nouă şi interesantă.

76. E vorba de pretendentul Roman, fiul lui Petru II, fiul Margaretei (Muşata), care inervenise în Moldova, se pare, încă din 1399 (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 468–469), şi ameninţarea din nou de către acesta a scaunului lui Alexandru cel Bun în 1404, este, de asemenea, o ştire nouă care explică repetarea neobişnuită în practica feudală a omagiului (acesta se depunea, de regulă, o singură dată în viaţă) faţă de Vladislav Jagiełło în cursul aceluiaşi an, în vederea obţinerii ajutorului acestuia.

77. Actul scris cu acest prilej la Cameniţa, la 1 august 1404, a fost publicat de M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 625–627.

78. Se referă la Rusia Haliciului, numită de obicei pe scurt Rusia, care nu trebuie confundată cu statul moscovit, ce se numea Marele Cnezat al Moscovei.

79. Regele Ungariei Sigismund de Luxemburg fusese în 1410 aliatul cavalerilor teutoni în războiul împotriva Poloniei (ajutată cu trupe de Alexandru cel Bun), astfel că la începutul anului următor Vladislav Jagiełło a întărit alianţa cu domnul Moldovei împotriva regelui Ungariei, în care se înscrie şi actul de recunoaştere a datoriei de 1 000 de ruble pe care o avea faţă de Alexandru, datat

12 aprilie (în „această zi mare" – Paştele catolic) 1411 (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 640–641).

Rubla din text era *„rubla francească"*, adică *lira* (*libra*) genoveză de argint, care era mai mult o unitate de plată decât o monedă, de aceea se exprima, între altele, în *ducaţi* de aur veneţieni (I.I. Nistor, *Istoria românilor*, I, p. 271–272), aşa cum apare în cronica de la Cracovia.

80. Tratatul secret de la Lublau (L'ubotin, în Slovacia), pe atunci în comitatul Zips, lângă hotarul ungaro-polon, din 15 martie 1412, dintre regii Sigismund de Luxemburg şi Vladislav Jagiełło, care urma negocierilor din martie–noiembrie 1411, socotit un compromis între cei doi în privinţa situaţiei Moldovei, a fost în fapt o victorie diplomatică pentru regele Ungariei, după peste două decenii de relaţii conflictuale cu Polonia. Acesta recunoştea legăturile voievodului Moldovei cu regele Vladislav, dar obţinea ca în cazul unui refuz al lui Alexandru de a-l ajuta, ambii regi să pătrundă în Moldova, să-l alunge pe Alexandru şi să-şi împartă Moldova după o delimitare foarte precisă, de la Bucovinele Mari (Codrii Plonini) la Marea Neagră, printre Iaşi şi Bârlad, partea nord-estică, cu Suceava, Iaşi şi Cetatea Albă revenind Poloniei, în vreme ce sud-vestul, cu Bârlad şi Chilia ar fi trecut în stăpânirea Ungariei. În cazul în care domnul Moldovei va asculta cererile regelui Sigismund de Luxemburg, urma să-şi păstrze scaunul chiar cinci ani după moartea unuia din cei doi regi. După care o comisie polono-maghiară urma să dezbată pretenţiile celor două regate asupra Moldovei (Hurmuzaki, I^2, p. 483–487). Cf. şi Florin Constantiniu, Şerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVII (1964), p. 1129–1140; I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 262; C. Racoviţă, *Începuturile*, p. 323; Ion Eremia, *Statutul politico-juridic internaţional al Ţării Moldovei în timpul domniei lui Alexandru cel Bun*, în vol. *In honorem Demir Dragnev. Civilizaţia medievală şi modernă a Moldovei, Studii*, Chişinău, 2006, p. 244–250.

81. Actul care consemna jurământul de credinţă faţă de Vladislaw Jagiełło depus de Alexandru cel Bun la Sniatyń în mai 1415 nu s-a păstrat, deşi J. Długosz spune a fost predat regelui în chip solemn pentru a-şi afla locul în arhivă, dar autorul cronicii de la Cracovia a aflat despre el din cronica lui Martin Kromer, pe care o citează, acesta, la rândul său, folosind relatările lui Jan Długosz (*Historiae polonicae*, I, Leipzig, 1711, col. 367).

82. Mai cu seamă în 1422, când cei 400 de călăreţi moldoveni ajung până la Marienburg (Malbork), reşedinţa Ordinului cavalerilor teutoni, unde au o luptă victorioasă cu garnizoana cetăţii [J. Długosz, *op. cit.*, col. 415; P.P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „RS", IV, (1960), p. 233–234].

83. Sigismund de Luxemburg a devenit împărat romano-german doar din 1433, dar autorul cronicii îl numeşte astfel şi înaintea acestei date.

84. Se referă la discuţiile din congresul (întâlnirea) polono-ungară de la Luck, în Volânia, din ianuaraie 1429, în care la acuzaţiile vehemente ale lui Sigismund de Luxemburg (după J. Lasicki acesta ar fi cerut chiar exterminarea românilor [*Tesauru*, III, p. 255–256]) că Alexandru cel Bun nu şi-a îndeplinit obligaţiile prevăzute în tratatul de la Lublau de a trimite trupe în campaniile sale antiotomane (din 1427 şi 1428), Vladislav Jagiełło a dat răspunsul amintit şi în cronica de la Cracovia, arătând că în 1426, când trupele moldovene au răspuns convocării, împreună cu cele polone, au fost lăsate să aştepte degeaba, căci cel care nu s-a prezentat a fost chiar Sigismund (cf. I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926, p. 17–18; V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia*, p. 41–42; Jacob Caro, *Geschichte Polens*, III, Gotha, 1869, p. 608). După 1412 regele Poloniei a fost mereu împotriva planurilor lui Sigismund de Luxemburg de împărţire a Moldovei (R.F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, p. 18).

85. Autorul cronicii de la Cracovia documentează căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Ringala (botezată Ana), care era sora marelui cneaz al Lituaniei Witold (şi vară a regelui Vladislav Jagiełło), după actele divorţului ei de domnul moldovean din 1421 (cf. I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, Bucureşlti, 1913, p. 34–36; *DRH*, A, I, p. 69–72). Pentru Ringala-Ana, din 1415 a treia soţie a domnului Moldovei, văduva lui Henryk Siemowitowic, fiul cneazului Mazoviei Siemowit III, decedat în 1393, şi soarta ei după divorţul de Alexandru din 1421, cf. C. Rezachevici, *Ringala-Ana un episod dinastic în relaţiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „RdI", XXXV (1982), nr. 8, p. 817–823. Ilia nu era fratele ci fiul lui Alexandru cel Bun.

86. Alexandru cel Bun a trecut în vara 1431 de partea noului mare cneaz ortodox al Lituaniei Świdrigiełło (în lituană Svitrigailas) (1430–1432), reprezentant al intereselor nobilimii ortodoxe

ruteano-lituane, răsculat împotriva fratelui său, regele Vladislav Jagiełło, cneazul suprem al Lituaniei, ocupând Pocuţia şi atacând localităţi din restul Podoliei şi chiar din Rusia Haliciului, din motive nu tocmai bine cunoscute, după J. Długosz atras de fratele regelui cu o mare sumă de bani. După acelaşi cronicar polon, părtinitor în acest caz, Alexandru fiind înfrânt de poloni ar fi murit de supărare (*Historiae polonicae*, I, col. 588–591), însă aceasta nu s-a petrecut în 1433, cum crede autorul cronicii de la Cracovia, ci la 1 ianuarie 1432 (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 474–475, cu izvoarele şi bibliografia problemei).

87. În realitate la 1 ianuarie 1432 (cf. nota precedentă),.

88. Ilia (acesta era adevăratul său nume, nu Ilie sau Iliaş) era fiul doamnei Ana (diminutiv Neacşa), fiica Anastasiei şi nepoata lui Laţcu (1368–1375), în timp ce Ştefan II era fiu nelegitim al unei Stanca (Stana), altfel necunoscută, şi i se mai spunea înaintea domniei, rutenizat, Steţco (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 476, 481).

89. Ilia domn al Moldovei (1432–1433; 1435–1436; împreună cu Ştefan II 1436–1442).

90. Ştefan II domn al Moldovei (1433–1435; împreună cu Ilia 1436–1442; 1442–1447).

91. Maria (Mańka) Holszański, sora reginei Sofia (Sońka) Holszański, ultima soţie a regelui Vladislav Jagiełło. Ea şi soţul ei Ilia erau deci cumnaţi cu regele Poloniei, iar copiii lor, Roman III (1447–1448), Alexandru II (Alexăndrel, 1448–1449; 1452–1454; 1455) şi Anastasia, erau veri cu regii Poloniei Vladislav III Varnensul (1434–1444) şi Cazimir IV Jagiellonul (1446–1482). Cf. C. Rezachevici, *Cine a fot soţia lui Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun? Un alt episod dinastic moldo-polono-lituan*, în „AG", S.N. II (1995), nr. 3–4, p. 11–18.

92. Pentru luptele dintre Ilia şi fratele său vitreg Ştefan II din 1433, care au deschis şirul conflictelor dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun ce au durat un sfert de veac, cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 479–482, cu izvoarele şi bibliografia problemei.

93. Desfăşurările cronologice la *ibidem*, p. 480–482. Prin „Republică" se înţelege Uniunea polono-lituană.

94. M. Kromer, *De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, ed. a III-a, Basel, 1568, p. 306. Autorul cronicii de la Cracovia a folosit o altă ediţie. „Învoielile" propuse de regele Vladislav Jagiełło şi sfetnicii săi lui Ştefan II la 13 decembrie 1433 s-au păstrat (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 654–659).

95. Şi acest act emis de regele Poloniei tot la 13 decembrie 1433, la Lancici, ca şi cele din nota anterioară, împreună cu care a fost acordat lui Ştefan II, s-a conservat (*ibidem*, p. 660–662), conţinând cea mai veche descriere a hotarelor Moldovei spre stăpânirile polone. Râul „Polozna" însă nu e menţionat în acest act. Cf. şi C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 482.

96. Într-adevăr, Ştefan II împreună cu boierii săi a confirmat la 13 ianuarie 1434, la Suceava, legăturile predecesorilor săi cu Vladislav Jagiełło şi a promis că va veni în Polonia să depună omagiu (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 663–667), dar n-a mai apucat să o facă, fiindcă regele s-a îmbolnăvit la 25 aprilie şi s-a paralizat la 15 mai 1434, tocmai când se afla la masă cu solii lui Ştefan II, veniţi să stabilească data depunerii omagiului de credinţă de către domnul lor (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 483). Autorul cronicii de la Cracovia a văzut în arhiva regală „învoielile" propuse de Vladislav Jagiełło şi sfetnicii săi lui Ştefan II la 13 decembrie 1433 (cf. nota 94) şi, desigur, a crezut că în schimbul lor acesta din urmă a şi depus omagiu în acelaşi an 1433, ceea ce nu s-a întâmplat.

97. Vladislav II Jagiełło, bolnav şi paralizat (cf. nota anterioară) a murit la 31 mai 1434 (*ibidem*).

98. Vladislav III Warneńczyk (Varnensul) rege al Poloniei (1434–1444) şi al Ungariei (1440–1444).

99. După J. Długosz, *Historiae polonicae*, I, col. 679, e vorba de localitatea Sieradz, unde se afla închis Ilia (cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 480; Th. Holban, *O emendare a cronicii lui Ureche*, în „CI", VIII–IX (1932–1933), nr. 1, p. 221).

100. Adică partea de sud-est a Moldovei din stânga Prutului, cu Bugeacul, Chilia şi Cetatea Albă, aflată în secolul XVII când scrie autorul cronicii de la Cracovia sub stăpânire otomană. Cf. şi nota 213 la INTRODUCERE.

101. De fapt, după a doua domie a lui Ilia (1435–1436), Moldova n-a fost împărţită, ci în ea s-a instituit o *domnie comună* a celor doi fraţi, fiecare cu coroana sa, alternând reşedinţele comune Suceava şi Vaslui, dar bătând o monedă inscripţionată în comun (1436–1442) (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 483–487). Însă numai Ilia a depus personal omagiu de credinţă noului rege Vladislav III la Liov, la 18 septembrie 1436 (actul e scris a doua zi, M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 697–700) împreună cu boierii săi (*ibidem*, p. 701–704). Deşi nu apare în actele de omagiu, regele i-a impus lui Ilia şi un tribut în natură, cu titlul de dar, amintit de M. Kromer (cu precizarea că numai atunci s-a vorbit e acesta),

de la care a luat ştirea autorul cronicii de la Cracovia, dar menţionat şi într-un calendar ceh de la începutul secolului XVI [Tr. Ionescu-Nişcov, *Un aspect al relaţiilor româno-polone la mijlocul secolului al XV-lea*, în „RdI", XXVII (1974), nr. 12, p. 1747, 1752–1753. Şi în Ţara Românească, după o ştire din 1447–1448, s-ar fi dat un tribut în boi regelui Ungariei, o singură dată la fiecare nouă domnie (Ş. Papacostea, *Din nou cu privire la demografia Ţării Româneşti în secolul XV*, în „RdI", XXXVII (1984), nr. 6, p. 579–581). Cf. şi C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 488].

102. Nu e însă vorba de o „vânzare", ci de o cedare prin actul scris la Liov la 23 septembrie 1436 a Pocuţiei şi a Ţării Şepeniţului pentru răscumpărarea pagubelor făcute în Polonia de oştile lui Alexandru cel Bun în 1431 (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 706–708).

103. Se referă, de fapt la documentul citat în nota precedentă.

104. Datări greşite (6942 – 1434; 6943 – 1435), polonii neştiind, de obicei, să utilizeze era bizantină, de la facerea lumii. S-a păstrat însă actul lui Ştefan II scris la Bârlad la 25 septembrie 1439, prin care făgăduieşte credinţă şi ajutor lui Vladislav III, cerând acelaşi lucru de la acesta (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 714–715), ceea ce nu înseamnă un act de omagiu.

105. Tulburările din Ungaria au început după moartea regelui Albrecht de Austria (1439), când s-au înfruntat gruparea nobiliară a reginei văduve Elisabeta, care în februarie 1440 a dat naştere unui fiu (Ladislau Postumul), cu cea condusă de Ioan de Hunedoara, banul de Severin, care a impus pe tronul de la Buda pe regele Poloniei Vladislav III (ca Vladislav I), urmat de un război civil (1440–1442). Aventurându-se imprudent în campania pentru despresurarea Constantinopolului de turci, Vladislav I (III) a căzut în bătălia de la Varna, la 10 noiembrie 1444 (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 96–97).

106. Ilia a murit înainte de 22 august 1448, probabil la Colomeea, în Pocuţia, iar lui Ştefan II i-a tăiat capul Roman II, fiul lui Ilia, la 13 iulie 1447, cu sprijinul unui complot boieresc (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 491, 493).

107. Roman II, fiul cel mare al lui Ilia (1447; 1447–1448).

108. Petru III, fiul lui Alexandru cel Bun (1447; 1448).

109. De fapt, Petru III a înlăturat în august 1447 pe Roman II cu ajutoare din Polonia de la Teodoryk (Didrih) Buczacki, starostele Podoliei şi castelan de Cameniţa, iar nu de la Ioan de Hunedoara. Apoi l-a asociat pe Roman II (1447), care însă l-a alungat din domnie (după 23 decembrie 1447), făcându-l abia

acum să se refugieze la Ioan de Hunedoara, în Transilvania. Cu ajutorul acestuia din urmă, la începutul lui 1448 l-a alungat pe Roman II în Podolia, unde acesta a fost otrăvit de boieri la 2 iulie 1448 (*ibidem*, p. 499–504).

110. Autorul cronicii de la Cracovia numeşte astfel Ţara Românească; inversarea numelor Ţărilor Române extracarpatice întâlnindu-se la scriitorii poloni şi la cei care i-au urmat. Blaise de Vigenère, secretarul regelui Poloniei Henri de Valois, relata la 1573: „Din faptul că Valahia e numită şi Moldova, se întâmplă adeseori să fie confundată una cu cealaltă..." (*Călători*, II, p. 641; cf. şi nota 76 la INTRODUCERE). La 1595 nunţiul papal din Alba Iulia, Alfonso Visconti acuza pe omologul său din Polonia, San Severo că foloseşte numirea de Moldova pentru Ţara Românească şi de Valachia pentru Moldova (Hurmuzaki, XII, p. 192), după ce acuzase de fals pe trimisul papal G. Malaspina din acelaşi motiv (*ibidem*, p. 188–189). În 1688 şi reprezentantul Franţei în Polonia, Bethune-Croissy, scria că „provincia pe care toate hărţile o consemnează a fi Valahia, care are drept capitală Iaşii, e numită Moldova de polonezi, şi că cea care după noi este Moldova, trece la ei drept Valahia" (Hurmuzaki, XVI, p. 209). Inversarea amintită se întâlneşte şi în cartografie. Pe o hartă anterioară bătăliei de la Nicopole din 1396 Moldova e numită Valachia [cf. „SMIM", IX (1978), p. 197], la fel şi pe o hartă a Ucrainei şi a împrejurimilor publicată în 1714 (J.B. Homan, *Neuer Atlas ueber die ganze Welt*, Nürnberg, 1714, p. 166).

111. De fapt, Vladislav II (1447–1456), protejatul lui Ioan de Hunedoara (C. Rezachevici, *Cronologie critică*, I, p. 98–100).

112. Vlad Dracul (1437–1442; 1444–1447). A fost ucis de oştenii lui Ioan de Huneroara pe când fugea de la Târgovişte spre Bucureşti, pe „Drumul Sării", la localitatea Bălteni, judeţul Dâmboviţa, înainte de 16 decembrie 1447. O dată cu el a fost decapitat şi fiul său cel mare, Mircea, care îl însoţea, deşi după tradiţia internă (de fapt o legendă mai puţin credibilă) acesta ar fi fost ucis de către orăşenii (boierii) din Târgovişte (C. Rezachevici, *Cronologie critică*, I, p. 97).

113. L-am identificat cu Stanciu, fiul lui Mânzilă de la Argeş şi al Marinei, sora lui Ioan de Hunedoara, unchiul dinspre tată al lui Nicolae Olahus, menţionat chiar de acesta din urmă, pe care Ioan, unchiul său, ar fi vrut să-l instaleze domn după executarea lui Vlad Dracul în decembrie 1447, dar apoi s-a răzgândit şi l-a orbit, pentru a nu-l deranja pe cel asupra căruia s-a decis, în cele din

urmă, Vladislav II. Acest Stanciu era soţul legitim al mamei lui Radu Paisie (1535–1536; 1536–1539; 1539–1544; 1544–1545), pe care astfel, Nicolae Olahus îl socotea vărul său dinspre tată, deşi era cunoscut drept fiul natural al lui Radu cel Mare (1495–1508) (*ibidem*, p. 98–99, 102–103, 192).

114. Vlad Dracul era căsătorit cu Anastasia (Cneajna, călugăriță Eupraxia) fiica lui Alexandru cel Bun. Este o confirmare târzie, dar totuşi interesantă a acestei înrudiri între dinastiile din Moldova şi Ţara Românească, care făcea din Vlad Ţepeş, fiul lui Vlad Dracul, „vărul" lui Ştefan cel Mare (*ibidem*, planşele I^{1-2}, III^{2}).

115. La sfârşitul lui decembrie 1447 oastea lui Ioan de Hunedoara condusă de Csupor de Monoszló (Ciubăr vodă al cronicilor moldovene) a instaurat în Moldova pe Petru III, căruia Ioan i-a impus recunoaşterea stăpânirii ungureşti (de fapt ungaro-muntene) asupra Chiliei (cetatea insulară Licostomo), care aparţinea de fapt Ţării Româneşti (dar Vladislav II era vasalul lui Ioan de Hunedoara) (*ibidem*, p. 503–506).

116. Ca fiu legitim al lui Alexandru cel Bun, Petru III era frate cu Ilia, tatăl lui Roman II, care îi era, în realitate, nepot de frate (*ibidem*, planşa III^{2}).

117. Roman II era fiul Mariei Holszański şi a lui Ilia voievod, iar Cazimir IV era fiul Sofiei Holszański, ultima soţie a lui Vladislav Jagiełło (cf. nota 91).

118. Pentru cronologia şi bibliografia acestor evenimente cf. *ibidem*, p. 506.

119. Din 22 august 1448 datează actele prin care Petru III şi boierii săi, aflaţi la Hotin, consemnează jurământul de credinţă faţă de Cazimir IV, domnul angajându-se să vină în Polonia la cererea regelui pentru depunera omagiului, cu condiţia să fie înştiinţat cu două–trei luni înainte pentru a se pregăti (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 733–740). Acceptarea de predare a lui Mihai, fiul marelui cnez lituan Sigismund Kiejstut, nu apare însă în aceste documente (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 506). Sigismund Kiejstut avusese el însuşi, pe la 1435, legături cu Ilia, fratele lui Petru III, care, numindu-l „părintele nostru marele cneaz Sigismund", i-a făgăduit credinţă şi ajutor împotriva oricui, cu excepţia „domnului" său, regele şi împotriva Coroanei polone (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 691–692).

120. Petru III a murit curând după 10 octombrie 1448, la 26 de ani, foarte probabil în urma unei boli grave, pregătindu-şi locul de veci la mănăstirea Probota (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 507–508).

Sfârşitul său fiind învăluit în taină, autorul cronicii de la Cracovia îl plasează în 1450. Cum atunci domnea Bogdan II (1449–1451), şi avuseseră loc guvernarea lui Csupor de Monoszló (Ciubăr vodă) (octombrie-decembrie 1448) şi prima domnie a lui Alexăndrel (Alexandru II) (1448–1449) (*ibidem*, p. 508–513), moartea lui Petru III în 1450, ştire nouă a cronicii de la Cracovia, nu poate fi acceptată decât dacă am admite odată cu A.D. Xenopol sau Şefan S. Gorovei) că a fost dus, sau s-a retras, în Transilvania, unde ar fi murit peste aproape doi ani.

121. Bogdan II (1449–1451), care şi-a zis fiu natural al lui Alexandru cel Bun, era de fapt, foarte probabial, fiul fratelui acestuia, jupan Bogdan (*ibidem*, p. 514–515, cu bibliografia respectivă; cf. şi Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Din nou despre ascendenţa şi înrudirile lui Ştefan cel Mare*, în vol. *In honorem Demir Dragnev. Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova*, Chişinău, 2006, p. 366–380; idem *Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Epoca lui Ştefan cel Mare. Oameni, destine şi fapte*, Bucureşti, 2004, p. 51–68).

122. Alexăndrel (Alexandru II) (1448–1449; 1452–1454; 1455) cu cel de al doilea fiu al lui Ilia voievod şi al Mariei Holszański, fiind, deci, văr drept după mamă cu regele Poloniei Cazimir IV.

123. Se referă la faptul că după înfrângerea suferită la Tămăşani pe Siret, la nord de Roman, la 12 octombrie 1449, Alexăndrel şi mama sa s-au refugiat în Podolia, sub ocrotirea starostelui regal Teodoryk (Didrih) Buczacki (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 512–513), de unde în ianuarie–martie 1450 au organizat o campanie în Moldova cu trupe date de Cazimir IV, obţinând un succes temporar, urmat din nou de refugiul în Polonia (*ibidem*, p. 516).

124. Încă de la 2 decembrie 1449, în forma propusă de el a tratatului cu Didrih Buczacki, Bogdan II îi cerea acestuia şi tuturor rudelor sale să mijloacească pentru el „pe lângă iubitul nostru domn, pe lângă măria sa craiul" (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 746–748), recunoscut astfel ca „domn" (suzeran), dar nu rezultă din nici un document că ar fi propus depunera omagiului personal.

125. După J. Długosz, contemporan evenimenelor, comandanţii armatei polone, atraşi de Bogdan II la sud de Vaslui, în zona codrului Lipovăţului, au acceptat, după şapte zile de tratative, încheierea unei „păci", la 5 septembrie 1450 (*Historiae polonicae*, II, col. 60–63), propusă de Bogdan II, doar pentru a surprinde a

doua zi oastea polonă şi a o învinge, aşa cum va face şi fiul său Ştefan cel Mare (aflat în 1450 alături de tatăl său) în 1497, împotriva unei alte oşti polone, în bătălia din Codrul Cosminului. E vorba de o stratagemă militară din partea lui Bogdan II şi apoi a lui Ştefan cel Mare care i-a urmat exemplul, pentru a echilibra şansele victoriei.

126. Bătălia zisă de la Cransa (6 septembrie 1450) s-a dat la sud de Vaslui, lângă pârâul Izvorul Crasnei, la intrarea în codrul Lipovăţului, şi a constituit modelul urmat peste 47 de ani de Ştefan cel Mare în lupta din Codrul Cosminului (26 octombrie 1497), şi tot acelaşi loc a fost ales de Ştefan pentru a înfrânge la 10 ianuarie 1475 oastea otomană a beilerbeiului Suleiman Hadâmbul (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 516–517).

127. La 15 octombrie 1451, la satul Răuseni, lângă Suceava, unde Ştefan cel Mare a înălţat o biserică în memoria tatălui său (*ibidem*, p. 518–519).

128. În textul francez „Alexandre l'Ainé", adică Alexandru cel mai în vârstă, cu acelaşi sens ca apelativul românesc „Bătrânul", nelegat de vârstă, ci de necesitatea departajării de un domn omonim, apărut ulterior, în acest caz Alexandru II, zis Alexăndrel (cel tânăr, mai nou).

129. Petru Aron (1451–1452; 1454–1455; 1455–1457), care, după cum bine remarca autorul cronicii de la Cracovia, şi-a luat „fără cuviinţă dreptul asupra Moldovei", autodeclarându-se fiu al lui Alexandru cel Bun. În realitate, se numea Aron Harnazan, nume cu rezonanţă armeană (Petru fiind luat doar ca nume domnesc), şi a apărut în cercul din Polonia al doamnei Maria Holszański, mama lui Alexăndrel, cu acesta din urmă încheind alianţă în numele căreia l-a ucis pe Bogdan II (*ibidem*, p. 524–525).

130. După 17 octombrie 1451 (*ibidem*, p. 525).

131. Manuil pârcălabul, credincios acum lui Alexăndrel (cf. Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Manoil Grecul (?–1467), un mare demnitar la curtea domnească din Suceava*, în vol. *Epoca lui Ştefan cel Mare*, p. 132–146).

132. De fapt, promite doar depunerea omagiului în Polonia la 23 septembrie 1453 (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 765–768).

133. La 26 august 1455 în Cetatea Albă, definitiv înlăturat de Petru Aron în martie 1455 (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 529–530).

134. O inadvertenţă, Petru Aron îşi zicea fiul nu fratele lui Alexandru cel Bun. Pentru domnia sa din 1455–1457, cf. *ibidem*, p. 530–533.

135. În sens figurat, Petru Aron numind „mamă" pe Maria Holszański, văduva lui Ilia voievod, fosta sa protectoare (cf. şi *ibidem*, p. 531).

136. Actul a fost scris la 1 octombrie 1455 la Hotin (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 773–776).

137. Războiul de 13 ani cu Ordinul cavalerilor teutoni (1454–1466) (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 95–100).

138. Solii lui Petru Aron au determinat pe sultanul Mehmed II să accepte cererea domnului Moldovei, socotită însă de sultan ca plata unui haraci (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 801). Domnul şi un sfat domnesc lărgit întrunit la Vaslui la 5 iunie 1456 aprobă noua dare, socotită temporară, pentru răscumpărarea păcii (*DRH*, A, II, p. 85–87), dar de atunci Moldova a devenit tributară Înaltei Porţi [Leon Şimanschi, *„Închinarea" de la Vaslui (5 ‹iunie› 1456)*, în „AIIAI", XVIII (1981), p. 613–637; Şt. S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în *idem*, XVII (1980), p. 631–639. Pentru evoluţia statutului Moldovei faţă de Poartă, cf. Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Bucureşti, 1993, p. 197–206, 240–246].

139. De fapt în anul următor. Matiaş Corvin rege al Ungariei (1458–1490).

140. Al Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş. Pentru inversarea numelor Ţărilor Române extracarpatice, cf. şi nota 110.

141. Vlad Ţepeş a fost arestat din porunca lui Matiaş Corvin, înainte de 26 noiembrie 1462, de către Jan Jiškra din Brandys, la hotar, în dreptul cetăţii Piatra Craiului, loc ales, cum am mai arătat, pentru că aici Ţepeş ieşise de pe pământul şi de sub jurisdicţia saşilor, inamicii săi, dar nu intrase încă în Ţara Românească, de unde putea primi ajutoare (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 104–105, cu bibliografia problemei).

142. Radu cel Frumos (1462–1473; 1473–1474; 1474; 1474–1475) nu avea cum să închine turcilor Chilia (insulară, Licostomo), care avea şi o garnizoană ungară a lui Ioan de Hunedoara, sau Cetatea Albă, aflată în stăpânirea lui Ştefan cel Mare.

143. Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457–1504).

144. În realitate, cu prilejul primului tratat cu reprezentanţii regelui Poloniei, din 4 aprilie 1459, care punea capăt războiului de doi ani cu Petru Aron, refugiat în Podolia, Ştefan cel Mare doar „promitea" (*promittimus*) să nu aibă un alt suzeran (*dominus*) decât pe regele Poloniei (Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 268), iar în scrisoarea pe care i-a adresat-o acestuia la 1 ianuarie 1468 Ştefan recunoştea că „plăteam tribut turcilor", nu însă cu semnificaţie vasalică, ci, desigur, ca o răscumpărare a păcii, de vreme ce mai jos afirmă că turcii, „de cari ţine şi soarta noastră", şi ungurii, au trimis soli la el, cerându-i să se despartă de regele Poloniei „ca să aflăm milă şi cinste la dânşii" (P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XV, 1934, p. 64, 66), adică să intre sub suzeranitatea acestora. Nu rezultă de nicăieri că Ştefan plătea tribut Porţii împotriva voinţei regelui Poloniei, iar la sfârşitul secolului XVI polonii pretindeau că însuşi Cazimir IV a îngăduit lui Petru Aron să se închine turcilor (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 382). Cu prilejul cuceririi Chiliei în ianuarie 1465, Ştefan i-a atras pe orăşeni de partea sa înfăţişându-le la tratativele premergătoare scrisori ale lui Cazimir IV care le cerea să se închine domnului Moldovei (P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în „RS", III (1958), p. 111; J. Długosz, *Historiae polonicae*, II, col. 344).

145. Referire la Ştefan cel Mare, Petru Aron şi un pretendent cu nume (mai degrabă decât poreclă) de trib cuman, Berindei [căruia la 1 aprilie 1457 i se spune „fiu de cuman", cf. A.C.G. (P.P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii", V (1952), nr. 3, p. 196], despre care nu ştim nimic altceva decât că a însoţit ca pretendent pe Matiaş Corvin în campania acestuia în Moldova din toamna 1467. Unii l-au considerat eronat acelaşi cu Petru Aron, alţii l-au identificat cu stolnicul omonim din 1435–1442, sau l-au acceptat ca atare (I. Minea, *Informaţiile*, p. 46, nota 2; Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laudae maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 69, nota 166). J. Długosz crede că Berindei a fost invitat la el de Matiaş Corvin, pentru a-i reda domnia în Moldova, iar autorul cronicii de la Cracovia afirmă că s-a dus el în Ungaria.

146. Bătălia de la Baia a avut loc în noaptea de 15/16 decembrie 1467 (P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*,

p. 63, 66; Grigore Ureche, *Letopiseţul*, p. 93; Şt. S. Gorovei, Maria Magdalena-Székely, *op. cit.*, p. 63–66; Alexandru I. Gonţa, *Strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)*, în *Studii de istorie medievală*, Iaşi, 1998, p. 309–326.

147. Actul prin care Ştefan cel Mare făgăduieşte credinţă regelui Cazimir IV şi Coroanei polone şi prestarea personală a omagiului când regele va veni la Cameniţa, Colomeea sau Sniatyń, adică în Podolia a fost scris la Suceava la 28 iulie 1468 (I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 300–304), şi trimis regelui la înapoierea solilor acestuia, cei „doi nobili de vază" din textul cronicii de la Cracovia, care erau Dobiesław (Dobko) Byszowski, castelan de Bełz, şi Stanisław Tęczyński, subcămăraş de Chełm (*ibidem*, p. 305, 307). Pentru ca vasalitatea lui Ştefan faţă de rege să fie „după rânduială", trebuia să depună în persoană omagiul.

148. În traducere: „acela, anume regele Ungariei, nesocotind mai întâi înţelegerea regatelor, apoi provocând cu îndrăzneală în mai multe rânduri daune, a tratat cu ostilitate Regatul Poloniei, de curând s-a comportat cu duşmănie, a tratat cu război regiunea vasală a Regatului Poloniei şi împotriva principelui Ştefan al Moldovei cu ostilitate, fără declaraţie de război, a incendiat-o".

149. Pentru cele două incursiuni ale oştii lui Ştefan cel Mare în Transilvania, cea dintâi condusă chiar de el, cf. Şt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 72–74.

150. După lupta de la Orbic – Buhuşi, ţinutul Neamţ, din 14 decembrie 1470 (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 534).

151. Adică Moldova; pentru inversarea numelor Ţărilor Române extracarpatice cf. nota 110. Pentru invazia tătarilor, cf. discuţia la Nagy Pienaru, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 275–306.

152. Aceeaşi inversiune a denumirilor Ţărilor Române extracarptice (cf. nota precedentă). Se referă la Radu cel Frumos, domnul Ţării Româneşti.

153. Ţării Româneşti. Acest răspuns al lui Ştefan a fost scris la Vaslui, la 13 iulie 1471 (I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 311–313), fiind urmat de o nouă scrisoare a regelui Cazimir IV (*ibidem*, p. 314).

154. Campania lui Ştefan cel Mare a avut loc în noiembrie 1473, iar familia lui Radu cel Frumos a fost capturată la

24 noiembrie, o dată cu cucerirea cetăţii Dâmboviţei (Bucureşti) (*Cronicile slavo-române*, p. 8, 17, 31; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 107).

155. Cf. pentru aceste evenimente şi J. Długosz, *Historiae polonicae*, II, col. 508–509, 516. În acest caz sintagma Ţara Românească (Valahia) se referă la Moldova.

156. La 6 decembrie 1474 (Ileana Căzan, *Duşmani de temut – aliaţi de nădejde. Ţările Române în epoca lui Ştefan cel Mare în contextul politicii central-europene*, Bucureşti, 2004, p. 64).

157. Moldova. Cf. nota 110.

158. Bătălia de la sud de Vaslui (10 ianaurie 1475); cf. mai nou Şt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 109–117; reconstituire după cercetare la faţa locului, la C. Rezachevici, *Bătălia din 10 ianuarie 1475: de ce la sud de Vaslui?*, în „MI", XXXVIII (2004), nr. 2, p. 15–18.

159. La 6 iunie 1475. Cf. Matei Cazacu, Kéram Kévonian, *La chute de Caffa en 1475 à lumière de nouveaux documents*, în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique", Paris, XVIII (1976), nr. 1, p. 495–538.

160. În acest caz e vorba de Bugeac.

161. Forma lui Ştefan cel Mare a legăturii de „credinţă veşnică" faţă de regele Ungariei Matiaş Corvin a fost redactată la Iaşi la 12 iulie 1475 (I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 330–333), iar cea a lui Matiaş, ca răspuns la cea a domnului Moldovei, la 15 august 1475, la Buda (*ibidem*, p. 334–336).

162. Toate aceste amănunte se află în cronica lui J. Długosz, *Historiae polonicae*, II, col. 534.

163. Acest pretendent Alexandru „un moldovean care zicea că e frate cu Ştefan" e amintit în cronica lui Długosz ca pretendent adus de Mehmed II în campania din 1476 pentru a fi instalat în locul lui Ştefan cel Mare (*ibidem*, col. 544). După unele păreri ar fi vorba de un fiu al lui Petru Aron (I. Minea, *Informaţiile*, p. 58, nota 6; Şt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 148).

164. În cronica amintită a lui J. Długosz, *loc. cit.*, sultanul răspunde solilor poloni că nu îşi poate întrerupe campania din cauza legăturilor cu voievodul „Basarabiei" (Ţării Româneşti) şi cu hanul tătarilor, care l-au îndemnat la această expediţie. Cronica de la Cracovia vorbeşte însă de cuvântul dat pretendentului Alexandru că va fi domn al Moldovei, ceea ce este o informaţie altfel necunoscută (cf. şi nota 166).

165. Pentru întreaga campanie din 1476 a lui Mehmed II în Moldova, evenimentele legate de ea şi bătălia de la Valea Albă

(Pârâul Alb) – Războieni, din 26 iulie 1476, cf. *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie şi culegere de texte*, Bucureşti, 1977 (autorul studiului introductiv Manole Negoe). Ultima prezentare a acestei campanii sultanale la Şt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 147–159. În legătură cu contradicţia, niciodată explicată până acuma, a pierderilor oştii lui Ştefan cel Mare în lupta de la Valea Albă, foarte mari după izvoarele interne, foarte mici după cele externe, menţionez cu această ocazie că ele se referă la două momente diferite ale bătăliei. Eroicul atac prin surpriză a lui Ştefan asupra avangărzii otomane este cel care s-a soldat cu foarte mari pierderi, care au impresionat sursele interne, în timp ce rezistenţa finală a taberei fortificate, apărată în ariergardă de puţini luptători, la adăpostul căreia resturile oştii lui Ştefan cel Mare s-au putut retrage în pădure, a dus la puţine victime, înregistrate de izvoarele externe ca pierderi totale în urma luptei.

166. Voievodul Ţării Româneşti era Basarab Laiotă cel Bătrân în a patra domnie (1475–1476) (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 115), dar autorul cronicii de la Cracovia, care nu-l cunoaşte, crede că sultanul instalase în scaunul muntean pe pretendentul Alexandru (cf. nota 163).

167. Comprimând textul lui J. Długosz, *loc. cit.*, după versiunea, M. Kromer, care spune că oastea turcească a intrat în Podolia şi a incendiat câteva localităţi fără importanţă, după care sultanul a asediat Suceava şi Hotinul, autorul cronicii de la Cracovia lasă să se înţeleagă eronat că cele două cetăţi ar fi în Podolia şi ar fi fost atacate de oastea domnului muntean.

168. Pentru viaţa lui Vlad Ţepeş după arestarea sa din ordinul lui Matiaş Corvin în noiembrie 1462, eliberarea şi reînvestirea sa, în iunie 1474, de către regele Ungariei, ca domn al Ţării Româneşti (1476), încoronat la 26 noiembrie, cu sprijin transilvan şi a lui Ştefan cel Mare, urmate de luptele cu turcii lui Basarab-Laiotă şi de uciderea lui Ţepeş, de către boierii complotişti partizani ai lui Laiotă, la sfârşitul lui decembrie 1476, oricum înainte de 10 ianuarie 1477, cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 115–117, cu bibliografia problemei.

169. Referire eronată la Radu cel Frumos (cf. J. Długosz, *op. cit.*, col. 562), care însă murise în vara sau toamna 1475 (C. Rezachevici, *op. cit.*,p. 113–114).

170. Expediţia lui Ştefan cel Mare pentru înlăturarea lui Basarab cel Bătrân Laiotă şi înlocuirea lui cu Basarab cel Tânăr

Ţepeluş (1478–1480) a avut loc în noiembrie – începutul lui decembrie 1477 (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 119–121). Ţepeluş, nu era din Moldova, ci era fiul lui Basarab II (1442–1444) din Ţara Românească (*ibidem*, p. 111), care aici e numită, prin inversarea numelor la unii autori poloni, Moldova.

171. Pace mijlocită din însărcinarea sultanului chiar de Basarab cel Tânăr Ţepeluş (*ibidem*, p. 124).

172. În urma unui *„mare război sfânt"* pregătit cu o deosebită grijă de Baiazid II, dovadă neobişnuitul său *firman de război sfânt* din 28 aprilie-7 mai 1484, de curând publicat (Mihai Maxim, *Ştefan cel Mare şi Înalta Poartă: noi documente turceşti*, în „Revista de istorie militară", 2004, nr. 1 (83), p. 18–21), sultanul a cucerit Chilia la 14 iulie, iar Cetatea Albă la 7–8 august 1484 (Şt. S. Gorovei, Maria Magdalena Szekély, *op. cit.*, p. 213–222, cu bibliografia esenţială).

173. La 12 septembrie 1485 (descrierea ceremoniei la Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în „AIIAI", XX (1983), p. 257–267; şi în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504–2004. Portret în istorie*, Mănăstirea Putna, 2006, p. 439–457). Cf. şi interpretarea lui Florentina Căzan, Cătălin Mustaţă, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone şi implicaţiile lor politice la sfârşitul secolului XV şi în secolul XVI*, în „RdI", XXXVI (1983), nr. 4, p. 365–366.

174. Se referă la exemplarul slavon al lui Ştefan cel Mare, cu pecetea domnească şi peceţile boierilor martori, la 16 septembrie 1485 (I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 370–375). Forma latină a aceluiaşi act, aparţinând regelui Cazimir IV este din 15 septembrie (*ibidem*, p. 375–377).

175. Spre deosebire de cronicarii poloni care s-au ocupat de evenimentele din 1497, M. Miechowski şi B. Wapowski, şi de o bună parte a istoricilor poloni (cf. Veniamin Ciobanu, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Polonia oglindite în istoriografia poloneză*, în „CI", S.N., 1975, p. 38–70), autorul cronicii de la Cracovia e cât se poate de tranşant, accentuând din capul locului că regele Ioan Albert (1492–1501) urmărea „să devină stăpânul Moldovei".

176. Autorul confundă localitatea Lublau, unde s-a ţinut congresul polono-maghiar din 1412, cu Levoča (în Slovacia), pe atunci în regatul ungar, unde s-a ţinut un alt congres al fraţilor Jagiełłoni, cu excepţia marelui cneaz al Lituaniei Alexandru, în aprilie 1494.

177. Bugeacul cu teritoriile Chiliei şi Cetăţii Albe.

178. Reconstituirea campaniei din 1497 a regelui Ioan Albert şi a confruntării sale cu Ştefan cel Mare la C. Rezachevici, Dan Căpăţână, *Campania lui Ştefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român*, III, Bucureşti, 1975, p. 38–70, pe baza tuturor izvoarelor cunoscute şi a itinerariului oştii polone, după documentele cu precizări topice, emise de unii comandanţi poloni în timpul deplasării (*Acta expeditionum bellicalium palatinatus Callisiensis et Posnaniensis in Valachos et in Turcas anno 1497–1498*, ed. M. Bobrzyński, Cracovia, 1882). Acesta din urmă este un izvor absolut obiectiv, nefolosit de nici un istoric român până atunci în reconstituirea traseului oastei polone, şi necunoscut lui Gh. Duzinchevici, *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor*, în „SMIM", VIII (1975), p. 9–61, care, drept urmare, s-a grăbit mai apoi să-l conteste în fel şi chip (idem, *Precizări referitoare la războiul moldo-polon din 1497*, în „RA", LVI (1979), nr. 1, p. 67–71).

179. De fapt a fost un sistem de legături, care a debutat cu tratatul de alianţă între fraţii Ioan Albert şi Vladislav II, din 13 iulie şi 1 august 1498 (Hurmuzaki, II^2, p. 406–409, nr. CCCLVI), care se referea şi la Moldova, urmat de cel dintre Ioan Albert şi Ştefan cel Mare, din 15 aprilie 1499 (*ibidem*, p. 421–425, nr. CCCLXVI) şi în aceeaşi zi dintre Ioan Albert şi Vladislav II, ambele redactate la Cracovia (*ibidem*, p. 425–430, nr. CCCLXVII). A doua zi, tot la Cracovia, a fost prezentată prima variantă a tratatului moldo-polono-ungar, de către delegaţii lui Ştefan (*ibidem*, II^2, p. 438–439, nr. CCCLXX), urmat la 12 iulie 1499 de forma redactată din porunca lui Ştefan cel Mare la Hârlău a tratatului domnului Moldovei cu fraţii Jagiełłoni, Ioan Albert regele Poloniei, Alexandru mare cneaz al Lituaniei, şi Sigismund, tratat mijlocit de Vladislav II, regele Ungariei, vădit favorabil domnului Moldovei (*ibidem*, II^2, p. 439–445, nr. CCCLXXI; I Bogdan, *Documentele*, II, p. 417–441), culme a realizărilor diplomatice a marelui domn, urmat la 14 septembrie 1499 de un tratat de alianţă cu Alexandru, marele cneaz al Lituaniei, redactat la Suceava (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 442–446). În toate aceste acte se prevedeau condiţii de alianţe antiotomane între toate părţile implicate.

180. Se referă desigur la acceptarea tratatului propus de Ştefan cel Mare la 12 iulie 1499 la Hârlău, cu Ioan Albert, Alexandru şi Sigismund Jagiełło (cf. nota precedentă) traducerea acestuia în limba latină (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 435–441).

181. De fapt, e vorba de Ilie, fiul lui Petru Aron, decapitat în martie 1501 la Czchow, unde probabil rezida, în condiţiile arătate de autorul cronicii de la Cracovia, care a preluat ştirea de la M. Kromer, iar acesta de la contemporanii M. Miechowski şi B. Wapowski. Pentru acest Ilie, cf. şi Ştefan S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în „SMIM", VIII (1975), p. 188.

182. Pocuţia, parte de vest a Podoliei.

183. Autorul cronicii de la Cracovia a mai amintit solia celor trei trimişi ai regelui Vladislav II al Ungariei în Moldova la 1503 (cf. nota 44).

184. Ştefan cel Mare a murit marţi 2 iulie 1504, pe la 8,30 dimineaţa, la curtea domnească din Suceava (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 539).

185. Bogdan III (1504–1517). Afirmaţia că nu avea decât un singur ochi provine din izvoarele polone, fără acoperire pe plan intern la vremea sa, chiar contrazisă de reprezentările sale contemporane, fiind poate un zvon răutăcios, care ar fi putut avea la bază un glaucom (care duce la orbire) cu debut la un singur ochi (care însă nu are manifestări exterioare) (*ibidem*, p. 547–548).

186. În text scrise sub forma coruptă „Thimenik" şi „Cissabeslos". Aceste localităţi cu împrejurimile lor au fost ocupate de Ştefan cel Mare în toamna anului 1501 o dată cu întreaga Pocuţie. Tismieniţa (Thissmyenycza) [actuala localitate ucraineană Tysmenytsia] şi Ceşibieşi (Czesshibyessy) [localitatea ucraineană de azi Yezupil] se aflau în nordul Pocuţiei, la sud-est de Halici [la est şi sud-est de actualul oraş ucrainean Ivano-Frankivsk] (I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 459, 470, 474; I.I. Nistor, *Istoria românilor*, I, p. 335). Înapoierea către Polonia a acestora însemna cedarea nordului Pocuţiei.

187. Cronicarul Ludovic Dietz (1485–1545), secretar regal, vorbeşte pe larg în lucrarea sa, *De Sigismundi regis temporibus* (1506–1516) despre împrejurările în care Bogdan III a cerut de soţie pe sora regelui (P.P. Panaitescu, *Izvoarele slave externe*, p. 58–60). Prin căsătoria cu aceasta se pare că Bogdan III spera să reprimească Pocuţia în cadrul zestrei Elisabetei, astfel că în toamna 1505 a cedat această regiune (V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia*, p. 106; I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 364).

188. La 6 octombrie 1505 solii lui Bogdan III au acceptat condiţiile grele impuse de rege, referitoare la unirea Moldovei cu Polonia (A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae et*

Hungariaeque cum Valachia et Moldavia, I, Budapesta, 1914, p. 75–78) şi la 16 martie 1506 la Lublin s-a încheiat convenţia pentru căsătoria lui Bogdan III cu sora regelui Alexandru Jagiełło (M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voevod (1504–1517)*, Bucureşti, 1940, p. 440–445; A. Veress, *op. cit.*, p. 78–81; Christine Klęsk, *Documents de la Bibliothéque Kórnicka relatifs aux relations polono-moldaves*, în „RHSEE" XV (1938), nr. 1–3, p. 50–51). Însă polonii, stăpâni pe Pocuţia, n-au mai acceptat căsătoria, pretextând împotrivirea miresei. Moartea neaşteptată a regelui peste patru luni a favorizat reacţia lui Bogdan III, care a reocupat Pocuţia în acelaşi an 1506 (I.I. Nistor, *loc. cit.*).

189. Cf. M. Kromer, *De origine et rebus gestis polonorum libris XXX*, Basel, 1568, p. 443: „Nectamen memorat Miechouiensis et Vapouius, qui nam belli huius Valachici exitus fuerit". Dar pacea („foedere") o argumentează cu o scrisoare a regelui Alexandru ce există în arhivă („argumento literarum Alexandri regis, quae extant in Archivo").

190. Alexandru Jagiełło a murit la 19 august 1506.

191. Sigismund I (mai târziu numit cel Bătrân) (1507–1548).

192. Războiul moldo-polon din 1509–1510 a fost foarte sângeros, Bogdan III ajungând până la Liov (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 138–140; Kazimir Puławski, *Wojna Zygmunta I-ego z Bohdanem wojewóda moldavskim w 1509 roku* (Războiul lui Sigismund I cu voievodul moldovean Bogdan în anul 1509), Cracovia, 1877. Autorul, sau mai degrabă traducătorul cronicii de la Cracovia afirmă încă o dată eronat că polonii „aveau în Moldova" localităţile Suceava, Hotin, Cernăuţi, Neamţ ş.a., situaţie care nu se întâlneşte decât în vremea campaniilor lui Jan Sobieski spre sfârşitul secolului XVII, când, desigur, a fost tradusă în franceză cronica de la Cracovia.

193. Bogdan III. Autorul cronicii de la Cracovia sau traducătorul ei pare să nu se fi desprins de figura lui Ştefan cel Mare, de unde şi această eroare.

194. Numai primul personaj e cunoscut, Osvald de Korlathkew (Korláthköi, Korlatkö), amintit într-o solie la Suceava la 12 decembrie 1509 (A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 99–100; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voevod*, p. 453). Desigur „Cartale" reprezintă o formă coruptă de la al doilea nume al lui Osvald. Pentru implicarea acestuia în solia din acelaşi

an a lui Vladislav II către fratele său Alexandru, regele Poloniei, cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, ed. a II-a, Bucureşti, 1996, p. 197.

195. După o primă formă a tratatului de pace dintre regele Poloniei Sigismund I şi Bogdan III, negociată de repezentanţii ambilor la Cameniţa, la 22 ianuarie 1510 (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 454–467), tratatul de pace s-a încheiat prin documentele redactate la Iaşi, la 7 februarie 1510 (*ibidem*, p. 468–483) şi Cracovia, la 20 martie acelaşi an (Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 1–10, nr. I), acesta din urmă fiind de fapt forma polonă a celui precedent. Domnul Moldovei renunţă la căsătoria cu sora regelui Poloniei, iar situaţia Pocuţiei urma să fie discutată de o comisie anume cu medierea regelui Ungariei Vladislav II.

196. În cadrul „congresului" jagiellono-habsburg de la Viena, din 1515, la care au participat regii Sigismund I al Poloniei, fratele său Vladislav II al Ungariei şi împăratul Maximilian I de Habsburg, s-a stabilit prin tratat succesiunea regatelor Ungariei şi Boemiei, printr-o dublă căsătorie între urmaşii lui Vladislav II şi nepoţii lui Maximilian I (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 114–115).

197. De fapt, Bogdan III; cf. nota 193.

198. Bogdan III.

199. Bogdan III a murit la 22 aprilie 1517 (pentru stabilirea acestei date cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 550–551). La acea dată Bogdan III nu se afla în război cu turcii şi tătarii, afirmaţie generală a autorului cronicii de la Cracovia, cu acoperire doar înainte de 1512–1513 (V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia*, p. 123). Evident, autorul amintit nu cunoştea „tradiţia" românească despre „închinarea" Moldovei la turci de către Bogdan III (cf. Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1876, p. 275, nota 40; Nicolae Costin, *Tractaturile prin care s-au închinat ţara, de către Bogdan vv domn al Moldovei, împărăţind sultan Baiazet II*, în *Cronicile Romaniei*, III, ed. M. Kogălniceanu, Bucureşti, 1874, p. 450–462).

200. Ştefăniţă (Ştefan cel Tânăr) (1517–1527), fiul nelegitim al lui Bogdan III a încheiat tratatul cu Sigismund I la mai bine de jumătate de an de la urcarea în scaun. S-a păstrat forma dată de regele Poloniei acestui tratat, la 2 decembrie 1417, la Vilna (M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voevod*, Iaşi, 1943, p. 502–507).

201. Războiul Ungariei cu turcii este cel din vara 1526, jalonat de lupta de la Mohács (29 august) şi ocuparea uşoară a Budei

(8 septembrie). Ştefăniţă a murit câteva luni mai târziu, la 14 ianuarie 1527 (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 555–556).

202. Petru Rareş (1527–1538; 1541–1546). Autorul cronicii de la Cracovia îl numeşte „Ioan Petru" adăugându-i particula domnească Io-Ioan.

203. Provincia amintită în text este Pocuţia (I.I. Nistor, *Die moldauischen ansprüche auf Pokutien*, Viena 1910, p. 100), iar bătălia de lângă localitatea Obertyn, aflată pe teritoriul acesteia, socotită foarte importantă de istoricii poloni, s-a dat la 22 august 1531 (Ion Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziecz şi Obertyn*, în „AAR", M.S.I., S. II, t. XXXV, 1913, extras; Zdzisław Spieralski, *Kampania obertyńska 1531 roku* [Campania de la Obertyn din anul 1531], Varşovia, 1962; Marek Plewczyński, *Obertyn 1531*, Varşovia, 1994; Tadeusz Marian Nowak, *Dawne wojsko polskie. Od Piastów do Jagiełłonów* [Vechea armată polonă. De la Piaşti la Jagielloni], Varşovia, 2006, p. 90–91).

204. Ioan Zápolya, rege al Ungariei (1526–1540).

205. La 20 februarie 1532, la Cracovia, a fost redactat armistiţiul pe un an, începând de la 1 mai, între Petru Rareş şi Sigismund I, prin mijlocirea lui Francisc, prepozitul Transilvaniei, trimis de regele Ioan Zápolya (Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 48–50, nr. XVI).

206. Petru Rareş. În ciuda unui nou armistiţiu încheiat în 1533, luptele şi incursiunile moldo-polone au continuat până în august 1538 (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 123). Înfrângerea polonilor de care se aminteşte în text e cea de la Tărăsăuţi, din 4 februarie 1532 (V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia*, p. 158).

207. În text „Paliniski". Numele corect al solului polon trimis la Poartă este P. Opaliński, care în ianuarie 1533 a încheiat pacea „perpetuă" între Polonia şi Înalta Poartă, ce va dăinui oficial aproape un secol, până în 1617, cu însemnate consecinţe asupra Moldovei şi a celorlalte Ţări Române (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 124).

208. Scris greşit în text „1557" în loc de 1537, desigur, de către copist, care a confundat pe 3 cu 5.

209. Lângă apa Siretului, în Pocuţia, lângă Tremblowa (pentru campania polonilor în Moldova şi cea de răspuns a lui Petru Rareş în Polonia, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 168–169).

210. Ştefan Lăcustă (1538–1540), fiul unui Alexandru, greu de identificat, făcând însă parte din familia Bogdăneştilor, nu era „frate" cu Petru Rareş (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I,

p. 567–570), dar cum se declara fiu al lui Ştefan cel Mare, autorul cronicii de la Cracovia l-a numit frate al lui Rareş, despre care se ştia că era într-adevăr fiu al lui Ştefan. În acest pasaj Moldova e numită, după vechiul obicei polon, Valahia, adică Ţara Românească (cf. nota 110).

211. Pasaj confuz; după autorul cronicii de la Cracovia Ştefan Lăcustă se afla în tabăra sultanului Suleiman, deci nu avea cum să fie alungat din Moldova. Iar expediţia acestuia din urmă din 1538 împotriva lui Petru Rareş a fost coordonată cu cea a polonilor, colaborare pregătită din timp pe cale diplomatică (Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în „SMIM", VII (1974), p. 309–319; Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 108; Anton Verancsics, în *Tesauru*, III, p. 145–175; C. Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareş şi Sigismund I (28–31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „CI", S.N., IX–X (1978–1979), p. 311–312; Tahsin Gemil, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 152–160).

212. La 14 septembrie 1538, în condiţii atent reconstituite la C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 309 şi urm.; idem, *Cronologia critică*, I, p. 563–565; idem, *Pribegia*, în vol. *Petru Rareş*, p. 184–185.

213. Ştefan Lăcustă; cf. nota 210. A fost primul domn numit de sultan, care nu a fost ales de boieri nici măcar formal (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 570).

214. Inadvertenţă. Petru Rareş s-a refugiat în cetatea Ciceu, unde a ajuns la 27 septembrie 1538. În urma unui complot vizând predarea cetăţii oamenilor lui Ştefan Lăcustă şi uciderea lui Rareş, G. Martinuzzi şi voievodul ardelean E. Balassa, trimişi de regele Ioan Zápolya au asediat şi au ocupat Ciceul predat de Petru Rareş în octombrie 1538 (*ibidem*, p. 566).

215. Trimitea lui Petru Rareş la Constantinopol de către Ioan Zápăolya a fost doar un zvon. El însuşi a cerut lui Suleiman Magnificul permisiunea să vină la Poartă, unde i s-a îngăduit să locuiască în cartierul european Pera (Galata) (*ibidem*, p. 566–567). Pentru pribegia lui Petru Rareş în 1538–1540 cf. idem, în vol. *Petru Rareş*, p. 184–201; Şt. S. Gorovei, *Petru Rareş (1527–1538; 1541–1546)*, Bucureşti, 1982, p. 143–182.

216. Ioan Zápolya a murit la 22 iulie 1540, iar Ştefan Lăcustă în jurul datei de 20 decembrie acelaşi an (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 572–574).

217. Petru Rareş.

218. Alexandru Cornea (1540–1541) nu a fost, în realitate, decât puţin timp refugiat în Podolia, în toamna 1540, când Mihu marele portar al Sucevei l-a îndemnat să se declare pretendent domnesc, fiind astfel urmărit de Ştefan Lăcustă (*ibidem*, p. 577).

219. Faptul că N. Sieniawski, care nu era la 1540 mare hatman, ci hatman de câmp, l-ar fi readus pe Alexandru Cornea în Moldova în decembrie 1540 (*ibidem*, p. 577), făcându-l să depună jurământ de credinţă regelui Poloniei, e o ştire nouă.

220. Alexandru Cornea era fiul nelegitim al lui Bogdan III, deci nepotul lui Ştefan cel Mare. Pentru el, cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 575–580; idem, *Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540–9 sau 16 februarie 1541) – după documente inedite din Polonia*, în „RI", S.N. III (1992), nr. 7–8, p. 803–827.

221. Trimişii la Poartă ai boierilor care îl ridicaseră domn pe Alexandru Cornea.

222. Petru Rareş, aflat la Constantinopol.

223. Soliile din ianuarie 1541 la regele Ungariei Ferdinand I de Habsburg (1526–1561), căruia Alexandru Cornea îi jură credinţă printr-un reprezentant (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 21–22) şi la împăratul Carol Quintul (1519–1556) au fost trimise de Cornea şi de gruparea boierească antiotomană care îl ridicase la domnie (C. Rezachevici, *Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea*, p. 815; idem, *Istoria popoarelor vecine*, p. 127–128; Şt. S. Gorovei, în vol. *Petru Rareş*, p. 177–178).

224. Interesantă această constatare care precede cu mult timp păreri similare ale istoriografiei din zilele noastre (la C. Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 2001, p. 310 şi nota 306).

225. Învestirea la Constantinopol a lui Petru Rareş în a doua domnie a avut loc spre sfârşitul lui decembrie 1540 (C. Rezachevici, *Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea*, p. 815; idem, *Cronologia critică*, I, p. 582).

226. De fapt, boierii din jurul său, trădându-l, l-au predat pe Alexandru Cornea lui Petru Rareş (predarea doar a capului său era un zvon de epocă) care l-a executat lângă Galaţi la 9 sau 16 februarie 1541 (idem, *Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea*, p. 819–820; idem, *Cronologia critică*, I, p. 579–580).

227. În text, dintr-o eroare, probabil a copistului, apare „1556". Petru Rareş a murit la 2/3 septembrie 1546 (idem, *Cronologia critică*, I, p. 585–586).

228. Autorul cronicii de la Cracovia consemnează strict faptele, fără a aminti cauzele care au determinat neobişnuitul gest al „turcirii" lui Iliaş Rareş (1546–1551) în timpul deplasării la Constantinopol pentru aducerea personală a haraciului şi a altor daruri („averile" de care pomeneşte autorul amintit). Pentru motivul real care l-a determinat să treacă la islam, la 30 mai 1551, pentru a-şi salva viaţa, în urma intrigilor mamei şi fratelui său Ştefan, care a obţinut domnia chiar atunci când Iliaş se afla la Poartă, cf. *ibidem*, p. 590–596, cu izvoarele şi bibliografia problemei; cf. şi idem, *Prima încercare a lui Ion vodă ce Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii" lui Iliaş Rareş (1551), după un izvor polon inedit*, în „RA", LII (1975), nr. 4, p. 384–386, unde se aminteşte şi ecoul denaturat chiar din 1551 al „turcirii" lui Iliaş în Polonia, „care a iscat zvonuri răuvoitoare, în care mai cred şi astăzi unii istorici (Gh. Pungă, *Noi consideraţii privind începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*, în „AIIAI", XVIII (1981), p. 555, nota 38).

Iliaş-Mehmed bei nu a fost ucis de turci în 1551, ci a murit înainte de 13 octombrie 1555 în exil la Alep, în Siria, unde a fost trimis ca urmare a participării sale la complotul menit să-l înlocuiască în scaun cu fratele său Constantin Rareş pe Alexandru Lăpuşneanu, despre care se bănuia la acea vreme că l-ar fi otrăvit (idem, *Cronologica critică*, I, p. 597–598).

229. Ştefan Rareş (1551–1552) a fost asasinat la 1 septembrie 1552 de către boierii săi de comun acord cu cei refugiaţi în Polonia, care ridicaseră domn pe Petru stolnicul (Alexandru Lăpuşneanu), în condiţiile în care Ştefan Rareş aflase ceva despre organizarea acestui complot, punând astfel în pericol vieţile complotiştilor din Moldova (*ibidem*, p. 607–611). Autorul cronicii de la Cracovia nu ştie, sau nu vrea să insiste asupra acestor împrejurări care pun autorităţile polone, care îl susţineau pe Alexandru Lăpuşneanu, într-o lumină nefavorabilă.

230. Alexandru Lăpuşneanu (1552–1561; 1564–1568) nu a fost înlăturat direct de Albert Łaski (1536–1605) voievod de Sieradz, un aventurier ca şi Despot, pe care l-a ajutat însă la pregătirea expediţiei din 1561 (nu 1564) împotriva lui Lăpuşneanu (cf. *Polski słownik biografiezny* [Dicţionarul biografic polon], XVIII, p. 246–250; Marie Kasterska-Sergescu, *Albert Laski et ses relations avec les roumains*, în „RHSEE", VIII (1931), nr. 10–12, p. 253–278). E ciudat că Alexandru Lăpuşneanu care a reintrodus jurământul de credinţă vasalic faţă de regele Poloniei, chiar de la ridicarea la

domnie, şi faţă de care polonii aveau mari pretenţii (cf. Florentina Căzan, Cătălin Mustaţă, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone*, p. 367–369), nu a atras mai mult atenţia autorului cronicii de la Cracovia. Poate din pricina politicii sale echilibrate între poloni, imperiali şi otomani, relativ rezervată faţă de Polonia.

231. Iacob era numele de botez al lui Despot, în timp ce Ioan sau Ion era numele pe care şi l-a luat ca domn al Moldovei (1561–1563), iar „Henriade" este o eroare pentru Heraclide, pe care l-a adoptat ca nume de familie cu iz mitologic. Nu i se cunoaşte tatăl cu adevărat, iar regele Poloniei, Sigismund II August (1530–1572), s-a împotrivit trecerii lui Despot spre Moldova, prin Polonia (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 632 şi urm.).

232. Kešmark (Kežmarok), vechi castel din ţinutul Zips (acum în Slovacia), pe atunci în Ungaria Superioară, fusese dăruit de regele Ioan Zápolya lui Hieronimus Łaski, tatăl lui Albert Łaski, ultimul punându-l la dispoziţia lui Despot, pentru a-şi pregăti expediţia pentru îndepărtarea lui Alexandru Lăpuşneanu din scaun (*ibidem*, p. 645–646).

233. Bătălia de la Verbia, la sud-est de Dorohoi, din 18 noiembrie 1561 (*ibidem*, p. 626–629, 651).

234. Alexandru Lăpuşneanu a fugit la Chilia după 30 noiembrie 1561, ajungând la Constantinopol înainte de 4 martie 1462 (Hurmuzaki, II[1], p. 390; A. Veress, *Documente*, I, p. 20). Primirea însemnelor de învestitură de către Despot a avut loc la Iaşi, între 16 şi 24 martie 1562, Ferhat aga, capugibaşa lui Suleiman Magnificul, înmânându-i însemnele în cadrul unui anume tip de ceremonie, care ulterior a fost socotită greşit drept „întronarea domnilor în câmp", eroare care mai persistă şi astăzi (C. Rezachevici, *Crolonogia critică*, I, p. 655–656, cu izvoarele şi discuţia bibliografiei respective).

235. Încoronarea lui Despot vodă, aici arătat cu numele său de botez Iacob, a avut loc la 24 aprilie 1562, fiind folosite o nouă coroană de aur cu cinci fleuroane şi o diademă (socotită a Ţării de Jos) (*ibidem*, p. 656–657).

236. Martin Zborowski, castelanul Cracoviei, senator (sfetnic regal), personaj foarte influent în Polonia, dar neagreat de boierii moldoveni din pricina credinţei sale reformate (*ibidem*, p. 663). Pentru a-şi întemeia o domnie ereditară (*Călători*, II, p. 16) Despot a urmărit să se căsătorească fie cu o rudă a domnului Ţării Româneşti, fie cu Elisabeta, fiica cneazului ortodox Constantin din Ostrog, în cele din urmă înclinând spre Cristina, una din fiicele lui

Martin Zborowski [A. Veress, *Documente*, I, p. 221; J. Sommer, Ch. Schesaeus, *Scrieri alese*, Iaşi, 1988, p. 171; Alex. Lapedatu, *Ştiri privitoare la istoria Ţărilor Române din cronologia lui Siglerius*, în „AIINC", II (1923), p. 369].

237. Pentru cneazul Dimitrie Wiśniowiecki, zis „Baida" (Cântăreţul), întemeietorul Siciului zaporojean, care însă nu avea nici un fel de drept la tronul Moldovei, fiind doar un descendent din ramura Algierdas (Olgierd) – Korybut a Gedyminilor, marii cnezi ai Lituaniei, care se dădea în 1563 drept un urmaş al lui Ştefan cel Mare, şi a fost socotit astfel, eronat, până în vremea noastră, deşi doar mama sa vitregă (din care nu descindea!), Magdalena Berislav, era soră doar după mamă cu Elena Ecaterina Brancovici, ultima soţie a lui Petru Rareş, cu care, aşadar, Dimitrie Wiśniowiecki nu avea nici un fel de rudenie, cf. C. Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki şi Mihail Korybut Wiśniowiecki şi înrudirile lor cu Bogdăneştii şi Movileştii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în „AG", S.N. III (1996), nr. 3–4, p. 313–317, 318–320 şi tabelul genealogic; idem, *Cronologia critică*, I, p. 660–664.

238. Ştefan Tomşa I, de origine necunoscută, boiernaş din ţinutul Orheiului, apropiat al marelui vornic Ştefan Spancioc, participant la complotul boierilor din 1563 împotriva lui Despot vodă, în locul căruia a fost instalat în scaunul Moldovei la 9 august 1563 (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 671–673).

239. Ioan, de fapt Ion vodă, zis Despot, a fost executat la 9 noiembrie 1563 din porunca lui Ştefan Tomşa I, căruia i s-a predat o dată cu cetatea Sucevei (*ibidem*, p. 666–670).

240. Bogdan Lăpuşneanu (1568–1572). Autorul cronicii de la Cracovia trece peste a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu (1564–1568) care, orientându-se spre Înalta Poartă, nu prezintă interes pentru relaţiile cu Polonia.

241. Pentru campania în Moldova din martie – începutul lui aprilie 1572 condusă de marele hatman N. Mielecki, voievodul Podoliei, şi Temriuk Piątigoreţ, hatmanul cazacilor nizovi (zaporojeni), pentru reinstalarea lui Bogdan Lăpuşneanu, cf. Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966, p. 41–47, cu izvoarele problemei.

242. Ion vodă cel Viteaz (1572–1574) era fiul nelegitim al lui Ştefăniţă (Ştefan cel Tânăr). Scriitorii poloni i-au latinizat numele Ioan drept Juonius, Junius, şi pentru că în latină litera **u** se transpune prin **v** l-au redat şi sub forma Jvonia.

243. Petru sau Mihail-Petru era fratele mai mic al lui Bogdan Lăpuşneanu. Datele despre acţiunile lui Ion vodă de până la declanşarea răscoalei sale antiotomane, şi cele legate de Bogdan Lăpuşneanu amintite în cronica de la Cracovia au fost preluate de autorul acesteia din broşura de la 1572 a lui Jan Lasicki (republicată în *Tesauru*, III, p. 255–259, 267; cf. nota 199 la INTRODUCERE).

244. Pentru viaţa şi acţiunile lui Ion vodă până la luarea domniei cu sprijinul Înaltei Porţi, înainte de 15 februarie 1572, cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 700–703, cu izvoarele şi bibliografia respective.

245 Reia menţiunea expediţiei polone din primăvara 1572 pentru reinstalarea în Moldova a lui Bogdan Lăpuşneanu (cf. nota 241 şi *ibidem*, p. 697).

246. În realitate, a murit la Moscova, în septembrie 1577, la numai 23 de ani, foarte probabil din pricina unei răni la cap primită în urma luptei cu Cristofor Zborowski şi oamenii acestuia în 1572 (*ibidem*, p. 696–697).

247. Se referă la Alexandru II Mircea, domnul Ţării Româneşti (1568–1574; 1574–1577) şi la fratele său Petru Şchiopul, domnul Moldovei (1574–1577; 1577–1578; 1578–1579; 1582–1591).

248. Zvonul acesta a circulat în epocă (cf. *ibidem*, p. 702), de unde a fost preluat de diverşi autori din acea vreme, poloni (Leonard Gorecki, a cărui relatare a fost folosită de autorul cronicii de la Cracovia [cf. nota 200 la INTRODUCERE]), sau francezi (Scarlat Callimachi, *Pagini despre Ioan vodă zis „cel Cumplit", scrise în secolul XVI de istoricul francez De la Popeliniere*, în „Studii", V (1952), p. 179). Cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 702.

249. De fapt, dublarea haraciului a fost cerută de sultan lui Petru Şchiopul la 26 septembrie 1574, trei luni după instalarea acestuia în scaun şi moartea lui Ion vodă (*ibidem*, p. 704).

250. Henri de Valois (Henryk Walezjusz), rege al Poloniei (1574).

251. Războiul antiotoman a fost purtat de Ion vodă cel Viteaz în aprilie–iunie 1574, fără nici un sprijin extern (Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, ed. a II-a, p. 143–149; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 705, cu bibliografia eseniţială), Ion vodă fiind ucis de turci după încheierea bătăliei de la Roşcani, la 11 iunie 1574 (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 705–706).

252. Iancu Sasul (1579–1582), fiu nelegitim al lui Petru Rareş.

253. Ştefan Báthory, rege al Poloniei (1575–1586).

254. Petru Şchiopul.

255. Iancu Sasul a fost ucis (executat fără proces), la Liov din porunca regelui Ştefan Báthory, pentru a-i confisca averile cu care trecea prin Polonia, în drum spre Ungaria Superioară, la 28 septembrie 1582 (*ibidem*, p. 735–737).

256. Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei (1581–1597; 1598–1599; 1601), s-a aliat cu împăratul Rudolf II de Habsburg, care era şi rege al Ungariei (1576–1608), în lupta antiotomană, în 1594, amintind că mai înainte, în acelaşi an, Ţara Românească şi Moldova au făcut un puternic jurământ să rămână în legătură cu el (Hurmuzaki, III[1], p. 199–200, nr. CXCI; cf. şi p. 202; A. Veress, *Documente*, IV, p. 155–158). Drept urmare, la 18/28 ianuarie 1595 împăratul Rudolf II îl recunoaşte pe Sigismund drept principe liber al Transilvaniei, care trece de la condiţia de voievodat la cea de principat (A. Veress, *op. cit.*, p. 185–188), dar impune condiţia ca toate teritoriile dobândite de principe de la turci cu forţe proprii (inclusiv Ţara Românească şi Moldova) să devină vasale Coroanei ungare, adică lui Rudolf II [V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, Iaşi, 1991, p. 99–102; C. Rezachevici, *Mihai Viteazul şi „Dacia" lui Sigismund Báthory de la 1595*, în „Argesis", Seria istorie, Piteşti, XII (2003), p. 158]. Astfel, Sigismund Báthory, care voia, de fapt, să ocupe pentru sine cele două ţări române extracarpatice (*Călători*, III, p. 365), adăugându-şi titulatura domnilor acestora şi stemele lor (*ibidem*, p. 476; C. Rezachevici, *op. cit.*,p. 158–159; M. Popescu, *Sigiliul lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei*, în „RA", II (1926), nr. 3, p. 328–332), s-a văzut nevoit să caute o altă cale de a-şi atinge ţelul, speculând nevoia de ajutor a domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei în faţa ofensivei otomane şi utilizând noţiunea umanistă de Dacia cu sens politic, pentru a le impune acestora suzeranitatea sa.

257. Alexandru cel Rău, domn al Ţării Româneşti (1592–1593) nu se ştie din alte surse să se fi „turcit", însă este posibil să fi promis acest lucru, când Petru Şchiopul, rivalul său, a obţinut de la marele vizir să-i fie tăiate nasul şi urechile (până la urmă doar crestate) în vremea când se afla în exil la Rodos (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 312).

258. Ştefan Surdul, domn al Ţării Româneşti (1591–1592), era socotit de autorul cronicii de la Cracovia un fel de administrator al ţării în numele Porţii.

259. Mihai Viteazul, domn al Ţării Româneşti (1593–1601), nu a urmat după Ştefan Surdul, ci după Alexandru cel Rău (cf. notele 257–258).

260. Prin tratatul de vasalitate încheiat împotriva instrucţiunilor lui Mihai Viteazul), la 10/20 mai 1595, la Alba Iulia, de ierarhii bisericeşti şi boierii trimişi de domn, cu Sigismund Báthory (Hurmuzaki, III[1], p. 209–213, 472–476; cf. şi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", V (1962), p. 111–144).

261. Aron vodă, domnul Moldovei (1591–1592; 1592–1595) a fost numit în scaun la Constantinopol în ambele domnii (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 756, 769). Doar urmaşul acestuia Ştefan Răzvan a fost învestit în domnie de Sigismund Báthory (cf. nota 266).

262. Bugeacul cu raialele Chilia, Cetatea Albă şi Tighina.

263. De fapt, acesta era planul lui Sigismund Báthory (cf. nota 256).

264. Nu către turci, ci către împăratul Rudolf II, cu care Aron vodă a încheiat un tratat antiotoman, Moldova fiind introdusă în confederaţia statelor germane (Hurmuzaki, III[1], p. 193–194, nr. CLXXXVI). Pentru a-l compromite oamenii lui Sigismund l-au acuzat pe Aron de înţelegere cu turcii.

265. Cei doi oameni ai lui Sigismund Báthory, care nu veneau cu trupe în Moldova, ci cu instrucţiuni de la principe în vederea îndepărtării lui Aron vodă, erau Mihail Tolnay, comandantul gărzii ungureşti a domnului, şi consilierul principelui, diacul Cristofor Kereszturi (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 775).

266. Ştefan Răzvan, domn al Moldovei (1595), ţigan turc (cu nume turcesc Răzvan, nu „Radul", botezat apoi Ştefan), spion al sultanului, apoi în slujba lui Mihai Viteazul, a lui Aron vodă, a lui Petru Şchiopul şi în cele din urmă a lui Sigismund Báthory, în nădejdea căruia se alătură complotului care a dus la arestarea lui Aron vodă la 25 aprilie/5 mai 1595, după care a doua zi s-a proclamat domn sub numele de botez Ştefan vodă, şi chiar a primit însemnele de învestitură de la principele Transilvaniei, urmat de tratatul de la Alba Iulia, din 24 mai/3 iunie 1595, în care era socotit „locotenent" al lui Sigismund în Moldova (*ibidem*, p. 781–790).

267. Jan Zamoyski, cancelar din 1579 şi mare hatman al Coroanei din 1581, fusese căsătorit cu Griselda, nepoata de frate a regelui Poloniei Ştefan Báthory, fost voievod al Transilvaniei, şi

soră a lui Sigismund Báthory, care murise în 1590. Dar ostilitatea față de Sigismund Báthory, ca dealtfel, și față de Aron vodă, Ștefan Răzvan sau Mihai Viteazul, a lui Zamoyski se datora în primul rând faptului că aceștia erau aliații împăratului Rudolf II, adică ai Casei de Austria, cu care marele hatman era în conflict încă de când Habsburgii, cu tendințe absolutiste, încercaseră să obțină tronul electiv al Poloniei, împotriva intereselor marelui hatman, reprezentantul nobilimii mici și mijlocii și a „libertăților" acesteia. De aici și celelalte consecințe politice, refuzul Poloniei de a participa la Liga Creștină antiotomană condusă de Rudolf II, și legăturile cu Înalta Poartă, inamica acestuia, sub rezerva existenței Moldovei ca stat-tampon față de turci și tătari, sub suzeranitatea Coroanei polone, pe care J. Zamoyski a încercat să o extindă și asupra Transilvaniei și Țării Românești (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 150–151, 153–156, Cf. și K. Lepszy, *Wróg Habsburgow – Jan Zamoyski* [Inamicul Habsburgilor – Jan Zamoyski], în „Rocznicki Historyczne", XVIII (1949), p. 118–134).

268. Începutul aplicării planului lui J. Zamoyski de înlocuire a domnilor prohabsburgi din cele trei Țări Române (cf. nota anterioară), care s-a realizat treptat între 1595 și 1600, a debutat cu campania marelui hatman în Moldova, de unde Ștefan Răzvan s-a retras în tabăra de la Brașov a protectorului său Sigismund Báthory, după 2/12 septembrie 1595, luând apoi parte, împreună cu acesta și cu Mihai Viteazul la expediția pentru alungarea lui Sinan pașa din Țara Românească din octombrie același an (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 792–795).

Pentru itinerariul oștii lui J. Zamoyski, care la 17/27 august 1595 a intrat în Moldova, trecând însă pe la Hotin abia la întoarcere, la 25 octombrie/4 noiembrie, cf. Ilie Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în „RA", XXXII (1970), nr. 2, p. 529–546: *Călători*, III, p. 643–653). După ce boierii moldoveni l-au „ales" domn pe Ieremia Movilă, lângă Ștefănești, la 22 august/1 septembrie 1595 (*Kronika polska Marcina Bielskiego* [Cronica polonă a lui Martin Bielski], III, ed. K.J. Turowski, Sanok, 1896, p. 1731), peste două zile, la 24 august/3 septembrie 1595, în tabăra de la Prut, J. Zamoyski l-a numit „în domnie" pe Ieremia (I. Corfus, *op. cit.*, p. 529, 537), care în 1593 primise *indigenatul* polon (recunoașterea nobilității ereditare, C. Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din Țările Române*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 7, p. 1096; idem, *Indigenatul polon – formă*

însemnată de integrare a nobilimii româneşti în cea europeană, în „AG", S.N., III (1996), nr. 3–4, p. 207–208).

Înainte de a fi numit în domnie, în aceeaşi zi, Ieremia Movilă a rostit jurământul de credinţă şi supunere faţă de regele Poloniei, Sigismund III Vasa, într-un cort, în faţa lui J. Zamoyski şi a ajutorului acestuia, hatmanul de câmp S. Żółkiewski, după tipicul feudal (*Kronika polska Marcina Bielskiego*, III, *loc. cit.*), fapt pentru care a fost socotit „omagiu" de către autorul cronicii de la Cracovia. Textul jurământului a fost redactat apoi în scris la Iaşi în două forme, primară şi defitivă, la 22 august/1 septembrie 1595 (Hurmuzaki, III[1], p. 485, nr. XLVIII), respectiv 27 august/6 septembrie (idem, *Supliment*, II[1], p. 344–345).

269. „Tratatul" (de fapt convenţia) nu cu tătarii, ci cu partea turcă, a fost redactată la 12/12 octombrie 1595 în tabăra polonă de la Ţuţora, lângă Iaşi, cele trei părţi (polonă, turcă şi tătară) recunoscând instalarea în domnie a lui Ieremia Movilă (*ibidem*, p. 353–354, nr. CLXXXII).

270. Campania lui Ştefan Răzvan pentru redobândirea scaunului Moldovei, pornită la 17/27 noiembrie 1595, a culminat cu bătălia din 3/13 decembrie 1595 de la satul Areni, lângă Suceava, şi s-a încheiat cu tragerea în ţeapă a lui Răzvan a doua zi (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 796–799).

271. Prin tragerea în ţeapă a lui Ştefan Răzvan, pedeapsă infamantă, cum arată şi autorul cronicii de la Cracovia, care nu a fost aplicată nici unui alt domn sau pretendent domnesc (aceştia erau decapitaţi, execuţia nobililor), Ieremia Movilă voia să pedepsească îndrăzneala ţiganului turc Răzvan de a ocupa o poziţie socială care nu i se potrivea (*ibidem*, p. 799).

272. Clement VIII, papă (1592–1605).

273. Sigismund III Vasa, rege al Poloniei (1587–1632).

274. Tratatul de alianţă a lui Sigismund Báthory cu Rudolf II din 18/28 ianaurie 1595, redactat la Praga, ulterior ratificat de împărat (A. Veress, *Documente*, IV, p. 185–188; Hurmuzaki, III[1], p. 199–200, nr. CXCI, p. 218–219; III[2], p. 76–77, nr. XCVII, p. 77–79). Cf. şi nota 256. Arhiducesa Maria Cristina (Christierna) era fiica arhiducelui Habsburg Carol din Graz (Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, p. 14).

275. Aron vodă a murit la 9/19 mai 1595, puţin timp după ce a fost adus şi închis în castelul de la Vinţ, în Transilvania, otrăvit de oamenii cancelarului Ştefan Jósica, plasarea eronată a morţii sale în 1597 datorându-se, foarte probabil, faptului că în prima

jumătate a acestui din urmă an osemintele sale au fost reaşezate solemn în noua biserică a mitropoliei de la Alba Iulia, ctitorită de Mihai Viteazul (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 778–779, cu discutarea izvoarelor).

276. Mihai Viteazul nu i-a luat locul lui Aron vodă în Moldova (confuzie cu Ştefan Răzvan, cf. nota 266). La 30 mai/9 iunie 1598, la Târgovişte, Mihai s-a „supus" lui Rudolf II, la acea dată fiind redactat tratatul prin care domnul se angaja să presteze personal omagiu de credinţă împăratului, în schimbul ajutorului pentru îndepărtarea turcilor din Ţara Românească, Transilvania şi Ungaria, şi a recunoaşterii domniei ereditare în cea dintâi (I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente*, Bucureşti, 1971, p. 174–179).

277. Andrei Báthory, principe al Transilvaniei (1599) nu era fratele, ci vărul lui Sigismund Báthory, cetăţean şi senator (sfetnic regal) polon, cardinal şi episcop de Warmia, omul lui J. Zamoyski.

278. Campania lui Mihai Viteazul în Transilvania, din toamna 1599, a fost răspunsul militar al său la ameninţarea lui Ieremia Movilă, care concentrase oşti la hotarul Ţării Româneşti (cf. nota următoare) pentru a-l înlocui în domnie cu fratele său Simion Movilă, pentru care uneltea încă din 1595; în aprilie 1599 cerând pentru aceasta recunoaşterea Porţii şi având sprijinul intern al unor boieri nemulţumiţi de Mihai, iar pe plan extern pe cel prudent al lui J. Zamoyski şi deschis al lui Andrei Báthory, care la începutul lui octombrie 1599 i-a cerut imperativ să părăsească domnia! Pentru a scăpa din laţul adversarilor, Mihai a „ieşit" în Ardeal, luându-şi cu el în campanie familia şi toate averile sale (C. Rezachevici, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, p. 62–68; idem, *Cronologie critică*, I, p. 331–333; cf. şi I. Corfus, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 4, p. 538–539).

279. Această ocupare a Ţării Româneşti de către Simion Movilă în iulie 1599, sau în octombrie, în vremea când Mihai Viteazul trecuse cu oastea în Transilvania, n-a avut loc, fiind oprită de regele Poloniei pentru a nu nemulţumi pe Rudolf II. La curtea împăratului se ştia încă de la 5 iulie 1599 despre planul de înlocuire al lui Mihai cu Simion, de către Andrei Báthory şi J. Zamoyski (I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, Bucureşti, 1914, p. 79). Mihai Viteazul însuşi relata unei căpetenii turceşti, după octombrie 1599,

că în vremea campaniei sale în Transilvania Ieremia Movilă a venit cu toată oastea sa aproape de hotarul Ţării Româneşti pentru a pune aici un alt domn [*Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, Bucureşti, 1982, p. 256; la fel în decembrie 1599 şi polcovnicul W. Walawski (*ibidem*, p. 329)]. Ameninţarea a fost atât de iminentă încât s-a crezut chiar că expediţia Movileştilor în Ţara Românesacă a avut într-adevăr loc (cf. Bisselius, în *Tesauru*, I, p. 127; Miron Costin, la nota următoare, ş.a.).

280. Această informaţie falsă, bazată însă pe ameninţarea reală a unei campanii în Ţara Românească a lui Simion Movilă în 1599 (cf. nota precedentă), provine, cum am arătat în INTRODUCERE, din lucrarea episcopului Paul Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracovia, 1648, p. 187, de unde a preluat aceeaşi informaţie pentru letopiseţul său şi Miron Costin (în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 50), un mare admirator al episcopului de Cameniţa (1627–1644), în care se vedea un „scriitor proaspăt, nou" (*ibidem*, p. 41, 236. Cf. şi N. Grigoraş, *Cum prezintă Miron Costin pe Mihai Viteazul*, Iaşi, 1942, extras din Buletinul nr. 3 al Institutului de Istoria Românilor „A.D. Xenopol"; N. Cartojan, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1980, p. 291).

281. Ieremia Movilă şi-a aflat scăparea în cetatea Hotinului la 8/18 mai 1600, ca urmare a *campaniei preventive* în Moldova, pornită de Mihai Viteazul la 14/24 aprilie 1600, care l-a făcut pe acesta, în vara 1600, să realizeze pentru prima dată în istoria românilor unirea conducerii celor trei Ţări Române într-o singură mână (C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 343–349).

282. Supuşii ortodocşi ai regelui Poloniei.

283. Autorul nu ştie că râul Teleajen este în Ţara Românească; el se referă la campania lui J. Zamoyski pentru înlăturarea lui Mihai Viteazul, care a început prin trecerea Nistrului la 25 august/6 septembrie 1600, ocuparea Moldovei şi reinstalarea lui Ieremia Movilă, apoi trecerea în Ţara Românească, unde bătălia hotărâtoare cu Mihai, care a fost înfrânt, s-a dat lângă pârâul Bucovel (10/20 octombrie 1600) (*ibidem*, p. 328–329; idem, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski (Broşura căpitanului Stanislav Bartholan din 1601)*, p. 1134, 1136–1138, cu izvoarele şi bibliografia problemei).

284. Se referă la Mihai Viteazul. Expunerea este confuză, autorul cronicii de la Cracovia nedispunând de un izvor coerent referitor la aceste lupte.

285. Autorul confundă evenimentele din toamna 1600 cu cele din aceeaşi perioadă a anului 1601, dinainte de moartea lui Mihai Viteazul (cf. C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nişcovului (august 1601). Contribuţii privind istoria Ţării Româneşti în epoca lui Mihai Viteazul şi activitatea militară a lui Radu Şerban înaintea domniei*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 6, p. 1143–1157).

286. Mihai Viteazul a fost asasinat din ordinul lui George Basta la 9/19 august 1601, în urma rivalităţii dintre ei pentru conducerea Transilvaniei [idem *Tabăra de la Turda (pe Câmpia Turdei) şi sfârşitul lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul şi Sălajul. Guruslău 375*, Zalău, 1977, p. 447–457; idem, *Ultimele zile*, în „MI", X (1976), nr. 8, p. 20–21, reconstituiri monografice; cf. şi idem, *Cronologia critică*, I, p. 353–355, cu bibliografia problemei].

287. Ieremia Movilă a murit la 30 iunie/10 iulie 1606 de apoplexie (Hurmuzaki, XIV[1], p. 723; IV[2], p. 289; N. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, p. 87; Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița*, Bucureşti, 1923, p. 9–10).

288. Constantin Movilă, domn al Moldovei (1606; 1607–1611), fiul cel mare al lui Ieremia Movilă a moştenit tronul părintelui său în virtutea *ahidnamé*-ului dat de sultan la 4 august 1598 care recunoştea domnia pe viaţă a lui Ieremia şi dreptul fiului său de a-i urma la tron (Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, p. 143; N. Iorga, *«Doamna lui Ieremia vodă»*, în „AAR", M.S.I., S. II, t. XXXII, 1910, p. 1030, 1054; Alex. Lapedatu, *O nouă naraţiune a luptelor dintre Movileşti*, în „Convorbiri literare", XL (1906), nr. 12, p. 1144; Şt. S. Gorovei, *O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă*, în „RdI", XXVIII (1975), nr. 7, p. 1091–1093); idem, *La domnia ereditară a Movileştilor*, în „AIIAI", XV (1978); p. 529–530).

289. Ştefan Tomşa II, domn al Moldovei (1611–1615; 1621–1623).

290. Ştefan Potocki era cumnatul, nu ginerele lui Constantin Movilă, fiind căsătorit din 1606 cu Maria, fiica lui Ieremia Movilă.

291. În bătălia de la Cornul lui Sas, din lunca Prutului (1/11–3/13 iulie 1612) oastea lui Ştefan Tomşa II cu sprijin turco-tătar a învins pe cea a Movileştilor susţinută de hatmanul Stanislav Żółkiewski, după care Ştefan Potocki, căzut prizonier, a fost trimis de Ştefan Tomşa II la Constantinopol, iar Constantin Movilă, căzut prizonier la tătari s-a înecat în Nipru, la Oceakov, în drum spre Crimeea (C. Rezachevici, *Bătălia de la „Cornul lui Sas"*

(3/13 iulie 1612) – Reconstituire –, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", nr. 9 (1976), p. 59–70).

292. În octombrie 1615 Samuel Korecki şi Mihail Korybut Wiśniowiecki, cumnaţii decedatului Constantin Movilă, au instalat în scaunul Moldovei pe fratele mai mic al acestora, Alexandru Movilă (1615–1616), în urma înfrângerii lui Ştefan Tomşa II la Tătăreni-Tăuteşti (12/22 noiembrie 1615). Ulterior, M.K. Wiśniowiecki, care din 1603 era căsătorit cu Irina, fiica cea mare a lui Ieremia Movilă, a murit în Moldova la 26 decembrie 1615, polonii acuzând că l-ar fi otrăvit pe un preot partizan al lui Ştefan Tomşa II, pe care l-au ucis în chinuri (C. Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki şi Mihail Korybut Wiśniowiecki*, p. 317–318), deşi moartea cumnatului lui Alexandru Movilă se putea datora unei boli, cum afirmă şi autorul cronicii de la Cracovia. Samuel Korecki, împreună cu Alexandru Movilă, fratele acestuia, Bogdan, şi mama lor, Elisabeta Movilă, au fost capturaţi de turci, care aduceau pe noul domn, Radu Mihnea, în urma înfrângerii de lângă Drăcşani, ţinutul Hârlău, din 23 iulie/2 august 1616 şi trimişi la Constantinopol (Hurmuzaki, XV^2, p. 869; Charles de Joppecourt, în *Tesauru*, II, p. 73–75; Miron Costin, în *Opere*, p. 64; C. Rezachevici, în *Istoria românilor*, V, Bucureşti, 2003, p. 75).

293. Înfrânt de Alexandru Movilă şi cumnaţii săi poloni, Ştefan Tomşa II, refugiat în Ţara Românească, a fost mazilit şi dus la Constantinopol, unde a ajuns la 27 iulie/6 august 1616 (Hurmuzaki, IV^2, p. 364).

294. Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1619–1620), pe numele său Gaspar Milostić (Gratiani însemnând că era din oraşul Gradishad [Gradacac] din Croaţia) era un aventurier croat, italienizat, catolic (familia sa se trăgea însă din zona adriatică a Bosniei locuită de „românii negri" – maurovlahi – morlachi), astfel că boierii moldoveni, care se înţelegeau cu el în slavonă, îl socoteau, „italianu, cum dzicem la noi în ţară, frâncu" (Miron Costin, *op. cit.*, p. 66–67). Fusese dragoman al Înaltei Porţi, în 1615, la Viena, cu prilejul reînnoirii păcii de la Zsitvatorok din 1606, mulţumind atât pe turci (care l-au făcut „duce" de Naxos şi „domn" de Paros), cât şi pe imperiali, de partea cărora a trecut în ascuns. Cum turcii nu cunoşteau jocul său dublu i-au acordat domnia Moldovei la 25 ianuarie/4 februarie 1619 (Hurmuzaki, *Supliment*, I^1, p. 184. Cf. şi Manfred Stoy, *Das Wirken Gaspar Gracianis (Gratianis) bis zu seine Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4. Februar 1619*, în „Südost-Forschungen", XLIII (1964), p. 49–112;

idem, *Rümanische Fürsten im frühneuzeitlichen Wien*, în „Jahrbuch des Vereins für Geschichte de Stadt Wien", XLVI (1990), p. 167–170).

295. Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei (1613–1629) şi-a bazat întrega stăpânire pe sprijinul Porţii.

296. Radu Mihnea, predecesorul în domnia Moldovei (1616–1619) al lui Gaspar Gratiani. După trecerea acestuia din urmă în tabăra polonilor, Radu Mihnea a fost însă numit domn în Ţara Românească (1620–1623). Supărarea turcilor împotriva lui Gaspar Gratiani se datora imprudenţei cu care un ministru al curţii imperiale a dezvăluit unui sol turc legăturile lui Gratiani cu împăratul Ferdinand II în dauna Porţii (*Călători*, IV, p. 557–558), dar şi faptului că interesele omului lor, principele Gabriel Bethlen, fuseseră afectate de interceptarea de către Gratiani a scrisorilor trimise de acesta hanului tătarilor, cu îndemnul de a ataca Polonia, scrisori predate regelui Sigismund III, care l-a mustrat pe Bethlen, vădind însă astfel, imprudent, sursa necazurilor acestuia, domnul Moldovei, a cărei demitere principele n-a întârziat să o ceară la Poartă (Miron Costin, *Opere*, p. 67).

297. Mazilit la 8/18 august 1620 (Hurmuzaki, *Supliment*, I[1], p. 187–188), Gaspar Gratiani, care urmărea trecerea sa sub protecţia Coroanei polone, a stimulat prin răscoala sa antiotomană dorinţa mai veche a marelui hatman Stanislav Żółkiewski de a asigura, chiar pe calea armelor, influenţa polonă în Moldova, stat tampon faţă de Poartă, contribuind astfel la declanşarea campaniei polone în Moldova din septembrie 1620. Armata polonă a trecut Nistrul la 24 august/3 septembrie 1620, iar la 27 august/6 septembrie Gaspar Gratiani cu oastea sa a venit în tabăra marelui hatman (*Călători*, IV, p. 448–449, 469; Hurmuzaki, IV[2], p. 86, 387).

298. Polonii au fost asediaţi în tabăra de la Ţuţora de turcii lui Skender paşa şi de tătari, în cursul lunii septembrie 1620, după care s-au retras spre Soroca, fiind atacaţi şi înfrânţi la trecerea Nistrului, la 27 septembrie/7 octombrie 1620, însuşi marele hatman S. Żółkiewski fiind ucis. Cel mai însemnat jurnal polon al acestei campanii notează că *„niciodată Coroana Poloniei nu a suferit o înfrângere atât de mare şi de ruşinoasă"* [*Călători*, IV, p. 452–479; 548; Miron Costin, *op. cit.*, p. 72–75; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, Bucureşti, 1895, p. 56; Ryszard Majewski, *Cecora rok 1620* (Ţuţora anul 1620), Varşovia, 1970, p. 180 şi urm.; Jan Wimmer, *Dawne Wojsko Polskie XVII–XVIII w.* (Vechea armată polonă în sec. XVII–XVIII), Varşovia, 2006,

p. 32–33; Jerzy Besala, *Stanisław Żółkiewski*, Varşovia, 1988; Marek Wagner, *Expediţia de la Ţuţora*, în „RIM", 2004, nr. 1 (57), p. 6–15; Horia Oprişan, *Un izvor polon asupra luptei de la Ţuţora (1620)*, în „RI", XXV (1939), nr. 7–9, p. 242–245; Theodor Holban, *Lupta de la Ţuţora în izvoare inedite*, în „MI", XVIII (1984), nr. 8, p. 62].

299. Gaspar Gratiani a părăsit tabăra de la Ţuţora în noaptea de 20/21 septembrie st.n., fiind ucis peste puţin timp la localitatea Braniştea din judeţul Bacău, de hatmanul Vasile Şeptilici şi marele postelnic Dumitru Goia, care nu vroiau să-l însoţească în exil, iar capul i l-au dus noului domn Alexandru Iliaş, venit de la Poartă (*Călători*, IV, p. 549, 555–556; Miron Costin, *op. cit.*, p. 72; N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 183). În primăvara 1621 cei doi boieri asasini au fost însă executaţi de Alexandru Iliaş (*Călători*, IV, p. 557).

300. Convenţia polono-turcă de la Bussa sau Iaruga (Iarucha), localitate pe dreapta Nistrului, la sud de Moghilău, redactată la 12/22 septembrie 1617, în urma campaniei lui Skender paşa, însoţit de Radu Mihnea (care a mediat încheierea ostilităţilor din Moldova), Alexandru Iliaş din Ţara Românească şi Gabriel Bethlen din Transilvania, ce a dus la cucerirea cetăţii Raşcov, aflată mai la sud, pe aceeaşi parte a Nistrului. Prin această convenţie polonii se obligau să nu mai atace Ţările Române, să nu mai susţină pe Movileşti sau pe Radu Şerban, aflat în ţinuturile imperiale, să cedeze Hotinul domnului Moldovei etc. (Hurmuzaki, *Supliment*, II^2, p. 429-433, nr. CCXII). Autorul cronicii de la Cracovia comite un anacronism plasând această convenţiei din 1617, care într-adevăr se datorează lui Żółkiewski, după campania din Moldova din 1620 în care acesta a murit.

Convenţia de la Bussa-Iaruga nu s-a aplicat (Radu Mihnea a încheiat el însuşi o înţelegere secretă cu polonii cu acel prilej) şi din 1617 a reînceput starea conflictuală a Poloniei cu Poarta (în ciuda mai multor „păci" care au urmat), ce a durat până în 1699 (C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 174).

301. Tratatul de pace redactat la Hotin, la 29 septembrie/9 octombrie 1621, prin care polonii trebuiau totuşi să predea Hotinul domnului Moldovei, şi tot prin acesta să dea un dar anual tătarilor, iar regele Poloniei să numească un ambasador la Poartă, în timp ce sultanul se angaja să nu pună un paşă în Moldova, ci un domn prieten al polonilor (A. Veress, *Documente*, VIII, p. 241), urma după prima campanie sultanală pentru cucerirea de teritorii polone, organizată de Osman II, care însă a fost oprită de rezistenţa oastei

polono-căzăceşti lângă Hotin (3–29 septembrie 1621) [C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 176; Dariusz Kołodziejczyk, *Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomaţie premodernă*, în „RIM", 2004, nr. 1 (57), p. 20–25].

302. Încă de la 4/14 iunie 1622 Ştefan Tomşa II, domnul Moldovei (1621–1623), solicită regelui Sigismund III să-şi trimită ambasadorul la Poartă, pe Zbaraski, pentru confirmarea păcii de la Hotin (cf. nota precedentă) (Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 522–524, nr. CCXXXIV). Misiunea „ducelui" (cneazului) Cristofor Wiśniowiecki de Zbaraz (Krystof Zbaraski), comis al Coroanei, la Constantinopol, a avut loc în anii 1622–1623, l-a dus acesta trecând şi prin Moldova, încercând peste tot să impresioneze prin bogăţia sa (*Călători*, IV, p. 498–505; Miron Costin, *Opere*, p. 86, 88; Hurmuzaki, IV[2], p. 87, 398–399, nr. CCCCXLIV–CCCCXLV).

303. Această „potecţie a Porţii" sau otomană e just calificată astfel de autorul cronicii de la Cracovia; în turceşte *„dhimma"* (protecţie), prezentată ca o „alianţă inegală", prin care Imperiul otoman oferea Moldovei „cea mai eficientă garanţie şi contrapondere faţă de tendinţele expansioniste ale regatelor polon şi ungar" (Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, 1993, p. 240–241). „Protecţia otomană" s-a instalat în Moldova o dată cu „închinarea" lui Ştefan cel Mare faţă de sultan în 1486 (Şt. S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, în „RdI", XXXV (1982), nr. 7, p. 807–821), şi apare în documente ca o realitate oficială. De pildă, prin tratatul de la Sibiu, din 15 februarie 1690 cu imperialii, Constantin Cantemir, domnul Moldovei renunţă la „protecţia otomană" (*protectioni Ottomanicae*) (A. Veress, *Documente*, XI, p. 401).

304. Tratate de tip *ahidnâme* (capitulaţii) (cf. M. Maxim, *op. cit.*, p. 76–110, 241; cu baza juridică islamică, p. 143–168).

305. Observaţia autorului cronicii de la Cracovia apare independent şi la alţi autori străini, precum francezul De la Popeliniere, care în 1581 arată că moldovenii au devenit tributari în vremea lui Mehmed II, însă în aşa fel încât „aveau voievozii lor" (Scarlat Callimachi, *Pagini despre Ioan vodă zis „cel Cumplit", scrise în secolul XVI de istoricul francez De la Popeliniere*, în „Studii", V (1952), nr. 2, p. 178), sau la ambasadorul olandez la Poartă care nota la 12 ianuarie 1613 că Moldova deşi încorporată la Imperiul otoman sub Suleiman Magnificul, „a rămas până în această vreme încă supt domnii săi creştini, naţionali, care o stăpânesc ca tributari ori un fel de feudatari ai acestei coroane,

dând pentru aceasta un haraci anual" (N. Iorga, *«Doamna lui Ieremia vodă»*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XXXII, 1910, p. 1056). La 1667 diplomatul polon F.C. Wysocki atribuia însă tratatelor polono-turceşti merite nereale, socotind că moldovenii „mulţumită tratatelor Poloniei cu Poarta au rămas ei sub un domn creştin şi sub ascultarea regelui şi a Republcii" (*Călători*, VII, p. 161). În zilele noastre însă Völkl Ekkehard observă că domnii români „erau singurii principi creştini încoronaţi din cadrul Imperiului otoman şi, prin urmare, erau, de fapt, alături de ţarii Moscovei, singurii principi ortodocşi încoronaţi" (*Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven in 15. bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1975, p. 7).

306. Cf. mai sus nota 80.

307. Cf. mai sus nota 232.

308. Bela IV, rege al Ungariei (1235-1270).

309. În text, dintr-o eroare a traducătorului sau copistului „1414" în loc de 1515 (cf. mai sus nota 196).

310. Ludovic I de Anjou (1342-1382), Maria, fiica sa (1382–1385; 1386–1395), căsătorită cu Sigismund de Luxemburg (1387–1437).

311. Vladislav II Jagiełło, rege al Poloniei (1386–1434).

312. Această constatare pertinentă a autorului cronicii de la Cracovia, vizând poziţia pragmatică a domnilor români, nevoiţi să se descurce între puteri mai mari, e susţinută de cuvintele care i se atribuie lui Ştefan cel Mare, prins opţional, în perspectiva ameninţării turceşti, între suzeranităţile regilor polon şi maghiar: „Eu recunosc că m-am închinat, ca unui ocrotitor al meu, regelui (Poloniei), căruia i-am cerut de mai multe ori scut şi ajutor, ca să nu ajung tributar al turcilor, dar el m-a părăsit, şi nu m-a ajutat, astfel am fost nevoit să plătesc tribut turcilor. Acum, însă, am aruncat un os între doi câini, ca să se mănânce între ei. *Eu vreau să văd care va învinge şi acela să fie domnul meu*" (Liborius Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, Leipzig, 1874, p. 307, subl. C.R.; după Şt. S. Gorovei, *Pacea moldo-polonă din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, în *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504–2004. Portret în istorie*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 511; textul a fost citat şi de alţi autori). Şi episcopul J. Łaski, trimisul regelui Poloniei la conciliul de la Lateran (1513–1517) relata, la 5 aprilie 1514, că domnul Moldovei: „face omagiu când regelui Ungariei, când regelui Poloniei, când Turcului" (*qui aliquando regi Hungariae, aliquando regi Poloniae, aliquando Turco sit*

homagiatus) [N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XVII, 1934, p. 261–262), ceea ce după N. Iorga însemna că domnul Moldovei „e de fapt independent", p. 261]. Această atitudine la care au fost obligaţi domnii români a fost şi mai târziu remarcată. La 13 aprilie 1525 nunţiul papal de la Buda relata că Radu de la Afumaţi, deşi pus de turci în scaun, vrea să promită fidelitate şi regelui Ungariei, *cum au făcut întotdeauna voievozii Ţării Româneşti şi Moldovei*, când turcii erau mai puternici li se declarau supuşi, ajutând în ascuns pe unguri, iar când regii unguri erau mai puternici le promiteau credinţă, şi făceau servicii şi turcilor (Hurmuzaki II[3], p. 497–498, nr. CCCXLVI). În sfârşit, în martie 1574 ambasadorul veneţian la Cracovia, referindu-se la Ion vodă (care cerea Pocuţia pentru a se recunoaşte pentru aceasta vasal al Coroanei polone [Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 269]), afirmă că pentru predecesorii săi „era obişnuit lucru să jure supunere Turcului ca tributar (*tributario*) şi regelui Poloniei ca feudatar (*feudatario*)", dar pentru că sultanul vrea să supună complet Moldova, nu ţine seama că în tratatele de pace („*capitulationi di pace*") dintre Moldova şi Polonia se prevede ca voievozii să jure credinţă atât Înaltei Porţi, cât şi Poloniei (A. Veress, *Documente*, II, p. 24).

313. Tratatul de la Lublau din 15 martie 1412 (cf. nota 80), des invocat de autorul cronicii de la Cracovia. De fapt, domnii români căutau să ducă o politică de echilibru între suzeranităţi, fapt observat din afară în diferite epoci. Astfel, în noiembrie 1527 Stefan Glinčic, sol la Radu de la Afumaţi, relata de la Viena, că domnul amintit: „cum este tributar turcilor, el trebuie să stea cât mai tăcut, mai liniştit cu putinţă şi să nu se abată nici într-o parte nici în alta. Căci atât de mult se află el aşezat în mijlocul duşmanilor, încât dacă s-ar băga de seamă vreo asemenea ‹alunecare› oricât de mică din partea sa în aceeaşi clipă s-ar ivi sfârşitul domniei sale şi ar fi alungat din scaun" (*Călători*, I, p. 240). Două secole mai târziu, Del Chiaro, secretarul lui Constantin Brâncoveanu, constata acelaşi fenomen: „Ţara Românească e aşezată între două împărăţii. Acestea formează o balanţă; cel care e principe trebuie să-şi îndrepte toată politica sa spre a o ţine într-un echilibru perfect. Dacă balanţa se apleacă mai mult decât trebuie în partea turcilor, apare pericolul să-şi piardă principatul şi libertatea din partea nemţilor [...] Dacă, dimpotrivă, ‹se apleacă› de partea nemţilor sau a altor puteri creştine, acest fapt le e de ajuns turcilor, şi ca fals pretext, pentru a-l lipsi de principat, de avere, şi, în cele din urmă

de viaţă" (Anton-Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, Veneţia, 1718, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 149–150).

314. Citatul latin are multe greşeli, probabil ale copistului; corect este reprodus în nota 52 la TEXTUL CRONICII. În traducere sună astfel: „Această lucrare găsii de cuviinţă a o închina Maiestăţii Tale, pentru ca să vă aduc aminte, cum că trebuie lucrat din toate puterile pentru a recâştiga Moldova, care nu e nicidecum cel mai din urmă ram al regatului unguresc, şi care acum de curând o smulse prin înşelăciune vicleanul şi cumplitul tiran (sultanul – *n.a.*), din corpul creştinătăţii şi al regatului..." (Georgio Reicherstorffer, *Moldaviae quae olim Daciae pars chorographia*, Viena, 1541, în *Tesauru*, III, p. 128).

315. Ţara Românească şi Moldova. Rudolf II se considera şi stăpân al Transilvaniei, în calitate de rege al Ungariei şi moştenitor al regilor maghiari din trecut (Hurmuzaki, XII, p. 524, 529–530, 1200; A. Veress, *Documente*, V, p. 229, 303; VI, p. 409 etc.; Gh. Pungă, în *Românii în istoria universală*, III[1], Iaşi, 1988, p. 502 şi urm.). În tot secolul XVII Casa de Austria a emis pretenţii asupra Ţărilor Române ca moştenitoare a regatului Ungariei (E. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, Bucureşti, 1900, p. 108–109; *Histoire de l'etat present du Royaume de la Hongrie*, Köln, 1686, p. 3). Polonii au contestat aceste pretenţii mai ales în 1601, când controlau Moldova şi Ţara Românească; ilustrativ în acest sens fiind discursul din 1601 al lui J.F. Herburth, abia întors dintr-o solie la Poartă, în dieta provincială din Wisnicz, în care arăta că „aceste provincii vecine, Moldova şi Ţara Românească constituie cu siguranţă intrarea Republicii noastre strămoşeşti, şi să fiţi siguri că dacă nu o vom apăra, această poartă (*wrot*) a Republicii, nu vom fi în stare să ne apărăm nici casa", după care combate energic pretenţiile lui Rudolf II asupra Ţărilor Române extracarpatice (Hurmuzaki, *Supliment*, II[1], p. 492, 504; cf. şi C. Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană*, p. 403–404, 460).

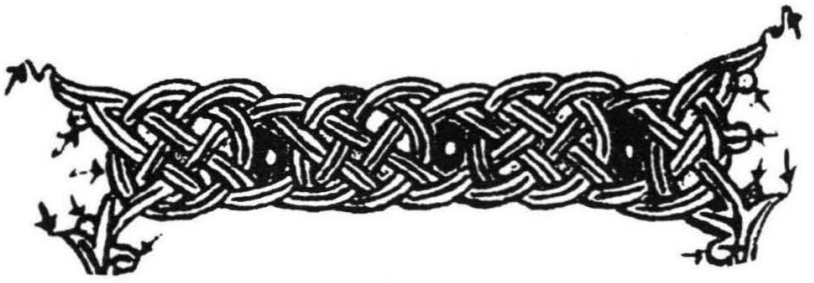

BIBLIOGRAFIE ESENŢIALĂ

ARMBRUSTER, Adolf, *Dacoromano-Saxonica*, Bucureşti, 1980.

AXINTE URICARIUL, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, I, Bucureşti, 1993.

BĂLAN, Teodor, *Ţara Şepeniţului*, Cernăuţi, 1926.

BEJENARU, N.C., *Ştefan Tomşa II (1611–1616; 1621–1623) şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926.

BEJENARU, N.C., *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935.

BELDICEANU, Nicoară, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în „Revue de études roumaines", Paris, V–VI (1960), p. 67–77.

BELDICEANU, Nicoară, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în „Südost-Forschungen", XXIII (1964), p. 36–90.

BERSALA, Jerzy, *Stanisław Żółkiewski*, Varşovia, 1988.

BEZVICONI, G., *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul veacului al XIX-lea)*, Bucureşti, 1962.

BIELSKI, Marcin, *Kronika to jest historia świata* (Cronica istoriei lumii), Cracovia, 1564.

BISKUP, Marian, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521*, (Războiul Poloniei cu Ordinul cavalerilor teutoni 1308–1521), Gdańsk, 1993.

BISKUP, Marian, Karol GORSKI, *Kazimierz Jagiełłończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku* (Cazimir Jagiełłonczyk. Culegere de studii despre Polonia în a doua jumătate a secolului XV), Varşovia 1987.

BOGDAN, Damian, *Ştiri despre români în cronici publicate la Moscova*, în „Revista arhivelor", LIV (1977), nr. 4, p. 439–446.
BOGDAN, Ioan, *Contribuţii la istoria Moldovei între anii 1448–1458*, în „AAR", M.S.I., S. III, t. XXIX, 1907, p. 629–643.
BOGDAN, Ioan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913.
BOGDAN, Ioan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968.
BOGUCKA, Maria, *Kazimierz Jagiełłończyk*, Varşovia, 1970.
BOLDUR, Alexandru V., *Istoria Basarabiei*, Chişinău, 1937, ed. a II-a, Bucureşti, 1992.
BOLDUR, Alexandru V., *Basarabia românească*, Bucureşti, 1943.
BOLDUR, Alexandru V., *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5, p. 1100–1121.
BOLDUR, Alexandru V., *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială şi politică*, Madrid, 1970.
BOLŞACOV-GHIMPU, ALEXANDRU A., *Cronica Ţării Moldovei până la întemeiere (Contribuţii la istoria Moldovei în secolele IV–XIV)*, Bucureşti, 1979.
BONFINIUS, Antonius, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Frankfurt, 1581.
BRĂTIANU, Gheorghe, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980.
BRĂTIANU, Gheorghe, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, I–II, Bucureşti, 1988.
CALLIMACHI, Scarlat, *Un istoric olandez despre Ion vodă „cel Cumplit"* – Pagini inedite dintr-o cronică din 1602, *în „Studii"*, III (1950), nr. 2, p. 158–168.
CALLIMACHI, Scarlat, *Pagini despre Ioan vodă zis „cel Cumplit", scrise în secolul XVI de istoricul francez De la Popeliniere*, în „Studii", V (1952), nr. 2, p. 175–182.
CANTEMIR, Dimitrie, *Istoria Imperiului otoman*, în *Opere*, III–IV, ed. Ios. Hodosiu, Bucureşti, 1876.
CANTEMIR, Dimitrie, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în *Opere*, VIII, ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901; ed. a II-a, Stela Toma, I–II, Bucureşti, 1999–2000.

CANTEMIR, Dimitrie, *Istoria moldo-vlahilor*, în *Opere complete*, IX[1], Bucureşti, 1983.
CANTEMIR, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973.
Carte de căpătâi. Dimitre Onciul (1856–1923), *Scrieri alese*, ed. Ştefan Ştefănescu, Dorina N. Rusu, Bogdan Al. Halic, Bucureşti, 2006.
CARTOJAN, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1980.
Călători străini despre Ţările Române, I–IV, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1968–1972.
CĂZAN, Florentina, Cătălin, MUSTAŢĂ, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone şi implicaţiile lor politice la sfârşitul secolului XV şi în secolul XVI*, în „Revista de istorie", XXXVI (1983), nr. 4, p. 363–371.
CĂZAN, Ileana, *Duşmani de temut – Aliaţi de nădejde. Ţările Române în epoca lui Ştefan cel Mare în context politic central-european*, Bucureşti, 2004.
CHIRTOAGĂ, Ion, *Sud-estul Moldovei şi stânga Nistrului 1484–1690. Expansiunea şi dominaţia turco-tătară*, Bucureşti, 1999.
CHIRTOAGĂ, Ion, *Imperiul otoman şi sud-estul european (până la 1878)*, Brăila, 2004.
CHIRTOAGĂ, Ion, *Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chişinău, 2004.
CHIŢIMIA, I.C., *Opera umanistului polon Martin Kromer şi importanţa ei pentru istoria şi cultura poporului român*, în „Romanoslavica", XVIII (1972), p. 187–196.
CHIŢIMIA, I.C., *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972.
CIHODARU, C., *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1574*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, VIII (1957), nr. 1, p. 1–34.
CIHODARU, C., *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", V (1968), p. 11–42.

CIHODARU C., *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XIV (1977), p. 103–122.

CIHODARU, C. *Observaţii cu privire la procesul de formare şi consolidare a statului feudal Moldova*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XVII (1980), p. 117–139.

CIHODARU, C., *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399–1 ianuarie 1432)*, Iaşi, 1984.

CIOBANU, Ştefan, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1947; ed. a II-a, 1992.

CIOBANU, Veniamin, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1985.

CIOBANU, Veniamin, *Vasalitate – suzeranitte în raporturile româno-polone din deceniile şase şi şapte ale secolului XVI: interpretare juridică şi practică politică* (I–III), în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XXII[2] (1985), p. 409-420; XXIII[1] (1986), p. 131–142; XXIII[2] (1986), p. 583–597.

CIOBANU, Veniamin, *Ţările Române în raporturile politice polono-habsburgo-otomane din deceniile 6–7 ale secolului al XVI-lea*, în *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, p. 80-120.

CIOBANU, Veniamin, *Cauze politice şi implicaţii juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfârşitul secolului XIV (1387–1396)*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol", XXVII (1990), p. 103–119.

CIOBANU, Veniamin, *La cumpănă de veacuri (Ţările Române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea)*, Iaşi, 1991.

CIOBANU, Veniamin, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea. Ţările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601–1634)*, Bucureşti, 1994.

CIOCÂLTAN, Virgil, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, Bucureşti, 1998.

CIUREA, D., *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", X (1973), p. 1–48.

CONDURACHI, D., *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţii Principatelor Române până la 1500*, Cernăuţi, 1923.

CONDURATU, Grigore C., *Încercări istorice. Relaţiunile Ţerii Româneşti şi Moldovei cu Ungaria – până la 1526 –*, Bucureşti, 1898.

CONSTANTINIU, Florin, Şerban, PAPACOSTEA, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul secolului al XV-lea*, în „Studii", XVII (1964), nr. 5, p. 1129–1140.

CORFUS, Ilie, *Mihai Viteazul şi polonii*, Bucureşti, 1937.

CORFUS, Ilie, *Ştiri despre istoria Moldovei într-o nouă cronică polonă (1575–1582)*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", Bucureşti, II (1951), nr. 1, p. 111–123.

CORFUS, Ilie, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareş şi Polonia*, în „Romanoslavica", Bucureşti, X (1964), p. 315–340.

CORFUS, Ilie, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „Revista de istorie", XXVIII (1975), nr. 4, p. 527–540.

CORFUS, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.

CORFUS, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983.

CORFUS, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 2001.

COSTĂCHESCU, Mihai, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932.

COSTIN, Miron, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

COSTIN, Nicolae, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942.

Cronica lui Ştefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel), ed. Ion Const. Chiţimia, Bucureşti, 1942.

Cronica pictată de la Viena, în *Izvoarele istoriei românilor*, XI, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1937.

Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

CZAMAŃSKA, Ilona, *Mołdawia i Wołoszczyzna w stosunkach polsko-tureckich XV–XVIII w.* (Moldova şi Ţara Românească în relaţiile polono-turceşti secolele XV–XVIII), în „Balcania Posnaniensia", Poznań, IV (1989), p. 301–312.

CZAMAŃSKA, Ilona, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku* (Moldova şi Ţara Românească între Polonia, Ungaria şi Turcia), Poznań, 1996.

CZAMAŃSKA, Ilona, *Caracterul legăturilor lui Jan Zamoyski cu Movileştii*, în „Arhiva genealogică", S.N. III (1996), nr. 3–4, p. 307–312.

CZAMAŃSKA, Ilona, *Movileştii în tradiţia familiară polonă*, în „Revista de istorie a Moldovei", Chişinău, 2005, nr. 1–2 (61–62), p. 25–32.

CZOŁOWSKI, Alexander, *Sprawy wołoskie w Polsce do roku 1412* (Probleme moldoveneşti în Polonia până în anul 1412), în „Kwartalnik Historyczny", V (1891), p. 569–598.

DAN, Mihail P., *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII–XVI*, Sibiu, 1944.

DAN, Mihail P., *Ştiri privitoare la istoria Ţărilor Române în cronicile ucrainiene*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II (1957), p. 205–288.

DRAGNEV, Demir, Igor, CAŞU, Emil, DRAGNEV, Virgil, PÂSLARIUC, *Ştefan cel Mare şi Sfânt în contextul epocii sale şi al posterităţii*, Chişinău, 2004.

DECEI, Aurel, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Bucureşti, 1978.

DECEI, Aurel, *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978.

DEMCIUC, Vasile, *Petru I Muşat (1375–1391)*, Bucureşti, 1988.

DENIZE, Eugen, *Românii între Leu şi Semilună*, Târgovişte, 2003.

DENIZE, Eugen, *Ştefan cel Mare. Dimensiunea internaţională a domniei*, Târgovişte, 2003.

DŁUGOSZ, Jan, *Historiae polonicae*, I–II, Leipzig, 1711–1712.

DIACONESCU, Emil, Dumitru MATEI, *Alexandru cel Bun (1400–1432)*, Bucureşti, 1979.

Domnii Ţării Moldovei. Studii, volum editat de Demir Dragnev, Chişinău, 2005.

EREMIA, Ion, *Statutul politico-juridic internaţional al Ţării Moldovei în timpul lui Alexandru cel Bun*, în vol. *In*

honorem Demir Dragnev. Civilizaţie medievală şi modernă în Moldova. Studii, Chişinău, 2006, p. 244–250.

EŞANU, Andrei, Valentina, EŞANU, *Epoca lui Ştefan cel Mare. Oameni, destine şi fapte*, Bucureşti, 2004.

GEMIL, Tahsin, *Observaţii referitoare la încheierea păcii şi stabilirea hotarului dintre Moldova şi Imperiul otoman (1486)*, în „Revista arhivelor", XLV (1983), nr. 2, p. 117–128; şi în „Revue Roumaine d'Histoire", XXII (1983), nr. 3, p. 225–238.

GEMIL, Tahsin, *Românii şi otomanii în secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1991.

GIEYSZTOR, Alexander, ş.a., *Histoire de Pologne*, Varşovia, 1972.

GIURESCU, C. *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană*, Bucureşti, 1908.

GIURESCU, Constantin C., *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967; ed. a II-a, 1997.

GIURESCU, Dinu C., *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966.

GONŢA, Alexandru I., *Studii de istorie medievală*, Iaşi, 1998.

GONŢA, Alexandru I., *Românii şi Hoarda de Aur 1241–1502*, München, 1983.

GONŢA, Gheorghe, *Viaţa politică a Ţării Moldovei în epoca domniei lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi*, Chişinău, 2004.

GOROVEI, Ştefan S., *Dragoş şi Bogdan întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti, 1973.

GOROVEI, Ştefan S., *Muşatinii*, Bucureşti, 1976.

GOROVEI, Ştefan S., *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în „Revista de istorie", XXXII (1979), nr. 2, p. 337–345.

GOROVEI, Ştefan S., *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XVI (1979), p. 187–219.

GOROVEI, Ştefan S., *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea primului secol de relaţii moldo-otomane*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XVII (1980), p. 629–667.

GOROVEI, Ştefan S., *Petru Rareş 1527–1538; 1541–1546*, Bucureşti, 1982.
GOROVEI, Ştefan S., *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, în „Revista de istorie", XXXV (1982), nr. 7, p. 807–821.
GOROVEI, Ştefan S., *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate,* Iaşi, 1997.
GRECOV, B.D., A. I. IACUBOVSCHI, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953.
GRIGORAŞ, Nicolae, *Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432–1457),* Iaşi, 1948.
GRIGORAŞ, Nicolae, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ştefan cel Mare (1359–1457)*, Iaşi, 1978.
GRIGORAŞ, Nicolae, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982.
GRUŞEVSKII, Mihailo, *Ilustratovna istoriia Ukraini* (Istoria ilustrată a Ucrainei), Kiev, 1921, ed. a II-a, 1992.
HALECKI, Oscar, *La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique*, Paris, 1933.
HALECKI, Oscar, *La Pologne et la question d'Orient de Casimir le Grand à Jean Sobieski*, Varşovia, 1933.
HALECKI, Oscar, *Les relations polono-roumaines*, în „Revue historique du Sud-Est européen", Bucureşti, XIII (1936), nr. 7–8, p. 233–248.
HEIDENSTEIN, Reinhold, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Francofurti ad Moenum, 1672.
Historia dyplomacji Polskiey (Istoria diplomaţiei polone), I, sub redacţia lui Marian Biskup; II, sub redacţia lui Gerard Labuda, Varşovia, 1980–1982.
IAMBOR, P., *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XVII (1974), p. 211–223.
INALCIK, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300–1600*, Bucureşti, 1996.
ILIESCU, Ocravian, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Muşat à Ladislas Jagellon*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII (1973), nr. 1, p. 123–138.
IOAN DE THWRÓCZ, *Chronica hungarorum ab origine gentis, inserta simul chronica Iohannis archidiacon de Kikullew*, în

Scriptores rerum hungaricarum veteri et genuini, ed. Ioann Georg Schwandtner, Viena, 1746.

IONAŞCU, Ion, Petre BĂRBULESCU, Gheorghe GHEORGHE, *Tratatele internaţionale ale României 1354–1920*, Bucureşti, 1975.

IONESCU-NIŞCOV, Traian, *Un aspect al relaţiilor româno-polone la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Revista de istorie", XXVII (1974), nr. 12, p. 1747–1763.

IORGA, Nicolae, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899.

IORGA, N. *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni. Rusia şi Polonia. Simple linii de orientare*, Bucureşti, 1919.

IORGA, N. *Polonois et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucureşti, 1921.

IORGA, N. *Români şi slavi. Români şi unguri*, Bucureşti, 1922.

IORGA, N. *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984.

IORGA N., *Istoria românilor*, ed. a II-a, Bucureşti, III, Victor Spinei, 1993; IV, Stela Cheptea, Vasile Neamţu, 1996; V, Constantin Rezachevici, 1998.

Istoria românilor, sub egida Academiei Române, V, 1601–1711/1716, Bucureşti, 2003.

JABLONOWSKI, Aleksander, *Sprawy wołoski za Jagiełłonów. Akta i listy* (Probleme moldoveneşti în timpul Jagiellonilor. Documente şi scrisori), Varşovia, 1878.

JASIENICA, Pawel, *Polska Jagiełłonów* (Polonia Jagiellonilor), Varşovia, 1992.

KACZMARCZYK, Zdzisław, *Polska czasów Kazimierza Wielkiego* (Polonia în timpul lui Cazimir cel Mare), Cracovia, 1964.

KOLANKOWSKI, Ludwik, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiełłonów* (Istoria Marelui Cnezat al Lituaniei sub Jagielloni), I, 1377–1499, Varşovia, 1930.

KROMER, Martin, *De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, Basel, 1568.

Kronika Polska Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego wydana (Cronica Poloniei de Martin Bielski, din nou de către fiul său Joachim Bielski dată la lumină), Cracovia, 1597.

KUCZYŃSKI, Stefan M., *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411* (Marele război cu Ordinul cavalerilor teutoni din anii 1409–1411), ed. a III-a, Varşovia, 1987.

KUCZYŃSKI, Stefan, M., *Król Jagiełło (ok. 1351–1434)* [Regele Jagiełło (circa 1351–1434)], Varşovia, 1985.

LE GOFF, Jacques, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970.

„Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei" – Letopiseţul lui Ştefan cel Mare –, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 2005.

LINŢA, Elena, *Materiale inedite privitoare la epoca primului interregn polonez şi la politica domnului moldovean Ion vodă (1572–1574)*, în „Romanoslavica", XI (1965), p. 287–310.

MAJEWSKI, Ryszard, *Cecora rok 1620* (Ţuţora anul 1620), Varşovia, 1970.

MÁLYUSZ, Elemér, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*, Budapesta, 1990.

MARINESCU, Iulian, *Bogdan cel Orb, 1504–1517*, Bucureşti, 1910.

Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Codex Zagrebski) [Materiale pentru istoria diplomaţiei polone în anii 1486–1516 (Codicele de la Zagreb)], ed. Jósef Garbacik. Wrocław ş.a., 1966.

MAXIM, Mihai, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", XV (1977), nr. 2, p. 207-232.

MAXIM, Mihai, *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în vol. *Din lupta pentru independenţă a poporului român*, Bucureşti, 1977, p. 65-84.

MAXIM, Mihai, *Din istoria relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu – „Capitulaţiile"*, în „Anale de istorie", Bucureşti, XXVIII (1982), nr. 6. p. 34–68; idem, *„Capitulaţiile" în istoria relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu,* în *Din cronica relaţiilor poporului român cu popoarele vecine,* Bucureşti, 1984, p. 66–118.

MAXIM, Mihai, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte ottomane aux XVIe–XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV (1985), nr. 1–2, p. 29–50.

MAXIM, Mihai, *Cu privire la statutul de 'ahd al Ţărilor Române faţă de Poartă. Consideraţii pe marginea unor izvoare otomane*, în „Revista de istorie", XXXIX (1986), nr. 6, p. 523–534.
MAXIM, Mihai, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei şi Ţării Româneşti*, în „Revista de istorie", XL (1987), nr. 2, p. 157–172.
MAXIM, Mihai, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Bucureşti, 1993.
MAXIM, Mihai, *Ştefan cel Mare şi Înalta Poartă: noi documente turceşti*, în „Revista de istorie militară", Bucureşti, 2004, nr. 1 (83), p. 17–24.
MAXIM, Mihai, Viorel, PANAITE, *Pax Ottomanica et les Pays Roumains* (I–II), în „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXXV (1986), p. 11–18; XXXVI (1987), p. 94–99.
MEHMED, M.A., *La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II «le Conquérant»*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII (1974), nr. 3, p. 509–533.
MIECHOWSKI, Matei, *Chronica polonorum*, Cracovia, 1521.
MIHĂESCU, Doru, *Bucovina şi Basarabia (pornind de la numele lor)*, Iaşi, 2000.
Mihai Viteazul. Culegere de studii, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, Bucureşti, 1975.
MINEA I., *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919.
MINEA, I., *O cronică leşească a Moldovei*, în „Ioan Neculce", Iaşi, III (1923), p. 188–192.
MINEA, I., *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări istorice", Iaşi, I (1925), nr. 1, p. 190–368.
MINEA, I., *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926.
MINEA, I., *Aron Vodă şi vremea sa*, în „Cercetări istorice", VIII–IX (1932–1933), nr. 1, p. 104–186.
MOTOGNA, Victor, *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928.
NASTASE, G.I., *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice", Iaşi, I (1925), p. 114–158.
NISTOR, Ion I., *Die moldauischen ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910.

NISTOR, Ion I., *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923; Bucureşti, 1991.
NISTOR, Ion I., *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuţi, 1934; Rădăuţi, 1997.
NISTOR, Ion I., *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. XXVI, 1943, p. 1–27.
NISTOR, Ion I., *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. XXVI, 1943, p. 29–57.
NISTOR, Ion I., *Basarabia pivot politic al Moldovei voievodale*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. XXVI, 1944, p. 227–255.
NISTOR, Ion I., *Participarea românilor la lupta de la Kreisenbrunn (12 iulie 1260)*, în „Junimea literară", II (1905), nr. 3, p. 38–40.
NISTOR, Ion I., *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1991.
NISTOR, Ion I., *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 2002.
NOUZILLE, Jean, *Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene*, Chişinău, 2005.
OLEJNIK, Karol, *Działność militarna Polski w czasach Kazimierza Wielkiego* (Acţiunea militară a Poloniei în vremea lui Cazimir cel Mare), Poznań, 1966.
OLEJNIK, Karol, *Kazimierz Wielki* (Cazimir cel Mare), Varşovia, 1975.
ONCIUL, Dimitre, *Istoria românilor de la întemeierea Principatelor până la epoca lui Ştefan cel Mare, Curs universitar,* Bucureşti, 1905–1906.
ONCIUL, Dimitre, *Scrieri istorice*, I–II, ed. Aurelian Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968.
Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti, Bucureşti, 1966.
PAJEWSKI, Janusz, *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540–1571)* [Politica ungurească a Poloniei la mijlocul secolului XVI (1540–1571)], Cracovia, 1932.
PANAITE, Viorel, *Consideraţii privind legea păcii în Islamul medieval* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol", XXIV^2 (1987), p. 567–586; XXV (1988), p. 397–413.
PANAITE, Viorel, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV–XVII)*, Bucureşti, 1998.

PANAITESCU, P.P., *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. IV, 1925.
PANAITESCU, P.P., *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", XXII (1929), nr. 59, p. 1–19.
PANAITESCU, P.P., *Cronica moldo-polonă*, în „Revista istorică română", I (1931), nr. 2, p. 113–123.
PANAITESCU, P.P., *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. XV (1934), p. 61–80.
PANAITESCU, P.P., *Izvoarele slave externe ale Istoriei Românilor*, Curs la Facultatea de Litere şi Filozofie 1933–1934, Bucureşti, 1934.
PANAITESCU, P.P., *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, ed. a II-a, 1994.
PANAITESCU, P.P., *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale Ţărilor Române*, în „Studii", XIX (1956), nr. 4, p. 95–116.
PANAITESCU, P.P., *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în „Romanoslavica", III (1958), p. 95–115.
PANAITESCU, P.P., *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romanoslavica", IV (1960), p. 225–238.
PANAITESCU, P.P., *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.
PANAITESCU, P.P., *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971.
PAPACOSTEA, Şerban, *Geneza statului în Evul Mediu Românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, ed. a II-a, Bucureşti, 1999.
PAPACOSTEA, Şerban, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi imperiul mongol*, Bucureşti, 1993.
PAPACOSTEA, Şerban, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001.
PÂRVAN, Vasile, *Alexăndrel Vodă şi Bogdan Vodă*, Bucureşti, 1904.
PETRI, Hans, *Relaţiunile lui Jakobus Basilikos Heraclides zis Despot Vodă cu capii reformaţiunii atât în Germania cât şi în Polonia, precum şi propria sa acţiune reformatoare în*

principatul Moldovei, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. III, t. VIII, 1928, p. 1–62.

Petru Rareş, sub coordonarea lui Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978.

PIENARU, Nagy, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătărască în Moldova*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004. Atlet al credinţei creştine*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 275–306.

PODHORODECKI, Leszek, Noj, RASZBA, *Wojna chocimska 1621 roku* (Războiul de la Hotin din anul 1621), Cracovia, 1979.

Polska służba dyplomaticzna XVI–XVIII wieku (Serviciul diplomatic polonez în secolele XVI–XVIII), sub redacţia lui Zbigniew Wójcik, Varşovia, 1966.

POPA, Radu, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970; ed. a II-a, 1997.

PUNGĂ, Gh., *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1994.

PUNGĂ, Gh., Alexandru-Florin, PLATON, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene şi româneşti*, în „Cercetări istorice", S.N., XVII^2 (1998), p. 11–46.

RACOVIŢĂ, C., *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „Revista istorică română" X (1940), p. 297–332.

REZACHEVICI, Constantin, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din Ţările Române*, în „Revista de istorie", XXVIII (1975), nr. 7, p. 1095–1098.

REZACHEVICI, Constantin, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, 1975, p. 51–73.

REZACHEVICI, Constantin, *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii" lui Iliaş Rareş (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în „Revista arhivelor", LII (1975), nr. 4, p. 383–392.

REZACHEVICI, Constantin, *Bătălia de la „Cornul lui Sas" (3/13 iulie 1612) – Reconstituire* –, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", 9 (1976), p. 59–70.

REZACHEVICI, Constantin, *Tratatul între Petru Rareş şi Sigismund I (28–31 august 1538) din vremea campaniei lui*

Suleiman Magnificul în Moldova, în „Cercetări istorice", S.N., IX–X (1978–1979), p. 305–326.

REZACHEVICI, Constantin, *Luptele hatmanului J. Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski (Broşura căpitanului Stanisław Bartholan din 1601)*, în „Revista de istorie", XXXII (1979), nr. 7, p. 1327–1349.

REZACHEVICI, Constantin, *Polonia în vremea Jagiellonilor*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, XLI–XLII (1980), p. 61–72.

REZACHEVICI, Constantin, *Ştiri despre Ştefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII–începutul sec. XVII) descoperită în Polonia*, în „Revista de istorie", XXXV (1982), nr. 5–6, p. 654–671.

REZACHEVICI, Constantin, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relaţiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie", XXXV (1982), nr. 8, p. 917–923.

REZACHEVICI, Constantin, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină în 1541–1542, după noi izvoare polone – Solia „hatmanului" Petru Vartic din 1542 – (I–II)*, în „Revista istorică", S.N., I (1990), nr. 5, p. 427–455, nr. 7–8, p. 687–704.

REZACHEVICI, Constantin, *Atitudinea lui Martin Kromer în seim la 1542, faţă de relaţiile Poloniei cu Poarta otomană, Imperiul habsburgic şi Moldova – în lumina unor noi izvoare polone –*, în *Caietele Laboratorului de studii otomane*, I, Universitatea Bucureşti, 1990, p. 69–126.

REZACHEVICI, Constantin, *Originea şi domnia lui Alexandru Vodă Cornea (a. 21 decembrie 1540–9 sau 16 februarie 1541) – după documente inedite din Polonia –*, în „Revista istorică", S.N., III (1992), nr. 7–8, p. 803–827.

REZACHEVICI, Constantin, *Cine a fost soţia lui Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun? Un alt episod dinastic moldo-polono-lituan*, în „Arhiva genealogică", Iaşi, S.N., II (1995), nr. 3–4, p. 11–18.

REZACHEVICI, Constantin, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki şi Mihail Korybut Wiśniowiecki şi înrudirile lor cu Bogdăneştii şi Movileştii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în „Arhiva genealogică", S.N., III (1996), nr. 3–4, p. 313–320 + tb.

REZACHEVICI, Constantin, *Indigenatul polon – o formă însemnată de integrare a nobilimii româneşti în cea europeană*, în „Arhiva genealogică", III (1996), nr. 3–4, p. 205–216.

REZACHEVICI, Constantin, *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în Evul Mediu*, Bucureşti, 1998.

REZACHEVICI, Constantin, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană – Evoluţia unui concept în contextul vremii* –, Bucureşti, 2001.

REZACHEVICI, Constantin, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova a. 1324-1881*, I, *Secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 2001.

REZACHEVICI, Constantin, *Cum a ajuns 1359 anul „descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone*, în „Revista de istorie a Moldovei", Chişinău, 2003, nr. 1–2 (53–54), p. 17–26.

REZACHEVICI, Constantin, *Neamul doamnei Evdochia de Kiev în legătură cu descoperirea pietrei sale de mormânt de la Suceava*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004. Atlet al credinţei creştine*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 113–132 + tb.

REZACHEVICI, Constantin, *La hotarul polono-român în secolul XV. Ştefan cel Mare între „regişorii Odrowąż" din Rusia Haliciului şi magnaţii Buczacki din Podolia*, în *Rumuni i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy. Români şi poloni în Europa. Istorie şi prezent*, Suceava, 2006, p. 225–239.

REZACHEVICI, Constantin, *Dinastia Movileştilor – între Bogdăneşti, magnaţi polono-lituani şi casele regale europene*, în vol. *In honorem Demir Dragnev. Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova*, Chişinău, 2006, p. 380–393.

ROGERIUS, *Cântecul de jale*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V, Bucureşti, 1935.

ROSETTI, Radu, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, 1947.

ROTMAN-BULGARU, Cristina, *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie", XXIX (1976), nr. 5, p. 677–696.

SACERDOŢEANU, Aurelian, *Guillaume de Rubrouck et les roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930.

SACERDOŢEANU, Aurelian, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933.
SARNICKI, Stanislas, *Annales sive de origine et rebus gestis polonorum et lithuanorum libri VIII*, Cracovia, 1587.
Scriptores rerum hungaricarum veteres et genuini, ed. Ioann George Schwandtner, Viena, 1746.
SPERKA, Jerzy, *Jeszcze raz w kwestii datowania wyprawy mołdawskiej Kazimierza Wielkiego* (Încă o dată în problema datării expediţiei moldoveneşti a lui Cazimir cel Mare), în „Studia Historyczne", XXXIV (1991), nr. 1, p. 125–132.
SPIERALSKI, Zdzisław, *Kampania obertyńska 1531 roku* (Campania de la Obertyn din anul 1531), Varşovia, 1962.
SPIERALSKI, Zdzisław, *Awantury mołdawskie* (Scandaluri moldoveneşti), Varşovia, 1967.
SPIERALSKI, Zdzisław, *Jan Tarnowski 1488–1561*, Varşovia, 1977.
SPIERALSKI, Zdzisław, *Jan Zamoyski*, Varşovia, 1989.
SPINEI, Victor, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982; Chişinău, 1994.
SPINEI, Victor, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.
SPINEI, Victor, *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, Iaşi, 1999.
STOICESCU, Nicolae, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976.
STOICESCU, Nicolae, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, Bucureşti, 1983.
STOIDE, C.A., *Legăturile dintre Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Contribuţii*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, VII (1956), nr. 1, p. 59–73.
ŞINCAI, Gheorghe, *Chronica românilor şi a mai multor neamuri*, I–II, Bucureşti, 1886.
ŞLAPAC, Mariana, *Cetăţile medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chişinău, 2004.
Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504–2004. Portret în cronică, Mănăstirea Putna, 2004.
Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504–2004. Portret în istorie, Mănăstirea Putna, 2004.

Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504–2004. Atlet al credinţei creştine, Mănăstirea Putna, 2004.
ŞTEFĂNESCU, Ştefan, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în „Studii", XIV (1961), nr. 1, p. 5–22.
Tesauru de monumente istorice pentru România, III, ed. A. Papiu Ilarianu, Bucureşti, 1864.
TOPOLSKI, Jerzy, *Historia Polski od czasów najdawniejszych do 1990 roku* (Istoria Poloniei din cele mai vechi timpuri până în anul 1990), Varşovia, Cracovia, 1992.
TURCUŞ, Şerban, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001.
URECHE, Grigore, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
URSU, Horia, *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, Bucureşti, 1972.
URSU, Ion, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra Neamţ, 1900.
URSU, Ion, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914.
URSU, Ion, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923.
URSU, Ion, *Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925, ed. a II-a, 2004.
VERESS, Andreas, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914.
WAGNER, Marek, *Expediţia de la Ţuţora*, în „Revista de istorie a Moldovei", Chişinău, 2004, nr. 1 (57), p. 6–15.
WÓJCIK, Zbigniew, *Jan Sobieski 1629–1696*, Varşovia, 1983.

FOTOCOPIA CRONICII

La Moldavie est également bornée la Valachie, un reste de l'ancienne Dacie, surtout de la Cumanie. Ce pays avait encore dans le 12 et 13e siècle ses propres princes, qui souvent étaient ennemis des Hongrois. Les Tartares ayant ensuite fait des fréquentes incursions dans le pays, sur tout en 1233 et 1236. Les pauvres habitans étant dans la plus grande nécessité, furent à la fin obligés de se soumettre en partie au Vainqueur, sur tout ceux du Côté de la Bessarabie moderne, en partie ou ceux de l'Occident où la Moldavie moderne est, sous la protection du Roi d'Hongrie. Le Prince Rostislav successeur d'Ulgora, qui en 1260 avait déjà assisté le Roi Bela contre Ottocar Roi de Bohême, ayant aussi éprouvé les incursions des tartares, et ne se croyant plus en état de leur faire tête, le pays étant déjà beaucoup ruiné, se mit avec 50 hommes sous la protection du Roi Bela, le quel en 1270 l'introduisit en Hongrie avec une quantité innombrable de bétail et de ses sujets.

Le Roi Bela charmé de l'acquisition de la Cumanie en profita aussi de bien en 1270 que les autres Rois ses Charles I. Louis I. Sigismond Mathias et tous les autres Rois d'Hongrie, ensuite leurs sujets dans le pays. mais comme cela causa de la jalousie avec autres de ce peuple qui s'étaient soumis aux Tartares, ceux ci voulurent en 1282 sous leur Prince Oldon faire la Guerre à l'Hongrie. mais ayant été défait le reste se sauva chés les tartares, les quels encouragés par les vainqueurs, entrerent dans la Cumanie et la Moldavie qui était sous la dépendance du Roi d'Hongrie, et la dévastèrent entièrement. Le Roi Ladislas négligent qu'il était, et gouverné par ses ministres

parlé de la Valachie on même tems il devra avoir été fait mention aussi de Louis de Blois, étant connu que Ladislas roi de Hongrie avait en 1503 envoyé dans la Moldavie Etienne Zapolya, François Balassa, et Emeric Czobor pour composer les différends touchant son district que le Roi de Pologne disait lui appartenir de cette province. Car dans les Lettres Datives à ces Ministres, le jour de St Paul à Buda, le Roi Ladislas avait appellé le Prince de Moldavie son Relatif, et que depuis ce tems là les Princes de Valachie et de Moldavie avaient toujours été tributaires à la Porte.

Nous aurons occasion de traiter cette affaire à un plus grand jour, sans déroger aux droits du Royaume de Hongrie sur ces deux Provinces. On parlera de cela un peu différemment, quand les Circonstances l'exigeront.

On a déjà parlé de la Valachie, qui commence ainsi nommée, Mais avant que de parler des Hongrois, arrivés dans la Moldavie, il faut avant que de commencer remarquer, que les Polonois, et par conséquent aussi les Auteurs de cette Nation, appellent la Valachie une partie de cette Province, située de la du côté Sud, et vers l'Orient, et vers le Septentrion, et Moldavie la partie située du côté de la Transilvanie, au lieu que les autres nations appellent la premiere, Valachie ou Transilvanie, et l'autre du Côté du Midy et du Levant, Moldavie.

Bogdan le premier Prince dans la Moldavie, laissa un fils nommé Etienne. Celui ci étant mort vers l'an 1388. avait laissé deux fils Etienne et Pierre. Ces deux freres eurent une dispute touchant le droit de succession. Pierre le cadet fut soutenu par la Nation chez le Roi de Pologne, promettant de vouloir se soumettre à la Pologne lui et ses Successeurs avec la terre de la Moldavie et cela à perpetuité, en payant un tribut annuel, à condition que le Roi l'aiderait de pouvoir se rétablir dans son pays. Kasimir chercha de pouvoir faire une si belle acquisition à si bon prix, fit ramasser des troupes, les envoya avec le prince Etienne dans la Moldavie, comme aussi des Députés pour arranger mieux cette affaire, mais cette Expedition fut malheureuse. Pierre surmonta

faire périr les polonais, et resta prince de Moldavie, il s'étant ensuite reconcilié avec son frere; Celui ci gouverna la partie Orientale ou la Bessarabie présente, et Pierre garda pour soi la partie occidentale ou la Moldavie présente. Ce coup n'ayant pas reussi à Las. la Moldavie et la Vallachie resterent sous la domination des Rois d'Hongrie jusque à la mort de Kasimir le Grand. et Louis son successeur

Dans l'intervalle après la Mort de Louis decedé en 1382. La Moldavie se separa de l'Hongrie car Pierre croyant que Wladislas Jagello Roi de Pologne ou plutôt sa femme Hedevige fille de Louis, Roi d'Hongrie par droit de succession, se soumit en 1386. à Wladislas et à la Reine Hedevige et à leurs successeurs du Royaume de Pologne: et prêta l'hommage à Leopol en 1387. la veil de l'Exaltation de la Ste Croix.

Cela est prouvé par un document original, qui se trouve dans les Archives de la Principauté. Les Conseillers de ce Prince tirent de la même, et on promit au Roi un tribut annuel de 306. Rubles. On trouve pareillement l'original de cette Convention dans l'archive de la couronne.

Pierre etant mort dans ce tems là. Roman son fils lui succeda. et prêta l'hommage au Roi et à la République en 1393. l'Original de cette action se trouve encore dans l'archive de la République.

Ayant été ensuite fait prisonnier par Swidrigaille il n'obtint sa Liberté que par interposition de Jagello, et à condition de prêter l'hommage, ce qu'il a aussi fait en 1403. avec son frere Alexandre.

Etienne frere de Pierre dont nous avons parlé plus haut, ayant pris prétexte du grand age de Roman Durant sa Captivité, envoya une Ambassade au Roi Wladislas Jagello, pour l'informer qu'il etoit ennemi de Sigismond qui devoit être couronné Roi d'Hongrie, qu'il viendroit avec les Conseillers prêter l'hommage au Roi, et que leurs gens qui ne viendroient pas, prêteroient le serment de fidelité dans leur pays en presence des Ambassadeurs

des Ambassadeurs qui allaient y environ. Et qu'il ne reclamerait pas ni Chiatra ni Colomia ni la Bautie. Et qu'à son arrivé chez le Roi, on feraient un arrangement touchant les Chateaux de Kreczin et Chimlor, comme le Roi le trouverait bon. Cet arrangement n'est fait en 1387, et l'original se trouve dans l'Archive de la Republique.

Etienne arriva encore la même année et prêta l'hommage, dont l'Original se trouve dans l'archive.

Sigismond jaloux de ce procédé, et ayant été couronné Roi d'Hongrie 1387 tâcha d'obliger les princes de Moldavie de rentrer sous la domination du Royaume d'Hongrie. Ce qui engagea le prince Pierre fils ou frere de Roman, de faire en 1398 une alliance avec le Roi de Pologne contre le Roi d'Hongrie. Cette alliance fut faite à Radom en 1398. L'Original se trouve dans l'archive de la Republique. Il faut que le Prince Etienne soit mort bientôt après. Car on trouve que le Roi Ladislas a engagé en 1400. à Alexandre prince de Moldavie. la Pocutie, Chiatra et Colomia pour 1000. florins, comme l'Original de cette transaction ainsi écrite dans l'Archive de la Republique le montre.

En 1402. le Prince Alexandre pria de vouloir rendre l'hommage au Roi de Pologne, et s'engagea de ne plus vouloir reconnoître aucun autre Maître que Lui, comme l'Original que se trouve dans l'Archive fait voir. Et ayant appris que la Valachie avait été occupée par les Turcs, il vint à Chiatra, demanda du secours au Roi, et la protection, et prêta l'hommage en 1404. l'original de cet acte se trouve dans l'archive. Et ayant ensuite eu une dispute avec Rostom, qui après son retour de la Cathavie, voulait s'emparer du pays, il arriva quelque tems après à Cameniec, et reprêta son hommage avec les principaux Seigneurs du pays.

Après la Guerre avec les Chevaliers teutoniques, le Roi de Pologne alla dans la Russie, et y fit une nouvelle alliance avec Alexandre prince de Moldavie qui était déjà son Vassal et Allié, et cela contre le Roi d'Hongrie qu'il regardait comme son plus grand ennemi. Et engagea de nouveau Chiatra, Colomia et toute

et toute la Pecunie pour 1000. Ducats. [illegible]
valoit plus de 6. ducats.

Le Roi d'Hongrie Sigismond voyant l'intention [illegible]
du duc Jagello, sut profiter de la foiblesse de ce Prince, et
par le traité conclu à Lublau en Hongrie, en 1412. il
tellement tourner les affaires à son avantage, que le Roi
Pologne, lui accorda un droit sur la Russie rouge ou
Halitz, Wlodimir, sur la Podolie, et sur la Val
lachie et Moldavie.

Article qui dans ce traité regarde la Moldavie, merite
d'être inseré. En vigueur de ce traité Alexandre
resta comme auparavant sous la protection de la
la Guerre de Turquie n'étant allumée, et la Wallachie
et la Moldavie desolées par les troupes. Alexandre
arriva en 1415. à Sniadin avec sa femme, et reçeut la
encore par serment son hommage, de vouloir rester
toujours sous la protection du Roi de Pologne. Il
ensuite ses troupes au Roi Jagello contre les Chevaliers
Teutoniques. et le fit ordonner aussi sur l'Alla
gues, lesquels, comme Cromer dit: (et visi expedire ne
regio, mitte quererent.) savoir, en vigueur du traité de
Lublau étoit, d'Empereur et le Roi de Pologne, d'aller
contre les Turcs.

Comme dans les Campagnes suivantes, les Wallaques ou
les Moldaves ne se trouverent pas comme ils devoient;
l'Empereur Sigismond se plaignit; et demanda qui
vigueur du traité de Lublau, le Roi de Pologne le
devoit aider, à leur soumettre la Moldavie, parce
que cette nation n'étoit fidele à personne. Wladis
refusa de le faire, ne voulant pas même permettre
que Sigismond devoit y penetrer. Pour ce que
les troupes auxiliaires de cette nation contre les
Turcs, il disoit qu'elles étoient bien venues, mais
qu'on les avoit laissé attendre inutilement.

Cette Conduite de l'Empereur Sigismond donna
occasion au mariage conclu en 1421. entre le
Prince de Moldavie Alexandre et Ringala sœur
du Roi, Car on trouve dans l'Archive une
transaction de 1421. par laquelle Alexandre, palatin
et Boyard de Moldavie, et Elie, Spataire
comme aussi les Seigneurs de cette Province, s'en
gagent de donner à Ringala femme d'Alexandre,

Sœur

Sœur de Vladislas et de Witolde pour sa vie durant, les villes de Sereth et Rocovice avec les dépendances, et outre cela 600 ℔ par an, et cet arrangement fut confirmé en 1429. Les originaux s'en trouvent dans l'archive de la République.

Alexandre ayant ensuite fait une alliance avec Sitrigail, certes avec les troupes en faveur de ce Prince dans la Podolie est dans la Russie, mais il fut défait et mourut en 1433. Les auteurs ne laissent pas de se plaindre de ce prince, disant qu'il a été ingrat envers le Roi de Pologne Jagello, qui il avoit comblé de tant de bienfaits, qu'il avoit donné du secours à son ennemi, et aux ennemis de son Royaume, ayant violé la foi jurée au Roi et au Royaume. Mais il faut faire réflexion qu'Alexandre est injustement accusé, car se souvenant de ce qui avoit été traité entre les deux Rois à Lublow, confirmé en 1413 et renouvellé en 1423. il ne pouvoit pas obeir aveuglement au Roi de Pologne, étant obligé de craindre la réfractaire du Roi de Hongrie

Alexandre mourut en 1433 et laissa deux fils, Elie l'aîné et Etienne, ou Alexandre, mais ils étoient de deux mères différentes.

Les deux frères eurent une dispute touchant la succession, chacun voulant gouverner. Elie l'aîné avoit été désigné successeur par son père. Il chassa ensuite son frere Etienne, et fit noyer sa mere. Celui-ci alla chez les Turcs, et implora leur secours, il retourna avec une grande armée. Le Palatin se rangea de son côté, et Etienne chassa à son tour son frere Elie qui se retira en Pologne avec sa femme et ses enfans, étant marié avec la sœur de la Reine Sophie. Il arriva à Nipomedice où le Roi voulut tenir une Diette, promettant de vouloir être fidele au Roi et à la République. Etienne en ayant eu le vent, envoya aussi une Ambassade au Roi, que le suivit jusqu'à Cracovie. Les Ambassadeurs soutinrent que le Roi devoit pardonner ce que son pere avoit fait avant sa mort, et les dommages causés en Podolie et en Polenie, que le Roi ne devoit pas

Le tenir

le tenir pour son ennemi, et de donner du secours à Stephan Elie ; qu'il voulait prêter l'hommage à l'exemple de ses prédécesseurs, et donner le tribut comme aussi les troupes auxiliaires. Après un Conseil tenu sur ces affaires, on conclut de donner à Elie des Possessions dans le Royaume : Et Etienne devait prêter l'hommage pour s'attacher tous les deux par ces.

Elie n'était pas trop content de cet arrangement se saura, mais ayant été attrapé, il fut mis dans le Château à Seradie ; où il a été long tems avec sa femme et ses Enfans. par ce procédé le Roi s'attacha encore plus le Prince Etienne, qui rendit plusieurs services au Roi, en chassant les Tartares de la Podolie.

Cromer dit encore, Lib. 20. p. 311. que le Roi fit des Pacts avec Etienne, qu'il devait rester en possession de la Moldavie, et que le Roi lui eut encore cédé à perpétuité le District de Seret. Tractum Seretensem avec Chothin, Czeremum, et Chimilau : On trouve effectivement dans l'Archive un Original, selon lequel le Roi a confirmé le Prince Etienne de posséder Seret, Czeremosch, Chrzebielow, le territoire contre Tartarie et Hongrie, qui étendent la frontière depuis la rivière de Polzena jusqu'au grand fleuve de Dniester selon la description des frontières, contenues dans les lettres données au dit Palatin et à la posterité à Cracovie en 1433. Etienne confirma aussi l'hommage de ses Prédécesseurs, portant de la fidelité, et fit de l'hommage en 1433. on en trouve les Originaux dans l'Archive de la République.

Le Roi Vladislas Jagillo était mort, Vladislas son Fils fut Successeur fait en 1435. une Diete à Seradie, les amis du Prince Elie sollicitèrent sa liberté. mais le parti d'Etienne y opposa, on tint un Conseil, mais le Resultat ne fut pas en faveur du Prince Elie, il se sauva ainsi peu après, et commença les troubles dans la Moldavie, appellant le Roi de Hongrie à son secours.

L. Ro

leurs fils : le premier s'appelait Romain et le second Pierre. Pierre s'adressa à Jean Hunyade, qui après la bataille de Varna, était gouverneur du royaume de Hongrie, et réclama son assistance, il chassa Romain, (comme il était proche parent du roi de Pologne,) se sauva dans la Podolie. Jean Hunyade voulant profiter de ces troubles, fit semblant de vouloir faire la guerre aux Turcs. Mais il entra dans la Moldavie orientale ou la Bessarabie, y fit proclamer Danislas au lieu de Vladislas ou Vlad, dépôt que celui-ci devait à la crainte des Turcs, il fit ainsi le rassembler avec son armée, et envoya à Nandorfehervar, au quel il avait promis le pays, dans l'intention de le garder pour lui, pour mieux réussir dans cette entreprise, il donna pour femme à Pierre palatin de Moldavie, sa sœur âgée déjà de plus de 50 ans. Ce Pierre avait été ennemi déclaré de Vlad palatin de Bessarabie, par ce qu'il avait détrôné la Moldavie. Romain, fils d'Elie, avec la sœur du quel Vlad était marié, Hunyade promit à Pierre de l'aider à s'établir dans la Moldavie, il lui donna même des troupes, pour chasser Romain.

Romain ayant appris que son cousin Germain Pierre venait avec des troupes de Jean Hunyade, et que Vlad le mari de sa sœur qui lui avait donné toujours de grands secours avait été tué, et sachant que la nation ne lui était pas attachée, se sauva dans la Podolie. Il écrivit ensuite au roi Casimir, et lui envoya des députés, le priant de lui faire parvenir (car ils étaient convenus entre eux de leurs secrets) de lui donner du secours. Pierre se croyant dans une position tranquille de la Moldavie, se vit trompé. Car Jean Hunyade écrivit, qu'il devait prêter l'hommage à la Hongrie, son ancien souverain, il lui proposa même une alliance avec le royaume de Hongrie. Mais Pierre le refusa, et envoya

des députés

des Deputés au Roi de Pologne, le pressant de ne pas l'abandonner, mais de la défendre contre les Tartares. Casimir craignant pour la Moldavie, et voulant faire la paix entre les deux Princes, et rétablir Pierre il alla dans la Russie. Ayant appris en chemin que le Prince avait été empoisonné, il hâta son voyage, pour rétablir la paix et le bon ordre dans la Moldavie. Etant arrivé à Cracovie, il reçut la nouvelle que Pierre encouragé par Etienne, qui lui avait promis son assistance, voulait s'opposer à son dessein. Il ordonna ainsi de rassembler des troupes, et s'arrêta à Cracovie. Peu après y arriva Marie veuve d'Elie neveu de Roman avec 200 nobles de la Moldavie qui avaient tenu avec eux Casimir donna à Marie sa Tante la Starostie de Colomée pour y demeurer.

En 1448 Casimir retourna à Kaminiec, et envoya le palatin de Russie, et le Castellan de Sendomir, à Pierre, qui devaient l'inviter à venir chez le Roi, lui prêter l'hommage, et remettre au Roi le Prince Michel fils de Sigismond Grand Duc de Lithuanie, qui était resté chez lui.

Pierre promit le premier, voulant, quant à l'autre avoir ordonner au Prince Michel de sortir de son pays. Mais Pierre ne se fiant pas trop au Roi, tandis son arrivée en Hongrie à ce Roi lui promit aussi tout secours. Il lui envoya un sauf conduit, et Casimir se mit à la voie en chemin, mais étant à Cholm le Roi ne pouvant atteindre plus long tems, partit de Kaminiec, et envoya quelques Seigneurs à Pierre, pour conclure un traité avec lui, et Pierre promit de vouloir prêter l'hommage que au terme [illegible] le requit.

Le Roi Hongrie étant en 1450 occupé de la Guerre contre les Turcs, et Pierre étant mort la même année de nouveaux troubles s'élevèrent dans la Moldavie.

Un nommé Bogdan, qui se disait fils naturel du premier Alexandre, prétendait que la Moldavie lui appartenait par droit d'héritage, les enfants légitimes d'Alexandre étant tous morts, il avait assez soutenu cette Province.

Le Roi en étant informé prit [illegible] avec la

jeune Prince Alexandre et ceux de son parti. Il y envoya des troupes qui battirent Bogdan, occupèrent Orhmiec, Soczawa, et Chothin, et donnèrent ces Châteaux à Alexandre fils d'Aly, qui s'était sauvé en Pologne avec sa mère. Le Roi ayant appris, et approuvé, tout ce qui s'était fait pour occuper la Moldavie, en fit un Province de Pologne, et l'incorpora à perpétuité à ce Royaume, en donnant au Prince Alexandre des terres dans la Pologne. Mais cette affaire ayant paru trop délicate à plusieurs Sénateurs, à cause du traité avec l'Empereur, qui y prétendait aussi, il fut dit, que Bogdan serait prié de venir prêter l'hommage au Roi. On convoqua un autre Conseil, dont le résultat était de donner du secours au Prince Alexandre, et de chasser Bogdan.

Les Polonais entrèrent ainsi dans la Moldavie avec trois Corps. Bogdan se voyant trop faible et de partout, l'essentiel en était, que Bogdan devait gouverner la Moldavie, jusqu'à ce que le jeune Prince Alexandre aurait 18 ans, et payer un tribut annuel au Roi.

Ce point conclu, les Polonais voulaient retourner, furent attaqués de tous côtés, et ce fut à la fin après une grande perte et la plus grande peine, qu'ils en revinrent le dessus, et Bogdan se retira à Barleth.

Pendant l'absence des Polonais dans la Moldavie les Tartares désolèrent la Gallicie et la Podolie. Les Polonais ainsi à leur retour furent obligés de défendre ces Provinces.

Bogdan profita de l'occasion, et passa les bras d'Alexandre dans la Moldavie, Marie mère d'Alexandre, vint à Lublin et fit tant du Roi Casimir qu'il arriva à Chotzin en 1651. avec les Polonais, qui étaient avec les Cosaques, et donna sur les Ennemis contre Bogdan qui mit en fuite.

Ce dernier envoya la Princesse à Prague sur les Terres de Moldavie, et envoya quelques Ambassadeurs pour traiter de la paix, et cela fut fait, que Bogdan devait être pendant

pardonné, et venir ensuite se justifier à Cracovie : pour cela, il devait continuer de gouverner la Moldavie, et payer chaque année au Roi, pour Alexandre fils d'Elie, le tribut légitime. Pierre et exécuta la province à Alexandre, lorsqu'il prêta Hommage. Ce Dernier étant arrivé à Camieniec, y rétablit la nouvelle guerre. Bogdan avait été tué par Pierre fils naturel d'Alexandre l'Ainé, qui s'arrogeait aussi le droit sur la Moldavie, et qui avait fait une Alliance avec le Prince Alexandre.

Alexandre croyant que Pierre agissait de bonne foi, se rendit avec sa Mère à Suczava. Mais Pierre oublia bientôt l'Alliance conclue, se déclara contre Alexandre, et l'aurait pareillement massacré, s'il n'eut ne s'était sauvé à temps, mais étant secouru par les Polonais il retourna chercher son Ennemi. Pierre se retira dans les Montagnes, et les Polonais furent obligés de retourner sans rien faire. Après la Mort de Bogdan, un Grec s'était emparé de Bialgorod et de Lilia dans la Moldavie orientale en faveur du Prince Alexandre, la Citadelle de Camieniec fut conservée pour lui. Il resta ainsi Prince dans la Moldavie, et donna en 1492 secours contre les Tartares. Ayant ainsi recouvert son pays par l'assistance des Polonais, et ayant appris la prise de Constantinople par les Turcs, donna des assurances par écrit de s'allier avec le Roi contre les Tartares et tous les autres ennemis, et prêta l'hommage entre les mains des Ambassadeurs du Roi ; mais peu après il fut empoisonné, par ceux auxquels il avait enlevé les Terres et les Villes. Pierre frere d'Alexandre vint en la Moldavie, Ce Simeon voulut établir un Prince de Lithuanie dans la Moldavie. Mais la Guerre de Prusse l'empêcha. Alexandre fut confirmé sur la Frontiere, et prêta le serment de fidelité en 1496 moyennant du secours contre les Turcs du Roi, de vouloir épouser Marie la veuve d'Elie auprès de la possession du district de Kreth et de Targovicz, Otcovicz et autres Villes, et comme sa mere avait reçu en dot Chilien et Cercicum, il voulait aussi traiter

traité avec le Roi. Le dessus l'Original se trouve dans l'ar-
chive de la Reine Pierre ensuite vint en Hongrie chercher
dans son pays, et craignant les Turcs, qui après la prise
de Constantinople, ravageaient la Valachie, et voyant
que les Princes ne lui pouvaient pas donner du secours
à cause de la Guerre avec les Chevaliers Teutoniques, il
envoya des Députés, et fit offrir un tribut de deux
mille [illegible] pour rester en paix.

Mathias Roi d'Hongrie en 1457
il soupçonna Vlad prince de la Valachie d'apparenir
de tenir le parti des Turcs, en lui assistant clandestine-
ment contre les Hongrois; le fit venir prisonnier en
1462. Radule frère de Vlad se rendit ainsi chez
les Turcs, promettant de lui être tributaire, et
soumit cette partie de la Moldavie aux Turcs
avec Kilia et Bialogrod. Etienne Palatin
de la Moldavie craignant la vengeance des Hongrois
quoique Vassal du Roi de Pologne, s'était aussi
soumis aux Turcs, et lui paya un tribut contre
la Volonté du Roi. Mais remarquant sous le règne
à Kilia étaient tous pour le Roi Casimir, il
prit cette place.

L'Empereur Turc ayant appris cette nouvelle, encouragé par Radule, fit la Guerre à Etienne qui la fut la finir bientôt, en payant le tribut et en évacuant la prise de Kilia.

Il y avait dans ce temps là trois Princes qui se disputaient la Moldavie, Etienne, Pierre et Berenger tous les trois soutenaient qu'ils descendaient des anciens Princes de Moldavie et surtout d'Alexandre Etienne le plus jeune fut confirmé par le Roi de Pologne, Pierre et Berenger réfugiés, le dernier alla en Hongrie, et le Roi Mathias voulut le rétablir, étant mécontent qu'Etienne quoique premièrement avait été sous sa protection, était allé chez Casimir et le reconnaissait, ayant aussi raison des troupes, il voulut chasser Etienne, rétablir Berenger, et soumettre de nouveau cette province à l'Hongrie.

Etienne qui selon les anciens hongrois s'était en 1463. soulevé à l'Hongrie, avait révolté sous le

Roi

Le Mathias, il avait aussi ravagé des terres, voyant que l'armée du Roi d'Hongrie était de 40m hommes, il n'osa pas l'attaquer. mais il la surprit près de la ville de Banca et la défit. Les Auteurs hongrois disent que Mathias fit Etienne, et obligé à lui payer un tribut qu'ensuite il s'était abstenu au Roi de Pologne. Lorsqu'ensuite Mathias voulut encore attaquer la Moldavie, Etienne implora l'assistance du Roi Casimir.

Casimir envoya deux Seigneurs de distinction à Etienne, pour l'assurer de son assistance, qu'il devait prêter l'hommage, en renouvelant l'alliance. mais comme on ne se fiait pas à la les Etats donnèrent leur parole de la retenir dans la fidélité du Roi de Pologne.

On n'a qu'à lire la réponse que le Roi de Pologne, Casimir donna à l'Envoyé d'Olmutz en 1468. le 1. avril, envoyé du Roi d'Hongrie illum idem regem hung. omnem fidem negare primum neglecto deinde temerato pactorum, deinde violato foedere cum Polonis, arreptis in Transylvania regionem Pannoniae Polonicae et Hungaricum Moldaviae Principem depopulatione abs promissa bello et incendio affecisse.

Casimir étant allé à Léopol, Etienne y devait venir prêter l'hommage, il fait l'exhorter que dans son absence les Hongrois ou les Tartares pourraient s'emparer de la Podolachi ou de la Valachie, mais le voyage rompit, parce qu'il était infirme. ça a son arrivée il mourut.

Le Palatin Pierre avait fait hommage d'Etienne à Roi d'Hongrie. Etienne qui en 1476. avait délabré la Transilvanie, envoya au nom des Seigneurs de la Moldavie, de la ville de Vienne à Pierre, de retourner et de prendre possession de la Principauté, ou l'ayant entrée avec ... il fut obligé [illegible] la fuite.

Lang[illegible]

Lorsque en 1469. les Turcs envahirent la Valachie ; Etienne le défit deux fois, et fit prisonnier le fils de Cham. Le Roi arriva encore à Leopol au mois de juillet. Etienne ayant pour de prêter l'hommage à Caminiec, mais le terme étant venu il excusa de nouveau à cause de la Guerre qu'il avoit avec Radule Palatin de la Moldavie superieure. Le Roi fâché de nouvelle excuse, lui fit dire de prêter l'hommage ou qu'il le tiendroit pour ennemi. Là dessus il donna de nouvelles assurances par écrit de vouloir le prêter au mois de mai l'année prochaine, le priant de vouloir tenir la Guerre entre lui et Radule Prince de Bessarabie.

En 1474. Etienne fut averti de Roi Casimir, qu'il avoit battu Radule, et que les Turcs qui l'avoient assisté, qu'il avoit pris les tresors, sa femme et ses deux filles, mais pour ce qui regarde cette dernière apporta la nouvelle, que Radule avoit repris son pays, et désolé la Valachie. Etienne demanda du secours, au Roi qui envoya quelques personnes qui devoient faire la paix entre les deux Princes. Mais Radule n'étant pas content des propositions, fit sonner aux Turcs, qui pressoient presque de la Bessarabie ; on sait dire à Etienne ; qu'il devoit leur rendre Kilia et Bialgrod, et payer le tribut pour le passé, et pour l'avenir, car autrement on le traiteroit comme ennemi.

Mathias Roi d'Hongrie, et Casimir Roi de Pologne firent cette même année la paix, les anciens traités y furent confirmés, touchant la Moldavie, on y ajouta une treve pour deux ans,

Tous les deux Rois devoient l'observer, et qu'à un tems plus commode ils examineroient à qui la Moldavie appartiendroit.

En 1475. les Turcs attaquerent la Valachie ; Mais Cherbey défit, et prit le Roi de Pologne, qui lui donna de l'argent, promettant de vouloir prêter l'hommage. Etienne qui tenoit toujours main avec l'Hongrie, avoit aussi envoyé des trophées de cette Victoire à Mathias Hunniade voulant aussi avoir du secours de lui, et ce Roi, publia par toute l'Europe, que cette Victoire avoit été remportée par lui, qu'Etienne avoit été

le Genera-

le General de ses troupes, et l'appella Leur
Illustre Gentium Ducem.

Etienne envoya aussi des presents à l'Empereur turc,
lui faisant dire, qu'ayant fait une Trefve de 4 ans
avec Casimir, celui ci en etoit fâché, et lui déclara la Guerre.
Etienne en etant informé par ses emissaires, demanda du
secours au Roi Casimir, Celui ci traittant l'affaire en
longueur, Envoya à la fin une Ambassade à l'Empereur
turc, pour finir la dispute entre les Turcs et Etienne
par une négociation plutôt que par une guerre.
Le Turc s'en mocqua, et prit Caffa, située dans la Bes-
sarabie, ce que le Roi de pologne auroit pu empecher,
s'il avoit envoyé le secours demandé. Le Roi d'Hongrie
envoya ensuite trois personnes de distinction à Etienne
avec des presens, voulant le détacher de la pologne
en fesant des pactes avantageux, mais Etienne ne pouvoit
pas être persuadé à rompre avec la Pologne, et de se
déclarer son ennemi, comme le Roi d'Hongrie demandoit.
Le Roi Casimir ayant eu avis de ces pactes, pour
s'attacher le prince Etienne, lui envoya des Ambas-
sadeurs, pour le prier de prester l'hommage, et un
nouvel serment de fidelité, craignant que le Roi
d'Hongrie, ne le tirât entierement dans ses interêts.
Etienne prêta l'hommage, et Casimir en cut
craignit des suites. Il voulut avoir fin la dispute
entre la Pologne et l'Hongrie touchant la pro-
vision de la Moldavie, à la diette qui devoit se tenir
en Hongrie, il y envoya ses ministres. Mais le
Roi d'Hongrie, sut remettre cette affaire, disant
d'être occupé de la Guerre contre les Turcs. Cependant
pendant des Grands progrès, ils étoient déjà à Larne,
et vouloient entrer dans la Moldavie, L'Empe-
reur Ottomian fâché contre Etienne, qui n'avoit
pas payé le tribut, et qui au contraire avoit armé
Pikia, et défait ses troupes, voulut donner la
Moldavie, à un nommé Alexandre, qui se disoit
frere d'Etienne, et qui avoit promis un tribut
à la Porte. Casimir ainsi Roi de pologne
craignant des suites fâcheuses pour la Moldavie,

envoya

...envoya encore à l'Empereur Turc pour le détourner de la Guerre. Celui-ci lui fit dire, qu'il avoit envoyé plusieurs fois pour commencer la Guerre, lorsqu'il étoit tard, ayant déjà donné le pouvoir à Alexandre, Prince de Moldavie, qu'il vouloit pourtant faire cesser les hostilités, si Etienne payoit le tribut et rendoit Kilia et les prisonniers. Les Ambassadeurs de Casimire retournerent sans avoir rien fait. Les Turcs entrerent dans la Moldavie, Etienne les défit et attaqua à son tour les Turcs, par les quels il fut à la fin défait, et s'étant battu vaillamment, il demanda du secours au Roi de Pologne. Et pendant qu'il tachoit de chasser les Turcs de la Moldavie... La peste s'étant manifestée parmi les Turcs, Alexandre Palatin de Bessarabie sauva le reste en leur envoyant des vivres. Mais les troupes de la Pologne firent plus de dommage au pays que les Turcs, et entrerent dans la Podolie, en attaquerent Chotkin et Succava, mais ils furent chassés par Etienne et toute l'armée auroit été ruinée, si le Roi de Pologne avoit envoyé le secours promis. Un accident sauva le Royaume et Etienne, la Pologne étoit prête pour un tumulte, et là desirant les Turcs abandonnerent la Podolie et la Moldavie. Le Roi d'Hongrie donna en 1476. la liberté à Vlad Dracule Palatin de Bessarabie, qu'il avoit tenu en arrêt plus de 12. ans. Et lui ordonna de faire la guerre avec Etienne à la Bessarabie et aux Turcs. Au commencement cela alla très bien, mais la Campagne suivante Dracula fut massacré par un de ses domestiques. Le Prince Etienne entra en 1917. dans la Bessarabie, fit prisonnier le fils de Dracula que les Turcs y avoient établi, et s'empara de la Province, il assiega même la ville de la Cour et fit palatin en Bessarabie, son neveu de la Moldavie nommé Cyprianus.

La paix ayant été renouvellée entre l'Hongrie et la Pologne selon les anciens traités en 1430. les Turcs entrerent la même année dans la Bessarabie.

dans la Bessarabie et dans la Moldavie. ils prirent aussi Kilia et Bialogrod.

Le Roi Casimir tint conseil sur ce qu'on devait faire avec la Moldavie et la Valachie. le resultat était qu'on devait s'attacher de plus en plus le Prince Etienne par un hommage solennel. le Roi se rendit personnellement sujet à Lemberg en 1485. et delà à Colomia où Etienne devait se rendre. ce prince y arriva aussi: et la ceremonie se fit dans la tente du Roi. Etienne jura de vouloir être à perpetuité avec toute la Moldavie, sous la protection du Roi Casimir, et ses successeurs les Rois de Pologne; de ne vouloir reconnoître aucun autre maître que lui; de vouloir l'aider contre tous les ennemis de lui; ses forces, ne ne pas vouloir faire aucune Alliance avec quelque fait contre lui et de ne machiner ou faire quelque hostilité contre lui et les polonois, qu'il voudrait au contraire avertir, s'il apprendrait que on en machinait quelque dessein contre la Pologne. et qu'à la fin il ne voudrait pas faire ni la paix ni la guerre avec qui que ce fut, sans l'avis et sans la permission du Roi de Pologne. l'original de cet acte solennel se trouve encore dans l'Archive de la Republique, signé par Etienne et 19 seigneurs de la Moldavie.

Mais il y a ici une question, si selon les traités qui existaient avec l'Hongarie, Casimir a pu faire cette démarche, d'autant plus qu'on ne cherchait que de s'attacher encore plus la Moldavie au préjudice du Roi d'Hongarie. Cromer dit, que les derniers points du serment ne regardaient que Matthias le Roi d'Hongarie, qui s'appropriait également la Domination sur le Droit de la Moldavie.

Après cette ceremonie le Roi de Pologne donna à Etienne un sceptre de trois cubits d'homme. Celui ci battit les Turcs. mais il ne pouvait pas empêcher que Casimir ne s'emparât de Kilia et de Bialogrod. et quoique Etienne tint la Moldavie en respect, les Turcs se rendirent pourtant maîtres de toute la Moldavie orientale au delà Bessarabie, donc ils sont restés en possession depuis ce temps là

L. Cuny

Les Turcs s'étant établis dans cette contrée, engagèrent souvent les Tartares à faire des courses dans la Russie et dans la Podolie. Casimir envoya en 1489 son fils Jean Albert contre eux, cette expédition était assez heureuse.

Mais Jean Albert était ennemi de tout Roi, voulait le rendre maître de la Moldavie.

Le projet pour cela avait été forgé à Lublin dans l'Pologne dans le Congrès que Vladislas son frere Roi de Bohême et d'Hongrie eut avec lui. On voulut chasser Etienne de la Moldavie et donner cette province à leur frere Sigismond, pour mieux tromper Etienne, on fit courir le bruit qu'on faisait la Guerre aux Turcs.

Etienne devait donner secours, et on lui promit Bessarabie, mais celui-ci sachant bien ce qui se tramait, en étant même informé par les Hongrois, qui craignaient que la Moldavie ne fut à jamais arrachée à la Royaume et unie à la Pologne contre les traités, animerent ce prince contre les polonais.

Etienne voyant que la marche des polonais allait par Podolie, fit demander au Roi, s'il venait comme ami ou comme Ennemi, le Roi lui répondit fit continuer la marche, mais cette expédition fut malheureuse. Les Hongrois et le Roi même firent prier le Roi de Pologne de laisser en repos la Moldavie, afin que les habitans, portés à l'extremité, n'appellassent au secours les Turcs. Cela porta le Roi de Pologne à une treve, et l'armée polonaise retourna, mais celle-ci ayant pillé dans sa marche quelques villages, fut poursuivie par Etienne qui la défit entierement dans la Bucovine, étant aidé par les Turcs et les Tartares, qui désolerent tout. C'était les suites de cette entreprise des polonais contre les traités qui existaient avec Hongrie.

Vladislas Roi d'Hongrie, Jean Albert Roi de Pologne, et Alexandre Grand Duc de Lithuanie firent la Paix en 1499. une alliance contre les Turcs

les Turcs, selon les points de cette Alliance, la Moldavie lui devait rester à l'Hongrie. Et on devait donner du secours pour reconquérir la Valachie ou la province transalpine. Mais la jalousie s'en mêla bientôt, par ce que le Roi d'Hongrie était trop porté pour la Moldavie. Crocar dit, que ce traité avait été rompu, par ce qu'on trouvait dans l'archive une pleine procuration, par laquel le Roi d'Hongrie donnait l'autorité à ses ministres de récommencer en son nom les conférences, et le traité avec le Roi Jean Albert. Mais la vraie raison était, que le Roi d'Hongrie réclama la Moldavie, en vigueur des anciens traités, comme un appartenage à ce Royaume. Les polonois ne voulurent pas le faire et craignant que le Roi d'Hongrie ne s'attaché et à ce palatin, on fit un traité avec lui, et son fils Bogdan au nom du Roi de Pologne Jean Albert, du Grand Duc de Lithuanie Alexandre et du frère Sigismond, dont les points étaient qu'on pardonnerait à Etienne, qu'il devait rester dans la possession de la Moldavie, et qu'on l'assisterait contre tous les ennemis. Ce traité se trouve dans l'Archive, et Cromer en donne un extrait

Les polonois n'ayant pas rempli le traité qu'on venait de conclure avec Etienne: Celui-ci envoya en 1501 des Députés à la Diète de Petrcow demandant que selon le traité on devait lui remettre Pierre fils d'Elie qui a été Palatin avant lui, qui se trouvait en Pologne, et du quel on disait, que les Polonois voulaient le mettre à la place d'Etienne. On délibéra quelque tems, mais, lors qu'Etienne fit avancer de la Guerre, on fit couper la tête au Prince Pierre, en présence des Députés d'Etienne, disant qu'il avait falsifié les traités du Roi.

Il y avait dans ce tems un Différent entre le Palatin Etienne et le Roi, touchant un district, que le Roi

le Roi de Pologne dirent les appointemens. Vladislas Roi d'Hongrie devint mediateur, il envoya d'un côté l'Archevêque de Gnesne et Palatin Thomas Zebrzydowski, pour composer cette dispute dans l'entrevue donnée à Cracovie, et la Vladislas d'Hongrie appella Etienne, son Palatin pour aller à Cracovie Etienne mourut, et son fils Bogdan qui n'avoit qu'un œil lui succeda. Celui-ci voulant s'établir plus fortement, et gouverner cette Province en souverain, envoya peu après une Ambassade en Pologne, faisant demander en mariage Elisabeth Sœur du Roi. Et pour mieux remplir, il rendit à la Pologne, les Districts Thimenik et Czyberles. L'Auteur dit, que le Prince les avoit pris aux Polonois et qu'il les a rendus.

La Princesse Elisabeth ne vouloit pas Bogdan pour mari, par ce qu'il n'étoit pas Catholique mais Grec. On le renvoya pourtant pour les districts qu'il avoit rendus.

Bogdan dissimula son ressentiment, mais la mort de la Princesse étant arrivée en 1505. il demanda encore la princesse Elisabeth. Et par le refus qu'il eut de nouveau, il attaqua en 1506. la Moldavie et s'en rendit maître.

Les Polonois répétèrent bien la Beatie; mais on ne trouve pas ni dans Nicolaus ni dans Lupoli de quelle maniere on a fait la paix. Comme dit, qu'on a fait un traité, et que l'Original se trouve dans l'Archeion que Bogdan a eu son envoyé trois Ambassadeurs, qu'il a rendu les districts à la Pologne, et qu'on lui a accordé la Princesse, à condition qu'il devoit se faire Catholique, qu'on le regarderoit comme allié de la Pologne, et qu'il devoit faire la guerre aux Tartares. Bogdan n'étant pas content de ces propositions, a attendu une bonne occasion pour se venger. Le Roi Alexandre étant mort, et Sigismond lui étant succedé, Bogdan encouragé par les

succès

Turcs, entra en 1509. dans la Podolie, et dans la Pokutie, prit Sarepha, Chotkin, Czernauzy, Niamecz et quelques autres places, que les Polonois avoient dans la Moldavie, il entra même en Pologne, assiegea Camenitze, Halicz et Leopol. le roi de Pologne obligea bientôt le prince Bogdan à retourner, et désola même à son tour la Moldavie, ne faisant aucune attention aux instances du Roi d'Hongrie, auquel il avoit promis de ne pas occuper cette province, mais de s'arrêter en deçà la Riviere de Moldavie.

Le roi d'Hongrie travailla toujours à faire la paix entre Sigismond et Etienne Bogdan de Moldavie, il envoya ainsi en 1509. Oswald Cartali, et Borsimiche pour la conclurre, ce qui se fit au désavantage du prince Bogdan, il fut obligé de promettre au roi Sigismond de Vaivoi rendre tout ce qu'il avoit pris en Pologne, sur tout les Eglises, et de donner un secours contre les Turcs, et les Tartares, et le roi de Pologne lui promit aussi son assistance. Il est étonnant que cet accommodement s'etoit fait par la médiation du roi d'Hongrie: Celui ne n'a pas reclamé son droit sur cette province, mais qu'elle a été laissée sous le Vasselage du roi de Pologne.

Le fameux congrès tenu en 1515. à Vienne, le roi d'Hongrie a soutenu ses droits sur la Moldavie. Etienne, ayant été attaqué de nouveau par les Tartares, envoya son Trésorier Jean ad roi Sigismond pour demander du secours. Et dans la Guerre contre les Turcs et les Tartares, Etienne rendit de grands services à la Pologne et à la Hongrie.

Ce prince étant mort pendant la Guerre avec les Turcs et les Tartares, son frère Etienne envoya des députés au roi de Pologne pour renouveller les anciens Engagemens. Dans la Guerre d'Hongrie avec les Turcs, Etienne avoit occupé la Pocutie, il en fut chassé et mourut peu après. Jean Pierre qui lui succeda, voulut se reprocher

Cette

cette province, mais il fut battu près d'Oberlin, et se
sauva entièrement dans la Moldavie. Ce prince ayant
rendu de grands services au Jean Roi d'Hongrie, il s'en
servit pour mettre fin à la désolation de cette province;
il envoya l'évêque d'Acha au prince de Moldavie
pour l'exhorter de faire la paix avec le Roi son
monde. Pierre envoya là dessus au Roi de
Pologne, demandant une treve pour une année
pour pouvoir travailler à une paix solide. Le
Roi d'Hongrie envoya aussi des ministres pour
accelerer la paix.

En attendant les Polonais avoient ravagé
la Moldavie, mais ayant été battus en 1332
celui ci ravagea à son tour la Podolie. Stibrius
envoyé à Constantinople, traita en chemin avec
Pierre, de ne plus de soler la Pologne. Celui ci
fit offrir au Roi une alliance contre les Turcs qui
étoient sur le point de commencer la guerre.

Après la malheureuse expedition que les Ottomans
entreprirent contre la Moldavie en 1357 et où
défaite près de Cereth, les Turcs occuperent
la Moldavie et la retinrent. Etienne frere
de Pierre, prelat de la Valachie, craignant
de l'imiter se rendre tributaire, fut chassé
qui rendit son frere Pierre encore plus odieux
aux Turcs, de sorte que ceux ci étant entrés en
armes dans la Moldavie, Pierre effrayé de
leur entrée, et se voyant abandonné de tous
se retira dans la Transilvanie. Sclyman
ayant appris la fuite de Pierre, fit prêter
l'hommage des habitans de la Moldavie, et
leur donna pour prince Etienne frere
de Pierre.

Jean Roi d'Hongrie ayant appris tout cela
va avec une armée dans la Transilvanie
et se rendit par la Moldavie aux Turcs, pour
rétablir le faible, il assiegea Pierre à Suc
zava, qui fut obligé de se rendre.

Etienne ayant appris que Pierre est entre
les mains du Roi Jean, prie l'Empereur Sant.
d'ordonner à Jean de le lui remettre, mais ce
qui enfin

ce qu'autant qu'il vivait, la Moldavie ne serait pas tranquille. Pierre fut exilé à Constantinople, et fut si bien se justifier, qu'il fut bientôt rélégué à Crema.

Pendant la Guerre d'Hongrie, après la mort de Jean Etienne prince de Moldavie, on l'a par ses propres gens. Ce prince était pour Pierre, mais la noblesse craignant ses faits, voulait avoir un autre prince, on jetta les yeux sur Alexandre qui avait été si longtems en prison. on le rappella, et on le fit prince.

La mort d'Etienne étant connue à Constantinople, Pierre eut l'espérance de retourner dans la Moldavie. peu après des Députés arrivèrent avec la nouvelle, qu'Alexandre avait été élu prince de Moldavie, et que le grand General de la Porte, Sinan Bacha l'avait introduit dans le pays, ayant fait prêter l'hommage au Roi en même tems.

Ce fut Alexandre, défendait des anciens droits, et les Députés prierent Soliman de le soutenir mais Pierre declara qu'Alexandre ne dépendait pas du sang Turcal, et qu'il était élu, que par la malice des grands, pour l'enclume de la principauté. Les Députés eurent des réponses, de n'avoir premièrement demandé, l'avis de Soliman sur l'élection du nouveau prince. Ces Députés étant de retour, publierent le crédit que Pierre avait à Constantinople; ces habitans de la Moldavie envoyent ainsi des Députés à l'Empereur Charles, et à Ferdinand roi des Romains pour leur exposer leur état et la province, et pour demander du secours, promettant de donner tempérament aux pays de la protection de l'Empire, et leurs alliés, et ennemis des

(leurs).

Turcs ; mais ceux-ci étant occupés de la guerre, négligèrent cette occasion, et depuis la mort de Basile, la Valachie a resté sous la domination turque.

— Le fils qui devait succéder à cette députation se déclara pour Pierre, qui déclara de vouloir aller à l'hôpital de la Porte, et fut retenu par les Turcs, les paysans, habitans, craignant le ressentiment de Pierre, firent couper la tête au prince Alexandre, et l'envoyèrent à Pierre, qui en était content, et fit peu après signifier son rétablissement à Sigismond Auguste Roi de Pologne.

Pierre mourut en 1546. son fils Elie lui succéda. Celui-ci ayant commis tant de crimes, qu'il ne se croyait plus en sureté, ramassa des trésors, et alla à Constantinople où il se retira, laissant le pays, en attendant, à son jeune cadet Etienne. Etant de retour, et suspect aux Turcs, à cause de la religion, il fut massacré.

Etienne son frère qui lui succéda, fut très peu de tems Prince. Alexandre qui le suivit, était cruel. Albert Laski polonais de la maison de Pologne, encouragé à cela par Ferdinand Roi de Hongrie, y fit mettre à sa place Jean Heraclide le despote en 1563. Le Roi de Pologne s'opposa à cette entreprise de Laski, croyant que le frère de Jacob ayant mené les Turcs en Hongrie, ne l'attirât en Pologne. Il envoya ainsi des députés à Laski pour le détourner de cette entreprise ; on traita à Kaimanik en Hongrie ; mais sans succès, les troupes d'Alexandre furent défaites et le retirèrent à Kilia, et ensuite à Constantinople, car s'adressant aux Turcs, fut soutenu.

Les Moldaves ne pouvant pas s'accommoder accoutumés au gouvernement turc, Jacob fut couronné en 1572. et épousa la nièce de Zamoski palatin de Sarmatie, Anne fille de Christine

Mais la cadette

mais la jeunesse le rendit odieux, ils voulurent prendre pour Prince Demetri, frere Viniatenski, mais il fut pris et envoyé à Constantinople, par un certain Etienne, qui s'empara aussi appelle pour être prince.

Etienne assiégea ensuite Lucizava, où Jean était, il fut obligé de se rendre, et fut assassiné par ordre d'Etienne en 1563.

Les Moldaves nommerent ensuite pour prince, Bogdan fils d'Alexandre, qui avait été obligé par les turcs de se retirer en pologne. Michel palatin de Podolie le ramena en 1572. mais il fut haï, par ce qu'il avait tant des polonais, ils delibererent ensuite pour le faire mourir.

Jean ou Jovanicz fils naturel d'Etienne, qui autrefois avait été en service chez le comte de Tirley Palatin de Russie, et grand Hetman se trouva alors à la porte, on lui écrivit, que s'il venait avec quelques troupes turques, on le livrerait entre les mains des polonais. Bogdan et son frere Pierre.

Jovanicz mena la un corps de ses hommes, et entra dans la Moldavie, Bogdan quitta la Moldavie, et vint en pologne. il donna sa sœur à Jaspar, gouverneur de Kaminiec de Podolie, et voulut le marier avec la fille de Jean Carlo Pole Comte d'Estandart. Bogdan implora l'assistance des polonais et entra avec eux dans la Moldavie avec seize chevaux, chargé de chaines, on ne voulut à traiter Bogdan envoya Paderka à Jaspar, qui le fit arreter et l'envoya à Constantinople. Bogdan perdit à la fin son pays, et mourut en exil en pologne. Ce qui donna occasion à la guerre de Jean.

Le palatin de Wallachie avait un frere, qui était privé, pour le punir, il prit la

Sylesia

dessein de chasser Jeanicq de la Moldavie, fomenté celui ci avait fait à Bogdan, et de s'y établir avec l'assistance des Turcs, promettant que son pouvoir payerait un double tribut, que la religion de Jeanicq était payenne (car il s'était fait mahumetan) qu'il pouvait comme Roy s'attacher aux polonois pour se défaire de la protection de la porte.

Les Turcs firent là dessus demander un double tribut à Jeanicq, Celui ci le refusa, voyant ainsi que la Guerre était inevitable, il en avertit Henri Roi de pologne, et lui exposa la triste situation de la Moldavie, et combien il importait à la pologne, que cette province ne restat entre les mains des Turcs. Henri l'excusa de ne pouvoir rien faire à cause des traités de la Porte.

Jeanicq ainsi se voyant abandonné, se prepara à la Guerre, qu'il continua avec succès, étant à la fin obligé de se rendre, il fut mis entre la foi donnée.

Les Turcs occuperent toute la Moldavie, y menerent des nouvelles colonies, et mirent des bons garnisons dans les forteresses.

Jeanicq était enquis d'Estat de Moldavie la foi de pologne Etienne Battori de ... de la demettre, et de se rendre à la paix Henri, ou le refusa. Jeanicq étant tombé entre les mains du Roi, on lui fit couper la tête à Cracovie. Et ses biens furent confisqués.

En 1599 Sigismond Battori prince de transilvanie qui avait été sous la protection et se faisait au roi d'hongrie, il voulait occuper la Moldavie et la Valachie, et les soumettre premierement à la maison d'autriche, l'occasion était favorable, Alexandre prince de Valachie était

était devenu turc en 1590.

Etienne était administrateur en 1592. Michel lui succéda, celui-ci abandonna les Turcs, et se soumit à Sigismond prince de Transilvanie, celui-ci prit là dessus le titre Sigismond par la grâce de Dieu Prince Transilvanie et Germanie Prince Empire, partium Regni Hungarie Dominus et Siculorum Comes.

L'Autriche joua tout ce jeu. Sigismond nomma vaivode palatin de Moldavie, un certain Aaron, attaqua ensuite les Turcs, et les battit qui possédaient la Bessarabie, Michel qui avait confirmé dans la Valachie, après sa soumission, attaqua aussi les Turcs et les battit, et le dessein doit avoir été de réunir toutes les provinces, et delà pénétrer en Hongrie.

Aaron palatin de Moldavie, s'étant par contrat de ce que Sigismond Batori lui donna, et animé par les polonais, qui étaient jaloux, que ces provinces devaient être réunies à l'hongrie, il se montra plus porté pour les Turcs que pour Sigismond.

Les troupes hongroises qu'on avait mis dans les places fortes de cette province, le remarquèrent à Turcs, et en donnèrent avis à Sigismond qu'il avait envoyé deux hommes de confiance avec des troupes, on le prit facilement. Car le General d'Aaron, Etienne Gadeli ayant été soupçonné, le prit et ce même Etienne fut mis à sa place, comme palatin de Moldavie, un homme de basse naissance, mais de cœur, et on lui donne une forte Chef de troupes hongroises.

Jean Zamoyski Grand Chancelier et grand General

General de Pologne, qui fut cela avoit eu quelque affaire
Sigismond Bathori, à cause de la dot de la femme Grosse
Ève, voyant bien à quoi tout les démarches d'Etienne
vouloit y mettre des obstacles.
Les Polonois aussi furent actifs dans les troupes dans la Valo
Lamagitie commandé; il prit Chizéa et Chotin, et
occupa toute la province, il y établit Jérémie Jem
Mohila, au nom du Roi de Pologne, qui en 1593. a
obtenu l'indigenat de Pologne à la place d'Etienne
qui était absent, et lui fait prêter l'hommage au
de Pologne, et depuis les Tartares entrèrent dans l
provinces, et voulant y porter, jusqu'à ce que la
province se soumettoit de nouveau aux deux
noyaux ayant fait la paix avec les Tartares, et le
fois de la Moldavie. il apprit bientôt après q
Sigismond prince de Transilvanie avoit envoyé
armes avec 12m hommes hongrois pour chasser
Jérémie Mohila. et pour occuper la province
Etienne ayant été vaincu par les valaques fut
fait empalé au mois de décembre 1595. non
fâché alors les Hongrois. et même l'Empereur
Rudolph qui était le Chef de ce jeu, que la mo
indigne qu'on avoit fait souffrir à Etienne
palatin, en reproche aux polonois, on
prétendent de pouvoir arracher ce pays
à ses sujets.
L'Empereur et le Pape Clement firent de
des reproches au roi de Pologne et à la mort
et le roi envoya Laurent Gembicki à Rome pr
la faire excuser.
Au Commencement de cette année, l'Empereur
Rodolphe avoit fait la paix avec le grand
prince de Transilvanie Sigismond la Transil
vanie et par conséquent aussi la Moldavie
la Valachie, que Sigismond désiroit de conserver
pour rentrer tout au Royaume d'Hongrie
on lui donna en mariage Marie Christine
fille de l'archiduc Charles et sœur de l'
de Pologne.

Jérémie

Jeremie palatin de Moldavie craignant les menaces du Bacha de Bialgrad, offrit la province à Sigismond Bathori, mais celui ci était occupé, ne donna sa resolution.

Aaron mourut en attendant dans la prison en 1597. et Michel palatin de Valachie, prêta sa place, étant soumis à l'Empereur Rodolphe.

Mais Sigismond Bathori n'étant pas trop content de l'Empereur, céda la Principauté de Transilvanie à son frere le Cardinal, qui en fut dépossedé par Michel Palatin de Valachie. en attendant Simeon frere de Jeremie palatin de Moldavie qui avoit été General du palatin de Valachie, avoit occupé cette province avec l'assistance de son frere, mais Michel en retournant de la Valachie, en chassa de nouveau Simeon. et le poursuivit jusque dans la Moldavie, voulant aussi occuper et en chasser Jeremie, il se rendit maître de toute la Province, prit Suczava, et Jeremie fut obligé de se retirer à Cholbin.

Le Roi de Pologne ordonna à Zamoyski de chasser de la Moldavie contre Michel. et de retablir Jeremie, et son frere Simeon dans la Valachie, qui avoit aussi prêté l'hommage à la pologne. Michel continua ses operations, il assiegea Cholbin et voulut même attaquer la Pologne. où il avoit un grand parti sur tout dans la Russie à cause de la religion grecque; pour la guerre il souffroient beaucoup. Zamoyski entra avec dans la Moldavie, et défit Michel près de la riviere Zelezin, et retablit le Prince Jeremie. Simeon voulant rentrer dans la Valachie; en fut chasser par Radeon, que en avoit pris déraisonnable possession à la dieta de 1602.

de 1601. on redit publiquement grace à Zamoyski d'avoir réprimé la Moldavie et la Valachie.
Les Transilvaniens voyant tout cela, s'empressent en foule à l'Empereur. Michel fut tué de Jean Basta, et les Transilvaniens animés par les Turcs, rappellerent Sigismond Batori.
Jeremie Mohila étant mort en 1609. son fils aîné voulut lui succeder. l'Empereur Rodolphe avoit confirmé cette succession. mais en 1611 Etienne Tonza, à qui la porte avoit donné la province, y entra, et obligea Constantin de se retirer à Chothin. Jean Potocki Général de Podolie dans ce tems là, l'avoit une fois rétabli ayant défait l'armée des Turcs et des Tartares. Et à present Etienne Potocki son Gendre marche à son secours. Mais étant environné par les Tartares, il fut fait prisonnier et envoyé à Constantinople. Constantin fut aussi prisonnier et periten ayant tres honorablement dans la Tartarie.
En 1616. le prince Samuel Koretski, et le prince Michel Wisniowiecki gendre de Constantin, voulant venger sa mort, entrerent en Moldavie, y gagnerent quelques avantages, ils furent défait, le prince Wisniowiecki mourut d'une maladie, et le prince Koretski fut fait prisonnier, et envoyé à Constantinople.
Le Roi Sigismond III. envoya un Ambassadeur à la Porte, pour obtenir que la Moldavie et la Valachie fussent remises en premier état, et que Tonza devint être déposé. Les Turcs le firent. à la place de Tonza, Gaspar Gratiani étranger, mais assez ami des Chrétiens.
Le Prince Bethlen Gabor ayant en 1620 encouragé

encouragé les Turcs contre les Polonois. Gratiani intercepta les lettres et les communiqua à la pologne. Les Turcs en furent si fâchés, qu'ils voulurent le chasser de la Moldavie, et mettre à sa place Radul. Les Polonois assistèrent Gratiani, et y rétablirent le grand General Zolkiewski. à l'entrée de Zolkiewski dans la Moldavie, Radul se rendit dans son Camp. la Campagne fut malheureuse pour les Polonois, Gratiani fut tué par les Moldaves. et après plusieurs défaites Zolkiewski fit avec Sinder Bacha Defterdar la honteuse convention touchant la Moldavie, sans être autorisé ni du Roi ni du Senat, savoir que les Polonois ne devoient plus se mêler des affaires de la Moldavie, et laisser cette province à la disposition de la Porte. il rendit aussi Chotkin aux Turcs, que jusqu'alors les Polonois possedoient pour les frais du procès Constantinopolitain. On tâcha bien par la paix de Chotkin conclue avec les Turcs le 9. Octobre 1621. d'en dresser la faute de Zolkiewski, mais tout fut inutilement. Cette paix fut confirmée 1623. par le Duc de Lerme envoyé à Constantinople. Il seroit inutile et superflu de vouloir parler des troubles suivants qui ont désolé cette province sous la domination turque. avec tout cela les provinces, qui pretendent ne point que sous la protection de la Porte en lui payant un tribut annuel, sont traités avec plus de ménagement, que les autres états de la Porte en Europe. C'est aussi une marque de prérogative de ces provinces, que selon les traités la Porte est obligée de donner toujours

toujours un Chrétien pour Prince, et de se laisser
gouverner par des Gouverneurs turcs ou Ta-
tars voilà pour cette raison qu'au commencement la
Valachie et la Moldavie ont été sous la domina-
tion du Royaume d'Hongrie, au quel les Princes
de ces provinces ont prêté l'hommage, et payé
un tribut annuel, que les Grands qui ont de-
chiré l'Hongrie, et les jalousies entre les
d'Hongrie, et les Rois de Pologne, comme
aussi les guerres survenues avec les Turcs, sont
la véritable cause, que le Prince de Moldavie
et de Valachie, ont reconnu pour souverain
tantôt les Rois d'Hongrie, tantôt les Rois de
Pologne selon les circonstances. Avec tout cela
les Rois d'Hongrie n'ont pas négligé de recla-
mer leurs droits sur ces provinces, et ils n'ont
pas laissé passer l'occasion de les réunir à
leur Royaume. Comme on peut voir par
les traités conclus avec la Pologne. Le traité
Celui de Lublau conclu entre Sigismond Roi
d'Hongrie, et Uladislas Jagello Roi de
Pologne le 18 mars 1412. Dans lequel l'article
de Moldavie a été si bien détaillé, confirmé
ensuite le 20 avril 1413. et renouvelé 1422
à Karemark.

Et lorsque sous le Règne du Roi Casimir
fils de Jagello, et Mathias Roi d'Hongrie
s'élevèrent de nouveaux troubles touchant
la Moldavie, il fut stipulé dans le traité
conclu 1474. que si le Roi d'Hongrie ni le
de Pologne, ni leurs successeurs ne devront

[illegible] accepter

occuper un grand nombre de Châteaux, terres, ou
provinces. Mais les guerres de Hongrie s'élevèrent
sur le droit de quelques provinces en dépit à
l'exemple de leurs prédécesseurs tenir un
Congrès, et traiter l'affaire amiablement.
Les pactes furent confirmés le 23. avril 1474.
A femme après la mort du Roi Louis qui
périt en 1526. après de Mohacz, sa sœur
Anne se maria avec Ferdinand de la Maison
d'Autriche, et lui apporta le Royaume
d'Hongrie en dote. Cette Maison a par là
aussi obtenu le droit de revendiquer la Mol-
davie et la Valachie. Comme elle a su
profiter de l'occasion, et de revendiquer
le Royaume de Halicz et Vladimir.
On trouve aussi que le Roi d'Hongrie a eu
porté le titre de Roi de Cumanie, sous lequel
était proprement compris la Moldavie et la
Valachie. Et cela depuis le Roi Bela IV.
jusqu'au 16. Siècle, et cela même en trai-
tant avec la pologne, comme en 1412. et
1415. au fameux Congrès de Vienne.
Les peuples de ces provinces ne sachant que
faire, sur tout après la mort du Roi Louis
et de la fille aînée Marie mariée avec Sigis-
mond Roi d'Hongrie, avec lequel elle n'avait
laissé de la postérité. Et croyant que le Royaume
d'Hongrie tomberait à Hedwig fille cadette de
Louis, mariée à Jagello Roi de pologne, ils
balancèrent ainsi toujours à qui ils devaient
se rendre, tantôt tantôt avec le Roi d'Hongrie,
tantôt

Un témoignage des plus sûrs des droits de la maison d'Autriche sur la Moldavie, est encore, ce qu'un homme d'état, savoir George Reychersdorf, natif de Transilvanie qui actuellement doit le mieux connaître les droits de la Maison d'Autriche, sur ces provinces voisines, et qui a été employé par Ferdinand Roi d'Hongrie dans plusieurs legations, et a été même envoyé dans la Moldavie pour en faire une description exacte, dit; dans la dédicace de la Chorographie de la Moldavie dédiée au dit Roi Ferdinand. Hanc descriptionem (I. M. tuae Ferdinandum Duci, et admonerem, Moldaviam minime contemnendam Regni Hungariae, quam regnum non infirmum invidus Callidissimi, atrocissimi Tyranni super a totius Christiani Reipublicae et Regni Velut Corpore avulsam omnibus viribus conatibus esse Vindicandum. et on croit aussi que la Maison d'Autriche a encore bientôt peu après appuyé sous l'Empereur [illegible]

În colecţia „Dicţionare şi Enciclopedii"
a Editurii MERONIA au apărut:

- *Enciclopedia Statelor Lumii,* ediţia a X-a
- *Enciclopedia Europei,* ediţia a III-a
- *Enciclopedia Asiei*
- *Enciclopedia Australiei şi Oceaniei,* ediţia a II-a
- *Enciclopedia Africii*
- *Enciclopedia Americilor*
- Horia C. Matei, *Enciclopedia Antichităţii,* ediţia a V-a
- Silviu Neguţ, Ion Nicolae, *Enciclopedia Recordurilor Geografice*
- Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, *Enciclopedia de Istorie a României,* vol. I
- Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Constantin Rezachevici, *Enciclopedia de Istorie a României,* vol. II
- Stan Stoica, *Dicţionarul Partidelor Politice din România. 1989–2004,* ediţia a IV-a
- Nicolae C. Nicolescu, *Enciclopedia Şefilor de Guvern ai României*
- Corneliu Coterbic, *Drapelele Statelor Lumii. Mică enciclopedie*
- Horia C. Matei, *Statele Lumii. Mică Enciclopedie de Istorie,* ediţia a II-a
- Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, *Enciclopedia Partidelor Politice din România. 1859–2003*
- Silviu Neguţ, *Enciclopedia Exploratorilor şi Călătorilor*
- Stan Stoica, *România 1989–2005. O Istorie Cronologică*
- Ion Bulei, *O Istorie a Românilor,* ediţia a III-a
- Petre Dan, *Preşedinţii Adunării Deputaţilor şi ai Senatului României. 1862–2004. Mică Enciclopedie*
- Luciana Ghica şi colab., *Enciclopedia Uniunii Europene,* ediţia a III-a
- Ion Alexandrescu, Stan Stoica, *România după 1989. Mică enciclopedie*

Comenzile adresate
Editurii Meronia, str. Alexandru cel Bun, nr. 2, Bl. T50, Sc. 1, Ap. 10, 023682, Bucureşti, Tel./Fax: 210.38.70;
E-mail: meronia@customers.digiro.net; meronia@hifilan.ro
pot fi onorate prin colet poştal cu plata ramburs (rabat 10%).

Tiparul executat la ***S.C. LUMINA TIPO s.r.l.***
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
tel./fax 211.32.60; tel. 212.29.27
E-mail: **office@luminatipo.com**
www.luminatipo.com

„Când mai multe puteri îşi exercită însă influenţa asupra unui teritoriu, se ajunge totdeauna la rezultatul că, în loc ca acela asupra căruia tăbărăsc toţi să fie zdrobit, el scapă tocmai prin echilibrul de forţe care se creează din aceste silinţi necontenite. Ştim şi noi ceva despre aceasta, noi cari trăim de pe urma echilibrului ce s-a stabilit din dorinţa de a ne cuceri a vecinilor noştri în toate timpurile, rivalitatea lor continuă însemnând permanenţa vieţii noastre naţionale."

N. Iorga

ISBN (10) 973-7839-14-5
ISBN (13) 978-973-7839-14-5